

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

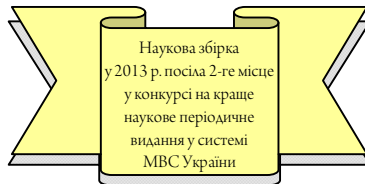
ВІСНИК
Харківського
національного
університету
внутрішніх справ

Збірник наукових праць

Засновник і видавець –
Харківський національний університет внутрішніх справ

Виходить 4 рази на рік
Заснований у грудні 1995 р.

№ 3 (66) 2014

Харків 2014

Збірник включено до переліку наукових фахових видань України з юридичних та соціологічних наук (постанови президії ВАК України від 10.02.2010 № 1-05/1, від 26.05.2010 № 1-05/4)

Рекомендовано до друку та до поширення через мережу Інтернет Вченою радою Харківського національного університету внутрішніх справ, протокол № 11 від 24.10.2014

Редакційна колегія:

С. М. Гусаров – д-р юрид. наук, член-кор. НАПрН України, засл. юрист України (Харківський національний університет внутрішніх справ) – головний редактор; **О. М. Головка** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС) – заступник головного редактора; **П. О. Білоус** (ХНУВС) – відповідальний секретар; **В. С. Бакіров** – д-р соціол. наук, проф., акад. НАН України, член-кор. НАПрН України (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна); **Т. С. Воропай** – д-р філос. наук, проф. (ХНУВС); **О. П. Гетманець** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **В. А. Греченко** – д-р іст. наук, проф. (ХНУВС); **В. В. Ковальська** – д-р юрид. наук, ст. наук. співроб. (Міжнародний університет бізнесу і права, м. Херсон); **А. Т. Комзюк** – д-р юрид. наук, проф., засл. діяч науки і техніки України (ХНУВС); **Т. М. Кравцова** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **О. М. Литвинов** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **О. В. Марцеляк** – д-р юрид. наук, проф., засл. юрист України (Київський національний університет імені Тараса Шевченка); **С. О. Мічурін** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **О. М. Музичук** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **В. Д. Пчолкін** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **І. П. Рущенко** – д-р соціол. наук, проф. (ХНУВС); **М. М. Саппа** – д-р соціол. наук, проф. (ХНУВС); **О. Ю. Снявська** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **С. В. Слінько** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **В. М. Трубников** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУ ім. В. Н. Каразіна); **О. В. Тягло** – д-р філос. наук, проф. (ХНУВС); **Р. Б. Шишка** – д-р юрид. наук, проф. (Національний авіаційний університет, м. Київ); **О. Н. Ярмиш** – д-р юрид. наук, проф., член-кор. НАПрН України, засл. юрист України (Київський міжнародний університет)

У статтях збірника висвітлено широке коло актуальних проблем держави і права, боротьби зі злочинністю та охорони правопорядку, адміністративного права та процесу, фінансового, цивільного, господарського, трудового та екологічного права, соціології тощо.

Для науковців, правоохоронців-практиків, слухачів, курсантів та студентів юридичних вузів.

Редколегія не завжди поділяє погляди авторів публікацій.

ФУНДАМЕНТАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА**Подорожній Є. Ю.**Теоретичні підходи до визначення поняття
«юридична відповідальність»6**Федосеева С. В.**

Загальнотеоретична характеристика правового виховання15

**ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ
ТА ОХОРОНИ ПРАВОПОРЯДКУ****Анциферов О. Ю.**Кримінально-правова характеристика злочинів проти власності,
які вчиняються в районі проведення антитерористичної операції ...24**Голиш О. І.**Оперативно-розшукова характеристика злочинів
у сфері водокористування30**Грабазій І. А.**Детермінанти злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми,
як різновиду транснаціональної злочинності37**Заславська М. Г.**Проблематика встановлення об'єктивної сторони злочину,
передбаченого ст. 137 КК України.....43**Зуєв О. Ю.**Класифікація учасників правовідносин, що виникають
під час протидії збуту майна, одержаного злочинним шляхом.....54**Козленко О. О.**Порівняльно-правовий аналіз міжнародного та національного
законодавства у сфері боротьби із розповсюдженням дитячої
порнографії в мережі Інтернет.....59**Лаврик Ю. В., Стацак М. В.**Місце розвідувального опитування в діяльності підрозділів
карного розшуку67**Марков В. В.**Договір закупівлі товарів, робіт і послуг за державні кошти
як об'єкт кіберзлочину74**Мовчан А. В.**Актуальні проблеми взаємодії оперативних підрозділів
та обміну оперативно-розшуковою інформацією
під час виявлення та припинення злочинів79

Обушенко О. М.	
Особливості застосування запобіжних заходів до неповнолітнього підозрюваного.....	87
Перепелиця М. М.	
Порівняльний аналіз оперативного опитування осіб у різних країнах.....	95
Шендрик В. В.	
Координація слідчої та оперативно-розшукової діяльності у сфері протидії зайняттю гральним бізнесом в Україні.....	102
Юхно О. О.	
Окремі аспекти співвідношення норм кримінального процесуального і кримінального права у сучасних умовах застосування положень чинного Кримінального процесуального кодексу України.....	111
АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС, ФІНАНСОВЕ ПРАВО, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО	
Артеменко І. А.	
Питання реалізації процесуальних форм діяльності органів виконавчої влади: поняття, види та зміст.....	119
Гарна-Іванова І. О.	
Загальний огляд системи повноважень суб'єктів здійснення міграційного контролю в Україні.....	129
Джафарова М. В.	
Поняття і структура адміністративної процесуальної правосуб'єктності.....	137
Євдокіменко С. А.	
Принципи організації діяльності органів військової прокуратури в Україні.....	144
Проневич О. С.	
Організаційно-правові засади взаємодії органів прокуратури із засобами масової інформації.....	152
Прошутя І. Д.	
Адміністративно-правові відносини у сфері функціонування місцевих загальних судів в Україні.....	162
Швець В. Д.	
Сучасний стан і проблеми вдосконалення законодавства про громадський контроль за використанням та охороною земель.....	174
Яценко В. П.	
Право на справедливий суд: проблеми та шляхи розв'язання.....	180

ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО

Сліпченко С. О.

Правозмінюючі юридичні факти в механізмі правового регулювання особистих немайнових відносин187

Чалий Ю. І.

Цивільно-правове регулювання відносин з виховання197

ТРУДОВЕ, ЗЕМЕЛЬНЕ ТА ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

Бабенко А. О.

Шляхи удосконалення юридичних гарантій дотримання трудових прав203

Теремецький В. І.

Охорона навколишнього природного середовища в Україні: проблеми законодавчого забезпечення210

Трофимовська Ю. В.

До питання про правовий статус роботодавця як суб'єкта матеріальної відповідальності за трудовим законодавством України218

ПИТАННЯ СОЦІОЛОГІЇ

Агаларова К. А.

Функції політико-ідеологічної ідентифікації227

Бутиліна О. В.

Концепція поля та капіталу П. Бурдьє в поясненні феномена маргінальності232

Садовська А. О.

Професійне самовизначення студентів – випускників технічного ВНЗ як факт свідомості і поведінки людини на ринку праці (за даними емпіричного дослідження)241

Сапха Г.-М. М., Болотова В. О., Ляшенко Н. О.

Первинна професійна орієнтація молоді: соціально-технологічний аспект247

РЕЦЕНЗІЇ

Греченко В. А., Московець В. І.

Рыбальченко Р. К. Ростислав Рыбальченко и его сельский мир / Р. К. Рыбальченко. – Харьков : Курсор, 2014. – 66 с.257

НА КНИЖКОВУ ПОЛИЦЮ259

НОВИНИ НАУКОВОГО ЖИТТЯ261

НАШІ АВТОРИ266

ДО УВАГИ АВТОРІВ270

УДК 342.9

Є. Ю. Подорожній

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ»

Розглянуто існуючі у правознавстві погляди на зміст і сутність поняття «юридична відповідальність», акцентовано увагу на їх перевагах та недоліках, зроблено відповідні висновки. Наголошено, що наразі немає єдино вірного підходу до визначення поняття юридичної відповідальності, кожна із наукових позицій має як свої переваги, так і недоліки. У той же час значна кількість поглядів на проблему юридичної відповідальності дозволяє змістовніше та глибше підійти до її вивчення та вироблення на цій основі більш-менш єдиного, універсального підходу до визначення поняття «юридична відповідальність».

Ключові слова: відповідальність, соціальна відповідальність, юридична відповідальність, проспективна (позитивна) юридична відповідальність, ретроспективна (негативна) юридична відповідальність.

Повноцінна розбудова України як демократичної правової держави неможлива без всебічного ствердження таких основоположних принципів, як верховенство права та законність, результатом дії яких є забезпечення панування у державі та суспільстві режиму правопорядку, який являє собою стан (режим) правової упорядкованості (урегульованості і погодженості) системи суспільних відносин, що складається в умовах реалізації законності [1, с. 454]. Серед засобів забезпечення нормальної реалізації зазначених принципів та підтримки стану правопорядку одне з ключових місць займає юридична відповідальність.

Як предмет наукових пошуків юридична відповідальність вже досить давно перебуває в центрі уваги правників, зокрема її вивчали: С. С. Алексєєв, Д. І. Бернштейн, С. М. Братусь, К. Г. Волинка, С. Т. Гончарук, О. С. Іоффе, О. О. Кожевников, М. І. Козюбра, В. В. Копейчиков, В. О. Котюк, М. О. Краснов, В. В. Лазарєв, Д. А. Ліпінський, М. С. Маєїн, О. Ф. Скакун, М. В. Цвік, О. Ф. Черданцев, В. В. Ярков та інші. Втім, попри зусилля цих та інших дослідників проблематика юридичної відповідальності і досі не втрачає своєї актуальності, що свідчить про її складний, багатоаспектний характер. Значний науковий інтерес до цього питання, з одного боку, сприяє його всебічному аналізу, а з іншого, – виливається у велику кількість точок зору з цього приводу, що ускладнює вироблення єдиного підходу до бачення означеної проблеми.

Різноманітність наукових думок із приводу розуміння юридичної відповідальності обумовлює наявність значного кола її визначень. Тому **мета** цієї статті – розглянути теоретичні підходи до визначення поняття «юридична відповідальність».

© Подорожній Є. Ю., 2014

Напочатку слід відзначити, що складність дослідження проблематики юридичної відповідальності перш за все обумовлюється тим, що вона, як зазначалося вище, має складний, багатоаспектний характер, адже категорія відповідальності має не лише правовий, але й етичний бік, це особливе соціальне та морально-правове ставлення особистості до інших людей, суспільства (людства в цілому), яке характеризується виконанням свого морального обов'язку та правових норм [2, с. 403]. Так, Л. Ф. Ільчов, С. М. Ковальов та інші зазначають, що відповідальність – це філософсько-соціологічне поняття, що відображає об'єктивний, історично конкретний характер взаємовідносин між особистістю, колективом, суспільством, з точки зору свідомого здійснення пред'явлених до них взаємних вимог [3, с. 468].

Такий підхід до розуміння відповідальності є загальнофілософським і не відображає її специфіку як юридичного явища, хоча й надає загальне уявлення про її сутнісний зміст. Із цього приводу І. Б. Аземша слушно наголошує, що якщо прийняти термін «відповідальність» у тому широкому змісті, в якому він застосовується в повсякденному житті, у філософській літературі і навіть у побуті юристів, утрачається специфіка юридичного розуміння відповідальності і виникає потреба в уточненні дефініції, що позначає те, що сьогодні включається в поняття відповідальності в юридичному змісті. Необхідність спеціального юридичного поняття відповідальності, нехай і найзагальнішого, дозволить відмежовувати відповідальність у юридичному сенсі від інших явищ, визначених тим же терміном, оскільки воно означає один з найважливіших інститутів права [4, с. 54].

Однак, говорячи про юридичну відповідальність як про самостійне явище, не можна не враховувати той факт, що вона є похідною від соціальної відповідальності, виступає окремим специфічним проявом останньої. Історично соціальна відповідальність виникла ще за часів первісного суспільства, тоді, коли постала необхідність узгоджувати поведінку людини із системою суспільних відносин. Сутністю відповідальності був обов'язок особи, яка порушила своїми діями встановлені суспільні вимоги, надавати звіт за своєю поведінку перед особою чи організацією, які мають право закликати до звіту [5, с. 36]. Із цього приводу О. П. Чирков слушно зазначає, що відповідальність являє собою об'єктивно необхідне явище, що існує як обов'язковий прояв упорядкованості суспільних відносин, воно відображає об'єктивну необхідність узгодження поведінки суб'єктів соціального спілкування. Соціальна відповідальність, її буття обумовлюються необхідністю підпорядковувати, координувати і коригувати у процесі спільної діяльності дії кожного з діями інших, приватний інтерес погоджувати із загальним [6, с. 8]. Також варто відзначити точку зору І. Б. Аземші про те, що відповідальність особи має соціально-комунікативну природу та виникає тоді, коли поведінка людини має соціальну значущість і регулюється соціальними

нормами. При цьому реалізація будь-якої соціальної норми є добром, соціальною цінністю, а дії, що порушують соціально значущі правила, визначаються як неприпустимі, що розривають соціальну комунікацію та зумовлюють негативну реакцію суспільства – соціальну відповідальність [4, с. 54].

На переконання Д. А. Ліпінського, відповідальність являє собою діалектичний взаємозв'язок між особою і суспільством, який характеризується взаємними правами та обов'язками щодо дотримання і виконання приписів соціальних норм, що тягне за собою схвалення, заохочення, а у випадках безвідповідальної поведінки, яка не відповідає приписам соціальних норм, – обов'язок перетерпіти несприятливі наслідки і їх перетерпіння [7, с. 15]. Схожу точку зору висловлював і К. В. Басін, на думку якого соціальна відповідальність – діалектичний взаємозв'язок між особою та суспільством, який характеризується взаємними правами та обов'язками стосовно дотримання і вдосконалення соціальних норм. Отже, зміст соціальної відповідальності – поведінка особи відповідно до реальних суспільних потреб [8, с. 8].

Із викладеного видно, що соціальна відповідальність має два аспекти: суспільний та особистісний. Перший відображає оцінку суспільством поведінки суб'єкта, з точки зору її відповідності встановленим соціальним нормам, та суспільну реакцію на неї. Що ж стосується другого, особистісного, аспекту, то він відображає оцінку та ставлення до своєї поведінки самої особи. У цьому контексті доречним буде відзначити наукову думку про те, що відповідальність у її психологічному розумінні, яке, власне кажучи, і є тим самим особистим елементом соціальної відповідальності, виступає складним у структурному відношенні явищем, що включає: а) усвідомлення необхідності діяти згідно з суспільними вимогами та нормами як соціальними цінностями; б) усвідомлення своєї соціальної цінності і суспільної ролі; в) передбачення наслідків вибору рішення, дій; г) критичність і постійний контроль за своїми діями, нагляд за їх наслідками для інших; г) реалізацію в об'єктивному світі; д) самооцінку; е) готовність відповідати за свої вчинки; е) соціально-відповідальну діяльність [9, с. 29].

З появою держави і права основним регулятором суспільних відносин стають норми права, відповідно, і соціальна відповідальність набуває правової форми. Юридична відповідальність мала суттєву перевагу порівняно з попередніми видами соціальної відповідальності, обумовлену тим, що вона забезпечувалася силою державного впливу (аж до примусу).

У правознавстві пропонується багато визначень поняття «юридична відповідальність». Утім, якщо не зважати на зовнішні відмінності у різних формулюваннях визначення поняття «юридична відповідальність», можна визначити кілька підходів до його бачення. Так,

залежно від того, суб'єктивний (особистісний) чи об'єктивний (суспільно-державний) компонент покладається в основу визначення поняття «юридична відповідальність», одні правники говорять про неї як про обов'язок особи зазнати для себе певних, визначених законодавством, негативних наслідків за вчинення протиправних дій. Наприклад, В. М. Горшенев свого часу писав, що юридична відповідальність є визнана державою здатність особи (громадянина, установи, органу держави, посадової особи тощо) звітувати про своє протиправне діяння і зазнавати на собі заходів державно-примусового впливу у формі позбавлення благ, які безпосередньо їй належать [10, с. 11]. Як зазначає В. В. Лазарєв, юридична відповідальність – це обов'язок особи зазнавати певних позбавлень державно-владного характеру, передбачених законом, за скоєне правопорушення [11, с. 159]. Схожу точку зору висловлює й Л. А. Луць, вказуючи, що юридична відповідальність – передбачений нормативно-правовими приписами обов'язок правопорушника зазнати негативних юридичних наслідків за вчинення правопорушення [12, с.345]. Також і П. М. Рабінович пропонує розуміти юридичну відповідальність як закріплений у законодавстві і забезпечуваний державою юридичний обов'язок правопорушника пізнати примусового позбавлення певних цінностей, що йому належать [13, с.133]. У свою чергу, інші дослідники розуміють юридичну відповідальність як обов'язок держави вжити до суб'єкта, який порушив норми діючого законодавства, відповідні заходи, зокрема застосувати передбачені законом санкції. Так, скажімо, В. А. Федоренко та Ю. П. Сурмін характеризують юридичну відповідальність як різновид соціальної відповідальності, зміст якої передбачає негативну реакцію на правопорушення (делікт) і протиправну поведінку або діяльність суб'єктів (фізичних і юридичних осіб), які їх скоїли, з боку держави і суспільства та застосування державою до деліктоздатних суб'єктів відповідних санкцій [14, с. 94].

На наше переконання, формулюючи визначення поняття «юридична відповідальність» перш за все слід виходити з того, що оцінку відповідності (чи невідповідності) поведінки суб'єктів правовим нормам здійснюють державно владні суб'єкти, а отже, відповідальність слід розглядати як форму реакції держави на протиправні дії. У свою чергу, і суб'єктивний компонент також не можна відкидати, адже в разі визнання особи винною у вчиненні протизаконної поведінки в неї виникає обов'язок зазнати для себе відповідних негативних наслідків. Слід зазначити, що ряд авторів, визначаючи поняття юридичної відповідальності, наводять одразу два визначення, характеризуючи таким чином обидва її аспекти. Так, наприклад, В. К. Гіжевски, В. В. Головченко та В. С. Ковальський пишуть, що юридичну відповідальність необхідно розуміти як установлений законодавством і забезпечений державою юридичний обов'язок правопорушника

заснати позбавлення певних благ, належних йому цінностей (позбавлення волі, позбавлення права займати певну посаду, позбавлення майна шляхом його конфіскації, стягнення штрафів тощо). Юридична відповідальність – це форма впливу на порушників, реакція держави на допущені порушення правових норм, на посягання на соціальні інтереси суспільства, права особи [15, с. 191; 16, с. 519]. Як зазначає О. Ф. Черданцев, юридична відповідальність – це обов'язок особи, яка вчинила правопорушення, понести несприятливі наслідки (позбавлення). Відповідальність виступає як зустрічна міра, покладена з боку держави або потерпілого за допомогою держави на правопорушника. Реалізація цього заходу не залежить від бажання або небажання правопорушника. Вона полягає у позбавленні його якихось прав або в покладенні на нього додаткових обов'язків [17, с. 316]. Також у цьому контексті досить вдалою видається позиція В. В. Іванова, який вказує, що юридична відповідальність є особливими охоронними правовідносинами, в яких, з одного боку, стоїть держава в особі її органів, а з іншого, – правопорушник, тобто особа, яка винна, порушила норми права, що встановлюються державою. Саме остання обставина і визначає той факт, що такі правовідносини є імперативними і полягають в обов'язку і праві державних органів застосувати до правопорушника заходи юридичної відповідальності та обов'язку правопорушника зазнавати несприятливих для себе наслідків як кари за скоєне правопорушення. Отже, об'єктивно юридична відповідальність найчастіше розуміється як застосування примусових заходів за вчинене правопорушення, пов'язане із зазнаванням винним позбавлень особистого, організаційного або майнового характеру. А з суб'єктивної точки зору, юридична відповідальність – це передбачений правовими нормами обов'язок суб'єкта права зазнавати несприятливих для нього наслідків правопорушення [18, с. 12–13].

Далі вважаємо за потрібне зазначити, що особливість визначень поняття «юридична відповідальність» залежить від того, розглядає її автор як стан чи як процес або відносини. Так, наприклад, В. К. Бабаєв визначає юридичну відповідальність як передбачений юридичною нормою політико-правовий стан, який виникає в результаті особисто вчиненого правопорушення і полягає в тому, що компетентний орган, посадова особа або громадянин на основі закону або в спеціальній формі вимагає від правопорушника звіт за скоєне діяння, покладає на нього певну міру позбавлень, а правопорушник зазнає несприятливих наслідків порушення юридичної норми [19, с. 507]. О. П. Чирков уважає, що юридична відповідальність – це стан примусу до правомірної, а отже, і відповідальної поведінки, що досягається за допомогою несення несприятливих наслідків, накладення яких пов'язане з такою, що засуджується, є винною і протиправною (безвідповідальною), поведінкою певних

осіб, і який має кінцеву мету: виховання правопорушників у дусі дотримання законів, а також попередження вчинення ними та іншими особами нових протиправних діянь [6, с. 25].

У свою чергу, І. М. Сенякін виходять із того, що юридична відповідальність являє собою правову відносину, що виникає на підставі вчиненого правопорушення між державою в особі її спеціальних органів та правопорушником, на якого покладається обов'язок зазнати відповідних позбавлень та негативних наслідків за вчинене правопорушення, за порушення вимог, що містяться у нормах права [20, с. 543]. Так само і С. О. Комаров наголошує на тому, що юридична відповідальність є правовою відсноиною, що виникає між державою та особою, на яку покладаються обов'язки зазнати несприятливих наслідків і позбавлень за вчинене правопорушення [21, с. 286].

На нашу думку, все ж таки доречніше буде розглядати юридичну відповідальність як правовідносину, адже якщо говорити про неї як про стан, то слід визнати, що вона, юридична відповідальність, фактично зводиться до застосування санкцій, на чому, до речі, і наголошував А. С. Шабуров, який пише, що юридична відповідальність являє собою застосування до правопорушника передбачених санкцією юридичної норми заходів державного примусу, що виражаються у формі позбавлень особистого, організаційного або майнового характеру. При цьому він наголошує, що вчинення особою дій, заборонених кримінальним законом, ще не тягне за собою юридичної відповідальності, і особа до відповідного рішення (виroku) суду вважається невинною, а значить, і не підлягає кримінальній відповідальності [22, с. 417–418]. Звісно, застосування санкцій є однією з основних стадій юридичної відповідальності, втім, частина зобов'язань, що становлять сутність відповідальності, виникає ще до застосування санкцій у момент вчинення правопорушення або виявлення факту його вчинення.

Також не можна не відзначити того, що останнім часом проблематика сутності відповідальності досить активно розглядається з позиції її позитивного (проспективного) чи негативного (ретроспективного) розуміння. Прибічники першого підходу вважають, що юридична відповідальність у сучасному суспільстві реалізується не тільки у випадку вчинення правопорушення, але й у правомірній поведінці, яка характеризується глибоким усвідомленням необхідності дотримуватись вимог правових та моральних норм, поваги до закону, права і припускає активний вплив на хід подій, внесок у загальну справу, в розвиток суспільства [23, с. 143]. Так, наприклад, М. С. Строгович із цього приводу писав, що юридична відповідальність, яка лежить на особі, виражається в усвідомленні особою необхідності неухильного та добросовісного виконання своїх обов'язків [24, с. 75]. У свою чергу, О. Г. Мурашин та М. С. Кельман розуміють відповідальність як абсолютне відношення, яке являє собою добросовісне виконання своїх

обов'язків перед громадянським суспільством, правовою державою, колективом людей і окремою особою, тобто відповідальне ставлення до виконання обов'язку [25, с. 324].

Що ж стосується правників, які сповідують ретроспективний (негативний) підхід у розумінні юридичної відповідальності, то їхня позиція у загальному вигляді зводиться до того, що відповідальність існує тільки як реакція держави на протиправну поведінку, тобто є правопорушення – є відповідальність, немає правопорушення – немає відповідальності. Відповідальність виникає як результат за минулі дії, вчинки. Так, С. С. Алексєєв підкреслює, що головними рисами юридичної відповідальності є те, що вона: по-перше, має тільки ретроспективний аспект, тобто являє собою «відповідь» за минулу поведінку – правопорушення (в галузі права відповідальність в активному її аспекті отримала особливий вираз: вона виступає у вигляді законності); по-друге, носить державний характер, тобто являє собою реалізацію правоохоронної державної діяльності, державно-владного примусу; по-третє, володіє особливостями правового явища, включається в механізм правового регулювання, пов'язана з правовими категоріями – санкціями, обов'язками та ін. [26, с. 372].

Ретроспективний підхід має певні переваги у порівнянні з проспективним. По-перше, він відображає детермінаційний (причинно-наслідковий) зв'язок між вчиненням особою правопорушення та виникненням відповідальності за це. По-друге, він дає чітке уявлення про підстави виникнення відповідальності. Крім того, слід погодитися з науковою точкою зору про те, що віднесення так званої позитивної відповідальності до правової відповідальності означало б фактичну ліквідацію відповідальності як правового інституту, оскільки будь-який вид діяльності, що регулюється правом, можна було б уважати такою відповідальністю [27, с. 115; 28, с. 27].

Водночас уважаємо, що повністю заперечувати наявність проспективної відповідальності не можна, адже, як влучно вказує Л. Р. Наливайко, ретроспективна юридична відповідальність настає саме тому, що до правопорушення суб'єкт знаходиться в загальному відношенні відповідальності з державою, але розриває цей зв'язок актом безвідповідальної поведінки. Заперечуючи наявність загальних відносин правової відповідальності, не можна зрозуміти природу, джерела походження ретроспективної відповідальності [4, с. 54]. Тож наразі більшість авторів у тій чи іншій мірі визнають наявність позитивного та негативного аспектів юридичної відповідальності, зокрема, до таких належать М. В. Зайчук, А. Д. Машков, Н. М. Оніщенко, О. Ф. Скакун та інші. Однак, формулюючи визначення поняття юридичної відповідальності, більшість і з них все одно виходять із того, що відповідальність – це перш за все покарання. Так, скажімо, О. Ф. Скакун характеризує юридичну відповідальність як передбачені законом вид і міру державно-владного (примусового)

заснання особою втрат благ особистого, організаційного і майнового характеру за вчинене правопорушення [1, с. 431]. А наприклад, М. В. Зайчук та Н. М. Оніщенко говорять про юридичну відповідальність як про застосування в особливому процесуальному порядку до особи, яка вчинила правопорушення, засобів державного примусу, передбачених санкцією правової норми [29, с. 43]. Така ситуація, на нашу думку, свідчить про те, що перспективний підхід не дозволяє сформулювати чіткого, такого, яке б відповідало потребам практики, визначення поняття «юридична відповідальність».

Слід зазначити, що деякі автори взагалі висловлюються про недоцільність чіткого розмежування відповідальності на позитивну та негативну і необхідність розглядати її як комплексне явище. На цьому, зокрема, наголошували Д. І. Бернштейн, Р. А. Хачатуров та ін.

Отже, завершуючи статтю, мусимо констатувати, що наразі немає єдино вірного підходу до визначення поняття юридичної відповідальності, кожна із наукових позицій має як свої переваги, так і недоліки. У той же час значна кількість поглядів на проблему юридичної відповідальності дозволяє більш змістовно та глибоко підійти до її вивчення та вироблення на цій основі більш-менш єдиного, універсального підходу до визначення поняття «юридична відповідальність».

Список використаних джерел: 1. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник / О. Ф. Скакун ; пер. з рос. – Харків : Консум, 2001. – 656 с. 2. Философский словарь / под ред. И. Т. Фролова. – 7-е изд., перераб. и доп. – М. : Республика, 2001. – 719 с. 3. Философский энциклопедический словарь / гл. редакция: Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев, В. Г. Панов. – М. : Сов. энцикл., 1983. – 840 с. 4. Аземша І. Б. Юридична відповідальність: сучасні погляди, дискусії та концепції / І. Б. Аземша // Часопис Київського університету права. – 2010. – № 2. – С. 54–57. 5. Гришук В. К. Соціальна відповідальність : навч. посіб. / В. К. Гришук. – Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2012. – 152 с. 6. Чирков А. П. Ответственность в системе права : учеб. пособие / А. П. Чирков ; Калинингр. ун-т. – Калининград, 1996. – 77 с. 7. Липинский Д. А. Формы реализации юридической ответственности / Д. А. Липинский. – Тольятти : Изд-во Волж. ун-та им. В. Н. Татищева, 1999. – 144 с. 8. Басін К. В. Юридична відповідальність: природа, форми реалізації та права людини : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Басін Кирило Володимирович. – Київ, 2006. – 19 с. 9. Гришина Н. В. Соціально-правовий аспект адміністративної відповідальності : дис. ... канд. наук : 12.00.07 / Гришина Наталія Вікторівна. – Харків, 2007. – 193 с. 10. Зелена І. В. Юридична відповідальність: підходи до розуміння / І. В. Зелена // Юридичний вісник. – 2012. – № 2 (23). – С. 10–15. 11. Общая теория права и государства : учебник / под ред. В. В. Лазарева. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Юрист, 2001. – 520 с. 12. Луць Л. А. Загальна теорія держави та права : навч.-метод. посіб. (за кредит.-модул. системою) / Л. А. Луць. – Київ : Атіка, 2007. – 412 с. 13. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посіб. / П. М. Рабінович. – Вид. 6-ге. – Харків : Консум, 2002. – 160 с. 14. Енциклопедичний словник з державного управління / [уклад.: Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін.] ; за ред.

Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. – Київ : НАДУ, 2010. – 820 с. **15.** Головченко В. В. Юридична термінологія : довідник / В. В. Головченко, В. С. Ковальський. – Київ : Інтер, 1998. – 224 с. **16.** Популярна юридична енциклопедія / кол. авт. : В. К. Гіжевський, В. В. Головченко, В. С. Ковальський (кер.) та ін. – Київ : Юрінком Інтер, 2002. – 528 с. **17.** Черданцев А. Ф. Теория государства и права : учеб. для вузов / А. Ф. Черданцев. – М. : Юрайт, 2000. – 432 с. **18.** Иванов В. В. Материально-правовые и процессуальные гарантии законности привлечения к административной ответственности : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Иванов Виктор Васильевич. – Одесса, 2001. – 192 с. **19.** Теория государства и права : учебник / под ред. В. К. Бабаева. – М. : Юристь, 2003. – 592 с. **20.** Теория государства и права : курс лекций / под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. – М. : Юристь, 1997. – 672 с. **21.** Общая теория государства и права : курс лекций / С. А. Комаров. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Манускрипт, 1996. – 316 с. **22.** Шабуров А. С. Юридическая ответственность / Шабуров А. С. // Теория государства и права : учеб. для юрид. вузов и фак. / отв. ред. В. М. Корельский и В. Д. Перевалов. – М. : Норма – Инфра-М, 1999. – С. 417–432. – Глава 27 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://libcoln.com/book/83ad55a6-213a-4b38-9a3d-ed820063d670>. **23.** Матузов Н. И. Социалистическая демократия как единство прав, обязанностей и ответственности / Н. И. Матузов // Советское государство и право. – 1977. – № 11. – С. 135–143. **24.** Строгович М. С. Сущность юридической ответственности / М. С. Строгович // Советское государство и право. – 1979. – № 5. – С. 71–76. **25.** Кельман М. С. Загальна теорія держави і права / М. С. Кельман, О. Г. Мкрашин. – Київ : Кондор, 2006. – 477 с. **26.** Алексеев С. С. Проблемы теории права : курс лекций : в 2 т. – Т. 1 : Основные вопросы общей теории социалистического права. – Свердловск : Свердл. юрид. ин-т, 1972. – 394 с. **27.** Братусь С. Н. Юридическая ответственность и законность (очерк теории) / С. Н. Братусь. – М. : Юрид. лит., 1976. – 216 с. **28.** Шевченко Я. Н. Правовое регулирование ответственности несовершеннолетних / Я. Н. Шевченко. – Киев : «Наукова думка», 1976. – 189 с. **29.** Інститут юридичної відповідальності у демократичних правових системах : монографія / за заг. ред. Н. М. Оніщенко. – Київ : Юрид. думка, 2009. – 216 с.

Надійшла до редколегії 21.10.2014

Подорожний Е. Ю. Теоретические подходы к определению понятия «юридическая ответственность»

Рассмотрены существующие в правоведении взгляды на содержание и сущность понятия «юридическая ответственность», акцентировано внимание на их преимуществах и недостатках, сделаны соответствующие выводы. Отмечено, что пока нет единственно верного подхода к определению понятия юридической ответственности, каждая из научных позиций имеет как свои преимущества, так и недостатки. В то же время значительное количество взглядов на проблему юридической ответственности позволяет более содержательно и глубоко подойти к её изучению и выработке на этой основе единого, универсального подхода к определению понятия «юридическая ответственность».

Ключевые слова: ответственность, социальная ответственность, юридическая ответственность, проспективная (положительная) юридическая ответственность, ретроспективная (негативная) юридическая ответственность.

Podorozhnyi Y. Y. Theoretical approaches for determining the notion «legal liability»

Existing in jurisprudence views on the content and nature of the notion «legal liability» are researched; special attention is focused on their advantages and disadvantages; corresponding conclusions are made. The attention is paid to the fact that speaking about legal liability as an independent phenomenon one can not ignore the fact that it is a derivative of social liability and is an individual specific manifestation of the latter. Historically, social liability originated in the time of primitive society, when there was a need to coordinate person's behavior with the system of social relations. Theoretical approaches characterizing social liability are disclosed. It is concluded that social liability has two aspects: public and personal. These aspects are characterized.

It is proved that while formulating the definition «legal liability» one should first of all pay attention to the fact that the assessment of compliance (or noncompliance) of subjects' behavior to legal norms is executed by the state power entities, and therefore, liability must be studied as a form of state responses to illegal actions.

It is emphasized that there is no single correct approach to determining the notion of legal liability, each of scientific positions has its advantages and disadvantages. At the same time, a significant number of views on the issue of legal liability allows more substantive and deeply to study it and develop on this basis more or less a single, universal approach to determining the notion «legal liability». Own definition of «legal liability» is offered.

Keywords: liability, social liability, legal liability, prospective (positive) legal liability, retrospective (negative) legal liability.

УДК 340:342.7

С. В. Федосєєва

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ

Встановлено та проаналізовано суттєві ознаки правового виховання. Сформульовано поняття правового виховання у широкому та вузькому розуміннях.

Ключові слова: правове виховання, виховання, правова соціалізація, правове виховання у вузькому розумінні, правове виховання у широкому розумінні.

Виховання – це постійний безперервний процес, явище, яке виникло на ранній стадії розвитку суспільства і притаманне всім суспільно-економічним формаціям. Воно обумовлено необхідністю соціалізації особистості, спадкоємністю поколінь, передаванням умінь,

життєвого досвіду, знань про навколишній світ, а також становить основу професіоналізму.

Правова вихованість на сучасному етапі розвитку українського суспільства є досить актуальною та необхідною. Такий стан речей обумовлений історією розвитку нашої держави.

Проголошення України незалежною державою, перехід її до ринкової економіки, розвиток соціального плюралізму, а також розбудова в нашій країні громадянського суспільства обумовили існування такої тези суспільного і державного життя: «знання права, правова вихованість – це необхідні елементи успішної життєдіяльності, демократії, законності і правопорядку, економічного благополуччя нації в цілому та окремих індивідів зокрема». Цей «стан речей» автоматично висуває на порядок денний коло питань, що пов'язані з дослідженням сутності правового виховання на загальнотеоретичному рівні.

У юридичній науковій літературі сутність правового виховання, його форми і методи здійснення досліджували С. С. Алексєєв, В. К. Бабаєв, В. В. Головченко, В. М. Корельський, Н. А. Косирін, В. О. Котюк, В. Н. Кудрявцев, В. В. Лазарєв, С. М. Легуша, А. В. Малько, М. І. Матузов, В. С. Нерсесянц, В. Д. Перевалов, Є. В. Татарінцева, В. Н. Тищенко та ін. Водночас слід відзначити, що комплекс питань, які стосуються суттєвих ознак і сутності правового виховання, і на сьогодні залишаються не вирішеними, а отже, потребують додаткового спеціального теоретико-правового дослідження. У зв'язку з цим автор статті поставив за **мету** визначити та проаналізувати суттєві характерні риси правового виховання як виду соціального виховання.

Огляд юридичної наукової літератури свідчить про те, що серед науковців немає єдиного підходу до визначення поняття «правове виховання». Проведений аналіз наявних у науковій юридичній літературі понять «правове виховання» дає підстави виокремити чотири основні підходи до розуміння сутності останнього.

Прихильники *першого підходу* визначають правове виховання через *категорію діяльності* (В. О. Котюк, В. М. Корельський, В. Д. Перевалов, М. І. Матузов та А. В. Малько та ін.).

На думку *прихильників другої точки зору*, «правове виховання – це *визначений і систематичний вплив* на свідомість, психологію виховуваних (індивідів і соціальних груп) усього способу суспільного життя та ідеологічних чинників із метою формування у них на основі правової ідеології глибоких і стійких уявлень, переконань і почуттів, прищеплення їм високої правової культури, навичок юридичного спілкування відповідно до рівня і вимог сучасного правового розвитку суспільства» [1, с. 35]. Таким чином, вчені – прихильники цього підходу визначають категорію правового виховання через *правовий вплив*.

Існує *точка зору*, що поняття правового виховання слід розуміти як *всеосяжний суспільний процес*, котрий охоплює як формування

людей під впливом ідеологічних чинників і об'єктивних умов життя, так і цілеспрямовану дію суспільства на свідомість людей [2, с. 5].

Крім вищезазначених, у науковій літературі існує точка зору, що *виховання є єдиним взаємопов'язаним і взаємодоповнюючим процесом*, тому він тісно пов'язаний насамперед із моральним вихованням, а також з ідейно-політичним, трудовим, екологічним, естетичним та професійним [3, с. 27–31] процесами.

Таким чином, на підставі всього вищевикладеного зазначимо, що: по-перше, дефініція поняття «правове виховання» має множинність визначень; по-друге, вищевикладені підходи до розуміння сутності поняття «правове виховання» є досить ґрунтовними і логічно зваженими, становлять наукове підґрунтя для дослідження основних рис цього правового явища.

У юридичній науковій літературі існує точка зору, що правове виховання пов'язане з іншими видами (формами) соціального виховання. Так, наприклад Є. І. Камишанченко, В. І. Лозова, І. Ф. Прокопенко розглядають правове виховання як складник економічного. На їх думку, важливим завданням економічного виховання є правове виховання як необхідна умова успішної економічної діяльності [4, с. 4].

На думку І. Ф. Харламова, правове виховання є частиною морального виховання, відповідно моральність у суспільстві підтримується не юридичними чи адміністративними санкціями, а силою суспільної думки, вираженням суспільної оцінки моральних чи аморальних вчинків [5, с. 382].

Ми підтримуємо точки зору вищезазначених авторів. Зважаючи на те, що правове, моральне, політичне, естетичне, етичне та інші види виховання є формами соціального виховання, цілком логічним, на наш погляд, є теза про їх взаємозв'язок і взаємозалежність.

Проте слід окремо наголосити, що виховна та орієнтаційна функції права для громадянського правового суспільства є визначальними, що дозволяє не лише стверджувати факт взаємозв'язку правового виховання з іншими формами соціального виховання, а й охарактеризувати такого роду зв'язки таким чином.

По-перше, *правове виховання тісно пов'язане з моральним вихованням*. Право і мораль є регуляторами соціальної поведінки індивідів. Звідси випливає, що як право, так і мораль спрямовані на формування у людини певної поведінки, поведінки у межах визначених принципів і норм.

Мораль завжди на будь-якому етапі розвитку суспільства була регулятором і еталоном оцінки поведінки людей. Моральне виховання і свідомість, інші дії, зокрема юридичні, виражають погляди людей на норми та принципи, дотримання яких забезпечується переконанням людини, її суспільною думкою. Закономірність у взаємодії права і моралі пояснюється постійним збільшенням впливу моралі на право і правосвідомість [6, с. 12–13].

Моральне виховання тісно пов'язане з правовим вихованням, проте це не означає, що ці явища є взаємозамінними і тотожними за змістом. Мораль разом із правом урегульовують суспільні відносини, при цьому певна частина відносин, що врегульовуються правом, не входить до множини врегульовуваних мораллю відносин і навпаки. Проте, є певні суспільні відносини, які одночасно врегульовуються як мораллю, так і правом.

По-друге, *правове виховання взаємопов'язане з політичним вихованням*. Держава і право є діалектично нерозривними юридичними явищами. Держава здійснює регулювання суспільних відносин за допомогою права. Натомість через нормативно-правові приписи закріплюються межі діяльності держави та її органів.

Так, С. М. Легуша стверджує, що «право є одним із засобів здійснення державної політики. Воно надає політичним вимогам загальнообов'язкового характеру, забезпечує стійкість та визначеність суспільних відносин. Держава за допомогою права повинна впливати на людей з метою формування в їх свідомості переконання (ідей) побудови демократичної, соціальної, правової держави» [3, с. 28–29]. У зв'язку із зазначеним та беручи до уваги те, що державна влада носить публічно-політичний характер, маємо підстави відмітити, що у праві тією чи іншою мірою віддзеркалюються певні політичні ідеї. Тобто політичне виховання може бути лише умовно відокремлено від правового виховання.

По-третє, *правове виховання пов'язане із громадянським вихованням*. На сучасному етапі розбудови державності в Україні громадянське виховання є досить актуальним. Воно спрямоване на виховання у молодій людини високих моральних ідеалів, почуття любові до своєї Батьківщини, потреби служити їй. Громадянське виховання тісно пов'язане з правовим вихованням. Цей тісний зв'язок впливає із мети громадянського виховання, яке орієнтоване на формування свідомого громадянина, патріота, професіонала, людини із шляхетними особистісними якостями і рисами характеру, світоглядом і способом мислення, почуттями, вчинками та поведінкою.

По-четверте, *правове виховання органічно пов'язане з розумовим вихованням*. Під час розумового виховання відбувається накопичення певного фонду знань: термінів, слів, імен, назв, дат, понять, наявних між ними зв'язків і залежностей, які відображені у правилах, законах, закономірностях. Слід окремо зазначити, що основним завданням розумового виховання є розвиток мислення взагалі та окремих його видів зокрема.

Таким чином, маємо підстави відмітити, що розумове виховання є певною мірою підсистемою правового виховання, адже в процесі правового виховання суб'єкти також отримують певні знання, опановують правові поняття, аналізують взаємозв'язки між правовими явищами тощо.

З огляду на зазначене, маємо підстави констатувати, що правове виховання перебуває у прямій безпосередній залежності від рівня розумового виховання, і високий рівень розумового виховання є запорукою ефективності правового виховання.

У додаток до всього викладеного окремо підкреслимо, що правове виховання, окрім зазначених видів соціального виховання, тісно пов'язане з професійним, естетичним, фізичним, трудовим та іншими видами виховання. При цьому *усі види соціального виховання можна визнати «субправовими», тобто такими, що доповнюють, відповідають правому, пов'язані з правовим, становлять підґрунтя для нього.*

Правове виховання є процесом неоднорідним. У цьому процесі є як інтенціональний, так і екстенціональний компоненти. Інтенціональний компонент виховання полягає у тому, що воно здійснюється цілеспрямовано. Екстенціональний компонент виховання вказує на те, що воно являє собою безпосередній вплив різних факторів соціокультурної середовища, суспільства і т. ін., які не спрямовані та не орієнтовані на систематизоване і науково обґрунтоване виховання і навчання, не застосовують тих чи інших методів, але впливають певним чином на становлення особистості людини.

Правове виховання людей має ескалаційний (ступеневий) характер.

У юридичній науковій літературі існує точка зору, що процес правового виховання повинен проходити певні стадії: 1) когнітивну стадію, на якій відбувається ознайомлення індивідів зі здобутками правової культури, з національним законодавством і юридичною діяльністю; 2) емоційну стадію, на якій формується позитивне психологічне ставлення до права і правомірної поведінки; 3) поведінкову стадію – стадію корекції соціальної поведінки за допомогою правових стимулів і правових обмежень [7, с. 15].

Ми підтримуємо цю позицію і вважаємо її цілком справедливою. На нашу думку, ескалаційний характер правового виховання певною мірою обумовлений його метою. У зв'язку з цим ступеневий характер правового виховання має передбачати перехід від первинного етапу, який пов'язаний із просвітою, отриманням юридичного знання, до формування на його підставі орієнтацій і установок у поведінці людини на предмет реалізації поставленої правової цілі у формі правової, правомірної поведінки.

У юридичній теоретичній літературі неодноразово зверталась увага на те, що *правове виховання тісно пов'язане з правовою соціалізацією.* Так, наприклад на думку М. Й. Штангрета, правове виховання є одним із шляхів активної соціалізації особи, причому такої, що вимагає на цей час суспільство [8, с. 131]. Тобто автор вважає, що під час набуття життєвого досвіду, під час отримання соціальних знань особа здобуває і правові знання.

На думку О. Ф. Скакун, «правова соціалізація – це двосторонній процес взаємодії особистості та суспільства, спрямований на оволодіння

особистістю системою правових установок та ціннісних орієнтацій, що виступають стандартами правомірної поведінки, на вміння під впливом навколишнього середовища визначати своє місце в суспільстві та активно вступати в його правовідносини» [9, с. 702].

З огляду на вищевикладене, вважаємо за необхідне звернути увагу на зміст поняття «правова соціалізація».

На думку колективу науковців, правова соціалізація є специфічним процесом засвоєння індивідом правових норм та цінностей, правової культури соціального середовища, вхід до цього середовища, тобто процес правового становлення особистості шляхом правового виховання, зміни та розвитку її предметно-практичної діяльності [10, с. 104]. Таким чином, на підставі викладеного маємо підкреслити, що особа, людина, індивід отримує юридичні знання під час «входження» в соціальне середовище. Правове виховання є засобом, за допомогою якого здійснюється скерована правова соціалізація особистості.

На думку Н. В. Коваль соціалізація – це входження індивіда в правове середовище, послідовне набуття ним правових знань, залучення його до правових цінностей і культурних досягнень суспільства, правової активності, практичне перетворення правовідносин у напрямку їх прогресивного гуманістичного розвитку [11, с. 76]. У цьому контексті вважаємо за доцільне акцентувати увагу на тому, що однією із форм соціалізації є правова соціалізація. У зв'язку з цим у вищезазначеному випадку, на наш погляд, більш коректно сформулювати визначення саме через правову соціалізацію.

З огляду на зазначене, маємо підстави констатувати, що однією з ознак *правового виховання є його зв'язок із правовою соціалізацією*.

Ескалаційний характер, а також зв'язок правового виховання із правовою соціалізацією закономірно визначають таку його ознаку, як *цілеспрямованість*. Цілеспрямованість правового виховання свідчить про наявність у нього мети. У загальному вигляді можна зазначити, що метою правового виховання є підвищення рівня правової свідомості та правової культури. У юридичній літературі традиційно автори звертають увагу на трирівність мети в правовиховній діяльності:

- формування системи правових знань (найближча мета);
- формування правового переконання (проміжна мета);
- формування мотивів і звичок правомірної, соціально активної поведінки (кінцева мета)» [12, с. 26].

Слід окремо звернути увагу на те, що зазначені цілі перебувають у ієрархічній логічній підпорядкованості.

Правове виховання є складним правовим явищем. Тобто правове виховання має внутрішню будову, *структуру*. Структура правового виховання представлена сукупністю його елементів, які пов'язані між собою.

Систему правового виховання утворюють такі елементи:

- 1) суб'єкти – державні органи, організації, спеціально уповноважені державою особи, які здійснюють правовиховну діяльність;
- 2) об'єкти – громадяни або суспільні групи, яких виховують;
- 3) сукупність правовиховних заходів, певних способів та засобів [13, с. 126].

Таким чином, по-перше, правове виховання охоплює суб'єктів права, які не лише додержуються правових норм, а також є схильними до правопорушень і порушили ці норми. Тобто об'єктом правового виховання є як правопорушники, що вчинили правопорушення і відбувають покарання, так і особи, що входять до складу групи потенційних порушників вимог норм права.

По-друге, правове виховання здійснюється вихователями, які, як правило, мають юридичну освіту або спеціальну юридичну підготовку. Зважаючи на те, що у процесі правового виховання вивчаються правові норми, цілком доцільним є той факт, що воно здійснюється спеціально уповноваженим суб'єктом.

По-третє, правове виховання здійснюється за допомогою спеціальних правовиховних способів (правова освіта, правова пропаганда, юридична практика, самовиховання тощо) та засобів (нормативно-правові акти, правові радіо-, телевізійні журнали тощо).

У додаток до вищезазначених ознак правового виховання вважаємо за необхідне підкреслити, що *у процесі здійснення правового виховання вивчається правова дійсність*.

Під правовою дійсністю у цьому контексті ми будемо розуміти: право, що формується, – на стадії правоутворення чи правотворчості; право, що сформулювалось, – позитивне право (його норми, принципи, інститути, галузі та ін.); право, що реалізується, – у поведінці людей, діяльності юридичних осіб, правозастосовних органів – органів внутрішніх справ, прокуратури, суду та ін. [14, с. 247].

Спираючись на зазначене, вважаємо за доцільне констатувати, що предметом пізнання правового виховання є право в усіх його проявах: право «в книгах» і «право в дії», тобто право в статичі і динаміці свого буття. При цьому за таких умов характерним для правового виховання є те, що право «в книгах», позитивне право, є центральним предметом його вивчення, системоутворюючим елементом процесу формування правової свідомості у процесі правового виховання.

З огляду на все вищевикладене, маємо підстави виокремити *такі специфічні ознаки, риси правового виховання: воно пов'язане з іншими формами соціального виховання (розумовим, моральним, громадянським, політичним, вихованням тощо); має інтенціональний і екстенціональний компоненти; має ескалаційний (ступеневий) характер; тісно пов'язане з правовою соціалізацією; має цілеспрямований характер; має внутрішню будову, структуру; у процесі здійснення правового виховання вивчається правова дійсність*.

Отже, **підсумовуючи** все вищевикладене у цій статті, на нашу думку, слід розрізняти поняття правового виховання у вузькому та у широкому значеннях.

Правовим вихованням у широкому розумінні, на нашу думку, слід вважати вплив соціально-економічного укладу життя, політичного режиму, ідеологічної діяльності, системи законодавства і юридичної практики, моральної атмосфери, традицій суспільства, а також загальної освіти і спеціальної освіти на правосвідомість і правову культуру членів суспільства.

Правове виховання у вузькому розумінні – це цілеспрямована діяльність державних органів, організацій, спеціально уповноважених державою осіб, спрямована на формування правової свідомості і правової культури, на виховання законослужняних громадян.

Список використаних джерел: 1. Рябко И. Ф. Основы правовой педагогики / И. Ф. Рябко. – Ростов н/Д. : Изд-во Ростов. ун-та, 1973. – 157 с. 2. Татаринцева Е. В. Правовое воспитание: методология и методика / Е. В. Татаринцева. – М. : Высш. шк., 1990. – 175 с. 3. Легуша С. М. Сутність, функції і механізм правового виховання курсантів вищих навчальних закладів МВС України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Легуша Сергій Михайлович. – Київ, 2002. – 218 с. 4. Прокопенко И. Ф. Экономическое образование школьников : учеб. пособие для учителей / И. Ф. Прокопенко, Е. И. Камышанченко, В. И. Лозовая. – Харьков : Основа, 1995. – 172 с. 5. Харламов И. Ф. Педагогика / И. Ф. Харламов. – М. : Высш. шк., 1990. – 576 с. 6. Бабкин В. Д. Правовое воспитание студентов / В. Д. Бабкин. – Киев : «Вища школа», 1983. – 53 с. 7. Дмитрієнко Ю. М. Актуальні аспекти теоретичної соціалізації посттоталітарної правосвідомості в контексті правового виховання / Ю. М. Дмитрієнко // Право і Безпека. – 2003. – Т. 2. – № 2. – С. 19–22. 8. Штангерт М. Й. Правове виховання як засіб національної безпеки: філософський аспект / М. Й. Штангерт // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 1999. – № 1. – С. 130–135. 9. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс) : [підручник] / О. Ф. Скакун. – Харків : Еспада, 2006. – 776 с. 10. Общественное мнение и власть: механизм взаимодействия / [Ручка А. А., Осовский В. Л., Матусевич В. А. и др.] ; отв. ред. А. А. Ручка ; АН Украины, Ин-т социологии. – Киев : «Наукова думка», 1995. – 136 с. 11. Коваль Н. В. Введение в юридическую специальность (деонтологический аспект) : [курс лекций] / Н. В. Коваль. – Донецк : Центр подготовки абитуриентов, 1998. – 192 с. 12. Головченко В. В. Эффективность правового воспитания: понятие, критерии, методика измерения / В. В. Головченко. – Киев : «Наукова думка», 1985. – 128 с. 13. Калиновський Ю. Ю. Правове виховання у вищих навчальних закладах України: проблеми та перспективи / Ю. Ю. Калиновський, О. М. Аксьонова // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». – 2013. – № 2 (16). – С. 124–133. 14. Шульга А. М. Теорія держави та права : кн.-конспект / Шульга А. М. – Харків : [Харків. нац. ун-т внутр. справ], 2010. – 260 с.

Надійшла до редколегії 19.09.2014

**Федосеева С. В. Общеетеоретическая характеристика
правового воспитания**

Установлены и проанализированы существенные признаки правового воспитания. Сформулированы понятия правового воспитания в широком и узком смыслах.

Ключевые слова: правовое воспитание, воспитание, правовая социализация, правовое воспитание в узком понимании, правовое воспитание в широком понимании.

Fedoseieva S. V. Theoretical characteristic of the legal education

The essential features of the notion of legal education are defines and analyzes. The nation of legal education in a broad sense and legal education in narrow sense are formulated.

Legal education in a broad sense as influence of a social and economic structure of life, a political mode, ideological activity, system of the legislation and legal practice, moral atmosphere, traditions of a society, and also the general education and vocational education on legal consciousness and legal culture of members of a society is defined.

Legal education in narrow sense as purposeful activity of state structures, the organisations, persons with the special state powers, which purpose is formation of legal consciousness and legal culture, on education of legislative citizens is defined.

The cores to signs of legal education is: legal education depends on other forms of social education (intellectual, moral, civil, political etc.); legal education has intencionual and ecstencionual components; legal education has escalation character; legal education depends from legal socialisation; legal education has purposeful character; legal education has the internal maintenance, structure; in the course of realisation of legal education the legal validity is studied.

Keywords: legal education, education, legal education in narrow sense, legal education in a broad sense.

ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ
ТА ОХОРОНИ ПРАВОПОРЯДКУ

УДК 343.12

О. Ю. Анциферов

**КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ
ВЛАСНОСТІ, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬСЯ В РАЙОНІ ПРОВЕДЕННЯ
АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ**

Надано кримінально-правову характеристику злочинів проти власності, які вчиняються в районі проведення антитерористичної операції. Встановлено, що злочини проти власності є одними із найпоширеніших видів злочинів в районі проведення антитерористичної операції, більша частина яких, відповідно до статистичних даних МВС України, відноситься до тяжких та особливо тяжких.

Ключові слова: кримінально-правова характеристика, злочин, власність, антитерористична операція.

Сучасний стан розвитку суспільних відносин в Україні з часом набуває складного й динамічного характеру, що призводить до суттєвої їх трансформації. Процеси, що відбуваються в Україні, характеризуються як позитивними так і негативними тенденціями. Останні повинні постійно відстежуватися та враховуватися під час визначення стратегії держави щодо забезпечення прав і свобод людини. Серед правоохоронних органів, які призначені втілювати вказану політику держави, є органи внутрішніх справ.

Реаліями сьогодення є проведення антитерористичної операції (далі – АТО) на територіях двох областей України [1], і, як свідчить практика, стан протидії злочинності на цих територіях знаходиться на низькому рівні. Так, у Луганській області скоєно вбивств та тяжких тілесних ушкоджень удвічі більше, ніж за аналогічний період минулого року (330), майже у тричі більше скоєно розбійних нападів (182). Значно зросла кількість незаконних заволодінь транспортними засобами, у тому числі з використанням вогнепальної зброї (357). Усього з використанням вогнепальної зброї було вчинено 3124 кримінальних правопорушень. Крім того, мають місце непоодинокі факти незаконного витоку зброї, бойових припасів, вибухових речовин із території проведення АТО до інших областей країни [2]. Однак необхідно враховувати, що протидія злочинності у районі проведення АТО має свої особливості, які полягають у особливому режимі досудового розслідування, специфіці залучення сил і засобів, зокрема з інших регіонів держави. Водночас окремої уваги заслуговує і той факт, що на зазначених територіях найчастіше вчиняються злочини проти власності, тим самим порушуючи права громадян України, які закріплені у ст. 41 Основного Закону [3].

Серед вітчизняних науковців у різних аспектах оперативно-розшукової характеристики злочинів проти власності приділяли увагу

© Анциферов О. Ю., 2014

А. В. Баб'як, О. М. Бандурка, В. Я. Горбачевський, С. М. Гусаров, О. Ф. Долженков, В. П. Захаров, В. А. Некрасов, Д. Й. Никифорчук, В. Л. Ортинський, Ю. Ю. Орлов, М. А. Погорельський, В. Д. Пчолкін, В. В. Плукар, М. В. Стащак, В. В. Шендрик, О. О. Южно та ін. Однак необхідно визнати, що такий елемент указаної характеристики, як кримінально-правова характеристика злочинів проти власності, які вчиняються в районі проведення антитерористичної операції, потребує додаткової уваги та розгляду з урахуванням сучасних реалій.

Мета статті – надати кримінально-правову характеристику злочинів проти власності, які вчиняються в районі проведення антитерористичної операції.

Юридичним вираженням відносин власності є право власності у вигляді врегульованих суспільних відносин щодо володіння, користування і розпорядження майном. Згідно з Конституцією України від імені українського народу права власника на землю, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси України здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Таким чином, суб'єктами права власності виступають держава, юридичні та фізичні особи. Стаття 13 Конституції України проголошує рівність усіх суб'єктів права власності перед законом і забезпечення захисту їх прав державою. Відповідно, кримінальне та кримінально-процесуальне законодавство охороняють усі форми власності, що існують в Україні, зокрема в районі проведення антитерористичної операції.

Об'єктом злочинів проти власності є суспільні відносини власності, що охороняються кримінальним законом як частина економічних відносин, як основа економічної системи держави.

Видовими об'єктами злочинів проти власності є ті суспільні відносини власності, на які посягають окремі, конкретні види посягань – крадіжки, грабежі, розбої, шахрайства та ін.

Безпосередніми об'єктами злочинів проти власності є власність окремої особи (фізичної чи юридичної).

Єдність об'єкта – відносин власності – не виключає того, що безпосереднім об'єктом конкретних злочинів може виступати та чи інша форма власності. Крім об'єкта, злочини проти власності мають також інші загальні об'єктивні і суб'єктивні ознаки.

Особливе значення для цих злочинів має їх предмет, який складають: майново-матеріальні речі, створені працею людей для задоволення матеріальних і культурних потреб, що мають вартість і ціну; гроші; цінні папери – облігації, чеки, сертифікати, векселі, акції тощо. Тобто узагальнюючим предметом є приватне, колективне або державне майно.

Майно як предмет злочину має певні ознаки:

1) юридичні – право на майно належить певному власнику або особі, якій воно на законній підставі ввірено, знаходиться у її веденні чи під її охороною;

2) економічні – майно має представляти певну матеріальну цінність, мати певну вартість. Іноді цю ознаку називають соціальною, оскільки вона означає, що в майно вкладена праця людини. Цінність, вартість майна якраз і вимірюється цією працею;

3) фізичні – це предмети, речі, які можна вилучити, привласнити, спожити, пошкодити, знищити тощо [4].

Однак, враховуючи сучасні реалії, необхідно додати до переліченого територіальну ознаку предмета злочину, оскільки практика свідчить, що окремими серед перелічених предметів є ті, які одержані злочинним шляхом саме в районі проведення антитерористичної операції.

Головною об'єктивною ознакою злочинів проти власності є те, що ці відносини – це головний безпосередній об'єкт посягання. Інші об'єкти, яким злочинами проти власності заподіяно шкоду, наприклад, здоров'ю під час розбійного нападу, є додатковими безпосередніми об'єктами посягання.

Другою головною ознакою злочинів проти власності є їх суб'єктивна сторона. Як свідчить аналіз емпіричного матеріалу, в районі проведення АТО переважна більшість злочинів проти власності вчинюються умисно.

Ми погоджуємося із думкою тих вчених, які вказують, що з урахуванням способу вчинення, а також мотиву і мети всі злочини проти власності можливо розподілити на такі групи:

1) розкрадання чужого майна (грошей, цінностей), до яких входять такі склади злочинів, як: крадіжки (ст. 185 КК), грабежі (ст. 186 КК), шахрайство (ст. 190 КК), вимагання (ст. 189 КК), привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК), викрадення шляхом демонтажу та іншим способом електричних мереж, кабельних ліній зв'язку та їх обладнання (ст. 188 КК);

2) спричинення власникові майнової шкоди. Це також корисливі посягання на власність, але вони не мають ознак розкрадання, – спричинення майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою (ст. 192 КК), привласнення особою знайденого або чужого майна, що випадково опинилося у неї (ст. 193 КК);

3) некорисливі посягання на власність, до яких відносяться такі види протиправних діянь, як: умисне знищення або пошкодження майна (ст. 194 КК), погроза знищення майна (ст. 195 КК), необережне знищення чи ушкодження майна (ст. 196 КК), порушення обов'язків щодо охорони майна (ст. 197 КК), придбання чи збут майна, свідомо добутого злочинним шляхом (ст. 198 КК) [5, с. 128].

З об'єктивної сторони злочини проти власності характеризуються, зазвичай, активними діями, що спричиняють матеріальну шкоду певній особі, колективу чи державі. Бездіяльністю вирізняється такий злочин, як порушення обов'язків щодо охорони майна (ст. 197 КК).

Більшість злочинів проти власності сконструйовано законодавцем переважно як матеріальні склади, тобто під час кваліфікації слід

враховувати той факт, що обов'язковими ознаками їх об'єктивної сторони є суспільно небезпечне діяння, злочинний наслідок і причинний зв'язок між діянням та наслідком. Склади деяких злочинів – формальні (вимагання – ст. 189 КК; придбання, отримання, зберігання чий збут майна, одержаного злочинним шляхом – ст. 198 КК) або усічені (розбій – ст. 187 КК; погроза знищення майна – ст. 195 КК).

Спосіб учинення посягання є одним із основних критеріїв для кваліфікації вчиненого та відмежування різних форм викрадення майна й іншого протиправного заволодіння ним.

Враховуючи вищевказане, слід погодитись із думкою авторсько-го колективу кафедри кримінального права Національної академії внутрішніх справ України щодо способів учинення злочинів проти власності, зокрема:

- 1) таємний (ст. 185 КК);
- 2) відкритий (ст. 186 КК);
- 3) шляхом нападу (ст. 187 КК);
- 4) шляхом самовільного використання електричної або теплової енергії без приладів обліку (якщо використання приладів обліку обов'язкове) або умисне пошкодження приладів обліку чи у будь-який інший спосіб (ст. 1881 КК);
- 5) погроза заподіяння певної шкоди (ст. 189 КК);
- 6) обман або зловживання довірою (ст. 190 КК);
- 7) привласнення, розтрата чи заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем (ст. 191 КК) тощо [4].

Специфічним способом учинення крадіжок є проникнення у жило, інше приміщення чи сховище.

Суб'єктом злочинів, передбачених ст. 185–187, 189, ч. 2 ст. 194 КК, може бути фізична осудна особа, яка досягла 14-річного віку, а злочинів, передбачених ст. 188, 190, 192, 193, ч. 1 ст. 194, 194-1, ст. 195–197, 198 КК, – осудна особа, котра досягла 16-річного віку. У злочинах, передбачених ст. 191 і 197 КК, суб'єкт спеціальний. Це особа, якій майно було ввірено чи перебувало в її віданні (ч. 1 ст. 191 КК), службова особа (ч. 2 ст. 191 КК), особа, котрій доручено зберігання чи охорона чужого майна (ст. 197 КК).

Суб'єктивна сторона злочинів проти власності, переважно, характеризується умисною формою вини. Вчинення крадіжки (ст. 185 КК), грабежу (ст. 186 КК), викрадення електричної або теплової енергії шляхом її самовільного використання (ст. 1881 КК), вимагання (ст. 189 КК), шахрайства (ст. 190 КК), привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем (ст. 191 КК) супроводжується реалізацією прямого умислу та корисливого мотиву, а розбою (ст. 187 КК) – ще й метою заволодіння чужим майном. Корисливий мотив під час учинення злочинів проти власності полягає в прагненні винного протиправно

використати чуже майно на свою чи іншої особи користь або отримати майнову вигоду без обернення чужого майна на свою користь.

Два злочини – необережне знищення або пошкодження майна (ст. 196 КК) і порушення обов'язків щодо охорони майна (ст. 197 КК) – із суб'єктивної сторони характеризуються необережною формою вини. Суб'єктивна сторона складу умисного знищення чи пошкодження майна, що спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки, може характеризуватися складною (змішаною) формою вини.

До кваліфікованих та особливо кваліфікованих видів більшості злочинів проти власності закон відносить вчинення таких діянь:

- 1) повторно;
- 2) за попередньою змовою групою осіб;
- 3) організованою групою;
- 4) із заподіянням значної шкоди потерпілому;
- 5) у великих розмірах;
- 6) в особливо великих розмірах [4].

Отже, на основі проведеного у цій статті аналізу доходимо **висновку**, що злочини проти власності є одними із найпоширеніших видів злочинів в районі проведення антитерористичної операції, більша частина яких відповідно до статистичних даних МВС України відноситься до тяжких та особливо тяжких. Зважаючи на це, слід констатувати, що окремі положення КК України відстають від реалій сьогодення, оскільки не враховують видозміненого суб'єкта вчинення злочинів проти власності на території проведення антитерористичної операції. Як свідчить практика, під час прогидії злочинам проти власності в районі проведення АТО до суб'єктів злочинів потрібно додати: 1) осіб, які постійно мешкають у районі проведення АТО; 2) осіб, які входять до складу терористичних угруповань.

Список використаних джерел: 1. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13 квітня 2014 року «Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України»: указ Президента України від 14 квіт. 2014 р. № 405/2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/405/2014>. 2. Статистика МВС «Стан та структура злочинності в Україні» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/doccatalog/list?currDir=67108>. 3. Конституція України: закон України від 26 черв. 1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>. 4. Кісілюк Е. М. Тема 5. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності особи / Кісілюк Едуард Миколайович // Мультимедійний навчальний посібник «Кримінальне право. Особлива частина» / Нац. акад. внутр. справ, Каф. кримін. права; [Савченко Андрій Володимирович, Кісілюк Едуард Миколайович, Процюк Олег Володимирович та ін.]. – Київ, 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.naiuu.kiev.ua/books/mnp_krum_pravo_osob/Files/Lec/T5/T5_P2.html. – Назва з екрана. 5. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник / М. І. Бажанов,

Ю. В. Баулін, В. І. Борисов [та ін.] ; за ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 2-ге вид., перероб. і допов. – Київ : Юрінком Інтер, 2005. – 480 с.

Надійшла до редколегії 13.10.2014

Анциферов А. Ю. Уголовно-правовая характеристика преступлений против собственности, которые совершаются в районе проведения антитеррористической операции

Дана уголовно-правовая характеристика преступлений против собственности, которые совершаются в районе проведения антитеррористической операции. Установлено, что преступления против собственности являются одними из самых распространённых видов преступлений в районе проведения антитеррористической операции, большая часть которых, в соответствии со статистическими данными МВД Украины, относится к тяжким и особо тяжким.

Ключевые слова: криминально-правовая характеристика, преступление, собственность, антитеррористическая операция.

Antsyferov A. Y. Criminal and legal characteristics of property crimes, committed in the area of conducting anti-terrorist operation

Criminal and legal characteristics of property crimes committed in the area of conducting anti-terrorist operation are provided.

The theme of the paper is criminal and legal characteristics of property crimes committed in the area of conducting anti-terrorist operation. The Objective of the paper is to provide the current criminal and legal characteristics of property crimes committed in the area of conducting anti-terrorist operation. Methods of the research are comparative, formal and logical. The relevance of the paper is determined by insufficient scientific elaboration of the issue, practical needs and realities of today. Results of the research are obtained by analyzing empirical material and statistical data of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. The area of implementation is operative and search activity, criminal procedure and criminalistics. The practical importance of the paper is the fact that some provisions of the article may be used while writing monographs and methodical and educational textbooks and directly by operative units of the internal affairs agencies of Ukraine in combating property crimes committed in the area of conducting anti-terrorist operation. Conclusions: the result of the study is a conclusion that property crimes are among the most spread crimes in the area of anti-terrorist operation, most of which, according to the statistical data of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, are serious and heinous.

Keywords: criminal and legal characteristics, crime, property, anti-terrorist operation.

УДК 343.85

О. І. Голиш

ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ ВОДОКОРИСТУВАННЯ

На підставі проведеного аналізу наукової літератури та емпіричного матеріалу надано оперативно-розшукову характеристику злочинів у сфері водокористування із виокремленням способів їх вчинення. Встановлено недостатню теоретичну і практичну розробленість оперативно-розшукової характеристики злочинів у сфері водокористування, а також відсутність науково-методичних рекомендацій із цього питання в оперативних і слідчих підрозділах органів внутрішніх справ України. Це, у свою чергу, негативно впливає на ефективність роботи вказаних підрозділів у напрямку протидії злочинам у сфері водокористування.

Ключові слова: оперативні підрозділи, водокористування, спосіб вчинення, оперативно-розшукова характеристика.

Однією з головних складових успішної протидії злочинності є знання основних типових елементів оперативно-розшукової характеристики злочинів, зокрема у сфері водокористування.

Принагідно зазначимо, що значення такої характеристики полягає у тому, що вона дає можливість:

1) встановити соціально-психологічні дані, необхідні для аналізу певного виду злочинів;

2) узагальнити внутрішні соціально обумовлені причини вчинення злочинів і виявити закономірності, які можуть характеризувати економічну злочинність загалом [1, с. 162];

3) економити процесуальний час та уникати певних помилок [2, с. 76];

4) зрозуміти причини й умови появи криміногенної поведінки;

5) розробити заходи, спрямовані на попередження злочинів [3, с. 102], зокрема у сфері водокористування.

Аналіз фахової літератури свідчить про те, що на теоретичному рівні оперативно-розшукову характеристику різних видів економічних злочинів досліджували такі науковці, як: К. В. Антонов, С. В. Андрусенко, О. М. Бандурка, А. В. Губська, С. М. Гусаров, В. Д. Пчолкін, М. С. Рябченко, М. В. Стацак, О. С. Тарасенко, А. М. Кислий, В. В. Шендрік, О. О. Юхно та інші. Однак у їхніх працях не достатньо повно розглянуто питання щодо оперативно-розшукової характеристики злочинів у сфері водокористування, що і вплинуло на вибір теми нашого дослідження.

Мета статті – надати оперативно-розшукову характеристику злочинів у сфері водокористування із виокремленням способів їх вчинення.

Логічним продовженням нашої статті є формулювання авторського визначення поняття «оперативно-розшукова характеристика

злочинів у сфері водокористування». На наш погляд, це – сукупність даних про структуру, вид та призначення вказаної сфери водокористування, а також про окремі кримінально-правові, кримінологічні, криміналістичні, соціально-економічні, психологічні аспекти, знання та своєчасне застосування яких сприяє виявленню, попередженню та документуванню злочинів оперативними підрозділами в означеній галузі.

Що стосується складових елементів оперативно-розшукової характеристики злочинів у сфері водокористування, то найбільше значення для процесу протидії злочинам у сфері водокористування як свідчать результати опитування оперативних працівників органів внутрішніх справ України, має елемент характеристики способів учинення протиправних діянь. Зважаючи на практичну спрямованість цієї статті та потреби практики, вважаємо доцільним більш детально розглянути способи вчинення злочинів у сфері водокористування.

У результаті проведеного аналізу встановлено, що до основних способів учинення злочинів у сфері водокористування можна віднести такі:

1. Неукладення щорічних (поновлених) договорів зі споживачами щодо надання послуг водокористування та водовідведення.

Для прикладу наведемо задокументований працівниками УДСБЕЗ УМВС України в Луганській області злочин. За матеріалами вказаного підрозділу прокуратурою міста Луганська було відкрите кримінальне провадження за ознаками злочину, передбаченого ч. 2 ст. 364 КК України, відносно службових осіб одного із комунальних підприємств, які упродовж тривалого часу не укладали нові договори зі споживачами водокористування та водовідведення, внаслідок чого кошти від реалізації не перечислене на розрахунковий рахунок, а зачислено на інші розрахункові рахунки підприємства.

2. Невключення до розрахунків суми заборгованості за минулі роки, що призводить до незаконного отримання і використання суб'єктом господарювання коштів субвенції.

Наприклад, працівниками УБОЗ УМВС України в Дніпропетровській області був задокументований факт зловживання службовим становищем працівниками ТОВ «С», які, діючи умисно, під час проведення розрахунку сум субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на погашення заборгованості з різниці в тарифах на теплову енергію, послуги з водопостачання та водовідведення, що вироблялися, транспортувалися і постачалися населенню, яка виникла у зв'язку з невідповідністю фактичної вартості теплової енергії, послуг з водопостачання та водовідведення тарифам, затвердженим органами місцевого самоврядування, не включали до розрахунків суми заборгованості за минулі роки, що призвело до незаконного отримання і використання вказаним суб'єктом господарювання коштів субвенції на суму 85 тис. грн, чим державному бюджету було завдано збитків на вказану суму.

3. Завищення суми нарахувань за послуги централізованого водовідведення споживачам у частині додаткових витрат на електричну енергію.

За матеріалами УДСБЕЗ УМВС України в Івано-Франківській області було відкрито кримінальне провадження за ознаками злочину, передбаченого ч. 2 ст. 364 КК України, стосовно службових осіб КП «К», які упродовж тривалого часу завищували суми нарахувань за послуги централізованого водовідведення споживачам у частині додаткових витрат на електричну енергію. В результаті за вказаний період часу було нараховано зайву суму і сплачено споживачами за послуги водовідведення 1,5 млн грн.

4. Завищення фактичних витрат у розрахунках обсягів заборгованості минулих років з різниці у тарифах.

Для прикладу наведемо злочин, задокументований працівниками УДСБЕЗ УМВС України в Житомирській області. Так, за матеріалами вказаного підрозділу прокуратурою було відкрито кримінальне провадження за ознаками злочину, передбаченого ч. 1 ст. 364 КК України, за фактом зловживання службовим становищем посадовими особами Овруцького багатопрофільного виробничого об'єднання «Управління житлово-комунального господарства», які упродовж тривалого часу з метою отримання з державного бюджету субвенції на погашення заборгованості з різниці в тарифах вносили до розрахунків обсягу заборгованості з різниці в тарифах на теплову енергію, послуги з водопостачання та водовідведення завідомо неправдиві дані про включені до розрахунків адміністративні витрати у розмірі 10 % від фактичної виробничої собівартості, тоді як ці витрати передбачено у розмірі не більше 5 %. У результаті державному бюджету було завдано збитків на суму 67,3 тис. грн.

5. Здійснення постачання води населенню без відповідної ліцензії.

Так, за матеріалами працівників УДСБЕЗ ГУМВС України в Дніпропетровській області прокуратурою Петропавлівського району було відкрито кримінальне провадження за ознаками злочину, передбаченого ч. 2 ст. 240 КК України, стосовно колишнього директора Петропавлівського районного комунального підприємства «П», який на порушення вимог Закону України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» на території зазначеного району без відповідної ліцензії надавав послуги фізичним та юридичним особам із забезпечення останніх водою, в результаті чого незаконно реалізував понад 27 тис. кубометрів прісної води. Внаслідок протиправних дій державі було завдано збитків на суму понад 747 тис. грн.

6. Незаконне використання води на самовільно зайнятій земельній ділянці.

Як приклад, за матеріалами УБОЗ УМВС України в Кіровоградській області прокуратурою було відкрито кримінальне провадження за

ознаками складу злочину, передбаченого ч. 2 ст. 197-1, ч. 2 ст. 240 КК України стосовно приватного підприємця, котрий упродовж тривалого часу з метою незаконного видобутку води, без наявності документів, що посвідчують право користування або володіння земельною ділянкою, здійснив самовільне захоплення земельної ділянки площею 0,25 га, чим завдав шкоди державі на загальну суму понад 730 тис. грн.

7. Використання земельної ділянки з метою незаконного видобутку води без зміни її цільового призначення.

Для прикладу наведемо задокументований працівниками УДСБЕЗ УМВС злочин директора комунального підприємства, який учинив кримінальне правопорушення, передбачене ч. 2 ст. 240 КК України, – перевищуючи свої службові повноваження, протягом тривалого часу здійснював незаконне видобування артезіанської води на земельній ділянці сільськогосподарського призначення без зміни її цільового призначення, чим заподіяв збитки державним інтересам на загальну суму 422 тис. грн.

8. Одержання неправомірної вигоди службовою особою за виділення земельної ділянки для незаконного видобутку води.

За матеріалами УБОЗ МВС України прокуратурою Хмельницької області було відкрито кримінальне провадження за ознаками злочинів, передбачених ч. 2 ст. 240, ч. 2 ст. 368 КК України, стосовно голови Новоушицької райдержадміністрації, який вимагав та отримав неправомірну вигоду в сумі 10,5 млн грн від приватної особи за сприяння у виділенні земельної ділянки площею 33 га та зміні її цільового призначення для незаконного видобутку води.

9. Незаконне надання у власність земельної ділянки, яка знаходиться у прибережній захисній смузі.

Так, у Черкаській області за матеріалами працівників ДСБЕЗ було відкрито кримінальне провадження за ч. 5 ст. 191 КК України стосовно службових осіб Головного державного управління охорони, використання і відтворення водних живих ресурсів та регулювання рибальства у Черкаській області, які незаконно передали фізичним особам для забудови земельну ділянку площею 22,9 га, що знаходиться у прибережній захисній смузі Кременчуцького водосховища і перебуває в користуванні Державного комітету рибного господарства України. В результаті протиправних дій державі було завдано збитків на загальну суму 903,5 тис. грн.

10. Видобування корисних копалин без спеціального дозволу на користування ділянкою надр.

Для прикладу наведемо задокументований працівниками УБОЗ МВС України факт стосовно службових осіб товариства з обмеженою відповідальністю «Н», які протягом тривалого часу незаконно використовували свої службові обов'язки через несумлінне ставлення

до них. Зокрема, на порушення ст. 16, 19, 21 Кодексу України «Про надра» здійснювали видобування корисних копалин загальнодержавного значення – підземних прісних вод за допомогою технічних пристроїв з артезіанської свердловини на території с. Розділ Голованівського району Кіровоградської області – без спеціального дозволу на користування ділянкою надр. Указаними діями було завдано істотної шкоди охоронюваним законом державним інтересам на суму 85 тис. грн. Так, за вказаним фактом слідчим відділом Голованівського РВ УМВС України в Кіровоградській області було відкрито кримінальне провадження за ознаками злочину, передбаченого ч. 1 ст. 367 КК України.

11. Незаконне видобування корисних копалин для сільськогосподарських потреб.

За матеріалами УДСБЕЗ ГУМВС у Дніпропетровській області було відкрито кримінальне провадження за ч. 2 ст. 240 КК України стосовно директора товариства з обмеженою відповідальністю «Ф», який, здійснюючи підприємницьку діяльність з вирощування рослин та відгодівлі тварин, без відповідних правоустановчих документів на земельну ділянку, маючи умисел, спрямований на незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення, діючи з корисливих мотивів, без отримання дозволу на спеціальне водокористування та спеціального дозволу на користування надрами, з використанням двох технічних пристроїв – електричних насосів систематично здійснював незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення, а саме підземних вод із самовільно пробурених свердловин у кількості 2 шт. по 5 кубометрів на місяць, внаслідок чого заподіяв законним державним інтересам збитки на загальну суму 6 тис. 75 грн.

12. Незаконне видобування корисних копалин для промислових потреб.

Так, за матеріалами УДСБЕЗ УМВС України в Черкаській області було відкрито кримінальне провадження за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 240 КК України, за фактом здійснення незаконного промислового видобутку прісних підземних вод службовими особами приватного акціонерного товариства «Ч». Встановлено, що службові особи цього підприємства, зловживаючи своїм службовим становищем, діючи умисно, порушуючи вимоги Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», ст. 16, 23 Кодексу України «Про надра», ст. 44, 93, 98 Водного кодексу України, з метою отримання надприбутків підприємством, явно виходячи за межі наданих їм прав та повноважень, нехтуючи встановленими правилами щодо охорони надр та порушуючи вимоги чинного законодавства щодо особливого порядку отримання дозволів на спеціальне користування надрами, здійснювали незаконний

промисловий видобуток прісних підземних вод, які в подальшому використовували для виробничих потреб підприємства, які відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 12.12.1994 № 827 «Про затвердження переліків корисних копалин загальнодержавного та місцевого значення» віднесено до корисних копалин загальнодержавного значення. Таким чином, за період незаконної діяльності приватного акціонерного товариства «Ч» було незаконно видобуто 401 тис. 700 кубометрів підземної води, чим інтересам держави було завдано істотної шкоди у вигляді матеріальних збитків на суму 14 млн 264 тис. 367 грн.

13. Забруднення поверхневих вод.

За матеріалами УДСБЕЗ УМВСУ в Миколаївській області було за-реєстровано кримінальне провадження за ознаками ч. 1 ст. 242 КК України стосовно службових осіб ПАТ «О», які шляхом забруднення поверхневих вод створили небезпеку для довкілля, чим завдали шкоди державі на загальну суму понад 830 тис. грн.

14. Незаконне заволодіння поверхневим шаром земель водного фонду.

Як приклад, за матеріалами Управління ДСБЕЗ ГУМВСУ в Київській області було зареєстровано кримінальне провадження за ч. 2 ст. 239-2 КК України стосовно групи осіб, які незаконно заволоділи поверхневим шаром земель водного фонду, а саме річки Дніпра, шляхом учинення намівів за допомогою спеціальної техніки – земснаряду, чим заповдіяли збитки державним інтересам на загальну суму 1 млн грн.

Підбиваючи **підсумки** щодо наведеного, можна констатувати, що знання оперативно-розшукової характеристики злочинів у сфері водокористування дозволить оперативним працівникам виявляти на ранній стадії осіб, які готують злочини у цій сфері, та своєчасно вживати заходів попереджувального характеру. Це, у свою чергу, дозволить уникнути настання негативних та невідворотних наслідків для екосистеми певної території, суспільства і держави.

Список використаних джерел: 1. Василичук В. І. Оперативно-розшукова профілактика злочинів у бюджетній сфері : монографія / В. І. Василичук. – Київ : Розвиток, 2011. – 520 с. 2. Чича Р. П. Вивчення особи злочинця: кримінально-процесуальний аспект / Р. П. Чича // Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих вчених : матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 25 трав. 2007 р.). – Харків : ХНУВС, 2007. – С. 74–76. 3. Гумін О. О. Особливості кримінологічної характеристики особи у злочинах насильницького характеру / О. О. Гумін // Юридична Україна. – 2009. – № 11. – С. 102–108.

Надійшла до редакції 06.10.2014

Гольш О. И. Оперативно-розыскная характеристика преступлений в сфере водопользования

На основании проведённого анализа научной литературы и эмпирического материала дана оперативно-розыскная характеристика преступлений в сфере водопользования с выделением способов их совершения. Установлены недостаточная теоретическая и практическая разработанность оперативно-розыскной характеристики преступлений в сфере водопользования, а также отсутствие научно-методических рекомендаций по данному вопросу в оперативных и следственных подразделениях органов внутренних дел Украины. Это, в свою очередь, негативно влияет на эффективность работы указанных подразделений в направлении противодействия преступлениям в сфере водопользования.

Ключевые слова: оперативные подразделения, водопользование, способ совершения, оперативно-розыскная характеристика.

Holysh O. I. Operative and search characteristics of crimes in the sphere of water consumption

Operative and search characteristics of crimes in the sphere of water consumption are provided.

The subject of the paper is contemporary operative and search characteristics of crimes in the sphere of water consumption. The theme of the paper is operative and search characteristics of crimes in the sphere of water consumption. The Objective of the paper is to provide contemporary operative and search characteristics of crimes in the sphere of water consumption. Methods of the research are comparative, formal and logical. The relevance of the paper is determined by insufficient elaboration of the issue on operative and search characteristics of crimes in the sphere of water consumption. Results of the research are revealed through the analysis of empirical materials and statistical data of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. The area of implementation is operative and search activity, criminal procedure and criminalistics. The practical importance of the paper is the fact that some provisions of the article may be used while writing monographs, educational and methodical textbooks and directly by operative units of the Internal Affairs Agencies of Ukraine in the process of detecting crimes in the sphere of water consumption. Conclusions: thus, the above analysis allows to state that, first, knowledge of operative and search characteristics of crimes in the sphere of water consumption will let operative units of Internal Affairs Agencies of Ukraine counteract crimes in the stated sphere better. Secondly, above stated clearly demonstrates the need for selection of persons for the units combating economic crimes and organized criminality within the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, who would be able to detect and fixation of information about criminal schemes of illegal usage of water consumption in Ukraine.

Keywords: operative units, water consumption, way, operative and search characteristics.

УДК 343.102(477)

І. А. Грабазій**ДЕТЕРМІНАНТИ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ТОРГІВЛЕЮ ЛЮДЬМИ,
ЯК РІЗНОВИДУ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ**

Розглянуто проблеми боротьби з торгівлею людьми як на міжнародному, так і на державному рівнях. Зроблено аналіз міграційних процесів у державі з метою встановлення трафіку «живого товару». Проведено порівняльно-правовий аналіз міжнародного та національного законодавства в сфері боротьби з торгівлею людьми. Узагальнено статистичні дані іноземних держав та міжнародних організацій з метою виокремлення основних напрямів цього «бізнесу». Досліджено та сформульовано детермінанти торгівлі людьми як різновиду транснаціональної злочинності.

Ключові слова: торгівля людьми, транснаціональна злочинність, міграція, трафік, трансплантація людських органів.

За даними ООН, сьогодні у світі в рабстві перебуває приблизно 27 мільйонів людей, і ця кількість рабів безперервно зростає. Торгівля людьми стала прибутковою діяльністю для транснаціональної організованої злочинності. Статистичні дані переконливо вказують на тенденцію зростання торгівлі людьми в багатьох інших державах світу. Так, якщо за чотири століття класичної работоргівлі її «обіг» не перевищив дванадцять мільйонів чоловік, то за останні тридцять років в самій лише Азії кількість жінок і дітей, проданих у сексрабство, склала 30 мільйонів. Велика частка цього бізнесу перебуває в руках злочинних організацій.

За оцінками Держдепартаменту США, по всьому світі щорічно продається, купується, затримується і транспортується проти їхньої волі близько 4 млн людей. Міжнародні експерти визначають, що щорічний світовий прибуток від работоргівлі сягає 9,5 млрд доларів. За оцінками інших експертів, загальний обіг цього ринку досягає 19 млрд доларів.

У рабовласницький бізнес втягнуто багато країн світу. Торгівля людьми (trafficking in human beings) – одна із сучасних форм рабства, до яких також належать «потогінні роботи», домашнє рабство, примусові шлюби та ін. Велику частину жертв сучасних форм рабства складають жінки і діти, які вивозяться за кордон з метою сексуальної експлуатації та примусової праці. Работоргівля може набувати й інших форм, наприклад викрадення дітей та їх призов до державних збройних сил або повстанських армій, використання жінок і дітей як домашньої прислуги, що працює на кабальних умовах, використання дітей як вуличних злодюжок і т. ін.

Серед українських учених проблемам боротьби з торгівлею людьми були присвячені праці О. М. Ємця, О. Б. Западнюка, О. Л. Журби, Д. Г. Казначєєва, В. В. Максимова, Ю. С. Нагачевської, А. А. Небитова,

Д. Б. Санакоєва та ін., але детермінанти цих злочинів як різновиду транснаціональної злочинності були висвітлені не повною мірою.

Тому на підставі аналізу міжнародного та національного законодавства, наукових праць учених, які займалися дослідженням проблеми боротьби з торгівлею людьми, узагальнюючи статистичні дані іноземних держав та міжнародних організацій щодо міграційних процесів, які відбуваються в світі, **метою** цієї статті ми ставимо дослідити сучасні детермінанти торгівлі людьми як різновиду транснаціональної злочинності.

Виходячи з цих критеріїв країни світу розділилися на три категорії: до першої належать країни, які повністю дотримуються їх (з пострадянських держав до неї увійшла Латвія); до другої категорії – дотримуються не повністю, але прагнуть дотримуватися (у цій групі опинилась більшість пострадянських держав); до третьої – ті країни, уряди яких не повністю дотримуються мінімальних стандартів і не докладають значних зусиль для їх провадження (Киргизстан, Вірменія, Таджикистан, Білорусь і Росія є сусідами в цій групі з Афганістаном, Іраном, Саудівською Аравією, Грецією, Індонезією). Передбачається, що стосовно держав, які належать до третьої категорії, можуть застосовуватися санкції [1, с. 77].

У зв'язку з «прозорими» кордонами і нерозвиненим законодавством Росія стала однією з країн, крізь яку спрямовуються транзитні потоки нелегальних мігрантів і далі – через Україну до Західної Європи. За даними федеральної міграційної служби Росії, тільки в Москві перебуває понад 270 тис. вихідців з Азії, які чекають, коли їх за великі гроші переправлять до США чи в Європу, а скільки їх на Далекому Сході Росії, ніхто точно не знає. У середньому на рік вчиняється понад мільйон спроб незаконного проникнення емігрантів до США. Прибутки організованих злочинних груп від цієї діяльності оцінюються в 3,5 млрд дол. США.

Одним із варіантів цього «бізнесу» є продаж дівчат як наречених можливим чоловікам інших країн, а також дітей з метою їх усиновлення. Новий вид транснаціональної злочинної діяльності – викрадення дітей і торгівля ними з метою використання їхніх органів.

Іншим напрямком цього «бізнесу», побічним для злочинних організацій, є продаж батьками дітей як наречених, причому найчастіше можливим чоловікам з інших країн. Усиновлення як явище також потребує ретельнішого вивчення і регулювання, оскільки міжнародне усиновлення, як про це свідчать дані низки доповідей, перетворилося на багатомільйонний бізнес, в якому плата за дітей із країн Південної та Центральної Америки досягла 20 тис. дол. США.

У низці країн гостро стоїть питання з приводу торгівлі й викрадення грудних дітей. Одна з причин тривоги за долю викрадених дітей пояснюється підозрою, що їх вбивають з метою використання їхніх органів. Хоча відомостей про те, що дітей викрадали саме

з цією метою, дуже мало, але безперечним є одне: «чорний» ринок органів людини існує і приносить прибуток.

За даними ООН, в Аргентині відомі випадки серйозного зловживання процедурою трансплантації, коли у пацієнтів на підставі сфабрикованих сканограм мозку видаляли рогівку очей. Відмічено випадки експорту людських органів з використанням піддроблених документів з Аргентини, Бразилії, Гондурасу, Мексики і Перу покупцям з Німеччини, Італії та Швейцарії.

У документах ООН, підготовлених до Всесвітньої конференції про організовану злочинність (Неаполь, 1994 р.) і до дев'ятого конгресу (Каїр, 1995 р.) указувалося, що в Росії було встановлено компанію, яка організовувала вилучення 700 великих органів (нирок, сердець, легенів), понад 1400 зрізів печінки, 18 тис. вилочкових залоз, 2 тис. очей і понад 3 тис. чоловічих яєчок.

Щороку близько 4,5 млн чоловіків, жінок і дітей купуються, продаються, переміщуються й утримуються проти їх волі з метою примусової праці, сексуальної експлуатації, примусового жебрацтва й вилучення органів. За рівнем злочинної прибутковості торгівля людьми посідає одне з перших місць, поступаючись лише доходам від наркобізнесу і торгівлі зброєю [2, с. 63].

Стабільно високий рівень вчинення злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми, спостерігається й в Україні, а саме у Дніпропетровській, Донецькій, Луганській та Харківській областях [3].

Сукупність наведених даних вимальовує картину, за якою Україна перебуває поміж лідерів із постачальників «живого товару» та посідає перші позиції серед країн, в яких торгівля людьми є найпоширенішою.

К. Б. Левченко, зокрема, визначає пріоритетні напрями вивозу українських громадян, серед яких Туреччина, Італія, Іспанія, Німеччина, країни колишньої Югославії, Угорщина, Чехія, Греція, Кіпр, Росія, Об'єднані Арабські Емірати, Ізраїль, США та ін. У міжнародній системі Україна ідентифікована як країна – постачальник жінок на світові ринки «інтимного бізнесу» [4, с. 25].

Ще однією особливістю в системі торгівлі людьми є факт переміщення людей не в будь-які країни під виглядом міграції, зумовленої вибором особи, а більшість торговців шляхом обману пропонує роботу в державах, де вони мають стійкі зв'язки з іншими транснаціональними злочинними організаціями.

Так, С. О. Кривошеев проаналізував міграції мешканців окремих територій [5, с. 35]. Зокрема, жителі Тернопільської області зазвичай мігрують до Італії, Португалії та Іспанії; мешканці Криму – до Туреччини, Об'єднаних Арабських Еміратів, Португалії, Ізраїлю, Сирії, Македонії; жителі Донбасу – до Росії, Сербії, Туреччини та Лівану, а Закарпаття – до Польщі, Угорщини, Чехії та Румунії. Проте метою «інтимного бізнесу» торгівля живим товаром не обмежується.

За умов сьогодення склалася ситуація, що сприяє налагодженню та розповсюдженню злочинної мережі торгівлі «живим товаром». Вона характеризується високим рівнем організації та має транснаціональний характер.

Для визначення оптимальних моделей протидії торгівлі людьми оперативні працівники повинні знати особливості функціонування транснаціональних угруповань та взагалі зміст і причини транснаціональної злочинності. У сучасних наукових дослідженнях укаzuється, що транснаціональна злочинність – це злочинність, що виходить за межі національної юрисдикції конкретної держави, закони якої вона порушує [6, с. 5].

Більш повне визначення поняття транснаціональної організованої злочинності надав Є. Д. Скулиш. Він розглядає цей вид злочинності як соціальне явище глобального характеру, що визначається функціонуванням злочинних організацій та угруповань, які мають розгалужену систему філіалів в інших країнах та багаторівневу систему управління, використовують міжнародні зв'язки для постійного здійснення транзакційних протизаконних операцій, пов'язаних із переміщенням інформації, грошей, людей тощо через державні кордони для одержання суттєвих економічних переваг [7, с. 444].

Однією з ознак такої злочинності є перетинання кордонів. Цей вид злочинності притаманний транснаціональним злочинним організаціям не лише в разі виїздів із злочинною метою за кордон їхніх учасників, але й для пересилання, перетину, переміщення живого товару, транспортування грошових коштів і цінностей, що добуваються злочинним шляхом.

Ми згодні з думкою, що поняття транснаціональної злочинності тісно пов'язане з елементами кримінального середовища, які поділяються на:

- кримінально активне середовище або передзлочинний світ;
- злочинний світ (раніше судимі, що не встали на шлях виправлення, засуджені й позбавлені свободи чи зазнали інших видів покарання тощо);
- організовану злочинність [8, с. 6].

Виходячи з аналізу практики та наукових публікацій, можна зробити висновок, що до категорії «транснаціональних» належать такі злочини:

- а) окремі стадії та епізоди яких здійснено на території різних держав;
- б) наслідки яких проявляються за межами країн, де їх було вчинено;
- в) що становлять небезпеку для внутрішніх інтересів більш ніж однієї країни.

До «транснаціональних злочинців» узвичаєно відносити:

- а) правопорушників, що ховаються від покарання в іншій країні;

б) членів міжнародних кримінальних угруповань, що вчинили або організували злочини, які зачіпають інтереси кількох держав.

Підбиваючи **підсумки** вищевказаному, враховуючи думки вчених та спираючись на дані аналітичних матеріалів, можна визначити такі детермінанти злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми, як різновиду транснаціональної злочинної діяльності:

1) поліпшення міждержавних і міжнародних відносин, розширення економічних і соціальних зв'язків, підвищення «прозорості» кордонів, спрощення режиму міжнародних поїздок, розвиток міжнародної торгівлі, поява нових ринків збуту, збільшення міжнародних перевезень – усе це створює комплекс для активної діяльності транснаціональної організованої злочинності та появи нових її видів, у тому числі торгівлі людьми;

2) розвиток міжнародних фінансових мереж, що дозволяють здійснювати швидкий переказ грошей, електронним шляхом, з одного боку, серйозно ускладнює процес регулювання і контролю грошових потоків державою, а з іншого – полегшує приховування грошей, отриманих злочинним шляхом, та їх відмивання в тих країнах, де це можливо;

3) процес міграції населення, що посилюється у світі та окремо в різних країнах, використовують організовані злочинні угруповання (далі – ОЗУ) для створення національних угруповань, які відрізняються більшою згуртованістю і захищеністю від правоохоронних органів; національна солідарність, а іноді й родинні зв'язки, мовний і культурний бар'єри надійно захищають такі угруповання від проникнення в них сторонніх осіб, у тому числі й агентів спецслужб;

4) розбіжності в кримінальному законодавстві та правосудді різних країн використовуються ОЗУ для забезпечення своєї злочинної діяльності: відмивання грошей в країнах, де немає відповідальності за ці дії, уникнення від оподаткування, заняття постачанням незаконних товарів і послуг в регіонах із слабким правовим регулюванням цієї комерційної діяльності, вибору місця перебування базової організації на територіях з нерозвиненим кримінальним законодавством стосовно організованої злочинності і т. ін.;

5) закінчення холодної війни, руйнування залізної завіси, зникнення тотального контролю за людьми в постсоціалістичних країнах відкрили можливості не лише для легального, але й для «чорного» підприємництва і ці країни широко використовуються як транзитні території і нові ринки збуту незаконних товарів і послуг, а також як джерела постачання контрабандних товарів, особливо хімічних і радіоактивних речовин;

6) утворення багатонаціональних мегаполісів, що є центрами ділової активності й елементами світової економічної системи, що виконують важливу роль у переміщенні грошових коштів і законних товарів, уміло використовується як перевалочні бази для заборонених

товарів і фінансових розрахунків ОЗУ, простежити діяльність яких практично неможливо;

7) демократичні перетворення, що відбуваються у багатьох країнах, пов'язані з руйнуванням колишніх систем контролю і повільним становленням адекватного демократичного регулювання, із суверенізацією й автономізацією регіонів, політичною та економічною нестабільністю, як правило, супроводжуються значним послабленням боротьби зі злочинністю, особливо з транснаціональною, що також ураховується і використовується ОЗУ;

8) розширення міжнародних контактів, торгівлі, комунікацій і телерадіоінформації, що залучають людей до культури інших народів, сприяє поширенню кримінальних стандартів життя, створенню нових ринків збуту незаконних товарів і послуг («живий товар», наркотики, зброя, азартні гри, секс-бізнес і т. ін.), що входять у сферу діяльності злочинних організацій;

9) швидке зростання нових споживчих товарів і послуг, поширення психології суспільства споживання і філософії «життя одним днем», комерціалізація життя і громадських стосунків сприяють у країнах з низьким рівнем життя поширенню корупції серед держслужбовців, що є однією з умов існування транснаціональних ОЗУ.

Список використаних джерел: 1. Усенко О. В. Торгівля жінками як прояв кримінального бізнесу / О. В. Усенко // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2006. – № 13 – С. 73–80. 2. Грабазій І. А. Оперативно-розшукова модель злочинної діяльності організованих злочинних груп, які займаються торгівлею людьми / І. А. Грабазій // Оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ: проблеми теорії та практики : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 21 верес. 2012 р.). – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2012. – С. 62–66. 3. Відомості про кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень, передбачених ст. 149 КК України, за період поточного року з 01.01.2014 по 31.08. 2014 в розрізі регіонів / МВС України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mvs.gov.ua/mvs/doccatalog/document?id=1216180>. – Назва з екрана. 4. Левченко К. Б. Торгівля жінками в Україні – порушення прав людини та загроза національній безпеці / К. Б. Левченко // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Жінки за духовну безпеку суспільства», Харків, 11–12 черв. 1999 р. Ч. 1 / НУА ; редкол.: В. І. Астахова та ін. – Харків, 1999. – С. 25–28. 5. Кривошеєв С. Огляд механізмів та заходів правоохоронних органів з протидії торгівлі людьми в Україні / С. Кривошеєв. – Київ : МОМ, 2001. – 207 с. 6. Транснаціональная криминальная среда – объект деятельности оперативных аппаратов : учеб. пособие / В. Г. Бирюлькин, В. В. Новиков, В. Л. Райков, С. В. Усенко. – Волгоград : ВА МВД России, 2007. – 80 с. 7. Скулиш Є. Д. Транснаціональна організована злочинність : проблеми визначення та основні ознаки / Є. Д. Скулиш // Держава і право. – Вип. 30. – 2005 – С. 444–451. 8. Лунеев В. В. Преступность XX века. Мировой криминологический анализ / В. В. Лунеев. – М. : Норма, 1997. – 486 с.

Надійшла до редколегії 08.10.2014

Грабазей И. А. Детерминанты преступлений, связанных с торговлей людьми, как разновидности транснациональной преступности

Рассмотрены проблемы борьбы с торговлей людьми как на международном, так и на государственном уровнях. Проведен анализ миграционных процессов в государстве с целью установления трафика «живого товара». Осуществлен сравнительно-правовой анализ международного и национального законодательства в сфере борьбы с торговлей людьми. Обобщены статистические данные иностранных государств и международных организаций с целью выделения основных направлений этого «бизнеса». Исследованы и сформулированы детерминанты торговли людьми как разновидности транснациональной преступности.

Ключевые слова: торговля людьми, транснациональная преступность, миграция, трафик, трансплантация человеческих органов.

Hrabazii I. A. Determinants of crimes related to human trafficking as a form of transnational crime

The article is devoted to the issues of combating human trafficking both at the international and national levels. The analysis of migration processes in the country aiming at establishing the traffic of «live goods». The comparative and legal analysis of international and national legislation in the sphere of combating human trafficking is realized. Statistical data of foreign countries and international organizations in order to highlight the main areas of this «business» is summarized. Based on the analysis of scientific papers of different scientists the author formulated the concept of transnational crime as a social phenomenon of a global nature. It is determined by the functioning of criminal organizations and groups that have an extensive system of branches in other countries and multi-level managing system, using international contacts to keep the constant realization of transactional illegal operations related to the movement of information, money and people across national borders to obtain substantial economic profits. Determinants of human trafficking as a form of transnational crime are researched and formulated.

Keywords: human trafficking, transnational crime, migration, traffic, transplantation of human organs.

УДК 343.627(477)

М. Г. Заславська

ПРОБЛЕМАТИКА ВСТАНОВЛЕННЯ ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 137 КК УКРАЇНИ

Досліджено елементи об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 137 КК України. Розглянуто види порушень професійних і службових обов'язків з охорони життя та здоров'я дітей. Визначено зміст суспільно небезпечних наслідків та види причинного зв'язку між діянням та наслідками.

© Заславська М. Г., 2014

Ключові слова: суспільно небезпечне діяння, неналежний догляд, соціальні властивості наслідків, істотна шкода здоров'ю, невиконання або неналежне виконання професійних чи службових обов'язків.

Проблема охорони прав неповнолітніх досліджувалася з метою аналізу психології людини в ранньому, підлітковому і юнацькому віці, виявлення її вікових прагнень і потреб, особливостей розвитку і становлення самостійним членом суспільства. Подібного роду дослідження органічно доповнюють, а в деяких випадках слугують основою для висновків фахівців-юристів у частині доцільності забезпечення охорони тих або інших прав підростаючого покоління заходами кримінального закону. Серед авторів таких наукових доробок (монографій, наукових посібників, рекомендацій, науково-популярних видань і окремих статей) можна назвати Г. С. Абрамову, А. М. Белякову, А. О. Бесєдїну, Г. М. Гаврилюка, Т. В. Гришко, Г. М. Даниленко, В. Д. Єрмакова, В. О. Євко, І. В. Жилінкову, Г. В. Іваненко, Д. С. Карьова, Л. В. Кевлову, Л. І. Кормич, Ю. О. Корольова, Ю. О. Костенкова, Н. М. Крестовську, А. О. Кузмічову, Н. Ю. Максимову, Г. М. Мінківського, Г. Г. Мошак, В. С. Мухіну, О. М. Нечаєву, В. С. Орлова, Б. П. Пузанова, Г. М. Свердлова, В. І. Селівєрстова, В. С. Тадевосяна, І. А. Титаренко, С. Н. Шаховську, Р. Т. Шубу та інших. Слід також указати вчених – представників педагогічних і юридичних наук дореволюційного періоду, таких як Л. М. Загурський, П. Ф. Лесграфт, В. Фармаковський, І. О. Фесенко, К. О. Шмідт, роботи яких відзначаються постановкою проблеми охорони життя і здоров'я неповнолітніх та визначенням потреби в її комплексному розв'язанні [1, с. 8–9]. Дослідження ознак об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 137 КК України, дає результати, які дозволяють доповнити теоретичний аналіз проблем забезпечення охорони життя і здоров'я неповнолітніх, їх фізичного та психічного розвитку, а також захисту життя і здоров'я особи в цілому.

Актуальність роботи обумовлена й тим, що охорона життя і здоров'я неповнолітніх досліджена не повністю. Така неповнота пов'язана також із проблемами загальнотеоретичного характеру, дискусійністю змісту окремих елементів складу злочину або їхніх ознак (об'єкта, причинного зв'язку, суб'єкта злочину). Крім цього, практика застосування норм КК, що містять оціночні поняття (наприклад «істотна шкода»), вимагає постійного переосмислення і наукового обґрунтування віднесення до їхнього змісту тих або інших явищ навколишньої дійсності.

Об'єктивна сторона будь-якого злочину, відповідальність за вчинення якого передбачена КК, являє собою сукупність ознак, якими він характеризується із зовнішньої сторони, з точки зору послідовного розвитку тих подій і явищ, які починаються із суспільно небезпечного діяння (дії, бездіяльності) і завершуються заподіянням шкоди об'єкту посягання або створенням загрози заподіяння такої

шкоди. Оскільки злочин вчиняється за певних умов, з об'єктивної сторони він також характеризується часом і місцем, притаманним способом заподіяння шкоди або створення загрози заподіяння шкоди охоронюваним кримінальним законом суспільним відносинам, знаряддями та засобами, використання яких мало місце при вчиненні посягання. Встановлення і законодавче закріплення ознак об'єктивної сторони злочину насамперед визначає межі дії кримінально-правової заборони, сприяє правильній кваліфікації вчиненого діяння, розмежуванню діяння від суміжних злочинів, а також проведенню профілактичних заходів щодо усунення причин і умов, які сприяють вчиненню злочину [1, с. 59].

Об'єктивна сторона злочину, відповідальність за вчинення якого передбачена ст. 137 КК, являє собою сукупність ознак, що з зовнішньої сторони характеризують невиконання або неналежне виконання професійних чи службових обов'язків щодо охорони життя та здоров'я неповнолітніх. **Метою** дослідження є встановлення всіх ознак, що визначають об'єктивну сторону і мають вирішальне значення для застосування норми ст. 137 КК, а встановлення кола відповідальних осіб що забезпечує правильну кваліфікацію вчинених злочинних порушень і усунення помилок, що зустрічаються у слідчодовій практиці.

До обов'язкових ознак¹ об'єктивної сторони складу злочину, відповідальність за який передбачена ст. 137 КК, належать: 1) суспільно небезпечне діяння, що являє собою невиконання або неналежне виконання шляхом дії або бездіяльності професійних чи службових обов'язків щодо охорони життя та здоров'я неповнолітніх; 2) суспільно небезпечні наслідки у вигляді заподіяння потерпілому(-им) легких, середньої тяжкості або тяжких тілесних ушкоджень, самогубства чи замаху на самогубство або смерті; 3) причинний зв'язок між діянням і передбаченими в законі наслідками. До того ж варто вказати, що склад розглядуваного злочину належить до матеріальних, і встановлення всіх трьох ознак об'єктивної сторони є обов'язковим для кваліфікації злочину як закінченого. Відсутність хоча б однієї з них свідчить про відсутність складу цього злочину як підстави кримінальної відповідальності.

Місце, час, спосіб, знаряддя, обставини вчинення злочину, відповідальність за який передбачена в ст. 137 КК, є факультативними ознаками об'єктивної сторони складу цього злочину і, становлячи певний інтерес із наукової точки зору, на кваліфікацію не впливають. У деяких випадках встановлення цих факультативних ознак має практичне значення для кримінально-правової характеристики

¹ Нарівні з ознаками, що характеризують процес злочинного посягання, в об'єктивній стороні знаходять власний матеріальний вияв такі соціальні властивості злочину, як суспільна небезпека та протиправність.

визначення змісту його суспільно небезпечного діяння і наслідків, а також розмежування розглядуваного злочину від суміжних.

Суспільно небезпечне діяння (дія, бездіяльність) визначено в ч. 1 ст. 137 КК як «невиконання або неналежне виконання професійних чи службових обов'язків щодо охорони життя та здоров'я неповнолітніх» [2]. Законодавець при викладенні ознак злочину застосував бланкетну диспозицію і вказав в нормі закону про кримінальну відповідальність на «невиконання або неналежне виконання професійних чи службових обов'язків». Тим самим суспільно небезпечна поведінка суб'єкта злочину позначена лише у загальній формі. З метою встановлення змісту того або іншого конкретного випадку неналежного виконання відповідного обов'язку необхідно звертатися до нормативних актів, що передбачають порядок забезпечення охорони життя і здоров'я неповнолітніх, і визначити їхній обсяг (зміст). Отже, необхідно встановити як загальні ознаки, притаманні суспільно небезпечному діянню, так і його специфіку, обумовлену неналежним виконанням конкретних обов'язків щодо охорони життя і здоров'я неповнолітніх.

У диспозиції ч. 1 ст. 137 КК зазначено, що при вчиненні злочину діяння виражається двояко: у *невиконанні* і *неналежному виконанні* обов'язків. Вважаємо, що в цьому випадку диспозиція ч. 1 ст. 137 КК вимагає невеликого уточнення. Згідно з існуючою в теорії кримінального права точкою зору зміст поняття «невиконання» припускає повну відсутність необхідних дій (відмову від виконання), а «неналежне виконання» – часткове виконання відповідального особою вимог, передбачених відповідними нормативними актами [3, с. 62]. На наш погляд, використання у статті конструкції «невиконання або неналежне виконання» не відбиває повною мірою зміст суспільно небезпечного діяння, оскільки не охоплює випадки вчинення особою у сфері діяльності щодо охорони життя і здоров'я неповнолітніх *дій, прямо заборонених відповідними приписами*. Дійсно, при невиконанні обов'язків винна особа самоусувається і ніяким чином не сприяє охороні благ неповнолітнього, а при неналежному виконанні – керується вказівками відповідних нормативних актів, але реалізує частину з них або реалізує неякісно (неналежним чином). Заповнити прогалину в законі щодо закріплення змісту розглядуваного суспільно небезпечного діяння дозволить, на наш погляд, застосування терміна «порушення». Здатність указанного поняття повністю охоплювати випадки суспільно небезпечної поведінки відповідальної особи, що виявляється як у дії, так і в бездіяльності, неодноразово відзначалася в науковій літературі [4, с. 6], визнається іншими вченими [3, с. 62] та дозволяє зробити об'єктивне судження щодо ступеня суспільної небезпечності суб'єкта розглядуваного злочину. Так, наприклад, вчинення дій, прямо заборонених відповідними вимогами, було встановлено в поведженні завідувачої дитячим комбінатом Н., що розпорядилась залишити в підсобному приміщенні кухні, де

зберігалися продукти харчування, отруйну речовину – нітрит натрію. Надалі за її ж розпорядженням залишки цієї речовини з мішка були пересипані у відро з написом «сир» та залишені в цій же коморі. Через зовнішню схожість нітриту натрію з кам'яною сіллю, кухарі його додали до супу і в м'ясо, що призначалися для вживання дітьми. У результаті вживання отруєної їжі п'ятеро дітей померли, сімнадцяти дітям були заподіяні тяжкі тілесні ушкодження, чотирнадцяти – тілесні ушкодження середньої тяжкості і дев'ятнадцяти – легкі тілесні ушкодження, що потягли за собою розлад здоров'я [5]. У частині визначення правової сутності суспільно небезпечної поведінки осіб, відповідальних за забезпечення всебічної реалізації прав дитини, погоджуємося з думкою Г. М. Свердлова про те, що «невиконання або неправомірне виконання цих обов'язків батьками являє собою порушення інтересів дітей» [6, с. 8]. Тим самим цей вчений відносить до поняття «порушення», нарівні зі здійсненням дій, прямо заборонених вимогами, випадки невиконання або нена належного виконання відповідних обов'язків.

Важливо також відмітити, що при вчиненні розглядуваного злочину порушуються службові чи професійні обов'язки. Визначення змісту зазначених обов'язків дозволяє відмежувати склад злочину, передбаченого ст. 137 КК, від злочинів, пов'язаних з порушенням обов'язків, що випливають із родинних або, наприклад, цивільно-правових відносин. Так, залежно від підстави виникнення обов'язків щодо охорони життя та здоров'я неповнолітніх вбачається відмінність розглядуваного злочину від злочинів, що передбачені статтями 119 КК «Вбивство через необережність» і 128 КК «Необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження». При скоєнні вказаних злочинів обов'язки носять загальний характер (дотримання загальноприйнятих норм обережності) і передбачають не стільки вчинення суспільно корисних діянь (що характеризує об'єкт злочину, передбаченого ст. 137 КК), скільки утримання від вчинення суспільно небезпечних. Також залежно від підстави виникнення обов'язків щодо охорони життя та здоров'я неповнолітніх можливо відмежувати розглядуваний злочин і злочин, що передбачений ст. 166 КК «Злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування». У разі злісного порушення відповідного обов'язку батьками дитини, що потягло його смерть, діяння належить кваліфікувати за ст. 166 КК. Відмінність розглядуваного злочину від службової недбалості (ст. 367 КК), на наш погляд, полягає у співвідношенні загальної та спеціальної норм. У разі невиконання чи нена належного виконання службовою особою обов'язків щодо охорони життя та здоров'я неповнолітніх, що спричинило істотну шкоду потерпілому, діяння належить кваліфікувати за ч. 1 ст. 137 КК, а в разі настання смерті неповнолітнього або інших тяжких наслідків – за ч. 2 ст. 137 КК.

Являючи собою специфічне вираження суспільно небезпечного і протиправного діяння, порушення обов'язків, незалежно від виду (службові чи професійні), може бути здійснено у двох формах: дії (у випадку вчинення дій, прямо заборонених відповідним нормативним актом) або бездіяльності (при невиконанні або неналежному виконанні покладених обов'язків, за наявності можливості виконати їх належним чином), а також у поєднанні обох зазначених форм. Слід також зазначити, що порушення може являти собою сукупність суспільно небезпечних діянь кількох відповідальних осіб, однак мова про співучасть у вчиненні розглядуваного злочину йти не може, оскільки він в цілому є необережним.

Однією з особливостей діяння як ознакою об'єктивної сторони аналізованого злочину є те, що не виконуються або неналежним чином виконуються обов'язки, закріплені в нормативних актах. При тому, що неможливо передбачити всі без винятку випадки виникнення небезпеки для життя і здоров'я неповнолітнього і, відповідно, визначити зміст належного реагування відповідальної особи, видається важливим підкреслити, що при вчиненні розглядуваного злочину порушуються виключно писані норми. Через велике розмаїття фактичних умов, за яких потрібна охорона життя і здоров'я дітей, особливого значення в питанні регулювання поведінки відповідальних осіб набувають локальні норми, що діють у межах окремо взятої установи чи організації¹.

Розглядуване суспільно небезпечне діяння має свої особливості, які пов'язані з формою порушення професійних чи службових обов'язків. Звернення до нормативних актів, що регулюють діяльність у сфері охорони життя і здоров'я неповнолітніх, праць учених за даною тематикою дозволяє вказати на можливість порушення обов'язків щодо: нагляду, догляду, турботи про дітей, запобігання впливу на дітей всіляких небезпек. При такому розумінні кола обов'язків видається можливим їх класифікувати за ознаками охорони неповнолітнього від впливу зовнішніх факторів, що містять потенційну (ймовірну) загрозу заподіяння шкоди життю і здоров'ю (1), а також запобігання негативному відхиленню в його психофізичному розвитку (2). Охорона життя і здоров'я неповнолітнього від зовнішніх факторів, що містять потенційну (ймовірну) загрозу заподіяння шкоди, являє собою забезпечення догляду за неповнолітнім, не здатним внаслідок слабкості дитячого організму самостійно протистояти насильству, суспільно небезпечним діям інших осіб, сил

¹ Ознайомлення з нормами спеціального законодавства дозволяє зробити висновок, що регулювання поведінки відповідальних осіб головним чином ґрунтується на локальних нормативних актах, які враховують особливості перебування дітей в тому чи іншому приміщенні, на майданчику, наявність тимчасових небезпечних факторів (напр. ремонту в кімнаті) і т. ін.

природи, тварин або джерел підвищеної небезпеки, вживати необхідних заходів безпеки під час використання деяких предметів, у разі перебування у відповідних умовах і в інших подібних випадках.

Форми конкретного порушення (дія або бездіяльність за відсутності нагляду, догляду або ж турботи) перебувають у прямій залежності від змісту відповідного обов'язку. З метою визначення змісту останнього варто зіставити предмет суспільних відносин, охоронюваних нормою ст. 137 КК, з необхідним обсягом дій щодо забезпечення відповідної охорони передбачених прав та інтересів.

Соціальний зміст розглядуваного діяння (дії або бездіяльності) полягає в тому, що ним порушуються відносини щодо охорони життя і здоров'я неповнолітніх, а саме не виконується, виконується неналежним чином комплекс обов'язків щодо нагляду, догляду, турботи про дитину, відвернення її від небезпек або ж вчиняються дії, прямо заборонені відповідними нормативними актами. У разі вчинення зазначеного діяння не забезпечуються або руйнуються умови, необхідні для охорони дитини від небезпек, а також для її всебічного фізичного, розумового, духовного і емоційного розвитку. Цим самим діяння (дія або бездіяльність) створює можливість (ймовірність) заподіяння шкоди у вигляді смерті, тілесних ушкоджень, недостатнього розумового, фізичного й іншого життєво важливого розвитку людини, позбавленої можливості вжити заходів щодо самостійного захисту, життєзабезпечення і виховання, або заподіює таку шкоду і тому є суспільно небезпечним.

Водночас необхідно визнати, що саме лише створення можливості (ймовірності) заподіяння шкоди життю і здоров'ю неповнолітнього, а також негативних відхилень у його рості і розвитку, яке, однак, не потягло за собою зазначених у законі наслідків, не може кваліфікуватися як злочин за ст. 137 КК. Для цього є необхідним настання реальної (істотної) шкоди здоров'ю або життю неповнолітнього, за що у разі вчинення подібного роду порушень винних осіб варто притягувати до адміністративної відповідальності. До того ж аналіз чинного адміністративного законодавства дозволяє зробити висновок, що його нормами встановлена відповідальність лише за окремі порушення прав неповнолітніх, що створюють загрозу заподіяння шкоди їхньому життю, здоров'ю і нормальному розвитку¹. Однак норма, яка передбачала б адміністративну відповідальність за порушення професійних

¹ Мова йде про ст. 184 «Невиконання батьками чи особами, які їх замінюють, обов'язків щодо виховання дітей» і ст. 184-2 «Порушення порядку чи термінів подання інформації про дітей-сиріт і дітей, які залишилися без опіки і піклування» КУпАП. Крім цього, в подібних випадках можливе застосування ст. 42 «Порушення санітарно-гігієнічних і санітарно-протиепідемічних правил», ст. 96 «Недотримання державних стандартів, норм і правил при проектуванні та будівництві» і ст. 175 «Порушення встановлених законодавством вимог протипожежної безпеки».

чи службових обов'язків щодо охорони життя та здоров'я неповнолітніх, чинним адміністративним законодавством не передбачено.

Визначаючи зміст суспільно небезпечних наслідків, настання яких тягне та собою кримінальну відповідальність згідно з ч. 1 ст. 137 КК, необхідно зазначити, що мова йде про наслідки у вигляді істотної шкоди здоров'ю неповнолітнього. У цьому випадку законодавець використав поняття, аналіз якого вимагає окремого розгляду кожної з його складових. Насамперед, необхідно проаналізувати зміст наслідків у вигляді шкоди здоров'ю особи, далі визначити ті з них, які визнаються істотною шкодою, а також виявити можливі особливості шкоди, яка заподіюється здоров'ю саме неповнолітнього. На цьому етапі дослідження можна зробити попередній висновок, що шкода здоров'ю неповнолітнього, настання якої карається в порядку ст. 137 КК, може являти собою різні за ступенем тяжкості тілесні ушкодження.

Наступним етапом визначення суспільно небезпечних наслідків, передбачених у ч. 1 ст. 137 КК, є встановлення змісту поняття «істотна шкода» і, відповідно, ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, охоплюваних цим поняттям. У даному разі, формулюючи диспозицію ч. 1 ст. 137 КК, законодавець використав оцінчне поняття, що зустрічається також у статтях 150 (ч. 2), 363 (ч. 2), 364 (ч. 1), 365 (ч. 1) і 367 (ч. 1) КК 2001 р. Тлумачення поняття «істотна шкода» стосовно матеріальної шкоди, заподіяної правам, свободам і законним інтересам, наведено у примітці до ст. 364 КК, а також у матеріалах слідчої судової практики.

Однак визнання істотною шкодою, заподіяною здоров'ю неповнолітнього, лише тілесних ушкоджень (середньої тяжкості і легких тілесних ушкоджень, що спричинили незначну стійку втрату працездатності), на наш погляд, не повною мірою відбиває зміст і важливість суспільних відносин, охоронюваних нормою ст. 137 КК.

Виявити специфіку суспільно небезпечних наслідків у вигляді істотної шкоди, заподіяної здоров'ю неповнолітнього, дозволяє врахування тієї обставини, що невиконання або неналежне виконання професійних чи службових обов'язків перешкоджає всебічній (цілісній) реалізації онтогенетичного потенціалу дитини до розвитку. Також наявність істотних недоліків розвитку організму й інтелекту дитини найчастіше є нездоланною перешкодою для реалізації неповнолітнім своїх нахилів і прагнень щодо оволодіння певною професією. В такому разі розгляду і можливому віднесенню до істотної шкоди здоров'ю, поряд з тілесними ушкодженнями середньої тяжкості і легкими тілесними ушкодженнями, що спричинили незначну стійку втрату працездатності, підлягають наслідки у вигляді різного роду аномалій (відхилень) фізичного та психічного розвитку неповнолітнього. Пропозиція щодо віднесення аномалій розвитку неповнолітнього відповідає змісту суспільних відносин, що охороняються нормою ст. 137 КК і охоплюють, поряд зі здоров'ям, фізичний та

психічний розвиток неповнолітнього. На наш погляд, виділенню шкоди фізичному і психічному розвитку неповнолітнього як суспільно небезпечних наслідків поряд з істотною шкодою здоров'ю анітрошки не перешкоджає та обставина, що розвиток дитини і його здоров'я співвідносяться між собою як частина і ціле.

Таким чином, під суспільно небезпечними наслідками, відповідальність за настання яких передбачена ч. 1 ст. 137 КК і які виражаються в істотній шкоді здоров'ю неповнолітнього, слід розуміти середньої тяжкості тілесні ушкодження і легкі тілесні ушкодження, що спричинили незначну стійку втрату працездатності. До зазначених наслідків також належать різного роду аномалії фізичного та психічного розвитку організму неповнолітнього, які можливо прирівняти до тілесних ушкоджень за ступенем втрати працездатності або строком розладу здоров'я [7], а також які є непереборною перешкодою для вільного вибору неповнолітнім професії, подальшого виду трудової діяльності.

Частина 2 ст. 137 КК передбачає кваліфікуючу ознаку порушення обов'язків щодо охорони життя і здоров'я неповнолітніх у вигляді «інших тяжких наслідків» і «смерті неповнолітнього». Доведенням до самогубства охоплюються випадки як смерті потерпілого, так і замаху на позбавлення себе життя. Настання смерті неповнолітнього, доведення до самогубства, а також тяжкі тілесні ушкодження належать до наслідків, що передбачені ч. 2 ст. 137 КК. Таким чином, за ч. 2 ст. 137 КК кваліфікується порушення обов'язків щодо охорони життя і здоров'я неповнолітніх у випадку заподіяння тяжкого тілесного ушкодження одному і більше неповнолітнім, самогубства, замаху на самогубство або смерті хоча б одного неповнолітнього.

Встановлення причинного зв'язку у злочині, передбаченому ст. 137 КК, як і в інших необережних злочинах, пов'язаних з порушенням винними загальних або спеціальних вимог законодавства, становить певні труднощі. Насамперед, такі труднощі обумовлені загальною невіршеністю у кримінальному праві теоретичних проблем причинного зв'язку, дискусійністю різних думок з приводу його ролі і значення. «Безперечно, що за різноманітними окремими науковими фактами і проблемами приховуються і серйозні проблеми філософського плану, без яких неможливо з'ясувати значення тих або інших наукових результатів, теорій і концепцій», – визнає Н. М. Ярмиш щодо дослідження причинного зв'язку [8, с. 7].

Вирішуючи питання про співвідношення причини й умов настання істотної шкоди здоров'ю, тяжких наслідків або смерті неповнолітнього, варто брати до уваги не загальний (всесвітній) взаємозв'язок явищ і подій, а обмежитися тією системою суспільних відносин, у якій проходить його зростання, психофізичний розвиток тощо. «Подія тільки тоді і може одержати певну характеристику, коли вона розглядається як елемент тієї або іншої системи, а не

«взагалі» [8, с. 432]. Як правильно зазначає А. А. Тер-Акопов, «все, що лежить поза наукою, причинному аналізу, що має юридичне значення, не піддається» [9, с. 103–104].

Визначаючи особливості причинного зв'язку як ознаки об'єктивної сторони розглядуваного злочину слід також врахувати особливості предмета правового регулювання, а саме діяльність щодо охорони життя і здоров'я підростаючої дитини. У більшості випадків забезпечення необхідної охорони полягає в захисті від зовнішніх небезпечних факторів (навмисні або необережні діяння інших осіб, вплив сил природи, робота різного роду механізмів і пристроїв, властивості окремих речовин і предметів). Як правильно зазначається в науковій літературі, несприятливі наслідки впливу на здоров'я дитини, наприклад забрудненим повітрям, водою, неякісними продуктами харчування, неналежним виховним, освітнім процесом, психічним насильством, неналежною турботою про дітей, не завжди можуть бути виявлені в повному обсязі. Пояснюється це як недостатньо розробленим механізмом визначення шкоди здоров'ю (характеру шкоди, її розміру), так і тим, що вона може виявитися не відразу, а згодом, іноді після закінчення тривалого періоду часу. А в цьому випадку виникають труднощі і під час встановлення причинного зв'язку [10]. В інших же випадках охорона передбачає своєчасну корекцію розвитку дитини, виключення можливих аномалій, тобто усунення (зниження ступеня впливу) факторів внутрішніх, так званих особливих, умов на боці потерпілого. Подібні зовнішні і внутрішні небезпечні фактори варто розглядати не як причину, що обумовлює настання наслідків, а як явище, на яке система (суспільні відносини і відповідальна особа зокрема) повинні відреагувати належним чином [11, с. 36–37].

Розпочавши свій розвиток від порушення відповідальною особою обов'язків щодо охорони життя і здоров'я неповнолітнього, причинний зв'язок проходить через часовий проміжок руйнування (деформації) соціального зв'язку між учасниками суспільних відносин, протягом якого неповнолітній перебуває без належного нагляду, догляду або турботи, наданий сам собі і випадку. Далі необережна поведінка неповнолітнього, дія сил природи або робота механізмів, винне або невинне діяння іншої особи, поступове нарощування розумового або фізичного недоліку не одержують належного контролю, корекції з боку відповідальної особи, внаслідок чого небезпечно впливають на життя, здоров'я, розвиток неповнолітнього.

Цей аналіз дозволяє зробити **висновок**, що порушення професійних чи службових обов'язків є причиною відсутності охорони життя і здоров'я неповнолітнього від небезпечного (або тривалого шкідливого) впливу різних факторів. Зазначений небезпечний (шкідливий) вплив носить ймовірний характер, є передбачуваним, проте відсутнім за даних конкретних умов, оскільки в іншому разі діяння належить кваліфікувати за ст. 135 КК. Причинний зв'язок як ознака

об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 137 КК, має опосередкований характер, він розвивається в системі таких, що взаємодіють із діянням (порушенням), умов заподіяння. Саме за такої взаємодії настають наслідки, зазначені в ст. 137 КК. Таким чином, встановлення об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 137 КК, має велике значення для правильної кваліфікації злочинів у сфері охорони життя та здоров'я дітей, а також для розмежування цього злочину від суміжних, що є важливим для захисту суспільних відносин і правозастосовчої практики, в якій доволі часто виникають складнощі.

Список використаних джерел: 1. Заславська М. Г. Неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей: соціальна обумовленість і склад злочину : монографія / М. Г. Заславська. – Харків : Право, 2013. – 216 с. 2. Кримінальний кодекс України : закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>. 3. Борисов В. И. Уголовная ответственность за нарушение правил, норм и стандартов, обеспечивающих безопасность дорожного движения / В. И. Борисов, С. В. Гизимчук. – Харьков : Консум, 2001. – 160 с. 4. Статистичний щорічник України за 2002 р. – Київ : Держ. ком. статистики України, 2005. – 664 с. 5. Архив Орджоникидзевского районного суда г. Харькова, уголов. дело № 1-229, 1986 г. 6. Свердлов Г. М. Охрана интересов детей в советском семейном и гражданском праве / Г. М. Свердлов ; Акад. наук СССР, Ин-т права им. А. Я. Вышинского. – М. : Изд-во АН СССР, 1955. – 157 с. 7. Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень : затв. наказом М-ва охорони здоров'я України від 17 січ. 1995 р. № 6 // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 2002. – № 7. – С. 196–205. 8. Ярмыш Н. Н. Теоретические проблемы причинно-следственной связи в уголовном праве (философско-правовой анализ) : монография / Н. Н. Ярмыш ; М-во образования и науки Украины ; Акад. прав. наук Украины ; Нац. юрид. акад. Украины им. Ярослава Мудрого ; под науч. ред. В. В. Сташиса. – Харьков : Право, 2003. – 512 с. 9. Тер-Акопов А. А. Ответственность за нарушение специальных правил поведения / А. А. Тер-Акопов. – М. : Юрид. лит., 1995. – 176 с. 10. Беспалов Ю. Возмещение вреда, причиненного жизни и здоровью ребенка / Ю. Беспалов // Российская юстиция. – 1998. – № 10. – С. 24–26. 11. Самощенко И. С. О причинении вреда противоправным бездействием / И. С. Самощенко // Ученые записки Всесоюзного института юридических наук. – Вып. 17. – 1963. – С. 29–40.

Надійшла до редколегії 21.10.2014

Заславская М. Г. Проблематика установления объективной стороны преступления, предусмотренного ст. 137 УК Украины

Исследованы элементы объективной стороны состава преступления, предусмотренного ст. 137 УК Украины. Рассмотрены виды нарушений профессиональных и служебных обязанностей по охране жизни и здоровья детей. Определено содержание общественно опасных последствий и виды причинной связи между деянием и последствиями.

Ключевые слова: общественно опасное деяние, ненадлежащий при-
смотр, социальные свойства последствий, существенный вред здоровью, невы-
полнение или ненадлежащее выполнение профессиональных или служебных
обязанностей.

**Zaslavska M. G. The problems of establishing the objective side
of crime provided Art. 137 of the Criminal Code of Ukraine**

*The elements of the objective side of the offense under Art. 137 of the Criminal
Code of Ukraine are studied. The types of violations and professional duty to safeguard the
lives and health of children are observed. The content of publicly dangerous consequences
and types of causal link between the act and the consequences is established. The problem
of guard of rights minor was probed with the purpose of analysis of psychology of man
in early, juvenile and youth age, exposure of it age-old aspirations and necessities, fea-
tures of development and becoming of society an independent member. Similar sort of
research complement organically, and on occasion serve as basis for the conclusions of
specialists-lawyers in part of expedience of providing of guard those or other rights for
a rising generation by the measures of criminal law.*

Keywords: publicly dangerous act, improper supervision, social properties
of consequences, substantial harm to the health, non-fulfilment or improper imple-
mentation of professional or official duties.

УДК 343.12

О. Ю. Зуєв

**КЛАСИФІКАЦІЯ УЧАСНИКІВ ПРАВОВІДНОСИН,
ЩО ВИНИКАЮТЬ ПІД ЧАС ПРОТИДІЇ ЗБУТУ МАЙНА,
ОДЕРЖАНОГО ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ**

*Встановлено, що правовідносини, які виникають під час протидії під-
розділами карного розшуку збуту майна, одержаного злочинним шляхом, ма-
ють комплексний, двосторонній, а в деяких випадках і багатосторонній харак-
тер і умовно поділяються за призначенням на декілька груп. Надано авторську
класифікацію учасників цих правовідносин.*

Ключові слова: збут майна, одержаного злочинним шляхом, підроз-
діли карного розшуку, класифікація, учасник.

Одним із пріоритетних завдань діяльності законодавця у напрямі
створення і зміцнення правової держави, в основі якої стоїть захист
прав та свобод громадян, є повне нормативне закріплення всіх
аспектів протидії злочинності правоохоронними органами, в тому
числі і щодо використання ними оперативно-розшукових сил, засо-
бів, методів і форм для своєчасного виявлення, попередження і до-
кументування злочинів. У більшості розвинених демократичних країн
світу в правову основу діяльності правоохоронних органів покла-
дено вимоги, проголошені рядом міжнародно-правових документів,

© Зуєв О. Ю., 2014

покликаних забезпечувати захист особистих прав людини та громадянина. З цього приводу доречно висловився О. М. Бандурка, наголошуючи, що правова основа оперативно-розшукової діяльності становить собою систему правових установлень, які містяться в законних і відомчих актах що визначають завдання, принципи, зміст і порядок оперативно-розшукової діяльності [1, с. 128] Враховуючи наведене, можна констатувати, що діяльність підрозділів карного розшуку щодо протидії збуту майна, одержаного злочинним шляхом, повинна теж бути законодавчо врегульована, тому що в процесі її здійснення має місце обмеження особистих прав громадян.

Проблеми правового регулювання правоохоронної діяльності завжди були у центрі уваги науковців різних галузей юридичної науки. Основи правового регулювання ОРД взагалі та протидії злочинам загальнокримінальної спрямованості зокрема розроблялись багатьма вченими: О. М. Бандуркою, І. І. Басецьким, В. Г. Бобровим, Б. Є. Богдановим, М. С. Вергузаєвим, А. Ф. Возним, Д. В. Гребельським, Е. О. Дідоренком, В. П. Євтушком, І. П. Козаченком, В. А. Лукашовим, П. П. Михайленком, С. С. Овчинським, В. Г. Самойловим, Г. К. Синоловим, М. В. Стацаком, А. Б. Утєвським, В. В. Шендриком та ін.

Мета статті – надати класифікацію учасників правовідносин, які виникають під час протидії збуту майна, одержаного злочинним шляхом.

Детальне правове регулювання роботи оперативних підрозділів – важливий захід повного і правильного введення в життя законів та підзаконних актів із питань боротьби зі злочинністю [2, с. 37]. Однак під час проведеного анкетування працівників підрозділів карного розшуку майже 78 % опитаних погодилися з твердженням щодо незадовільного стану правового регулювання діяльності вказаної служби з питання протидії збуту майна, одержаного злочинним шляхом, та підкреслили, що вказана проблема загострилась та набула більшої актуальності після прийняття Кримінального процесуального кодексу України та відповідно внесення змін до закону України «Про оперативно-розшукову діяльність». Резиденти вказали, що із набуттям чинності зазначених нормативних актів утворилася низка колізій між законодавством та відомчими нормативними актами, що призвело до тимчасового блокування роботи підрозділів карного розшуку. У той же час хоч і були прийняті нові відомчі нормативно-правові акти, що направлені на врегулювання питань, які виникають під час здійснення протидії злочинності, в тому числі й стосовно збуту майна, одержаного злочинним шляхом, майже 93 % опитаних практичних працівників указують на існування окремих прорахунків у актах, що регулюють зазначене питання.

Взагалі правову основу здійснення оперативно-розшукової діяльності відповідно до положень ст. 3 закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [3] становлять: Конституція України, вказа-

ний Закон, Кримінальний, Кримінальний процесуальний, Податковий та Митний кодекси України, закони України «Про прокуратуру», «Про міліцію», «Про Службу безпеки України», «Про Державну прикордонну службу України», «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб», «Про судоустрій і статус суддів», «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, державний захист працівників суду і правоохоронних органів», інші законодавчі акти та міжнародно-правові угоди і договори, учасником яких є Україна.

Ми погоджуємося з думкою В. А. Ортинського про те, що правова основа цього виду державно-правової діяльності (мається на увазі оперативно-розшукова діяльність) розглядається як сукупність законодавчих та інших нормативно-правових актів, у рамках яких вона починається, розвивається та припиняється і, відповідно, у рамках яких можуть і повинні діяти всі суб'єкти оперативно-розшукової діяльності та інші суб'єкти, які потрапляють або залучаються у сферу оперативно-розшукової діяльності [2, с. 37]. Однак враховуючи, що основою будь-якого із вищеприведених термінів є система правових актів, які регулюють правовідносини, що виникають між суб'єктами оперативно-розшукової діяльності та іншими суб'єктами, вважаємо за доцільне розглянути, які саме правовідносини виникають у працівників карного розшуку під час протидії збуту майна, одержаного злочинним шляхом.

Слід зазначити, що ми погоджуємося з такою класифікацією правовідносин в ОРД, що мають комплексний, двосторонній, а в деяких випадках і багатосторонній характер, і які умовно можна поділити за призначенням на такі групи:

– перша – це правовідносини, що виникають між суб'єктами оперативно-розшукової діяльності, усередині між собою та серед різних оперативних підрозділів правоохоронних органів, яким надано право здійснювати оперативно-розшукову діяльність чи які виконують правоохоронні функції (внутрішні, системні правовідносини);

– друга – правовідносини, що виникають між суб'єктами оперативно-розшукової діяльності (оперативними підрозділами) та різними державними та недержавними установами, організаціями, підприємствами, засобами масової інформації і подібними структурами у зв'язку зі здійсненням оперативно-розшукової діяльності;

– третя – правовідносини, що виникають між суб'єктами оперативно-розшукової діяльності та особами, які залучаються до виконання завдань оперативно-розшукової діяльності на конфіденційній та інших основах;

– четверта – правовідносини, що виникають між суб'єктами оперативно-розшукової діяльності та особами, які потрапили до поля зору оперативних підрозділів з інших причин, – задумують, готують

чи вчиняють злочини, підозрюються у вчиненні злочинів, ухиляються від кримінального покарання, безвісно відсутні та інше;

– п'ята – правовідносини, які виникають між суб'єктами оперативно-розшукової діяльності та особами, які захищаються в процесі її здійснення;

– шоста – правовідносини, що виникають у процесі використання оперативного-розшукових сил, засобів, методів та способів вирішення оперативно-розшукових задач для боротьби зі злочинністю та документуванню злочинної діяльності;

– сьома – правовідносини, що виникають у процесі проведення спеціальних оперативно-розшукових заходів;

– восьма – правовідносини, що виникають у процесі переведення оперативно-розшукової інформації із площини конспіративного провадження в офіційне;

– дев'ята – правовідносини, що виникають у процесі прокурорського нагляду та судового контролю за здійсненням оперативно-розшукової діяльності [4, с. 25–26].

Необхідно зазначити, що класифікація правовідносин в оперативно-розшуковій діяльності може бути здійснена на підставі інших значущих ознак, а саме:

а) за юридичною природою – матеріальні та процесуальні;

б) від функціональної спрямованості – охоронні та регулятивні;

в) залежно від об'єкта впливу – охоронні і регулятивні;

г) за характером правових зв'язків між суб'єктами – прості та комплексні;

ґ) за порядком розподілу прав і обов'язків між суб'єктами – двосторонні та односторонні [4, с. 26].

Зважаючи на вищевикладене та результати аналізу емпіричного матеріалу, вважаємо можливим надати класифікацію учасників правовідносин, які виникають у процесі протидії підрозділами карного розшуку збуту майна, одержаного злочинним шляхом, а саме:

– посадові особи державних органів, які уповноважені на здійснення оперативно-розшукової діяльності щодо протидії збуту майна, одержаного злочинним шляхом (підрозділи карного розшуку ОВС України);

– спеціалізовані державні органи, посадові особи, які уповноважені на здійснення оперативно-розшукової діяльності та які залучаються в процесі проведення оперативно-розшукових заходів (підрозділи оперативно-технічних заходів, оперативної служби та оперативні підрозділи Державної пенітенціарної служби);

– підрозділи правоохоронних органів України, які не мають права на здійснення оперативно-розшукової діяльності, однак залучаються в процесі її легалізації (слідчі підрозділи);

– посадові особи державних органів, яким надано функцію контролю за оперативно-розшуковою діяльністю та погодження дозволів

на здійснення оперативно-розшукових заходів (органи прокуратури та суду);

– фізичні особи, які залучаються в процесі здійснення оперативно-розшукової діяльності (негласні джерела одержання первинної оперативно-розшукової інформації);

– фізичні особи, які готують та вчиняють злочини, та відповідно до яких здійснюються оперативно-розшукові заходи чи негласні слідчі (розшукові) дії.

Отже, на основі проведеного у цій статті аналізу можемо зробити **висновок**, що під час здійснення оперативно-розшукової діяльності кожна група учасників правовідносин, які виникають у процесі протидії підрозділами карного розшуку збуту майна, одержаного злочинним шляхом, керується як загальними (Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність»), так і спеціальними (відомчими актами закритого характеру) нормативними актами.

Список використаних джерел: 1. Бандурка О. М. Теорія і практика оперативно-розшукової діяльності : монографія / О. М. Бандурка. – Харків : Золота миля, 2012. – 620 с. 2. Ортинський В. Л. Удосконалення нормативно-правового забезпечення оперативної розробки / В. Л. Ортинський // Бюлетень з обміну досвідом роботи. – 2003. – № 151/152. – С. 34–38. 3. Про оперативно-розшукову діяльність : закон України від 18 лют. 1992 р. № 2135-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 22. – Ст. 303. – Зі змін. і допов. 4. Кравченко Ю. Ф. Оперативно-розшукова діяльність податкової міліції : навч. посіб. / Ю. Ф. Кравченко. – Київ : ДПАУ НАДПСУ, 2005. – 480 с.

Надійшла до редколегії 08.10.2014

Зуев А. Ю. Классификация участников правоотношений, возникающих во время противодействия сбыту имущества, полученного преступным путём

Установлено, что правоотношения, возникающие во время противодействия подразделениями уголовного розыска сбыту имущества, полученного преступным путём, имеют комплексный, двусторонний, а в некоторых случаях и многосторонний характер и условно разделяются по назначению на несколько групп. Предоставлена авторская классификация участников этих правоотношений.

Ключевые слова: сбыт имущества, полученного преступным путём, подразделения уголовного розыска, классификация, участник.

Zuiev O. Y. Classification of legal relations' participants arising while counteracting sales of illegally obtained property

On the basis of the analysis of the theory and practice of operative and search activity the author's classification of legal relations' participants arising during the counteraction of sales of illegally obtained property is provided.

The theme of the paper is classification of legal relations' participants arising while counteracting sales of illegally obtained property. The Objective of the paper is to provide author's classification of legal relations' participants arising while counteracting sales of illegally obtained property. Methods of the research are comparative, formal and logical. The relevance of the paper is determined by insufficient theoretical elaboration of the issue concerning classification of legal relations' participants arising while counteracting sales of illegally obtained property. Results of the research are obtained by the analysis and comparison of scholars' scientific papers and empirical data. The area of implementation is operative and search activity, criminal procedure, criminalistics. The practical importance of the paper is the fact that some provisions of the article may be used while writing monographs, educational and methodical textbooks. Conclusions: based on the conducted analysis the author stated that while realizing operative and search activity each group of participants of legal relations arising while counteracting sales of illegally obtained property is guided by both general (the Law of Ukraine «On Operative and Search Activity») and special (departmental acts of secret form) regulations.

Keywords: scientific development, sales of illegally obtained property, criminal investigation divisions.

УДК 343.125

О. О. Козленко

ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ МІЖНАРОДНОГО ТА НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ БОРТЬБИ ІЗ РОЗПОВСЮДЖЕННЯМ ДИТЯЧОЇ ПОРНОГРАФІЇ В МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ

Розглянуто проблеми боротьби з дитячою порнографією в мережі Інтернет. Здійснено порівняльно-правовий аналіз міжнародного та національного законодавства в цій сфері. Досліджено особливості законодавства США, Великобританії, Японії та Канади щодо боротьби із розповсюдженням дитячої порнографії в мережі Інтернет. Виокремлено позитивний досвід зарубіжних країн у боротьбі з цим видом злочинів. Надано оцінку стану національного законодавства у сфері протидії розповсюдженню дитячої порнографії.

Ключові слова: дитяча порнографія, порноіндустрія, кіберзлочин, мережа Інтернет, телекомунікації, транснаціональна злочинність, інтернет-провайдери, трафік інформації.

Одним з факторів, який негативно впливає на формування загальнолюдських цінностей, насамперед у молодого покоління, є порнографія, яка посіла не останнє місце у доходах тіньової економіки та отриманні злочинного капіталу. Суспільна небезпечність злочинів проти вікових моральних догм полягає в тому, що ці злочинні дії посягають на основні принципи духовного життя: сексуальну стриманість, моральність у сфері статевих стосунків, подружню вірність.

© Козленко О. О., 2014

Переважно розповсюдження порнографії здійснюється через мережу Інтернет, що гарантує розповсюдженню та споживачеві анонімність, відносну доступність способів її оприлюднення та отримання. Це сприяє широкому споживанню предметів порнографічного характеру, ускладнюючи пошук розповсюдників та реалізаторів такої продукції, тим більш, якщо вони – громадяни інших країн, які використовують мережу Інтернету для збуту, розповсюдження, замовлення або споживання порнографічних творів.

Хоча переваги Інтернету значно перевищують його потенційні недоліки, все ж не можна ігнорувати проблеми, що виникають під час його використання для поширення непристойної чи протизаконної інформації, а також як засіб злочинних дій. Проблема забезпечення інформаційної безпеки і створення системи протидії транснаціональній злочинності в інтернет-середовищі набула нині особливої актуальності. Вона досліджувалась у працях таких учених, як Д. С. Азаров, В. М. Антонов, П. Д. Біленчук, О. Г. Волеводз, В. Д. Гавловський, М. В. Гуцалюк, І. М. Рассолов, Ю. О. Тихомиров, В. С. Цимбалюк та ін.

Метою цієї статті є аналіз міжнародного законодавства в сфері боротьби з дитячою порнографією в мережі Інтернет та дослідження досвіду деяких зарубіжних країн у протидії цьому ганебному явищу.

Актуальність теми не викликає сумнівів, оскільки за даними Міжнародної правозахисної організації «End Child Prostitution Child Pornography & Trafficking of Children for Sexual Purposes» (ECPAT International) на сьогодні жертвами цього злочину найчастіше стають саме українські діти. У 2008 році майже 80 % дитячої порнографії було виготовлено в Росії, Білорусі, Україні та Молдові.

За оцінками МВС України, вітчизняна порноіндустрія приносить залученим у неї людям близько 100 мільйонів доларів щорічно, а кожен вкладений долар приносить вісім доларів прибутку. На постійній основі в цю діяльність залучено 12–15 тисяч українських дітей, здебільшого безпритульних і з неблагополучних сімей. За даними Міжнародного жіночого правозахисного центру «Ла Страда – Україна», їхній середній вік – від 4 до 10 років.

За даними організації «National Children's Homes», кількість злочинів, пов'язаних із сексуальним насильством над дітьми, з 1988 року в усьому світі зросла більше ніж у 15 разів. Відповідно до спеціального звіту UNICEF у 2008 році 80 % дитячої порнографії поширювалося через мережу Інтернет. Європейська комісія підрахувала, що з 1997 до 2010 року кількість веб-сайтів із зазначеним контентом зросла у 25 разів. За оцінками фахівців, щорічний обіг ринку дитячої порнографії у світі становить понад 4 мільярди євро [1].

Дитяча порнографія завжди розцвітає там, де не врегульовано законодавство, наприклад, раніше це були країни Бенілюксу.

Визнання на законодавчому рівні цієї сфери суспільно небезпечною, за яку передбачено кримінальну відповідальність, змусило злочинців, що виробляли дитячу порнографію, переміститися до азійського регіону, де не передбачалось покарання за такі діяння. Коли ж і Азія приєдналась до країн Бенілюксу, визнавши дитячу порнографію злочином і передбачивши сувору відповідальність, у деяких місцях навіть смертну кару за сексуальну експлуатацію дітей, то ця злочинність мігрувала до слов'янських країн.

Кожна країна бореться із цим злом у свій спосіб. Деякі країни, серед яких Австралія, Канада, Китай, Данія, Франція, Німеччина, Норвегія, Нова Зеландія, Саудівська Аравія, Південна Корея, Швеція, Великобританія, США, Росія і навіть Малайзія, Казахстан і Білорусь, чудово розуміють це і вже ухвалили нормативно-правові акти, які тією чи іншою мірою регулюють питання, що стосуються глобальної мережі Інтернет.

У США, де дитяча порнографія вважається кримінальним злочином, пункт 2252 Глави 110 Кримінального кодексу США забороняє перевезення, відправлення чи отримання матеріалів дитячої порнографії каналами зв'язку між штатами, у т. ч. поштовими та комп'ютерними засобами зв'язку. До кола трьох федеральних установ, що займаються розслідуванням випадків сексуальної експлуатації дітей у комерційних цілях, належить функціонуюче при Міністерстві юстиції Федеральне бюро розслідувань (ФБР), на яке покладено основну відповідальність у цій сфері. Цей орган тісно контактує з Митною та Поштовою службами США. Усі злочини, що розслідує ФБР щодо дітей, належать до категорії насильницьких, тобто найбільш тяжких злочинів [2, с. 15].

Окремі законодавчі акти Великобританії надають можливість здійснювати кримінальне переслідування осіб, винних у вчиненні злочинів, пов'язаних з використанням комп'ютерних технологій. Так, у відповідності до норм Закону про захист дітей 1978 р. [3] і Закону про сексуальні злочини 1956 р. [4] до кримінальної відповідальності можуть бути притягнені особи, які виготовляють і поширюють із використанням комп'ютерних технологій порнографічні зображення дітей віком до 16 років. Зберігання дитячої порнографії також у цій країні вважається кримінальним злочином, а за спробу скачати її з Інтернету на порушника накладається штраф, еквівалентний 150 тисячам доларів. Згідно з Актом про непристойні публікації 1959 р., чинність якого поширюється й на матеріали, розповсюджені через Інтернет, публікація будь-якого непристойного матеріалу вважається кримінальним злочином.

Канада ухвалила закон, згідно з яким навіть пошук дитячої порнографії у світовій мережі є кримінально караним діянням, і навіть якщо обвинувачений нічого не знайшов. Такі, на наш погляд,

жорсткі заходи не завжди можуть бути ефективними, оскільки кіберпростір додає до традиційних загроз і ризиків нові, на які суспільство ще не встигло знайти адекватних застережних заходів. Спроби більшості держав приймати досить суворі закони з метою заборони поширення дитячої порнографії, зокрема і в Інтернеті, призводять до того, що основним ринком виробництва та збуту порнопродукції стають країни колишнього СРСР, зокрема Україна. Ми ввійшли до п'ятірки держав – виробників дитячої порнографії та десятки лідерів з її розповсюдження [5].

За поширення через Інтернет порнографічного зображення дітей законодавство Японії карає позбавленням волі на строк до 3 років. Запроваджена спеціалістами з Головного поліцейського управління Японії автоматизована система для боротьби з поширенням дитячої порнографії в Інтернеті дозволяє успішно відстежувати порнографію та інші заборонені матеріали не лише на території Японії, але й за її межами. Програма базується на одному із серверів поліцейського управління Японії, який через задані проміжки часу патрулює всевітню мережу, перевіряючи веб-сайти на наявність заборонених законом відеоматеріалів. Машина розпізнає порнографію, порівнюючи виявлені на сайтах зображення зі зразками – раніше конфіскованими у злочинців фотокартками, що зберігаються в її пам'яті. У разі виявлення підозрілих матеріалів комп'ютер автоматично надсилає повідомлення в поліцейське відділення префектури [6].

Оскільки Інтернет не визнає національних кордонів, для ефективної боротьби з дитячою порнографією, яка є однією з форм комп'ютерної злочинності, необхідні узгоджені законодавства, а також нові форми міжнародного співробітництва у здійсненні розслідування, судового переслідування та покарання осіб, які вчиняють такого роду злочини [7, с. 10]. Міжнародна конференція по боротьбі з поширенням дитячої порнографії в Інтернеті (1999 р., Відень) закликала до визнання злочинними в усьому світі виробництво, поширення, експорт, передачу, імпорт, навмисне зберігання дитячої порнографії та її рекламу. Значним кроком уперед у цій боротьбі стало прийняття Генеральною Асамблеєю ООН Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції та дитячої порнографії. Стаття 2 Протоколу, враховуючи виклики сучасності, закріплює принципово нове визначення дитячої порнографії, під якою розуміється «будь-яке зображення будь-якими засобами дитини, яка здійснює реальні або змодельовані відверто сексуальні дії, або будь-яке зображення статевих органів дитини, головним чином в сексуальних цілях» [8]. Протокол ратифіковано Законом України № 716-IV від 3 квітня 2003 р. і, як кожна держава – учасниця Протоколу, Україна зобов'язалася забезпечити визнання таких діянь кримінальним злочином незалежно від місця

його вчинення (національний чи транснаціональний рівень). Важливість ухвалення такого документа в нинішній час є зрозумілою, адже саме впровадження Інтернету свідчить про застарілість і невідповідність існуючого в більшості національних законодавств визначення дитячої порнографії (або його відсутність взагалі) сучасним вимогам боротьби з цим злочином.

Наступним кроком на шляху до посилення ефективності такої боротьби стала розробка Комітетом експертів зі злочинності в кіберпросторі, створеним Комітетом Міністрів Ради Європи у лютому 1997 р., проекту міжнародного договору, спрямованого на захист міжнародного співтовариства від комп'ютерних злочинів, визначення засад взаємної правової допомоги за кримінальними справами щодо них. 23 листопада 2001 р. цей проект було представлено Європейським комітетом з проблем злочинності Комітету Міністрів Ради Європи для підписання.

Конвенцію про кіберзлочинність від 23 листопада 2001 р. [9], яку можна вважати першою серйозною спробою наведення ладу в Інтернеті, було ратифіковано Україною із застереженнями і заявами 7 вересня 2005 р. Однією з основних особливостей Конвенції є те, що головну роль у регулюванні кримінального процесу розслідування злочинів у сфері комп'ютерної злочинності вона відводить національному законодавству, нормами якого повинні регламентуватися питання, які в Конвенції зазначені лише в найбільш загальному вигляді.

Факультативний протокол до Конвенції про права дитини, який стосується торгівлі дітьми, дитячої проституції та дитячої порнографії, та Конвенція про кіберзлочинність мають надзвичайно важливе значення і для України у боротьбі з дитячою порнографією в Інтернеті. У зв'язку з цим і відповідно до положень Конституції України вони стали частиною українського законодавства. Крім того, їх положення мають пріоритет у застосуванні порівняно з положеннями інших актів законодавства України, що робить їх важливими як для вдосконалення національного законодавства України в сфері боротьби з дитячою порнографією в Інтернеті, так і для їх практичного застосування.

4 лютого 2010 р. Президентом України було підписано Закон України № 1819-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії розповсюдженню дитячої порнографії», прийнятий Парламентом 20 січня 2010 р. Це перший в Україні Закон, який пропонує системний підхід у боротьбі з таким ганебним явищем, як дитяча порнографія. Зміни внесено до законів України «Про захист суспільної моралі», «Про телекомунікації» та Кримінального кодексу. Зміни до ст. 1 Закону України «Про захист суспільної моралі» визначають такі поняття, як «дитяча порнографія» та «обіг продукції сексуального характеру». Під дитячою порнографією

розуміють «зображення у будь-який спосіб дитини чи особи, яка виглядає як дитина, задіяної у реальній або змодельованій відверто сексуальній поведінці, або будь-яке зображення статевих органів дитини в сексуальних цілях» [10], але не визначено, що таке «сексуальна поведінка» та що розуміти під словосполученням «сексуальні цілі», що за бажання може викликати певні проблеми з тлумаченням, а також обмежувати право особи на свободу самовираження [11, с. 447–449].

Змінами до ст. 301 Кримінального кодексу України посилено відповідальність за поширення порнографічної продукції за допомогою комп'ютерних програм – передбачено покарання позбавленням волі на строк до 12 років [12].

Найбільш цікаві та суперечливі зміни внесені до ст. 39 Закону України «Про телекомунікації» [13]. Вони встановлюють обов'язок операторів і провайдерів «на підставі рішення суду обмежувати доступ своїх абонентів до ресурсів, через які здійснюється розповсюдження дитячої порнографії»; крім того, вони «зберігають та надають інформацію про з'єднання свого абонента у порядку, встановленому законом». Таким чином, не обмежується ні термін зберігання приватної інформації користувачів, ні те, яка саме інформація може бути передана владі. Це підштовхує до висновку, що закон надає владі можливість без будь-яких обмежень втручатися в приватне життя громадян.

Підсумовуючи вищевказане, зазначило, що Україна лише робить перші кроки на шляху боротьби з дитячою порнографією, адже прийнятий Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії розповсюдженню дитячої порнографії» є першим у нашій країні законом, який пропонує системний підхід у боротьбі з таким ганебним явищем. Імплементация міжнародного права боротьби з дитячою порнографією в Інтернеті охоплює різні види діяльності (законотворчої та правозастосовної), які перебувають у компетенції органів влади України – учасниці угод у цій сфері. На нинішньому етапі національної імплементації міжнародного права доцільно було б піти шляхом ухвалення відповідних законодавчих актів, зокрема Верховній Раді України слід повернутися до розгляду законопроекту «Про перехоплення та моніторинг телекомунікацій» [14] з метою вироблення та прийняття єдиного закону, який би регулював відносини у сфері телекомунікацій, дозволяючи правоохоронним органам України мати сучасну ефективну технологію зняття інформації з каналів мереж телекомунікацій з метою попередження чи розкриття злочинів, відповідальність за які передбачено у Кримінальному кодексі України.

Список використаних джерел: 1. Інтерв'ю Голови Національної [експертної] комісії [України з питань захисту суспільної моралі] В. В. Костицького / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.moral.gov.ua/interviews/1/>. –

29 квіт. 2010 р. – Назва з екрана. **2.** Права ребенка : докл. Спец. докладчика по вопросу о торговле детьми, детской проституции и детской порнографии г-жи Офелии Косетас-Сантос : E/CN.4/1997/95/Add.2 : 7 Feb. 1997. – [Електронний ресурс] / ООН, Экон. и Соц. Совет, Комиссия по правам человека. – [45 с.]. – Режим доступу: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G97/104/54/IMG/G9710454.pdf>. **3.** Sexual Offences Act 1956. – First Published 1956, Reprinted in the United Kingdom by The Stationery Office Limited. – London, 1997. – 81 p. **4.** Protection of Children Act 1978. – First Published 1978, Reprinted in the United Kingdom by The Stationery Office Limited. – London, 1999. – 36 p. **5.** Філоненко С. Дитяча «полуничка» з присмаком гіркоти [Електронний ресурс] / Світлана Філоненко // Віче. – 2009. – № 21. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/1722/>. **6.** Новый способ борьбы с порнографией в Интернете [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uaportal.com/news/internet/news_6681/. **7.** Руководство для дискуссий на семинарах-практикумах, вспомогательных совещаниях, симпозиумах и выставках, которые должны быть проведены в рамках десятого Конгресса Организации Объединенных Наций по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями : A/CONF.187/PM.1/Add.1 : 22 Sept. 1998 [Електронний ресурс] / ООН, Ген. Ассамблея, Десятый Конгресс ООН по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями, Вена, 10–17 апр. 2000 г. – [22 с.]. – Режим доступу: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/V98/561/76/PDF/V9856176.pdf>. **8.** Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії : від 1 січ. 2000 р. : ратиф. Україною законом від 3 квіт. 2003 р. № 716-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_b09. **9.** Конвенція про кіберзлочинність : від 23 листоп. 2001 р. : ратиф. Україною із застереженнями і заявами законом від 7 верес. 2005 р. № 2824-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575. **10.** Про захист суспільної моралі : закон України від 20 листоп. 2003 р. № 1296-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1296-15>. **11.** Плахотнюк Н. В. Міжнародно-правові аспекти вирішення конфлікту між свободою самовираження і правом людини на гідність у світлі розвитку комп'ютерних технологій (порівняльний аналіз) / Н. В. Плахотнюк // Взаємодія міжнародного права з внутрішнім правом України / за ред. В. Н. Денисова. – Київ : Юстініан, 2006. – С. 440–457. **12.** Кримінальний кодекс України : закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>. **13.** Про телекомунікації : закон України від 18 листоп. 2003 р. № 1280-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1280-15>. **14.** Про перехоплення та моніторинг телекомунікацій : проект закону України від 26 берез. 2004 р. № 4042-1 [Електронний ресурс] / внос. Лебедівським В. А. – Режим доступу: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=17622&pf35401=49694>.

Надійшла до редколегії 08.10.2014

Козленко А. А. Сравнительно-правовой анализ международного и национального законодательства в сфере борьбы с распространением детской порнографии в сети Интернет

Рассмотрена проблема борьбы с детской порнографией в сети Интернет. Осуществлено сравнительно-правовой анализ международного и национального законодательства в данной сфере. Исследованы особенности законодательства США, Великобритании, Японии и Канады, в сфере борьбы с распространением детской порнографии в сети Интернет. Отмечен позитивный опыт зарубежных стран в борьбе с этим видом преступлений. Предоставлена оценка состояния национального законодательства в сфере противодействия распространению детской порнографии.

Ключевые слова: детская порнография, порноиндустрия, киберпреступление, сеть Интернет, телекоммуникации, транснациональная преступность, интернет-провайдеры, трафик информации.

Kozlenko A. A. Comparative and legal analysis of international and national legislation in the field of combating child pornography in the Internet

The article is devoted to the problem of combating child pornography in the Internet. The comparative and legal analysis of international and national legislation in this area is realized. The features of US legislation in the sphere of combating this heinous phenomenon are researched; it is found out that the investigation the cases of sexual exploitation of children for commercial purposes, as the most serious crimes, is the function of the Federal Bureau of Investigation (FBI), which is the structure division of the Ministry of Justice. Having analyzed the UK legislation, it is established that criminal liability is provided not only for distribution, but also for possession of child pornography. The author has noted the positive experience of Japan, where the main police department has developed an automated system to combat the spread of child pornography in the Internet. Having examined the regulations of Canada, it was found that there is the liability for even searching for child pornography in the Internet. The estimation of national legislation in the sphere of combating child pornography spread is presented; amendments to some regulations are offered.

Keywords: child pornography, porn industry, cybercrime, Internet, telecommunications, transnational crime, Internet Service Providers, traffic of information.

УДК 343.98.067:351.74

**Ю. В. Лаврик,
М. В. Стацак**

МІСЦЕ РОЗВІДУВАЛЬНОГО ОПИТУВАННЯ В ДІЯЛЬНОСТІ ПІДРОЗДІЛІВ КАРНОГО РОЗШУКУ

Досліджено питання використання можливостей розвідувального опитування в практиці діяльності підрозділів карного розшуку. Виділено його особливе місце і виключна роль в загальній системі оперативно-розшукових заходів. Проаналізовано законодавче закріплення права на використання розвідувального опитування в оперативно-розшуковій діяльності. Визначено об'єктивні фактори, що знижують ефективність отримання працівниками карного розшуку первинної оперативно-розшукової інформації. Запропоновано авторське визначення терміна «розвідувальне опитування», надано ряд пропозицій щодо визначення шляхів найбільш ефективного використання його результатів.

Ключові слова: оперативно-розшукові заходи, розвідувальне опитування, оперативно-розшукова діяльність, карний розшук.

Серед оперативних підрозділів Міністерства внутрішніх справ України, наділених правом здійснювати оперативно-розшукову діяльність (далі – ОРД), підрозділи карного розшуку (далі – КР) є найбільш відомою в державі службою протидії загальнокримінальній злочинності з використанням усього комплексу оперативно-розшукових заходів (далі – ОРЗ).

Використання оперативними працівниками всього комплексу сил, засобів, методів і форм ОРД залежить, насамперед, від особливостей оперативної обстановки, специфіки середовища функціонування кожного окремого підрозділу КР.

Для виконання поставлених завдань підрозділи КР намагаються постійно вдосконалювати професійну майстерність з використання форм і методів ОРД, більш ефективно проводити ОРЗ за їх допомогою.

Пошук та отримання оперативно-розшукової інформації з метою успішної протидії загальнокримінальній злочинності та в інтересах кримінального судочинства є однією з основних функцій, покладених на підрозділи КР. Серед найефективніших та найпоширеніших ОРЗ, які використовують оперативні працівники КР у своїй діяльності для отримання згаданої інформації, особлива роль належить розвідувальному опитуванню, право на проведення якого забезпечується Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність». За нашими даними, близько 75 % оперативної значущої інформації отримано саме шляхом проведення цього оперативно-розшукового заходу¹.

¹ Емпіричні дані отримано шляхом вивчення оперативно-розшукових справ та інтерв'ювання працівників карного розшуку.

З огляду на вищевикладене, вважаємо доцільним більш докладно розглянути питання особливостей використання розвідувального опитування підрозділами КР.

Особливості використання методів, сил та засобів підрозділів КР у протидії різним видам злочинності розглядалися у кандидатських дисертаціях М. М. Андрєєва, Г. П. Гарасима, Л. А. Герасименка, М. І. Данилюка, О. О. Деревягіна, О. М. Ємця, В. В. Єфімова, О. Ю. Заблоцької, Б. А. Керницького, В. В. Максимова, О. В. Максимова, Р. В. Мукоїди, В. В. Ноніка, І. С. Огерука, О. О. Руденка, А. М. Ханькевича, І. Ф. Хараберюша, О. М. Чистолінова, О. О. Шевчука, Р. А. Яцківа та ін.

Втім, незважаючи на науковий доробок вказаних науковців, питанню, порушеному в цій статті, приділено недостатню увагу. Це завдання лише частково вирішувалося в дисертаційних дослідженнях О. С. Геращенко [1], М. М. Руденка [2] та М. О. Янкового [3]. Значені обставини обумовили вибір теми дослідження та свідчать про її актуальність як для теоретико-прикладного аналізу оперативно-розшукового аспекту протидії загальнокримінальній злочинності підрозділами КР, так і для визначення нових підходів до практичної складової питання.

Мета статті – визначити та комплексно дослідити місце розвідувального опитування в системі ОРЗ, що використовуються працівниками КР під час оперативного обслуговування середовища функціонування, розробити на цій основі пропозиції щодо оптимізації використання оперативно-розшукового заходу в практичній діяльності підрозділів КР.

Основним елементом структури підрозділів КР є їх сектори на рівні міськ- та райвідділів ОВС. Традиційно існує два види спеціалізації діяльності підрозділів КР: зональний та лінійний [4, с. 18–19]. Іноді в деяких підрозділах (територіях оперативного обслуговування) КР використовується змішаний тип спеціалізації – зонально-лінійний.

Суть зональної (територіальної) спеціалізації полягає в тому, що кожний працівник КР на закріпленій за ним території організовує і проводить весь комплекс ОРЗ щодо попередження, виявлення і припинення всіх злочинів, боротьба з якими віднесена до компетенції КР. Це вимагає від нього глибокого знання оперативної обстановки, освоєння всього комплексу прийомів і методів щодо протидії злочинності. Як правило, цей принцип спеціалізації домінує в районах зі значною кількістю невеликих населених пунктів і переважно у сільській місцевості сільгоспрайонів.

Аналіз думок оперативних працівників та науковців дозволяє виявити недоліки зональної спеціалізації: наявність великої кількості функціональних обов'язків щодо ліній роботи, що знижує рівень оперативної готовності; зниження конкретності визначення об'єктів, що потребують першочергової уваги з боку негласних джерел.

При лінійній спеціалізації особовий склад КР ділиться на підрозділи (відділи, відділення, групи), на кожен з яких покладаються обов'язки: здійснення оперативно-розшукової роботи серед певних груп населення або категорій осіб, які становлять оперативний інтерес; по боротьбі з окремими, найбільш небезпечними або поширеними, злочинними проявами; за окремими напрямками оперативно-розшукової діяльності.

За принципом лінійної спеціалізації побудована система підрозділів КР в МВС, регіональних ГУМВС (УМВС), міських управліннях і відділах внутрішніх справ великих міст (як правило таких, що мають районну структуру).

Зонально-лінійний (змішаний) тип спеціалізації полягає в одночасному закріпленні за оперативним працівником як визначеної території, так і лінії діяльності.

Крім цього, слід зазначити, що підрозділи КР у процесі оперативного обслуговування закріплених територій та «ліній» не тільки попереджають, виявляють і припиняють злочини, але й реагують на заяви про них, що надходять до ОВС. Це суттєво накладає істотний відбиток на організацію і тактику ОРД.

З огляду на викладене, маємо зазначити, що у зв'язку з цим доволі часто оперативному працівникові доводиться вирішувати величезне коло завдань, що іноді негативно впливає на раціональне використання службового часу і в кінцевому підсумку позначається на незначній ефективності отриманих результатів. У цьому випадку дуже гострим стає питання ефективного розподілення робочого часу оперативного працівника і питання своєчасного отримання оперативно-розшукової інформації, що становить інтерес для ОВС.

У практичній діяльності підрозділів КР можна виділити специфічні, відносно стійкі фактори, що знижують ефективність отримання оперативними працівниками оперативно-розшукової інформації. Серед таких, що найбільш негативно впливають на результативність роботи вказаних підрозділів, можна назвати: недостатній досвід оперативної роботи працівників КР; слабкі оперативні позиції на закріпленому напрямку роботи; неефективне перекриття зон та об'єктів роботоздатною агентурою або, взагалі її фактичну відсутність; специфіку географічних, демографічних та інших особливостей окремої території; традиційні комунікативно-психологічні та культурні особливості населення; недостатність методичного забезпечення діяльності КР щодо протидії злочинності тощо.

Вивчення нами досвіду практичної діяльності підрозділів КР показало, що у значній більшості випадків саме використання розвідувального опитування набуло статусу найбільш розповсюдженого, простого і разом з тим доступного і дієвого способу здобуття оперативно-розшукової інформації для виконання поставлених завдань.

Фундаментальною базою правового регулювання використання розвідувального опитування в практичній діяльності підрозділів КР

служить Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» [5] (далі – Закон про ОРД). Слід підкреслити, що цей Закон є вищим юридичним актом, що регулює суспільні відносини в ОРД. Норми самого Закону про ОРД є ключовими, оскільки визначають зміст оперативно-розшукової діяльності, здійснюваної на території держави, і закріплюють систему гарантій законності під час проведення оперативно-розшукових заходів. Слід також зазначити, що з метою визначення особливостей правового регулювання розвідувального опитування, які визначають його поширеність у системі ОРЗ, підрозділам КР у системі органів внутрішніх справ Законом про ОРД надано право здійснювати оперативно-розшукову діяльність.

Вказаний Закон є первинним нормативно-правовим актом, який закріплює право проводити опитування осіб для вирішення завдань ОРД. Термін «опитування» в ньому розглядається з точки зору права суб'єкта ОРД проводити дію, спрямовану на отримання мовленнєвих даних, що становлять інтерес для оперативних підрозділів, а саме: опитувати осіб за їх згодою, використовувати їх добровільну допомогу (п. 1 ст. 8); отримувати від юридичних чи фізичних осіб безкоштовно або за винагороду інформацію про злочини, що готуються або вчинені, та про загрозу безпеці суспільства і держави (п. 15 ст. 8).

На нашу думку, головною підставою проведення опитування у практиці діяльності підрозділів КР є «потреба в отриманні розвідувальної інформації в інтересах безпеки суспільства і держави», що виділено законодавцем у п. 3 ст. 6 Закону, а також необхідність у перевірці оперативно значущої інформації, що надійшла про: загальнокримінальні злочини, що готуються; осіб, які готують вчинення злочину; осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, слідчого судді, суду або ухиляються від відбування кримінального покарання; осіб безвісно відсутніх; реальну загрозу життю, здоров'ю, житлу, майну працівників суду і правоохоронних органів у зв'язку з їх службовою діяльністю, а також осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членів їх сімей та близьких родичів, з метою створення необхідних умов для належного відправлення правосуддя (п. 1 ст. 6).

На відміну від ряду інших ОРЗ, ч. 5 ст. 8 Закону встановлена можливість тимчасової передачі прав щодо виконання окремих доручень під час вирішення завдань ОРД працівникам інших підрозділів, що вказує на можливість використання допомоги додаткових суб'єктів при проведенні розвідувального опитування. Це часто дозволяє оперативному працівнику КР вирішувати як проблему ефективного використання службового часу, так і в разі інших обставин (наприклад, зашифрування заходу або необхідності використання спеціальних знань фахівця) використовувати допомогу інших осіб, які епізодично залучаються до проведення окремих ОРЗ.

Безперечний інтерес у плані використання можливостей розвідувального опитування підрозділами КР викликає також те, що в п. 7

ст. 8 Закону про ОРД для виявлення і фіксації слідів тяжкого або особливо тяжкого злочину закріплена можливість негласного отримання розвідувальної інформації. Таким чином, законодавцем закріплено право негласного проведення розвідувального опитування в необхідних випадках.

Можемо стверджувати, що законодавець логічно припускає таку класифікацію розвідувального опитування від рівня конспірації заходу – гласне або негласне.

Залежно від об'єкта оперативного інтересу допускається використання зашифрованого розвідувального опитування з метою недопущення витоку інформації, але водночас досягнення позитивного результату від ОРЗ.

Об'єктами опитування є особи, які можуть бути інформовані про осіб і факти, що становлять оперативний інтерес. Ці джерела інформації умовно можна поділити на дві групи:

1. Особи, які потенційно можуть мати пряме відношення до кримінальної події (організатори, виконавці, співучасники, навідники, підозрювані), або є їх зв'язками різного ступеня, які не мають відношення до кримінальної діяльності, але можуть поінформувати названих об'єктів про оперативну зацікавленість з боку КР (члени сім'ї, друзі, товариші по службі, сусіди, знайомі тощо).

2. Особи, які не пов'язані зі злочинним середовищем або з особами, котрі становлять оперативний інтерес для конкретної кримінальної події, але внаслідок сформованої ситуації можуть мати певну оперативну значущу інформацію. Вони утворюють найбільш численну групу опитуваних (свідки, очевидці, фахівці-експерти, різні категорії законослухняних громадян, які нестерпно ставляться до будь-яких протиправних проявів, а також родичі, сусіди, знайомі, колеги по роботі осіб, зазначених у п. 1).

Основні переваги розвідувального опитування перед іншими ОРЗ полягають у тому, що воно, володіючи основними властивостями оперативно-тактичних прийомів, спільних з іншими спеціальними методами отримання інформації, водночас є самостійним розшуковим заходом в ОРД і займає важливе місце в реалізації її цілей.

Сенс від отримання позитивних результатів розвідувального опитування зводиться до того, що вони часто вказують на найбільш вірогідні напрямки можливих наступних оперативно-розшукових, а також і кримінально-процесуальних дій. До того ж уміло проведене розвідувальне опитування не дублює слідчі дії, а доповнює і сприяє їх ефективному здійсненню.

Однією з головних переваг розвідувального опитування є також те, що проведення цього заходу не потребує від молодих працівників КР якихось виключних за складністю спеціальних навичок; формує в них уміння до встановлення та налагодження довірчих відносин (що в майбутньому стане неодмінно корисним при формуванні агентурної

мережі); не потребує значного матеріального підкріплення та фінансових витрат; легко планується або змінюється; не викликає підозр під час проведення; припускає можливість передоручення іншим працівникам або спеціалістам, економлячи при цьому час, сили і засоби оперативних підрозділів; розвиває професійні навички належного оформлення оперативного-розшукової документації тощо.

Важливим фактором у розумінні місця розвідувального опитування в практичній діяльності підрозділів КР є і фактор тактико-психологічного забезпечення розвідувального опитування, який полягає в установленні контактів з джерелами оперативної інформації, використанні їх психічного стану та обранні найбільш ефективних прийомів правомірного психологічного впливу. Тож нерідко залежно від цього працівники КР мають бути також спеціалістами у галузі психології, встановленні довірчих стосунків.

Досліджуючи проблему використання розвідувального опитування підрозділами КР, хотілося б зупинитися на питанні оформлення його результатів. Практика показує, що результати ОРЗ «розвідувальне опитування» оформляються довідкою (рапортом) оперативного працівника, в якій він викладає отриману інформацію шляхом переказу. Існує ряд проблем, що перешкоджають наданню результатів розвідувального опитування в органи досудового слідства, прокуратуру і в суд. До таких проблемних питань, в першу чергу, варто віднести той факт, що даний документ часто має гриф секретності, а також те, що його зміст викладено у вільній формі самим працівником КР і не містить жодних гарантій достовірності переказу.

З метою більш ефективного надання в органи досудового слідства, прокуратуру і в суд результатів ОРЗ, що проводиться, пропонується нормативно закріпити на підзаконному (відомчому) рівні правового регулювання ОРД документ (наприклад, акт про результати проведення розвідувального опитування), що фіксує результати проведення гласного ОРЗ «розвідувальне опитування» з метою спрощення його долучення до матеріалів повідомлення про злочин і подальшої перевірки через допит та оцінки поряд з іншими доказами.

Таким чином, нами встановлено, що, по-перше, розвідувальне опитування займає провідне місце в системі ОРЗ, які здійснюються підрозділами карного розшуку. По-друге, поширеність цього методу ОРД зумовлена особливостями його правового регулювання, зазначеними в Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність», зокрема тим, що розвідувальне опитування не обмежує конституційних прав та свобод людини і громадянина і, як правило, не потребує санкціонування. По-третє, на відміну від ряду ОРЗ підрозділи карного розшуку здатні проводити розвідувальне опитування самостійно, не використовуючи сил і засобів інших структурних підрозділів МВС України, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність. По-четверте, розвідувальне опитування може проводитися в будь-якій з форм

як гласно, так і негласно. Відсутність технічних засобів не є підставою, що виключає або обмежує можливість проведення опитування.

Список використаних джерел: 1. Герашенко О. С. Тактико-психологічні засади розвідувального опитування : автореф. ... канд. юрид. наук : 19.00.06 / Герашенко Олександр Сергійович. – Одеса, 2011. – 20 с. 2. Руденко М. М. Опитування в оперативно-розшуковій діяльності ОВС : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Руденко Михайло Михайлович. – Київ, 2011. – 19 с. 3. Янковий М. О. Тактичні засади допиту і розвідувального опитування: порівняльне дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Янковий Микола Олександрович. – Одеса, 2007. – 17 с. 4. Попередження та розкриття злочинів підрозділами карного розшуку : підручник / за заг. ред. Ю. Ф. Кравченка ; МВС України. – Київ : РВВ МВС України, 2000. – 392 с. 5. Про оперативно-розшукову діяльність : закон України від 18 лют. 1992 № 2135-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>.

Надійшла до редколегії 08.10.2014

Лаврик Ю. В., Стащак М. В. Место разведывательного опроса в деятельности подразделений уголовного розыска

Исследованы вопросы использования возможностей разведывательного опроса в практике деятельности подразделений уголовного розыска. Выделено его особенное место и исключительная роль в общей системе оперативно-розыскных мероприятий. Проанализировано законодательное закрепление права на использование разведывательного опроса в оперативно-розыскной деятельности. Определены объективные факторы, снижающие эффективность получения работниками уголовного розыска органами внутренних дел Украины первичной оперативно-розыскной информации. Предложено собственное определение термина «разведывательный опрос», представлен ряд предложений относительно определения путей наиболее эффективного использования его результатов.

Ключевые слова: оперативно-розыскные мероприятия, разведывательный опрос, оперативно-розыскная деятельность, уголовный розыск.

Lavryk Y. V., Stashchak M. V. The place of reconnaissance survey within criminal investigation divisions' activity

The place of reconnaissance survey within criminal investigation divisions' activity while crimes counteraction is researched.

The theme of the paper is the place of reconnaissance survey in the activity of criminal investigation divisions. The Objective of the paper is to identify and comprehensively research the place of reconnaissance survey in the system of operative and search measures used by criminal investigation divisions' officers in the process of operative service of environment functioning; to elaborate on this basis some proposals for optimizing the use of operative and search measure in the practice of criminal investigation divisions. Methods of the research are content analysis, sociological. The relevance of the paper is determined by insufficient elaboration of the issue of using reconnaissance survey in the practice of criminal investigation divisions. Results

of the research are revealed through the study the experience of the criminal investigation divisions; to analyze the works of scientists and operative and search legislation. The area of implementation is operative and search activity, criminal procedure, criminalistics. The practical importance of the paper is the fact that some provisions of the article may be used while writing monographs, educational and methodical textbooks for the needs of practical units of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. Conclusions: conducted research found out a special place of reconnaissance survey and its exceptional role in the overall system of operative and search measures. Objective factors reducing the effectiveness of obtaining operative and search information by criminal investigation divisions' officers are determined.

Keywords: operative and search measures, reconnaissance survey, operative and search activity, criminal investigation division.

УДК 347.440.44

В. В. Марков

ДОГОВІР ЗАКУПІВЛІ ТОВАРІВ, РОБІТ І ПОСЛУГ ЗА ДЕРЖАВНІ КОШТИ ЯК ОБ'ЄКТ КІБЕРЗЛОЧИНУ

Досліджено нормативно-правові акти України та практику їх застосування у сфері державних закупівель як об'єкта кіберзлочину. Визначено основні суперечності у законодавстві, що регулює державні закупівлі, які можуть призвести до скоєння кіберзлочину у сфері закупівель. За допомогою загальнонаукових та спеціальних методів пізнання виявлено дефекти права в механізмі державних закупівель, внаслідок чого вони стають об'єктом кіберзлочину. Галузь застосування досліджуваної проблематики – цивільні, господарські, адміністративні, кримінальні правовідносини. Практичне значення роботи полягає у можливості її використання працівниками ОВС під час розслідування економічних злочинів.

Ключові слова: кіберзлочин, електронний документ, державні закупівлі, конкурсні торги, договір закупівлі.

Про цивільно-правову, адміністративну-правову та кримінально-правову актуальність дослідження у сфері державних закупівель свідчить кількість та обсяги правовідносин з державних закупівель. В Україні на 2014 р. зареєстровано 183 544 користувачів та 24 454 замовників торгів; оприлюднено 471 017 оголошень про закупівлю, але лише 461 485 результатів закупівель. Тобто різниця між опублікованими оголошеннями про закупівлю та результатами закупівель – це скоєнні адміністративні порушення і потенційні кіберзлочини. Також із відкритого доступу було вилучено інформацію про кількість укладених контрактів та їх суму. Незадоволення учасників торгів та маса корупційних схем змусили законодавця почати роботи над поліпшенням законодавства в цієї сфері, результатом чого стало прийняття змін до Закону України «Про здійснення державних закупівель» щодо підсилення прозорості закупівель підприємств.

© Марков В. В., 2014

У загальному вигляді проблема полягає в дуалізмі правової природи відносин (цивільних, господарських, організаційних, адміністративних, кримінальних), що виникають у зв'язку зі здійсненням державних закупівель, та конкуренції серед нормативних актів, які ці відносини регулюють. За загальним правилом державні закупівлі застосовуються до всіх замовників та закупівель товарів, робіт та послуг, які повністю або частково здійснюються за рахунок державних коштів, за умови, що вартість предмета закупівлі товару (товарів), послуги (послуг) дорівнює або перевищує 100 тис. грн (у будівництві – 300 тис. грн), а робіт – 1 млн грн, окрім закупівель за процедурою електронного реверсивного аукціону. Однак існує велика кількість спеціальних актів, які прямо спростовують загальне правило.

Працівники ОВС у сфері охорони економічної безпеки держави під час виконання покладених на них обов'язків є представниками органу виконавчої влади, діють від імені держави і перебувають під її захистом. Належне оформлення їх повноважень у державних закупівлях є запорукою дотримання цивільних прав в Україні, що прямо передбачено проектом Закону України «Про основи запобігання та боротьби з економічними правопорушеннями».

Останнім часом науковці різних галузей права активно здійснювали наукові дослідження в цьому напрямку. Результатом наукового пошуку стали дисертаційні дослідження О. А. Юдіцького «Правове регулювання закупівель товарів, робіт і послуг за державні кошти» [1], Я. В. Петруненка «Господарсько-правові основи державних закупівель в Україні» [2], А. О. Олефіра «Господарсько-правове забезпечення державних закупівель у сфері охорони здоров'я» [3], у яких започатковано вирішення проблем державних закупівель. Але завдання, що в них вирішуються, знаходяться на межі цивільного, господарського та адміністративного права.

Оскільки автор продовжує науковий пошук у цій галузі, головна **мета** статті полягає у визначенні основних суперечностей у законодавстві, що регулює державні закупівлі, які можуть призвести до скоєння кібездлочину у сфері закупівель товарів, робіт і послуг за державні кошти.

Державні закупівлі розпочинаються із затвердження річного плану закупівель на засіданні комітету з конкурсних торгів (далі – комітет). Після отримання річного кошторису (тимчасового кошторису) комітет затверджує річний план закупівель, в якому вказується найменування предмета закупівлі – товару, роботи чи послуги, які будуть закуповуватися замовником відповідно до Державного класифікатора продукції та послуг ДК 016:2010, затвердженого наказом Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 11 жовтня 2010 р. № 457, за показником п'ятого знака (класифікаційне угруповання «категорія»). Слід одразу вказати на неавтентичність і розбіжність категорій «предмет

закупівлі» і «предмет договору». Форму річного плану закупівель передбачено редакцією наказу Міністерства економічного розвитку і торгівлі від 27 грудня 2011 р. № 428. Не вдаючись до проблеми визначення поняття «предмет договору», яке досліджував І. В. Стрижак [4], зазначимо, що предмет договору – це його єдина істотна умова, яка прямо передбачена ЦК України в загальних положеннях про договір. Відповідно до річного плану затверджується документація конкурсних торгів (далі – ДКТ). До ДКТ висуваються суворі формальні вимоги відповідно до наказу Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 26 липня 2010 р. № 919. Річний план закупівель та зміни до нього оприлюднюються замовником шляхом розміщення на власному веб-сайті або за його відсутності – на веб-сайті головного розпорядника бюджетних коштів протягом п'яти робочих днів з дня їх затвердження. Недосконалість процедури закупівель на цьому етапі полягає в тому, що атака на веб-сайт замовника з метою знищення річного плану як наслідок може мати відміну вже проведених торгів. З іншого боку – замовник може протиправно змінювати інформацію на власному веб-сайті, що призведе до порушень прав учасників закупівель.

Цивілістичні відносини в закупівлях продовжуються безпосередньо із закупівлі. Мета закупівлі – здійснити акцепт пропозиції закупівель. Акцепт пропозиції хоча і має традиційну цивілістичну назву, але для нього характерні певні особливості. Тут законодавець навмисно ігнорує п. 1 ст. 642 ЦК України, відповідно до якого відповідь особи, котрій адресована пропозиція укласти договір, про її прийняття (акцепт) повинна бути повною і безумовною. Акцептування в закупівлях здійснюється не шляхом підписання договору, а оприлюдненням «повідомлення про акцепт пропозиції конкурсних торгів». Таким чином, акцептування не обов'язково тягне наслідком укладання та підписання договору. Оприлюднення повідомлення про акцепт пропозиції конкурсних торгів загальним правилом здійснюється шляхом безкоштовної публікації у «Віснику державних закупівель» та за плату в «Announcer of the public purchasing» у письмовій та електронній формі. Порушення правил публікації або нездійснення публікації вказаної інформації тягне відповідальність за ст. 164-14 Кодексу України про адміністративні правопорушення. Тому на цей стадії можливі кіберзлочини як з боку третіх осіб, так і з боку замовника з метою уникнення відповідальності.

Договір про закупівлю – договір, який укладається між замовником і учасником за результатами процедури закупівлі та передбачає надання послуг, виконання робіт або набуття права власності на товари за державні кошти. Договір про закупівлю укладається в письмовій формі, а у разі здійснення закупівель за процедурою електронного реверсивного аукціону – у формі електронного документа. Найбільш незахищений вид закупівель з боку кібератак – це електронний

реверсивний аукціон. Але навіть незахищеність від кібератак не є головним недоліком цих правовідносин:

по-перше, договір про закупівлю не є «результатом процедури закупівлі», тому що Держказначейство до здійснення оплати за договорами про закупівлю перевіряє наявність та відповідність укладеного договору про закупівлю звіту про результати проведення процедури закупівлі та річному плану закупівель. Тобто договір про закупівлі повинен відповідати звіту про закупівлі, а не навпаки. А звіт і буде «результатом процедури закупівлі»;

по-друге, в законодавстві про закупівлі некоректно використовуються конструкції з «умовами договору». Так, умови договору про закупівлю не повинні відрізнятися від змісту пропозиції конкурсних торгів або цінової пропозиції (у тому числі ціни за одиницю товару) переможця процедури закупівлі. Істотні умови договору про закупівлю не можуть змінюватися після його підписання до виконання зобов'язань сторонами у повному обсязі, крім випадків, прямо передбачених. Тобто у всіх договорах на закупівлю до істотних умов законодавець відніс лише умови про предмет та ціну. А як бути з іншими умовами? Віднести їх до звичайних? В науці цивільного права питання «істотних умов» достатньо ґрунтовно досліджував І. І. Зозуляк [5]. Тому, ґрунтуючись на цій праці, ми можемо вказати на те, що в пропозиції конкурсних торгів (ціновій пропозиції) містяться не умови договору, а виключно інформація про предмет закупівлі (лоти) та ціну пропозиції;

по-третє, використовується нова для цивілістів правова конструкція «строк на укладання договору». Так, наприклад, у відкритих торгах замовник укладає договір про закупівлю з учасником, пропозицію конкурсних торгів якого було акцептовано, не пізніше ніж через 30 днів з дня акцепту пропозиції відповідно до вимог документації конкурсних торгів та акцептованої пропозиції. З метою забезпечення права на оскарження рішень замовника договір про закупівлю не може бути укладеним раніше ніж через 14 днів з дати публікації у державному офіційному друкованому виданні з питань державних закупівель повідомлення про акцепт пропозиції конкурсних торгів. Тобто з урахуванням графіка публікацій та дати акцепту у сторін фактично залишається «вікно» в 5–6 робочих днів на підписання договору. Цей безпідставно скорочений строк фактично обмежує сторони в часі та правовому просторі та не має прямих аналогів у цивільному та адміністративному праві.

Як **висновок** можемо зазначити таке:

– по-перше, необхідно розробити методичні вказівки щодо розслідування кіберзлочинів у сфері державних закупівель;

– по-друге, автор вважає, що природа відносин із закупівлі – цивільно-правова, відповідно Цивільний та Господарський кодекси України мають бути загальними нормативними актами до наказів

та інструкцій Міністерства економічного розвитку і торгівлі України з означених питань;

– законодавство з державних закупівель потребує уніфікації та удосконалення.

Список використаних джерел: 1. Юдіцький О. Л. Правове регулювання закупівель товарів, робіт і послуг за державні кошти : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04 / Юдіцький Олександр Леонідович. – Київ, 2013. – 18 с. 2. Петруненко Я. В. Господарсько-правові основи державних закупівель в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04 / Петруненко Ярослав Вікторович. – Одеса, 2013. – 20 с. 3. Олефір А. О. Господарсько-правове забезпечення державних закупівель у сфері охорони здоров'я : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04 / Оліфір Андрій Олександрович. – Харків, 2014. – 27 с. 4. Стрижак І. В. Проблема визначення поняття «предмет договору» / І. В. Стрижак // Вісник Академії митної служби України. Сер.: Право. – 2010. – № 2. – С. 124–129. 5. Зозуляк І. І. Істотні умови договору: теоретичний аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Зозуляк Іван Іванович. – Київ, 2009. – 16 с.

Надійшла до редколегії 21.10.2014

Марков В. В. Договор закупки товаров, работ и услуг за государственные средства как объект киберпреступления

Исследованы нормативно-правовые акты Украины и практика их применения в сфере государственных закупок как объект киберпреступления. Определены основные разногласия в законодательстве, регулирующем государственные закупки, которые могут привести к совершению киберпреступления в сфере закупок. С помощью общенаучных и специальных методов познания выявлены дефекты права в механизме государственных закупок, вследствие чего они становятся легко доступными для совершения киберпреступления. Основным результатом исследования выступают выводы относительно усовершенствования законодательства в сфере государственных закупок. Область применения исследуемой проблематики – гражданские, хозяйственные, административные, уголовные правоотношения. Практическое значение работы состоит в возможности её использования работниками ОВД при расследовании экономических преступлений.

Ключевые слова: киберпреступление, электронный документ, государственные закупки, конкурсные торги, договор закупки.

Markov V. V. The contract of purchase of goods, works and services for public funds as the object of cybercrime

The normative legal acts of Ukraine and the practice of their application in the sphere of governmental purchases as the object of cybercrime are the subject of the research. The discontent of bidders and mass of corruption schemes forced the legislator to start work on the improvement of the legislation in this sphere; acceptance of changes to the Law of Ukraine «On Realization of Governmental Purchases» concerning amplification of transparency of purchases of the enterprises became the result of that.

The goal of the work is the identification of main controversies in the legislation, which regulates governmental purchases, and law-enforcement practice, that could lead to cybercrime commitment in the sphere of governmental purchases.

Basic methodology of the research is composed from the general scientific and special methods of knowledge, thanks to which flaws of the law in the mechanism of governmental purchases were revealed, owing to what they become easily available for cybercrime commitment.

The data which testify to relevance and scientific novelty of the research consist in the difference between the published announcements about the purchase and the results of purchases; removal from open access of information about the number of the concluded contracts and their sum; dualism of the legal nature of the relations (civil, economic, organizational, administrative, criminal) which arise in connection with realization of governmental purchases, and collisions in the normative acts which regulate these relations.

Article field of application is civil, economic, administrative, criminal law enforcement. Practical importance of work correspond its employment by the officers of the Internal Affairs Bodies by economic crimes investigation.

The main result of the research is the conclusions regarding the improvement of the legislation in the sphere of governmental purchases consisting in the necessity of preparation of methodical developments for economic crimes investigation in the sphere of governmental purchases.

Keywords: cybercrime, electronic document, governmental purchases, competitive tender, contract of purchase.

УДК 351.745.7

А. В. Мовчан

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМОДІЇ ОПЕРАТИВНИХ ПІДРОЗДІЛІВ ТА ОБМІНУ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЮ ІНФОРМАЦІЄЮ ПІД ЧАС ВІЯВЛЕННЯ ТА ПРИПИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ

Досліджено проблеми взаємодії оперативних підрозділів та обміну оперативно-розшуковою інформацією під час виявлення та припинення злочинів. Запропоновано пріоритетні напрями розвитку взаємодії підрозділів під час при здійснення обміну оперативною інформацією на сучасному етапі.

Ключові слова: оперативно-розшукова інформація, оперативні підрозділи, взаємодія, координація, обмін інформацією, виявлення та припинення злочинів.

В умовах протидії організованій міжрегіональній злочинності, запобігання терористичним проявам особливої актуальності набувають питання взаємодії оперативних підрозділів з іншими підрозділами ОВС, правоохоронними органами України і міжнародними правоохоронними органами, державними установами та організаціями, недержавними установами і підприємствами, а також організації обміну оперативно-розшуковою інформацією.

Питання взаємодії та координації оперативних підрозділів відіграє важливу роль передусім у випадках, коли злочинність має різнобічний характер, глибоко законспірована, а їй протистоїть діяльність розгалуженої мережі правоохоронних органів, що потребує впорядкування, взаємозв'язку, узгодженості дій, відповідної підпорядкованості та маневру силами і засобами.

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови термін «взаємодія» тлумачиться як взаємний зв'язок між предметами у дії, а також погоджена дія між ким-, чим-небудь [1, с. 85].

Теоретичні аспекти взаємодії оперативних підрозділів, організації обміну оперативно-розшуковою інформацією розглядалися в наукових працях В. М. Аتماжитова, О. М. Бандурки, В. В. Бірюкова, І. О. Воронова, Д. В. Гребельського, Е. О. Дідоренка, О. Ф. Долженкова, В. П. Захарова, І. П. Козаченка, Я. Ю. Кондратьєва, А. Г. Лекаря, В. А. Лукашова, Є. Д. Лук'янчикова, В. Я. Мацюка, В. А. Некрасова, Д. Й. Никифорчука, А. С. Овчинського, С. С. Овчинського, Ю. Ю. Орлова, М. А. Погорецького, В. Л. Регульського, Л. В. Родинюка, Н. Є. Філіпенка, А. Ю. Шумілова, Є. М. Яковця та інших вчених.

Провідні вчені у галузі ОРД взаємодію оперативних підрозділів визначають по-різному, зокрема:

– як спільні або погоджені за часом, місцем та метою дії двох і більше підрозділів (органів) щодо вирішення конкретних завдань боротьби зі злочинністю (А. Г. Лекарь) [2];

– як засновану на законі та підзаконних нормативних актах погджену діяльність процесуального, оперативно-розшукового, адміністративного та організаційно-управлінського характеру з застосуванням найбільш доцільного об'єднання притаманних суб'єктам взаємодії сил, засобів і методів, що дозволяє досягнути високих результатів у розкритті злочинів і відшкодуванні матеріальних збитків (В. М. Аتماжитов) [3, с. 129];

– як своєрідну модель комплексного здійснення оперативно-розшукових та інших правоохоронних заходів з урахуванням відповідних умов оперативної ситуації (обстановки) (І. П. Козаченко, В. Л. Регульський) [4, с. 177];

– як засновану на законі та підзаконних нормативних актах погджену за цілями, місцем і часом діяльність незалежних один від одного підрозділів чи окремих працівників щодо поєднання можливостей, сил, методів і засобів, які є у їх розпорядженні, для успішного проведення комплексу процесуальних, оперативно-розшукових, організаційно-технічних, профілактичних і інших заходів боротьби зі злочинністю (В. А. Некрасов, В. Я. Мацюк, Н. Є. Філіпенко, Л. В. Родинюк) [3, с. 132].

При цьому Д. В. Гребельський зазначає, що взаємодіючі органи здійснюють управління в одній галузі державної діяльності (боротьбі зі злочинністю), що функціонує з однією загальною метою [5].

Водночас сучасний стан криміногенної ситуації в державі, досвід участі підрозділів МВС України в антитерористичній операції зумовлюють необхідність подальших досліджень цієї проблеми.

Метою статті є дослідження актуальних проблем взаємодії оперативних підрозділів між собою, з іншими підрозділами ОВС, а також з іншими правоохоронними органами та обміну оперативно-розшуковою інформацією під час виявлення та припинення злочинів.

Взаємодія поділяється на внутрішню і зовнішню. Внутрішня взаємодія передбачає тісну співпрацю з іншими підрозділами ОВС, зовнішня – взаємодію з державними органами, підприємствами, установами, іншими правоохоронними органами, населенням тощо.

Головну роль у внутрішній взаємодії відіграють оперативні підрозділи ОВС, оскільки саме вони отримують і передають один одному значну частину первинної оперативно-розшукової інформації.

Організація взаємодії в оперативних підрозділах апарату МВС України регламентується відповідними функціями цих підрозділів, а саме:

організація взаємодії з органами досудового слідства, підрозділами, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, міліцією громадської безпеки, науково-дослідними установами системи МВС під час здійснення оперативно-службової діяльності, у тому числі за конкретними злочинами [6, п. 3.33; 7, п. 3.3; 8, п. 3.19];

організація взаємодії з підрозділами апарату МВС, ГУМВС, УМВС, міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади, установами, громадськими організаціями, а також правоохоронними органами зарубіжних країн і міжнародними організаціями у вирішенні питань боротьби зі злочинністю [6, п. 3.5; 7, п. 3.3; 9, п. 3.18].

Окремі напрями взаємодії оперативних підрозділів ОВС знайшли своє відображення у відомчих нормативних актах, зокрема в Інструкції про організацію взаємодії підрозділів оперативної служби зі слідчими та оперативно-розшуковими апаратами органів внутрішніх справ, Інструкції про порядок обміну інформацією між спецпідрозділами БОЗ МВС України тощо.

Слід підкреслити, що попередження, виявлення і припинення злочинів досягається шляхом поєднання зусиль усіх органів і підрозділів ОВС, забезпечення належного рівня їх взаємодії, відповідно до вимог законодавства отримання, збирання, накопичення та використання інформації про осіб, причетних до їх учинення, а також події і факти, які можуть сприяти попередженню та виявленню злочинів, що є невід'ємним завданням для всіх без винятку працівників ОВС.

Оперативні підрозділи забезпечують збирання, накопичення, систематизацію отриманої інформації та здійснюють її перевірку з метою встановлення осіб, причетних до вчинення злочинів, а також подій і фактів, які можуть сприяти їх розкриттю.

Утім, за результатами опитування, значну частину практичних працівників не задовольняє стан інформаційної взаємодії між

структурними підрозділами ОВС, що є свідченням низького рівня внутрішньої взаємодії. Зокрема, 34 % респондентів посилаються на складність отримання інформації, 18 % – на неоперативне виконання запитів.

Окрім взаємодії оперативних підрозділів між собою та з іншими підрозділами ОВС, успішній організації виявлення та припинення злочинів сприяє належна організація взаємодії з іншими правоохоронними органами, серед яких: прокуратура, СБУ, держприкордонслужба, податкові і митні органи, пенітенціарна служба тощо.

Дослідивши правові основи взаємодії вказаних підрозділів, ми дійшли висновку, що наразі зазначені питання регламентуються переважно спільними нормативно-правовими актами.

Зокрема, у зв'язку з набранням чинності КПК України, спільним наказом Генпрокуратури, МВС, СБУ, Адміністрації Держприкордонслужби, Мінфіна, Мін'юста від 16 листопада 2012 р. № 114/1042/516/1199/936/1687/5 затверджено Інструкцію про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні [10].

Важливим напрямом підвищення ефективності проведення оперативно-розшукових заходів є оптимізація взаємодії спеціальних підрозділів БОЗ із оперативними підрозділами ОВС та іншими правоохоронними органами.

Відповідно до Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» [11] спеціальні підрозділи БОЗ взаємодіють на безоплатній основі з інформаційно-довідковими службами Держстату, Генпрокуратури, Мін'юсту, Верховного Суду, центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну податкову і митну політику, банківських, фінансових та інших органів і установ, а також одержують від них усю інформацію про реальні прояви організованої злочинної діяльності. Порядок збирання, накопичення, опрацювання і надання такої інформації регламентується положеннями про ці органи та установи, відповідними законодавчими актами.

Розділ 5 зазначеного Закону містить ряд важливих норм, які регламентують питання взаємодії спеціальних підрозділів БОЗ та інших державних органів. Підпункти 3–6 ст. 16 Закону визначають умови, за яких здійснюється обмін і передача оперативної інформації, документів і матеріалів, які стосуються боротьби з організованою злочинністю. Стаття 18 цього Закону встановлює обов'язки державних органів, що мають контрольні повноваження, здійснення яких може оптимізувати спільні зусилля відомств у сфері боротьби з організованою злочинністю.

У випадках, коли серед учасників злочинних угруповань є громадяни іноземних держав або суб'єкт злочину, учиненого на території України, перебуває за її межами, або є достовірні дані про виїзд

розшукуваних осіб за кордон, а також під час розшуку злочинців чи проведення інших оперативно-розшукових заходів виникає потреба звертатися за допомогою до міжнародних правоохоронних організацій, зокрема НЦБ Інтерполу в Україні.

Відповідно до ст. 5-1 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [12] та згідно з Інструкцією про порядок використання правоохоронними органами можливостей НЦБ Інтерполу в Україні у попередженні, розкритті та розслідуванні злочинів, затвердженої наказом МВС, Генпрокуратури, СБУ, Держприкордонслужби, Держмитслужби, ДПА від 9 січня 1997 р. № 3/1/2/5/2/2 [13], Робочий апарат Укрбюро Інтерполу забезпечує співробітництво правоохоронних органів України та зарубіжних країн і надає можливості для обміну оперативно-розшуковою, оперативно-довідковою та криміналістичною інформацією про підготовку і вчинення злочинів та причетних до них осіб, а також архівною та, в окремих випадках, процесуальною інформацією.

Слід зазначити, що взаємодія правоохоронних органів у сфері боротьби зі злочинністю здійснюється у відповідних формах, які передбачають:

- проведення спільного аналізу стану, структури злочинності, причин і умов, що сприяють діяльності організованих груп, прогнозування тенденцій поширення злочинності;

- обмін оперативною інформацією, що становить інтерес для боротьби зі злочинністю;

- розроблення й реалізацію спільних програм, планів у сфері боротьби зі злочинністю;

- створення робочих груп для підготовки законопроектів, пропозицій про зміни й доповнення до законодавства;

- проведення узгоджених оперативно-розшукових, профілактичних та інших заходів;

- підготовку й проведення спільних колегій, нарад, семінарів з питань удосконалення взаємодії правоохоронних органів;

- розроблення навчальних програм та проведення занять у системі професійної підготовки особового складу;

- удосконалення міжнародного співробітництва у сфері боротьби зі злочинністю;

- інформування громадськості про результати діяльності у сфері боротьби зі злочинністю [14].

Підготовка спільних заходів у сфері боротьби зі злочинністю передбачає, зокрема:

- здійснення оперативно-розшукових, профілактичних та інших заходів, спрямованих на перевірку наявної інформації стосовно злочинних угруповань, документування їх протиправної діяльності, відпрацювання їх економічного підґрунтя та зв'язків;

- створення спільних оперативних груп для здійснення необхідних оперативно-розшукових заходів;

вивчення можливої тактики дій учасників злочинних угруповань та розроблення відповідних заходів протидії, насамперед організації безпеки особового складу, задіяного для участі у проведенні спеціальних операцій;

проведення спільних нарад, розроблення й уточнення планів спеціальних операцій;

проведення спільних рекогносцировок місцевості й об'єктів у районах імовірних дій, розстановку особового складу та забезпечення функціонування органів управління.

У разі потреби з метою планування й координації дій задіяних сил та засобів у районах проведення спільних заходів, зокрема антитерористичної операції, створюються спільні оперативні штаби.

Важливе значення для вдосконалення взаємодії правоохоронних органів України має створення єдиної інтегрованої інформаційно-аналітичної системи правоохоронних органів з питань боротьби зі злочинністю. Поділяємо думку науковців і практиків, що формування такої системи дозволить зробити значний крок до усунення міжвідомчого та внутрівідомчого розмежування, підвищити ефективність розкриття та розслідування злочинів, особливо таких, що мають міжрегіональні та міжнародні ознаки, а також учинених організованими злочинними угрупованнями та терористичними організаціями [15]. Однією з найбільш перспективних систем у цьому контексті є геоінформаційна, яка становить собою ефективний інструментарій для аналізу взаємодії об'єктів та пов'язаних з ними подій у рамках визначених територіальних меж і часових інтервалів.

У зв'язку з цим зазначимо, що в Україні вже є приклади створення об'єднаних інформаційних систем, зокрема: щодо контролю осіб, транспортних засобів та вантажів, які перетинають державний кордон; у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму.

На нашу думку, пріоритетними напрямками розвитку взаємодії оперативних підрозділів під час здійснення обміну оперативною інформацією на сучасному етапі є:

подальше вдосконалення нормативного регулювання питань взаємодії оперативних підрозділів;

створення єдиної інформаційно-аналітичної системи правоохоронних органів із питань боротьби зі злочинністю;

забезпечення оперативного доступу до інформаційних систем правоохоронних органів та надійного захисту інформації в АІПС;

удосконалення системи підготовки фахівців-аналітиків та фахівців у галузі боротьби з кіберзлочинністю;

спільне видання й обмін спеціальною науковою та навчально-методичною літературою;

узагальнення і впровадження позитивного досвіду спільної роботи.

Підсумовуючи викладене, визначимо взаємодію оперативних підрозділів під час виявлення та припинення злочинів як засновану на законах та підзаконних нормативних актах, погоджену за цілями, місцем і часом й належним чином організовану діяльність суб'єктів боротьби зі злочинністю щодо координації та поєднання сил, засобів і методів, які є у їх розпорядженні, з метою проведення комплексу процесуальних, оперативно-розшукових, пошукових, оперативно-технічних, профілактичних та інших заходів, спрямованих на виявлення та припинення злочинів.

Отже, проблеми взаємодії оперативних підрозділів під час виявлення та припинення злочинів потребують подальшого дослідження та наукового вивчення.

Список використаних джерел: 1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [упор. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – Київ ; Ірпінь : Перун, 2001. – 1440 с. 2. Лекарь А. Г. Предотвращение преступлений органами охраны общественного порядка : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Лекарь Антон Григорьевич. – М., 1967. – 308 с. 3. Оперативне розпізнавання : монографія / В. А. Некрасов, В. Я. Мацюк, Н. Є. Філіпенко, Л. В. Родинюк. – Київ : КНТ, 2007. – 216 с. – (Проблеми оперативно-розшукової діяльності). 4. Козаченко І. П. Правові, морально-етичні та організаційні основи оперативно-розшукової діяльності / І. П. Козаченко, В. Л. Регульський. – Львів : Львів. ін-т внутр. справ при Нац. акад. внутр. справ України, 1999. – 219 с. 5. Гребельский Д. В. Теоретические основы и организационно-правовые проблемы оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел / Д. В. Гребельский. – М. : РИО Акад. МВД СССР, 1977. – 170 с. 6. Положення про Департамент карного розшуку Міністерства внутрішніх справ України : затв. наказом МВС України від 21 верес. 2012 р. № 818 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MVS400.html. 7. Положення про Департамент державної служби боротьби з економічною злочинністю Міністерства внутрішніх справ України : затв. наказом МВС України від 3 верес. 2012 р. № 769 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1588-12>. 8. Положення про Управління боротьби з незаконним обігом наркотиків МВС України : затв. наказом МВС України від 1 берез. 2012 р. № 173 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MVS369.html. 9. Положення про Управління боротьби з кіберзлочинністю Міністерства внутрішніх справ України : затв. наказом МВС України від 30 жовт. 2012 р. № 988 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MVS416.html. 10. Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні : наказ Генпрокуратури України, МВС України, СБУ, Адміністрації Держприкордонслужби України, Мінфіну України, Мін'юсту України від 16 листоп. 2012 р. № 114/1042/516/1199/936/1687/5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/GP12042.html. 11. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю : закон України від 30 черв. 1993 р. № 3341-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 35. – Ст. 358. 12. Про оперативно-розшукову діяльність : закон України від 18 лют. 1992 р. № 2135-XII // Відомості Верховної Ради

України. – 1992. – № 22. – Ст. 303. **13.** Про затвердження Інструкції про порядок використання правоохоронними органами можливостей НЦБ Інтерполу в Україні у попередженні, розкритті та розслідуванні злочинів : наказ МВС України, Генпрокуратури України, СБУ, Держкомітету у справах охорони держкордону України, Держмитслужби України, ДПА України від 9 січ. 1997 р. № 3/1/2/5/2/2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0054-97>. **14.** Про затвердження Інструкції про взаємодію правоохоронних органів у сфері боротьби з організованою злочинністю : наказ МВС України, Центр. упр. СБУ від 10 черв. 2011 р. № 317/235 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0822-11>. **15.** Цимбалюк В. С. Правові аспекти створення єдиної комп'ютерної інформаційної системи правоохоронних органів з питань боротьби зі злочинністю в Україні / В. С. Цимбалюк // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2007. – № 14. – С. 35–145.

Надійшла до редколегії 20.10.2014

Мовчан А. В. Актуальные проблемы взаимодействия оперативных подразделений и обмена оперативно-розыскной информацией при выявлении и пресечении преступлений

Исследованы проблемы взаимодействия оперативных подразделений и обмена оперативно-розыскной информации при выявлении и пресечении преступлений. Предложены приоритетные направления развития взаимодействия подразделений ОВД при осуществлении обмена оперативной информацией на современном этапе.

Ключевые слова: оперативно-розыскная информация, оперативные подразделения, взаимодействие, координация, обмен информацией, выявление и пресечение преступлений.

Movchan A. V. Actual problems of cooperation between operational units and of exchange of operational information within detection and suppression of crimes

Problems of cooperation and operational information exchange between operational units during detection and suppression of crimes are reviewed in the article.

It is underlined, that prevention, detection and suppression of crimes could be reached by joining up of efforts of all bodies of internal affairs and ensuring of appropriate level of their cooperation.

Successful organization of detection and suppression of crimes could be facilitated by appropriate cooperation with other law enforcement agencies, such as prosecutors' offices, Security Service, Border Guards, tax, customs and penitentiary authorities, etc.

Issues of cooperation with international law enforcement organizations, in particular NCB of Interpol in Ukraine, were also considered in the article.

Different forms of cooperation between law enforcement agencies and their joint actions in combating criminality were explored.

Priority directions were proposed for development of cooperation between operational units in operational information exchange at the current time.

It is stated in conclusions, that problem of cooperation between operational units during detection and suppression of crimes should be further explored and studied.

Keywords: operational information, operational units, cooperation, information exchange, detection and suppression of crimes.

УДК 343.137.5

О. М. Обушенко

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ ДО НЕПОВНОЛІТНЬОГО ПІДОЗРЮВАНОГО

Розглянуто окремі теоретичні питання щодо особливостей застосування до неповнолітнього підозрюваного запобіжних заходів у сучасних умовах становлення українського законодавства, що зумовлено соціально-психологічними характеристиками цих осіб і необхідністю забезпечити реалізацію їхніх прав і захист законних інтересів.

Ключові слова: неповнолітній, підозрюваний, особисте зобов'язання, застава, домашній арешт, тримання під вартою.

На сьогодні злочинність неповнолітніх є суспільною проблемою. Вона, як складова загальної злочинності, віддзеркалює тенденції розвитку на майбутнє і стан морального здоров'я суспільства. Тому питання створення відповідних форм кримінального провадження щодо неповнолітніх турбує фахівців не тільки в Україні, а й за її межами, а проблема злочинності неповнолітніх, проведення окремих процесуальних заходів з неповнолітніми, застосування до них запобіжних заходів є актуальною не лише для українського, а й для зарубіжного кримінального процесуального законодавства.

Кримінальний процесуальний кодекс України запровадив низку позитивних змін та нововведень у кримінальний процес щодо неповнолітніх, що неодмінно відображає факт розуміння державою того, що до неповнолітніх повинні застосовуватися спеціальні процедури, які відповідають їхньому віку, соціальному та загальному розвитку. Нові зміни передбачають, зокрема, підвищення гарантій конфіденційності у судових засіданнях за участю неповнолітніх, надання першочерговості розгляду їхніх справ, залучення законних представників неповнолітніх не тільки на стадії судового розгляду, але й на стадії досудового розслідування, закріплення обов'язку учасників кримінального провадження роз'яснювати суть процесуальних дій неповнолітньому, обмеження застосування до неповнолітніх запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою тощо [1].

Система запобіжних заходів, закріплена у КПК України, дозволяє слідчому судді, суду застосувати їх з урахуванням тяжкості злочину, в учиненні якого підозрюється особа, її віку, стану здоров'я, сімейного і матеріального стану, місця проживання та інших обставин,

© Обушенко О. М., 2014

що її характеризують. Правильне застосування цих заходів сприяє найбільш повному та об'єктивному дослідженню всіх обставин кримінального правопорушення, а також запобігає вчиненню ризиків, передбачених ч. 1 ст. 177 КПК України. Зважаючи на роль застосування запобіжних заходів в Україні щодо неповнолітніх, окремі їх питання досліджували вітчизняні та зарубіжні вчені, а саме: А. Ю. Аленін, Ю. В. Баулін, Б. Б. Булатова, В. М. Бурдін, А. Я. Дубінський, С. М. Зеленський, В. М. Ліпкан, В. В. Рожнова, І. П. Козаченко, В. Ю. Шепітько, Я. О. Яровий та ін.

Проте ряд питань, пов'язаних з обранням запобіжних заходів, залишився поза увагою науковців, зокрема, ці питання стосуються застосування неповнолітнього підозрюваного запобіжного заходу «тримання під вартою» та належне його виконання на практиці.

Метою дослідження у рамках цієї наукової статті є постановка та розв'язання окремих теоретичних питань щодо особливостей застосування до неповнолітнього підозрюваного запобіжних заходів. Враховуючи межі та методологію предмета нашого дослідження, доцільно з'ясувати порядок кримінального провадження щодо неповнолітніх і порядок застосування до них запобіжних заходів, зокрема тримання під вартою.

Одним із найважливіших питань у практиці досудового розслідування і судового провадження є застосування запобіжних заходів як виду кримінального процесуального примусу попереджувального характеру, пов'язаного з тимчасовим обмеженням слідчим суддею, судом права особи (підозрюваного, обвинуваченого, засудженого) на свободу й особисту недоторканність.

Без запобіжних заходів не обходиться жоден кримінальний процес сучасних держав світу, бо за їх допомогою забезпечується належний, заданий законом перебіг досудового розслідування і судового провадження, а в кінцевому підсумку – захист особи, суспільства, держави від кримінальних правопорушень та виконання інших завдань кримінального судочинства. Залежно від того, як законодавець за допомогою кримінального процесуального закону визначив баланс інтересів держави та інтересів особи через урегулювання мети, підстав, порядку та суб'єктів застосування цих заходів процесуального примусу, можна судити про ступінь свободи в державі і турботу про права людини в ній.

Не можна не зазначити, що в цьому плані наш законодавець у КПК України [2, с. 88–89] стосовно запобіжних заходів за зразок узяв апробований на практиці кризь призму рішень Європейського суду з прав людини із застосуванням Європейської конвенції з прав людини і основоположних свобод досвід західноєвропейських демократій, а також, образно кажучи, «гіркий» вітчизняний [3]. А тому є надія, що за належного його застосування в Україні, як у Європі і всьому цивілізованому світі, під вартою на час досудового розслідування і за судом

будуть утримуватися лише обвинувачені у вчиненні тяжких та особливо тяжких злочинів, які злісно не виконують своїх процесуальних обов'язків, навмисно протидіють нормальному перебігу кримінального провадження та ін.

Особливу увагу треба приділяти застосуванню запобіжних заходів до неповнолітніх осіб, а саме до неповнолітнього підозрюваного. Необхідність особливого захисту дітей та застосування до них запобіжних заходів уперше проголошено у Женевській декларації прав дитини 1924 р., потім підтверджено в Загальній декларації прав дитини 1948 р., Декларації прав дитини 1959 р. та закріплено в Міжнародному пакті про економічні, соціальні й культурні права (ст. 10), Міжнародному пакті про громадянські і політичні права (ст. 23, 24), у Конвенції про права дитини 1989 р. (ст. 1–4) [4]. Про визнання світовим співтовариством важливості цієї проблеми свідчить те, що на 1 травня 1996 р. Конвенцію про права дитини ратифікували 187 держав.

Дотримуючись міжнародних договорів, Конвенції та інших міжнародних законодавчих джерел, КПК України найбільш повно забезпечує належне дотримання всіх норм, що стосуються забезпечення прав неповнолітнього й особливостей кримінального провадження.

Доцільно дати визначення понять «дитина» і «неповнолітній». Так, дитиною є особа віком до 18 років (повноліття), якщо згідно із законом, застосованим до неї, вона не набуває прав повнолітньої раніше.

Неповнолітня особа (у кримінальному праві) – особа, яка на момент учинення злочину не досягла віку 18 років (ч. 1 ст. 102 Кримінального кодексу України), а за КПК України у ст. 3 «Визначення основних термінів Кодексу» встановлено, що малолітня особа – дитина до досягнення нею чотирнадцяти років (п. 11 ч. 1), а неповнолітня особа – малолітня особа, а також дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років (п. 12 ч. 1).

Порядок кримінального провадження щодо неповнолітніх визначається загальними правилами КПК України з урахуванням особливостей, передбачених главою 38. Для з'ясування рівня розвитку, інших соціально-психологічних рис особи неповнолітнього підозрюваного, які необхідно враховувати під час призначення покарання та обрання заходу виховного характеру, може бути призначена психологічна експертиза.

За наявності підстав, передбачених КПК України, до неповнолітнього з урахуванням відомостей про його стан здоров'я, сімейний і матеріальний стан, стосунки з батьками, дієвість існуючого контролю за його поведінкою, вид діяльності, місце проживання, дані про попередні судимості, соціальні зв'язки, схильності, спосіб життя, поведінку під час кримінального провадження, наявність факторів, обставин чи визнання ним моральних цінностей, які дозволяють прогнозувати

його поведінку та психологічні особливості, може бути застосовано один із запобіжних заходів, передбачених законодавством України.

Зазначені обставини можуть з'ясуватися шляхом опитування батьків, опікунів, піклувальників, представників адміністрації за місцем роботи чи навчання неповнолітнього тощо.

Суди, вирішуючи обирати чи ні до неповнолітнього підозрюваного запобіжний захід «тримання під вартою», повинні дотримуватися вимог ст. 29 Конституції України, ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, ст. 37 Конвенції про права дитини [5].

Закон вимагає, щоби підстави для застосування «тримання під вартою» неповнолітніх підозрюваних були достатніми, тобто висновок про необхідність застосування такого запобіжного заходу повинен ґрунтуватися на зібраній у кримінальному провадженні системі доказів, а не на суб'єктивному розсуді слідчого. Так, за КПК України, обмежено випадки затримання та тримання під вартою неповнолітніх. Якщо за КПК 1960 р. затримання та взяття під варту фактично могло бути застосовано до неповнолітнього і за злочини середньої тяжкості, то за чинним КПК України для реального забезпечення такого положення законодавець передбачив спеціальну норму – ч. 2 ст. 492 КПК, в якій зазначено: «Затримання та тримання під вартою можуть застосовуватися до неповнолітнього лише у разі, якщо він підозрюється або обвинувачується у вчиненні тяжкого чи особливо тяжкого злочину, за умови, що застосування іншого запобіжного заходу не забезпечить запобігання ризикам, зазначеним у ст. 177 КПК» [6]. Про затримання і тримання під вартою неповнолітнього негайно сповіщають його батьків чи осіб, які їх замінюють. Під належним виконанням положень щодо застосування до неповнолітнього запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою слід розуміти дотримання всіх внутрішньогалузевих норм, правил забезпечення особистої безпеки неповнолітніх тощо.

Новелою КПК України є такий вид запобіжного заходу як домашній арешт. Згідно зі ст. 177 КПК метою застосування запобіжного заходу, є забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим процесуальних обов'язків, а також запобігання спробам:

- 1) переховуватися від органів досудового розслідування та/або суду;
- 2) незаконно впливати на потерпілого, свідка, іншого підозрюваного, обвинуваченого, експерта, спеціаліста у цьому ж кримінальному провадженні;
- 3) перешкоджати кримінальному провадженню;
- 4) вчинити інше кримінальне правопорушення чи продовжити кримінальне правопорушення, в якому він підозрюється, обвинувачується.

Як запобіжний захід домашній арешт існував у Росії ще з часів Статуту кримінального судочинства 1864 р. У КПК УРСР до 1960 р. теж була норма, яка передбачала його застосування. Проте в КПК

України 1960 р. цей запобіжний захід не увійшов. Водночас кримінальне процесуальне законодавство багатьох держав світу дозволяє застосування домашнього арешту як запобіжного заходу. Він передбачений, наприклад, у таких країнах, як Казахстан, Латвія, Литва, Німеччина, Росія, Швеція та в багатьох інших [7].

Водночас слід зазначити, що КПК УРСР 1922 року передбачав домашній арешт як запобіжний захід – обмеження волі у вигляді ізоляції за місцем проживання, з призначенням варти чи без такої. І як свідчить історія становлення кримінального судочинства нашої держави, цей вид процесуального примусу був досить дієвим.

Відповідно до положень КПК України, домашній арешт полягає в забороні підозрюваному, обвинуваченому залишати житло цілодобово або у певний період доби (ч. 1 ст. 181 КПК України). Виходячи з ідеї КПК України та переліку запобіжних заходів, домашній арешт застосовується у тих випадках, коли застава є занадто м'яким запобіжним заходом, а тримання під вартою – занадто суворим. Положення ч. 2 ст. 181 КПК України встановлює, що домашній арешт може бути застосовано до особи, яка підозрюється або обвинувачується у вчиненні злочину, за вчинення якого передбачено покарання у виді позбавлення волі.

Від запровадженого нововведення у практичному аспекті очікується, що значною мірою вдасться розвантажити ізолятори тимчасового тримання осіб та слідчі ізолятори, кількість затриманих в яких не завжди відповідає можливості розміщення таких осіб, що, відповідно, призводить до порушення прав громадян.

Сприяє домашній арешт також тому, що більшості осіб допоможе «не втратити себе в суспільстві» (дозволить деяким неповнолітнім особам продовжувати навчатися, підтримувати соціальні зв'язки тощо).

За своїм характером, обсягом обмежень домашній арешт є певною мірою рівнозначним до обмеження волі. Він є другим за суворістю запобіжним заходом – після тримання під вартою. Отже, час, який особа провела під домашнім арештом, в разі її засудження до позбавлення волі повинен зараховуватися у строк тримання під вартою [7].

Позитивним є також те, що КПК України чітко встановлює строки можливого застосування домашнього арешту – 2 місяці, а в разі особливої необхідності, пов'язаної зі складністю кримінального провадження, він може бути продовжений до 6 місяців, але цей строк є граничним. Зазначене стимулюватиме правоохоронні органи у стислі строки завершити досудове розслідування.

Домашній арешт – більш гуманний запобіжний захід порівняно з триманням під вартою, його запровадження є прогресивним для українського законодавства. Зважаючи на підвищену увагу з боку міжнародної спільноти до цих питань, рішень Європейського суду з прав людини щодо допущених в Україні порушень під час взяття

осіб під варту та їх подальшого тримання, зазначена тема втратила гостроту з появою запобіжного заходу – домашнього арешту [7].

Одним із запобіжних заходів, який може застосуватися до осіб, котрі підозрюються у вчиненні кримінального правопорушення у неповнолітньому віці, є застава. При цьому підставою застосування такого запобіжного заходу є наявність обґрунтованої підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення, а також наявність ризиків, які дають достатні підстави слідчому судді, суду вважати, що підозрюваний може здійснити дії, передбачені ч. 1 ст. 177 КПК України [2, с. 89].

Застава як запобіжний захід щодо неповнолітнього підозрюваного полягає у внесенні коштів у грошовій одиниці України на спеціальний рахунок, визначений в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, з метою забезпечення виконання підозрюваним покладених на нього обов'язків за умови звернення внесених коштів у дохід держави в разі невиконання цих обов'язків. Перевага запобіжного заходу, а саме застави, полягає в тому, що вона має не лише попереджувальний, а й виховний характер. Ефективність запобіжного заходу побудована на реалізації важливих психологічних властивостей людини; він також стимулює виконання підозрюваним покладених на нього процесуальних обов'язків.

Однак, на нашу думку, застосування застави до неповнолітнього є недоцільним, коли внесення коштів здійснюють близькі родичі або члени сім'ї. Адже інколи підозрюваного неповнолітнього ці обставини не зобов'язують виконувати покладені на нього обов'язки.

У системі заходів забезпечення кримінального провадження не передбачено такої процесуальної дії, як передання неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого під нагляд, проте у ст. 493 КПК України зазначено, що до неповнолітніх підозрюваних, обвинувачених, крім запобіжних заходів, передбачених ст. 176 КПК України, може застосовуватися передання їх під нагляд батькам, опікунам, піклувальникам, а до неповнолітніх, які виховуються в дитячій установі, – передання їх під нагляд адміністрації цієї установи [2, с. 245–246]. Суб'єктами, яким можна передати неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого, є: батьки; опікуни; піклувальники; адміністрації установи, де проживає неповнолітній.

У ч. 2 ст. 493 КПК України зазначено, що передання неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого під нагляд батьків, опікунів, піклувальників або адміністрації дитячої установи полягає у взятті на себе будь-ким із зазначених осіб або представником адміністрації дитячої установи письмового зобов'язання забезпечити прибуття неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, а також його належну поведінку. Питання передання неповнолітнього підозрюваного під такий нагляд розглядається за клопотанням прокурора за правилами обрання

запобіжного заходу або за клопотанням сторони захисту під час розгляду питання про обрання запобіжного заходу.

Слід зазначити, що згідно зі ст. 497 КПК України окремим видом запобіжного заходу, який застосовується тільки для підозрюваних неповнолітніх осіб, є примусові заходи виховного характеру. Якщо під час досудового розслідування прокурор дійде висновку про можливість виправлення неповнолітнього, який обвинувачується у вчиненні вперше кримінального проступку, злочину невеликої тяжкості або необережного злочину середньої тяжкості без застосування кримінального покарання, він складає клопотання про застосування до неповнолітнього обвинуваченого примусових заходів виховного характеру і надсилає його до суду. Кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів виховного характеру здійснюється внаслідок вчинення особою, яка після досягнення одинадцятирічного віку до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність.

В разі обрання запобіжного заходу саме для неповнолітнього мають бути враховані такі обставини: тяжкість злочину; стан загального розвитку неповнолітнього; подія злочину; винуватість обвинуваченого у вчиненні злочину та його мотиви; обставини, що пом'якшують чи обтяжують покарання.

Зазначене коло питань не вичерпує всіх проблем, що існують при застосуванні до неповнолітніх запобіжних заходів, однак можемо **підсумувати**, що відповідні органи в разі їх обрання повинні враховувати вікові та психологічні особливості (брак достатнього життєвого досвіду; емоційну збудливість; піддавання впливу навколишнього середовища, підбурюванням під час групового спілкування, особливо з боку дорослих; бажання утвердити повагу до себе в середовищі, в якому підліток перебуває, звільнитися від контролю й опіки та ін.). У КПК України законодавець значно поліпшив становище неповнолітнього підозрюваного, проте, на наш погляд, враховуючи всі особливості неповнолітніх, проблема застосування запобіжних заходів до цієї категорії залишається актуальною.

Запобіжний захід «тримання під вартою» до неповнолітніх слід застосовувати у крайніх випадках, передбачених ст. 492 КПК України. До неповнолітніх підозрюваних доцільніше було б застосовувати альтернативний запобіжний захід – розміщення неповнолітніх у приймальниках-розподільниках, адже характер тримання цієї категорії підозрюваних в умовах цих закладів є більш придатним для таких цілей.

Список використаних джерел: 1. Новий КПК України: особливості кримінального провадження щодо неповнолітніх // ПРАВДА.if.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pravda.if.ua/news-31819.html>. 2. Кримінальний

процесуальний кодекс України. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України». – Харків : Одиссей, 2012. – 360 с. **3.** Демченко К. Запобіжні заходи за новим КПК / Костянтин Демченко // Правовий тиждень. – 2012. – № 18–20. – С. 4. **4.** Попелюшко В. О. Запобіжні заходи в новому КПК України: поняття, мета, підстави, порядок та суб'єкти застосування / В. О. Попелюшко // Адвокат. – 2012. – № 9 (144). – С. 4–6. **5.** Дядечко К. І. Участь захисника при обранні запобіжного заходу взяття під варту / К. І. Дядечко // Проблеми застосування заходів кримінально-процесуального примусу під час досудового провадження : матеріали круглого столу (Дніпропетровськ, 22 листоп. 2011 р.). – Дніпропетровськ : ДДУВС, 2012. – С. 41. **6.** Черков В. О. Про можливість застосування альтернативних запобіжних заходів у справах про злочини неповнолітніх / В. О. Черков, М. Ю. Черкова // Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в Україні : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (22 квіт. 2011 р., Запоріжжя). – Запоріжжя : Запорізь. юрид. ін-т ДДУВС, 2011. – Ч. II. – С. 204. **7.** Кучинська О. П. Домашній арешт як запобіжний захід в кримінально-процесуальному законодавстві / О. П. Кучинська // Адвокат. – 2010. – № 7. – С. 17–19.

Надійшла до редколегії 01.10.2014

Обушенко А. Н. Особенности применения мер пресечения к несовершеннолетнему подозреваемому

Рассмотрены отдельные теоретические вопросы относительно особенности применения к несовершеннолетнему подозреваемому мер пресечения в современных условиях становления уголовного процессуального законодательства Украины.

Ключевые слова: несовершеннолетний, подозреваемый, личное обязательство, залог, домашний арест, содержание под стражей.

Obushenko O. M. Particularities of application of restriction measures to juvenile suspect

The article deals with statement and solving some theoretical problems concerning particularities of application of restriction measures to juvenile suspect in up-to date conditions of formation of criminal procedural legislation of Ukraine.

One of the most important issues in practice of pre-trial investigation and judicial proceedings is application of restriction measures as a type of criminal procedural coercion related with temporary restraint (deprivation) by investigator-judge, court of the suspect's right to freedom and personal inviolability. This also concerns juvenile offenders.

No one criminal procedure of today states of the world can do with restriction measures, because they provide appropriate, based on the law the process of pre-trial investigation and judicial proceedings, and finally – protection of citizens, society, state from criminal offences and fulfilment other tasks of criminal procedure.

Nowadays the problem of juvenile delinquency, conducting some procedural actions with minors, application of restriction measures to them is urgent not only for Ukrainian but also for foreign criminal procedural legislation.

In the Criminal Procedural Code of Ukraine the legislator improved the state of a juvenile suspect, but, to the author's opinion, taking into account all features of minors' identities, the problem of application of restriction measures to such category of persons remains pressing. It's necessary to mark, that the criminal procedural Code of Ukraine has implemented positive amendments and innovations in criminal procedures concerning minors that certainly reflects the fact of understanding by the government that to this category of persons one must apply special procedures which correspond to their age, social and general development. Thus, according to the Criminal Procedural Code of Ukraine it has been stipulated the raise of guarantees of confidentiality in hearings' with the participation of minors, there is the possibility of priority of hearing their cases, bringing legal representatives not only at the stage of judicial proceedings, but also at pre-trial investigation. There is also a positive thing, that the legislator has fixed the duty of criminal proceedings' parties to explain the essence of procedural actions to a minor and a limitation of an application to them a restriction measure to detain in custody, which should be used in exceptional cases stipulated by Art. 492 of the Criminal Procedural Code of Ukraine.

The author has concluded, that observing international treaties, conventions and other international laws, the Criminal Procedural Code of Ukraine completely ensures appropriate implementation of all rules, concerning ensuring minor's rights and particularities of criminal proceedings.

Keywords: minor, suspected, personal obligation, bail, home arrest, keeping in custody.

УДК 343.1:65.012.8

М. М. Перепелиця

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ОПЕРАТИВНОГО ОПИТУВАННЯ ОСІБ У РІЗНИХ КРАЇНАХ

З урахуванням чинного та перспективного вітчизняного та зарубіжного законодавства проведено компаративний аналіз оперативного опитування як елемента системи оперативно-розшукової діяльності. Проаналізовано повноваження правоохоронних органів різних країн щодо здійснення цього заходу. Розкрито прийоми та способи, які застосовуються під час його проведення. Окреслено види та характерні риси оперативного опитування.

Ключові слова: оперативне опитування, зарубіжний досвід, правоохоронні органи, боротьба зі злочинністю, оперативно-розшукова компаративістика.

Дослідження наукових та навчально-методичних праць із питань проведення оперативно-розшукових заходів як в Україні, так і за її межами показує, що результати оперативно-розшукової діяльності безпосередньо залежать від цілої низки умов і факторів. Ці фактори можуть мати внутрішній або зовнішній характер.

Одним із найбільш поширених оперативно-розшукових заходів як в Україні, так і в світі є оперативне опитування, у різні часи

окремі питання здійснення якого вивчали О. М. Бандурка, А. М. Волощук, А. В. Губанов, Л. О. Зайцев, С. І. Захарцев, В. В. Князев, І. П. Козаченко, В. М. Круглий, О. В. Манжай, Д. Й. Никифорчук, М. Б. Саакян, В. М. Самохін, О. П. Снігерьев, Г. І. Стельмах, Ю. Л. Титаренко, В. В. Шендрик, Б. В. Щур, О. О. Юхно та ін.

Тим не менш, дослідження оперативного опитування за допомогою компаративного методу залишається недостатнім. Вказане зумовило написання цієї статті. Її **мета** полягає у проведенні порівняльного аналізу регламентації оперативного опитування осіб у законодавчих актах країн: Росії, Германії, США, Китаю.

Оперативне опитування – це оперативно-розшуковий захід з отримання відомостей щодо злочинної діяльності або інформації в інтересах безпеки суспільства і держави шляхом спілкування з особою, яка реально чи ймовірно володіє ними [1].

В Україні право опитувати осіб за їх згодою і використовувати їх добровільну допомогу для підрозділів, які мають право на здійснення оперативно-розшукової діяльності, передбачається п. 1 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [2].

У Російській Федерації цей оперативно-розшуковий захід називається опитуванням і регулюється п. 1 ст. 6 Федерального закону «Про оперативно-розшукову діяльність». При цьому *опитування* – це спеціальна бесіда, яка проводиться з особами, яким можуть бути відомі відомості про досліджувану подію або причетних до неї осіб [3, с. 35]. Результати опитування як оперативно-розшукового заходу відображаються в довідці оперативника, яка не має самостійного доказового значення. Довідка є джерелом (носієм) оперативно-розшукової інформації, і навіть якщо опитування особи мало гласний характер, то стати документом-доказом у розумінні ст. 74 і 84 Кримінально-процесуального кодексу РФ [4] ця довідка не може. Таким чином, дані, одержані внаслідок проведення опитування, оформляються довідкою або рапортом працівника оперативно-розшукового органу, а за згодою опитуваного – його поясненням, заявою або протоколом явки з повинною [5, с. 327].

У США опитування осіб врегульовано Інструкціями Генерального прокурора США «Про здійснення ФБР місцевих операцій». У них зазначається, що опитування потерпілого, попередньо перевірених інформаторів та інших джерел інформації дозволяється на стадії попереднього розслідування без отримання санкції старшого агента [6, Section II (A) (4) (f)].

Врегулювання опитування осіб у законодавстві Великобританії здійснюється Законом «Про поліцію та докази в кримінальній справі», а також глумачними приписами (Code of Practice) до нього: частинами С «Розпорядження щодо затримання, поводження та опитування осіб офіцерами поліції» та Н «Затримання, поводження та опитування осіб офіцерами поліції відповідно до розділу 41 та додатка 8 Закону «Про тероризм» 2000 року».

Так, частиною Н передбачено, що «в разі намагання офіцера поліції виявити факт вчинення злочину або особу, яка його вчинила, він має право опитувати будь-яку особу, від якої, на його думку, може бути отримано корисну інформацію» [7, Section 1K].

У ФРН право на проведення опитування зафіксовано як у федеральному законодавстві, так і у законодавстві земель.

У § 20с Закону «Про федеральне управління кримінальної поліції та співробітництво федерації і земель за кримінальними справами» [8] указано, що поліція має право проводити опитування осіб, якщо відомо, що особа може дати свідчення, які належать до справи та стосуються виконання покладених на Федеральну кримінальну поліцію обов'язків.

Як приклад урегулювання права поліції на проведення опитування осіб можна навести також § 4 Закону «Про поліцію» Землі Північний Рейн-Вестфалія. Так, поліція за наявності відповідних підстав має право проводити опитування громадян із метою з'ясування тих відомостей, які потрібні поліції [9, с. 90].

У Китайській Народній Республіці опитування як оперативно-розшуковий захід чітко не виділено. Здебільшого, як і під час слідчого опитування, проводячи вказаний оперативно-розшуковий захід, спираються на норми ст. 97–100 Кримінально-процесуального кодексу КНР [10].

Крім того, опитування осіб передбачається низкою інших законів КНР, зокрема ст. 24 Закону КНР від 31.10.2006 «Про боротьбу з відмиванням брудних грошей» [11] (право на опитування осіб з питань, що стосуються відмивання брудних грошей), ст. 7 Закону КНР від 22.02.1993 «Про органи державної безпеки» [12] (повноваження щодо отримання відомостей від будь-яких фізичних та юридичних осіб щодо питань, які цікавлять органи державної безпеки), ст. 9 Закону КНР від 28.02.1995 «Про народну поліцію» [13] (опитування особи, яка підозрюється у порушенні закону).

Китайські органи державної безпеки нерідко застосовують зашифроване опитування у розвідувальних цілях за межами КНР, приклади якого наводить у своїй роботі О. М. Глазунов [14].

Опитування осіб як оперативно-розшуковий захід є тісно пов'язаним із відповідним оперативно-розшуковим методом – оперативним (розвідувальним) опитуванням.

Проблема тактики проведення розвідувального опитування має як наукове, так і практичне значення. Практичне значення полягає в тому, що опитування є важливим джерелом інформації, воно здійснюється під час розшуку і затримання злочинців, встановлення очевидців та інших свідків злочину тощо і дозволяє зібрати фактичні дані, необхідні для підготовки та здійснення відповідних оперативно-розшукових заходів і слідчих дій. Наукове значення тактики проведення оперативного опитування полягає у необхідності дослідження

його як заходу для отримання первинної інформації про злочин, вивчення та вдосконалення психологічних прийомів і методів, що застосовуються під час його проведення, дослідження суб'єктивних та об'єктивних факторів, які впливають на його результативність, тощо.

К. В. Антонов виділяє такі особливості опитування:

– гострий дефіцит інформації в особи, яка опитує, про злочин й обставини його скоєння;

– обмеженість часу проведення опитування;

– відсутність, як правило, часу для його підготовки;

– відсутність правової регламентації здійснення опитування і фіксації його результатів;

– велика кількість суб'єктів його проведення;

– необхідність негайного використання оперативної інформації, отриманої під час опитування;

– відсутність, як правило, інформації щодо особистості опитуваного;

– специфіка діяльності за свіжими слідами обмежує вибір місця проведення опитування [15, с. 7].

У теорії оперативно-розшукової діяльності виділяють гласне та негласне (із зашифрованою чи без зашифровки мети) оперативні опитування.

У разі проведення гласного оперативного опитування не приховується від оточуючих сам факт бесіди і привід до неї, оскільки такі опитування здійснюються, як правило, під час пошукової роботи в районі місця кримінальної події, коли необхідно за короткий час опитати значну кількість громадян, щоб отримати первинні відомості для проведення невідкладних оперативно-розшукових заходів.

Під час негласного оперативного опитування застосовуються такі тактичні прийоми і способи, які виключають розголошення перед непосвяченими особами як самого факту опитування, так і його змісту [16, с. 189–190].

Так, С. І. Захарцев зазначає, що досить ефективним є прийом «маскування мети опитування». Цей прийом засновано на тому, що опитуваний, який намагається ввести в оману, завжди чуйно і пильно стежить за перебігом опитування з метою вловити, що для особи, яка проводить опитування, є важливим, а що – другорядним. У зв'язку з цим опитуваний прагне зосередити свою увагу на чомусь одному, на його думку, головному. Ураховуючи цю обставину, особа, яка проводить опитування, штучно переводить увагу опитуваного на теми, що не мають першочергового значення, і тим самим відвертає його увагу від важливіших ділянок. Усе це робиться з розрахунку на те, що опитуваний ставитиметься з меншою обережністю, небаліше до тих обставин, про які потрібно одержати детальнішу інформацію. Оскільки опитуваний не розуміє мети опитування, він дає правдиву відповідь, тому що не може оцінити, що для нього вигідніше [17, с. 101–102].

Під час опитування з'ясування потрібних відомостей здійснюється в мінімальні строки, що зумовлює особливості змісту запитань. Питання ставляться щодо тих обставин, які є вирішальними на цей момент і дані про які визначають характер попередніх дій, що забезпечують розкриття злочину. Для постановки питань використовуються дані, отримані під час бесіди з іншими потерпілими й свідками, з результатів ознайомлення з обстановкою місця злочину і даних обліків, особистого досвіду працівника.

Розвідувальне опитування особи має проводитись окремо від інших, однак особа, яка опитує, часто не знає, хто з присутніх може повідомити ті чи інші відомості, потрібні для розшуку злочинця і викраденого майна, а тому іноді доцільно проводити одночасне опитування декількох осіб, що, як правило, значно розширює коло опитуваних та скорочує час на його здійснення. Найнаочніше це проявляється під час розшуку і переслідування злочинця за свіжими слідами, коли в особи, яка опитує, часто немає часу й можливостей опитати кожну особу окремо.

Проведення одночасного опитування декількох осіб має бути винятком і може застосовуватись лише у випадках, коли недотримання цього правила може призвести до негативних наслідків (наприклад, надасть можливість злочинцю зникнути, знищити речові докази чи інші сліди) [15, с. 9].

Прикладом одночасного опитування декількох осіб може слугувати випадок, наведений екс-міністром внутрішніх справ УРСР І. Головченком [18, с. 82]. Так, під час розкриття одного вбивства в процесі огляду місця злочину було виявлено аншпуг – знаряддя вчинення злочину. Вбивство було вчинено в сільській місцевості, й аншпуг, скоріш за все, належав комусь із мешканців села. Оперативний працівник, сховавши аншпуг в автомобілі, запропонував сільським хлопчикам, що зібралися біля місця події, поїхати з ним. Ті радо погодились. Напівдорозі оперативник зупинив автомобіль і сказав дітлахам, що треба підремонтувати машину. Діставши знайдений аншпуг – знаряддя вбивства, оперативний працівник начебто випадково зауважив, що взяв його в селі для ремонту машини, але забув, у кого саме. Незабаром він отримав вичерпну відповідь про власника аншпуга й навіть виявив хлопця, який указав, що аншпуг – з дому його батьків.

Як зазначає К. В. Антонов, перед опитуванням доцільно отримати окремі відомості про особу опитуваного (його прізвище, ім'я та по батькові, місце роботи, посаду, освіту тощо). Це сприятиме встановленню психологічного контакту, якого завжди має прагнути той, хто опитує. Опитування має здійснюватись швидко, оперативно, але не квапливо і поверхнево [15, с. 10].

Підбиваючи підсумки, зазначимо, що опитування осіб є найбільш поширеним оперативно-розшуковим заходом. Можливість

його проведення тією чи іншою мірою врегульовано в законодавстві усіх розглянутих нами країн. Крім того, опитування осіб є найменш інтрузивним оперативно-розшуковим заходом, оскільки особи добровільно надають інформацію оперативним працівникам. Під час провадження цього заходу не повинні порушуватися права осіб на недоторканність приватного життя, за винятком наявності законних підстав для цього. Однією з гарантій добровільності опитування в Україні є положення ст. 9 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», яким забороняється застосовувати технічні засоби, психотропні, хімічні та інші речовини, які пригнічують волю або завдають шкоди здоров'ю людей та навколишньому середовищу, для одержання інформації [2].

Ефективне проведення опитування є можливим лише за умови володіння оперативним працівником відповідними тактичними та психологічними прийомами, які притаманні цьому заходу.

На сьогодні проблему організації і тактики опитування осіб доволі ретельно розглянуто в навчально-методичних та наукових джерелах. Однак вона все ще залишається недостатньо вирішеною, низка питань лишається нерозкритими або дискусійними, зокрема, не надано законодавчого визначення опитування осіб.

Список використаних джерел: 1. Про оперативно-розшукову діяльність : проект закону України від 27 лют. 2008 р. № 2134 ; дата розгляду : 16 лип. 2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JF1NA00D.html. 2. Про оперативно-розшукову діяльність : закон України від 18 лют. 1992 р. № 2135-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 22. – Ст. 303. – Зі змін. і допов. 3. Федеральный закон «Об оперативно-розыскной деятельности» : науч.-практ. коммент. / под ред. В. В. Николюка, В. В. Кальницкого, А. Е. Четчина. – 3-е изд., испр. и доп. – М. : Моск. юрид. ин-т МВД России, 1998. – 138 с. 4. Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации [Електронний ресурс] : закон Российской Федерации от 18 дек. 2001 р. № 174-ФЗ. – Режим доступу: <http://www.consultant.ru/popular/upkrf/>. 5. Оперативно-розыскная деятельность : учебник / под ред. К. К. Горяинова, В. С. Овчинского, Г. К. Синилова, А. Ю. Шумилова. – 2-е изд., доп. и перераб. – М. : Инфра-М, 2004. – 848 с. 6. The Attorney General's Guidelines for Domestic FBI Operations : Sept. 29, 2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://intelligencelaw.com/www/law_library/admin/ag_guidelines_2008.html. 7. Police & Criminal Evidence Act 1984 (Pace). Code H : Code of Practice in connection with the detention, treatment and questioning by police officers of persons under section 41 of, and Schedule 8 to, the Terrorism Act 2000 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.policestationreps.com/Docs/PACE/2006_PACE_Code_H.pdf. 8. § 20c Befragung und Auskunftspflicht // Gesetz über das Bundeskriminalamt und die Zusammenarbeit des Bundes und der Länder in kriminalpolizeilichen Angelegenheiten [Електронний ресурс] / Bundesministerium der Justiz und für Verbraucherschutz. – Режим доступу: http://www.gesetze-im-internet.de/bkag_1997/_20c.html. 9. Передедній О. С. Правовий статус поліції країн континентальної правової сім'ї (загально-

теоретична характеристика на матеріалах Франції, Німеччини, Польщі) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Передерій Олександр Сергійович. – Харків, 2009. – 211 с. **10.** Criminal Procedure Law of the People's Republic of China : March 17, 1996 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://maoist.wikia.com/wiki/Criminal_Procedure_Law_of_the_People%27s_Republic_of_China. **11.** 中华人民共和国反洗钱法 : 主席令第56号 2006年10月31日 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mps.gov.cn/n16/n1282/n3493/n3763/n4153/427926.html>. **12.** State Security Law of the People's Republic of China : date issued: 02-22-1993 ; effective date: 08-27-2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://en.pkulaw.cn/display.aspx?id=530&lib=law&SearchKeyword=state%20security&SearchCKeyword=>. **13.** People's Police Law of the People's Republic of China : date issued: 02-28-1995 ; effective date: 01-01-2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://en.pkulaw.cn/display.aspx?id=123&lib=law&SearchKeyword=&SearchCKeyword=>. **14.** Глазунов О. Н. Китайская разведка / О. Н. Глазунов. – М. : Алгоритм, 2008. – 256 с. **15.** Антонов К. В. Особливості розвідувального опитування при проведенні оперативно-розшукових заходів щодо розкриття крадіжок на залізничному транспорті / К. В. Антонов // Теорія оперативно-службової діяльності правоохоронних органів України : наук. вид. – Львів : Львів. ін-т внутр. справ, 2000. – С. 5–11. **16.** Оперативне розпізнавання : монографія / В. А. Некрасов, В. Я. Мацюк, Н. Є. Філіпенко, Л. В. Родінюк. – Київ : КНТ, 2007. – 216 с. **17.** Захарцев С. И. Оперативно-розыскные мероприятия: общие положения / С. И. Захарцев. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2004. – 259 с. **18.** Головченко И. Милицейские были / И. Головченко. – Киев : «Молодь», 1974. – 224 с.

Надійшла до редколегії 08.10.2014

Перепелица Н. Н. Сравнительный анализ оперативного опроса лиц в разных странах

С учётом действующего и перспективного отечественного и зарубежного законодательства проведён компаративный анализ оперативного опроса как элемента системы оперативно-розыскной деятельности. Проанализированы полномочия правоохранительных органов разных стран по осуществлению этого мероприятия. Раскрыты приёмы и способы, которые применяются во время его проведения. Очерчены виды и характерные черты оперативного опроса.

Ключевые слова: оперативный опрос, зарубежный опыт, правоохранительные органы, борьба с преступностью, оперативно-розыскная компаративистика.

Perepelitsa M. M. Comparative analysis of the operative questioning of a person in different countries

Considering current domestic and foreign legislation the author made a comparative analysis of operative questioning as an element of the system of operative and search activity. Definition of the operative questioning, grounds of its application are presented. On the basis of current normative and legal base authorities of law

enforcement agencies of Great Britain, China, Russia, USA, Germany and Ukraine in the sphere of realizing this measure are analyzed. Methods and ways used while its conduction and connection of the operative questioning as a operative and search measure with the corresponding method of operative and search activity are revealed. Kinds (open and secret (with goal's encryption or without it)), character features of the operative questioning, terms of its conduction are outlined. Cases of necessary application of simultaneous questioning of several persons are revealed, some examples are presented. It is stressed that before starting questioning one must have preliminary information about a person, who is to be questioned. That would assist to set the psychological contact. The author ascertains that the possibility to conduct the questioning to a certain extent is regulated by the legislation of all mentioned countries. However, at the present time there is no legislative definition of such a measure; research of the operative questioning with the help of comparative method is insufficient. The author makes a conclusion that questioning of people is the most spread and at the same time the least intrusive operative and search measure, because people freely provide information to police officers. Thus, efficient conduction of the questioning may be possible in case, when a police officer has knowledge of tactical and psychological practices appropriate to this measure.

Keywords: operative questioning, foreign experience, law enforcement agencies, crime combating, comparative criminal intelligence.

УДК 343.85

В. В. Шендрик

КООРДИНАЦІЯ СЛІДЧОЇ ТА ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ ЗАЙНЯТТЮ ГРАЛЬНИМ БІЗНЕСОМ В УКРАЇНІ

Розглянуто засоби протидії зайняттю гральним бізнесом в Україні. Проаналізовано проблеми координації слідчої та оперативно-розшукової діяльності в зазначеній сфері та їх вплив на стан правопорядку у галузі господарювання. На підставі цього розроблено рекомендації щодо підвищення ефективності взаємодії слідчого та оперативного працівника у сфері протидії зайняттю гральним бізнесом, зокрема під час кримінального провадження.

Ключові слова: протидія, заборона, азартні ігри, гральний бізнес, покарання, оперативно-розшукова діяльність, оперативний працівник.

Заборону щодо зайняття гральним бізнесом відносять до найбільш дискусійних у науці питань, пов'язаних зі складами конкретних злочинів у сфері господарської діяльності [1, с. 377–378].

Стрімкий розвиток сучасних технологій, насамперед телекомунікаційних, лише сприяє збільшенню масштабів організованих форм грального бізнесу. Водночас гральний бізнес не так приносить суспільству користь, як завдає шкоди. Остання вимірюється не лише економічними втратами (відволікання гравців від суспільно корисної праці, погіршення їх матеріального стану через програші в азартних

© Шендрик В. В., 2014

іграх), а й впливає на психічне здоров'я населення, підриває моральні засади життєдіяльності.

Важливість якісного проведення належним чином оперативно-розшукових заходів, так само як і слідчих (розшукових) дій, спрямованих на виявлення факту зайняття гральним бізнесом, обумовлена, з одного боку, впливом на ефективність розслідування, а з іншого – необхідністю захисту прав, свобод і законних інтересів громадян, які є учасниками злочину. Це стосується не тільки підозрюваних осіб, реально винних у злочині, і осіб, які фактично не є співучасниками злочину, а лише використовуються організаторами для обслуговування грального закладу. Усе вищезазначене обумовлює особливу актуальність наукової розробки адекватних і дієвих засобів протидії зайняттю гральним бізнесом на основі ефективної координації слідчої й оперативно-розшукової діяльності.

Правові аспекти розвитку грального бізнесу в Україні, кримінально-правова та кримінологічна характеристика організації азартних ігор, особливості розслідування таких діянь були предметом наукових досліджень Д. Гетманцева, О. Гладуна, О. Дудорова, Г. Дюби, Є. Ковтуна, І. Медицького, М. Палія, Н. Петричко, А. Політової, А. Савченка, З. Топорецької, В. Топчія та інших. Водночас реформування політики у сфері кримінальної юстиції та законодавства про кримінальну відповідальність спричинило певні зміни у системі протидії зайняттю гральним бізнесом, що не знайшли наукового обґрунтування. Тому **завданнями** цієї статті є висвітлення існуючої системи засобів протидії зайняттю гральним бізнесом в Україні, з'ясування проблем їх практичного застосування та формулювання пропозицій щодо координації слідчої та оперативно-розшукової діяльності для підвищення ефективності протидії зайняттю гральним бізнесом в Україні.

У зв'язку із поступовим процесом процесуалізації ОРД захист прав громадян у її ході повинен відповідати принципам кримінального процесу і служити його завданням, закріпленим у ст. 2 КПК України. Досліджені матеріали судово-слідчої практики показали недостатню ефективність негласних заходів із виявлення фактів зайняття гральним бізнесом.

У більшості випадків установлюється лише один учасник злочину, не дивлячись на те, що гральний бізнес визнано «супутником» організованої злочинності. Інші особи, причетні до події, проходять у справі як свідки, або навіть потерпілих, більш того, в 27 випадках інші особи, які брали участь у зайнятті гральним бізнесом, не були встановлені, причому судячи із матеріалів цих справ, саме вони і відігравали роль організаторів: надавали приміщення, гральні засоби, наймали працівників, забирали прибутки, фінансували виграші тощо. І якщо неможливість встановлення особи, яка виконувала роль співвиконавця, можна списати на об'єктивні обставини, то викликає занепокоєння

факт, коли не встановлюється особа, яка має стосунок до певного об'єкта власності – приміщення чи гральних засобів.

Ми впевнені, що такі випадки стали можливими через неефективне проведення негласних заходів зі збирання та фіксації інформації про злочин. Негласні заходи найчастіше спрямовано на викриття одного грального закладу та осіб, які перебувають у ньому на момент виявлення. Мета встановлення всіх співучасників, інших гральних закладів, які відкрито цими особами, не ставиться і не досягається. Інші гральні заклади, до діяльності яких причетний підозрюваний, викриваються тільки якщо він сам на них укаже.

Така низька ефективність діяльності з виявлення, припинення та розслідування грального бізнесу призвела до укриття більшого його обсягу від правосуддя – його латентності.

Цьому становищу сприяють непослідовна, популістична політика держави з протидії гральному бізнесу, положення законів, у яких вона виражається, і далі по вертикалі – керівні вказівки та методичні рекомендації щодо елементарної діяльності з виявлення, документування та розслідування зайняття гральним бізнесом [2, с. 15].

Працівники міліції відповідно до п. 2 ст. 10 Закону України «Про міліцію» [3] зобов'язані виявляти, запобігати і припиняти кримінальні правопорушення та згідно з п. 32 ст. 10 – забезпечувати в межах своїх повноважень виконання вимог закону про заборону грального бізнесу в Україні.

У новому КПК та в Законі «Про ОРД» з відповідними змінами досудове розслідування та ОРД чітко розділено за підставами проведення. Стосовно злочинів ОРД здійснюється тільки якщо отримано інформацію про їх підготовку, а у разі появи даних щодо вже вчиненого злочину не пізніше 24 годин має бути відкрито кримінальне провадження і розпочато досудове розслідування.

З іншого боку, слідчий отримав можливість проведення негласних слідчих (розшукових) дій, які мають характер оперативно-розшукових заходів, і за вже розпочатим досудовим розслідуванням оперативні працівники можуть проводити негласні заходи лише за дорученням слідчого і в порядку, встановленому КПК. Таким чином, оперативні працівники втратили можливість бути повноправними суб'єктами взаємодії в ході досудового розслідування і стають тільки помічниками слідчого, який фактично керує всім розслідуванням і залучає оперативні підрозділи лише до окремих слідчих (розшукових) дій.

Така ситуація, з огляду на давно доведену необхідність взаємодії оперативників та слідчих на всіх етапах виявлення та розслідування злочинів, не буде сприяти ефективності кримінального провадження, тому що призведе до чіткого розділення праці оперативних працівників та слідчих. Перші будуть націлені в своїй роботі тільки на виявлення злочинів, що готуються, і не будуть допускати до участі в ній слідчих – лише після передачі матеріалів з ознаками вже вчиненого злочину, а другі – несучи відповідальність за все розслідування і залу-

чаючи оперативних працівників тільки до окремих негласних слідчих (розшукових) дій, не зможуть добитися від них ефективної співпраці.

Розгляд процесу розслідування злочинів передбачає дослідження його через призму так званих етапів розслідування. Під етапами розуміються такі елементи розслідування злочину, які являють собою взаємозалежну систему дій, об'єднаних єдністю завдань, умовами розслідування, специфікою криміналістичних прийомів [4, с. 580].

Разом з тим, на наш погляд, немаловажним є процес виявлення факту грального бізнесу до початку кримінального провадження, з яким зазвичай пов'язують момент вступу в початковий етап розслідування. Невипадково за часів свого існування стадії порушення кримінальної справи й перевірки первинних матеріалів розглядалися науковцями в сфері оперативно-розшукової діяльності та криміналістами як певний самостійний етап розслідування [5, с. 30].

Не дивлячись на безліч недоліків, стадія порушення кримінальної справи, як і інші стадії кримінального процесу, мала свої конкретні завдання, які випливали зі спільних завдань кримінального судочинства. Вони полягали в прийомі, розгляді, а в необхідних випадках і в доповненні потрібними відомостями первинних матеріалів про злочин з метою встановлення законності приводу й достатності підстав для порушення кримінальної справи [6; 7].

На нашу думку, накопичений донині досвід взаємодії оперативних працівників та слідчих на всіх етапах їх діяльності не повинен бути втраченим.

Координатором взаємодії слідчого та оперативного працівника повинен стати прокурор, якому новим КПК надано функцію процесуального керівництва досудовим розслідуванням. Можливості для здійснення цієї функції з моменту заведення оперативно-розшукової справи і до моменту оформлення обвинувального акта йому надано як КПК, так і Законом «Про ОРД».

Виходячи з такої можливості координаційної ролі прокурора, необхідно рекомендувати йому тримати під контролем оперативно-розшукові справи, які перебувають на етапі реалізації інформації про злочин, що готується, з метою своєчасного залучення до заходів із викриття злочину слідчого для забезпечення більш повноцінної передачі йому інформації про злочин та швидкого початку досудового розслідування.

Крім того, прокурор повинен орієнтувати як оперативного працівника, так і слідчого, на викриття всіх обставин зайняття гральним бізнесом. Підвищену увагу необхідно приділяти перевірці версій про вчинення злочину групою, причетність підозрюваних осіб до інших фактів зайняття гральним бізнесом, виявленню розміру незаконно отриманих прибутків, перевірці причетності власників приміщення та гральних засобів до зайняття гральним бізнесом та інших важливих даних.

Необхідним є проведення тривалого спостереження за учасниками злочину, гральними закладами з метою виявлення та фіксації (документування) всіх співучасників злочину та інших гральних закладів, організованих цими особами, сум незаконно отриманих доходів (часу виймання грошей з автоматів, «інкасації» – збиранню коштів організатором або його довіреною особою), свідків злочину, інших джерел доказів та важливих обставин події.

Отже, очевидною є необхідність у підвищенні ефективності використання негласних заходів у боротьбі з гральним бізнесом, тим більш, що цей злочин належить до категорії тяжких та особливо тяжких, і відповідно до КПК та Закону України «Про ОРД» проведення негласних слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів в цьому випадку дозволяються.

Інформація про окремих факт зайняття гральним бізнесом не повинна ставати приводом для проведення слідчих дій або оперативно-розшукових заходів, спрямованих на викриття та розслідування діяльності тільки цього одного грального закладу. Отримавши її, необхідно провести негласні заходи з метою виявлення:

- усіх учасників правопорушення; особливу увагу слід приділити виявленню осіб, які володіють приміщенням та гральними засобами, їх причетності до злочину;
- усіх гральних закладів, пов'язаних з особами, причетними до виявленого грального закладу;
- режиму праці грального закладу, кількості змін, часу змін;
- усіх працівників закладу, встановлення їх особи;
- часу виймки грошей із гральних засобів;
- часу «зняття» каси з грального закладу організатором або його довіреною особою;
- постійних клієнтів-гравців, встановлення їх особи;
- можливості негласної співпраці осіб, причетних до грального закладу, в т. ч. працівників або постійних клієнтів.

Виходячи з оптимальної сукупності даних про наявність на місці злочину найбільшої кількості співучасників та очевидців злочину, найбільшої суми доходів і використання негласної співпраці осіб, і слід проводити операцію, яка охоплюватиме негласні заходи із контролю за злочином, затримання злочинців на місці злочину, огляд місця події та інші слідчі дії, якщо досудове розслідування вже розпочато. В іншому випадку треба координувати слідчі дії із негласними слідчими (розшуковими) діями.

Отже, за своїм змістом, складністю й повнотою поставлених завдань, з оперативно-розшукової точки зору, етап виявлення грального бізнесу шляхом перевірок працівниками ОВС та проведення оперативно-розшукових заходів не повинен нічим відрізнятися від етапів розслідування.

Чітке розділення оперативно-розшукової діяльності та досудового розслідування, яке фактично запроваджено новим КПК і відповідними

змiнами законодавства, не позбавить слідчого необхідності оцiнювати отриманi вiд оперативного працювника матерiали на предмет наявності ознак злочину, крiм того, неякiсне мало результативне проведення оперативно-розшукових заходiв позбавить слідчого можливостi отримати результат вiд негласних слідчих (розшукових) дiй у ходi досудового розслiдування, оскiльки, якщо факт уваги до дiяльностi грального закладу буде виявлено, особи, якi не були затриманi у ходi оперативної розробки i мають стосунок до грального бiзнесу, використовують усi можливостi для приховання своєї причетностi до цього закладу та згорнуть дiяльнiсть iнших закладiв, якi дiяли паралельно виявленому i можуть бути викритi, якщо затриманi особи мали iнформацiю про них.

Говорячи про значущiсть у таких випадках оперативно-розшукових заходiв, доцiльно нагадати слова О. Ю. Шумiлова про те, що за iншого пiдходу було б досить важко забезпечити невідворотнiсть кримiнальної вiдповiдальностi для осiб, що вчиняють навмиснi злочини потай, з рiзними хитруваннями [8, с. 15].

Проте цi заходи не повиннi бути спрямованi лише на фiксацiю подiї взагалi та затримання всiх, хто попав у поле зору. Їх мета – збирання якомога бiльшого обсягу iнформацiї про подiю злочину, яка має доказове значення i iндивiдуалiзує дiяння кожного її учасника, а на перспективу – отримання iнформацiї про iншi злочиннi дiяння, насамперед про факти зайняття гральним бiзнесом в iнших закладах. Отже, виявлення злочину, яке полягає у пiдготовцi та проведеннi операцiї iз затримання злочинцiв, вимагає чiткого визначення завдань, плану дiй i заходiв, що мають iндивiдуальнi тактичнi особливостi.

Зайняття гральним бiзнесом складає враження цiлком очевидного злочину. На момент надходження матерiалiв перевiрки слідчий має всi пiдстави почати досудове розслiдування, i в принципі всi матерiали для побудови доказової бази в нього вже є. Проте нам залишається констатувати, що цi матерiали стосуються тiльки одного грального закладу i тих осiб, якi були безпосередньо в ньому затриманi або зв'язок яких з дiяльнiстю цього закладу вдається виявити за належнiстю їм примiщення або гральних засобiв. Iмовiрнiсть установлення у ходi досудового розслiдування iнших фактiв зайняття цими особами гральним бiзнесом та iнших спiвучасникiв цих осiб є дуже малою. Отже, цi обставини та особи повиннi встановлюватися ще на етапi виявлення злочину негласними заходами, зокрема в ходi оперативної розробки.

З метою перевiрки версiї про пiдготовку до зайняття гральним бiзнесом необхідно чiтко, вiдповiдно до структури оперативно-розшукової характеристики злочину визначити якiсний склад i черговiсть проведення оперативно-розшукових заходiв, якi б у результатi дали повноцiнний доказовий матерiал для розслiдування з охопленням усiх злочинних епiзодiв та встановленням особи всiх їх учасникiв.

До початку досудового розслідування та в його ході необхідно ефективно використовувати негласні заходи, завданням яких має стати наступне.

1. *Установлення всіх учасників злочинної групи.* Ступінь вирішення цього завдання можна оцінити як недостатню. У 14 % епізодів грального бізнесу в обвинувальних висновках констатується факт вчинення злочинів разом з «невстановленими слідством особами», що відображає не всю картину, а лише ту частину справ, де стосовно факту участі «невстановлених» осіб у вчиненні злочину є незаперечні докази у вигляді показань свідків, слідів, залишених на місці події, тощо.

2. *Установлення всіх епізодів злочинної діяльності групи,* раніше не відомих, включно з перевіркою її членів на причетність до вчинення зареєстрованих нерозкритих злочинів, а також латентних, про які не надходило заяв і повідомлень. Особливе значення має перевірка на причетність до вчинення злочинів, щодо яких уже є інші підозрювані й обвинувачувані. Як показує практика розслідування групових злочинів, нерідко велика кількість з них, особливо ті, що мають міжрегіональний характер навіть у масштабах області або району, здійснюються різним складом співучасників. У разі розкриття декількох епізодів установлені члени групи дають зізнання в повному обсязі тільки стосовно інкримінованих їм епізодів. Це необхідно враховувати в разі отримання інформації про зайняття гральним бізнесом групою осіб.

3. Реалії сучасної злочинності є такими, що злочинні групи ретельно готуються до вчинення злочинів, намагаються не залишати слідів на місці події, а залишені сліди знищують, тож з очевидною гостротою постає *проблема використання негласних заходів для пошуку слідів злочинів, а також встановлення способів їх приховання.*

Наприклад, більшість фактів зайняття гральним бізнесом пов'язана з використанням технічних засобів (гральних автоматів, комп'ютерів), проте привертає увагу те, що експертиза цих пристроїв на предмет наявності механізмів та обладнання для азартних ігор у більшості випадків не проводиться (проводиться лише у 23 % випадків), а її результати не використовуються як докази, хоча факт проведення азартних ігор повинен перебувати в основі обвинувачення, він підтверджується результатами контрольної закупівлі та свідченнями очевидців. Проте у разі, наприклад, відмови від свідчень, або їх зміни, а також визнання нікчемними результатів проведення відповідних негласних заходів, обвинувачення втратить свої підстави. Отже, таке зневажливе ставлення до використання криміналістичних знань у розслідуванні є неприпустимим.

4. *Пошук нових джерел інформації, встановлення свідків уже виявлених у ході розслідування нових епізодів.* Підвищену актуальність це завдання отримує в сучасних умовах, коли необхідно знаходити

додаткові докази, щоб спростувати доводи захисту про вчинення нібито злочину одноосібно, непричетність до інших злочинів. Цілком очевидно, що важко переоцінити значення для розслідування негласного отримання інформації про свідків (гравців та працівників закладу), які не звернулися вчасно в правоохоронні органи за мотивацією остраху розправи з боку членів злочинної групи або притягнення до відповідальності за участь в азартних іграх чи як співучасника.

5. *Установлення місць зберігання засобів злочину, незаконно отриманого майна.* Це завдання оперативниками та слідчими не ставиться й не вирішується. Зокрема, навіть виявлені випадки, коли у ході огляду місця події на комп'ютери, знайдені у гральному закладі разом із гральними автоматами, не було звернуто уваги. Отже, казати про докладання зусиль щодо виявлення гральних серверів, які можуть знаходитися навіть у тій самій будівлі, але в іншому приміщенні, не доводиться. Те ж саме стосується незаконно отриманих прибутків та майна, на що також нами вже зверталася увага. Таким чином, це завдання повинне завжди ставитися та вирішуватися негласними заходами, якщо гласні не дали результатів.

6. Застосування негласних можливостей може дозволити також більш *детально диференціювати злочинні дії кожного члена групи*, особливо це стосується доказування організаторської ролі лідера.

7. Важко переоцінити значення для ефективного кримінального переслідування *пошуку інформації, використаної в тактиці слідчих дій.* До неї, в першу чергу, належать відомості, що характеризують усю групу в цілому: про норми поведінки, відносини усередині цієї групи й з іншими злочинними групами, що неможливо зробити гласним шляхом. Особливо це стосується злочинних груп високого ступеня організованості. Як свідчить практика, одержання цієї інформації в ході допитів є ускладненим, а часом і неможливим через традиції злочинної ідеології, цілої системи кланових норм поведінки, включно з ритуалом клятви, груповим примусом, помстою.

8. У сучасних умовах зростаючої змагальності кримінального процесу набуває великої актуальності *перевірка за допомогою негласних можливостей наявних у розпорядженні слідства доказів*, особливо представлених лінією захисту, а також свідками, чия добросовісність, об'єктивність й незацікавленість викликає сумніви. Необхідність цього обумовлена, з одного боку, впливом протидії злочинців, що виражається або у впливі на свідків, або в самообмові затриманих співучасників.

9. Першорядне значення використання слідчим негласних заходів у розслідуванні, особливо якщо встановлено причетність до нього організованих угруповань, має *завдання встановлення намірів підозрюваних та їх зв'язків у частині їх поведінки під час проведення розслідування й судового розгляду.* Особливо це стосується їх планів щодо протидії вирішенню завдань доказування.

У випадку одержання інформації, що свідчить про протиправні наміри злочинців та їх зв'язків натиснути на учасників кримінального процесу з боку обвинувачення, знищити предмети й документи, що можуть мати доказове значення, виявити іншу протидію слідчому або прокуророві, слідчий повинен поставити перед оперативними підрозділами завдання щодо припинення цих дій шляхом використання негласних заходів та можливостей оперативно-розшукової діяльності.

Таким чином, характер і обсяг завдань, вирішуваних у ході використання слідчим негласних заходів під час розслідуванні незаконного грального бізнесу, зокрема із залученням оперативних підрозділів, підкреслюють нагальну потребу у подальшій ефективній взаємодії слідчих та оперативних підрозділів, в якій слідчий та прокурор у межах своїх повноважень повинні стати координаторами, беручи від положень нового КПК найбільш користі. В описаних нами сучасних умовах протидії гральному бізнесу це є найважливішим фактором успішного досягнення кінцевих результатів кримінального переслідування.

Список використаних джерел: 1. Правова доктрина України : у 5 т. / [В. Я. Тацій, В. І. Борисов, В. С. Батиргареева та ін.] ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова. – Харків : Право, 2013. – Т. 5 : Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку. – 1240 с. 2. Методичні рекомендації щодо виявлення, документування, розслідування злочинів, пов'язаних з наданням послуг у сфері грального бізнесу, та позовної діяльності відповідно до ст. 3 Закону України «Про заборону грального бізнесу в Україні» / Департамент держ. служби боротьби з екон. злочинністю ; Голов. слід. упр. ; Держ. н.-д. експерт.-криміналіст. центр ; Упр. юрид. забезпечення. – Київ, 2011. – 38 с. 3. Про міліцію : закон України від 20 груд. 1990 р. № 565-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/565-12>. 4. Возгрин И. А. Структура частных криминалистических методов расследования преступлений / И. А. Возгрин // Криминалистика : учебник / под ред. И. Ф. Крылова, А. И. Быстрыкина. – М. : Дело, 2001. – С. 571–676. 5. Ковтун Н. Н. Сущность и содержание функции уголовного преследования в уголовном процессе России / Н. Н. Ковтун, А. П. Кузнецов // Российский судья. – 2004. – № 6. – С. 29–31. 6. Погорецький М. А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі : [монографія] / М. А. Погорецький. – Харків : Арсіс, 2007. – 574 с. 7. Правові й організаційно-процедурні основи здійснення оперативно-розшукової діяльності органів внутрішніх справ в Україні. Загальна частина : [навч. посіб.] / [Б. І. Бараненко, Д. О. Бабічев, О. В. Бочковий та ін.] ; за ред. А. В. Іщенка, Б. І. Бараненка. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2011. – 360 с. 8. Шумилов А. Ю. Курс основ оперативно-розшукової діяльності : учеб. для вузов / А. Ю. Шумилов. – М. : Издат. дом Шумиловой И. И., 2008. – 391 с.

Надійшла до редколегії 06.10.2014

Шендрик В. В. Координация следственной и оперативно-розыскной деятельности в сфере противодействия занятию игральным бизнесом в Украине

Рассмотрены средства противодействия занятию игорным бизнесом в Украине. Проанализированы проблемы координации следственной и оперативно-розыскной деятельности в указанной сфере и их влияние на состояние правопорядка в области хозяйствования. На этой основе разработаны рекомендации относительно повышения эффективности взаимодействия следователя и оперативного работника в сфере противодействия занятию игорным бизнесом, в частности во время уголовного производства.

Ключевые слова: противодействие, запрет, азартные игры, игорный бизнес, наказание, оперативно-розыскная деятельность, оперативный работник.

Shendryk V. V. Coordination of investigative, operative and search activity in the sphere of counteracting gambling business in Ukraine

Means of counteracting gambling business in Ukraine are considered. The problems of coordination between investigative and operative and search activities in this field and their impact on the rule of law in the field of economic management are analyzed. On this basis the author offered some recommendations to improve the efficiency of interaction between the investigator and the operative officer in the sphere of counteracting gambling business in particular during the criminal proceedings.

Keywords: counteraction, prohibition, gambling, gambling business, punishment, operative and search activity, operative officer.

УДК 343.1;343.2.01(477)

О. О. Юхно

ОКРЕМІ АСПЕКТИ СПІВВІДНОШЕННЯ НОРМ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО І КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА У СУЧАСНИХ УМОВАХ ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛОЖЕНЬ ЧИННОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Розглянуто актуальність і специфіку співвідношення норм кримінального процесуального і кримінального права в умовах введення у правозастосовну діяльність правоохоронних органів та в досудове розслідування чинного кримінального процесуального законодавства України. Проаналізовано стан наукової розробки цих питань в історичному та в сучасному аспектах. Вказано на наявні та невіршені проблеми в теоретичному і законодавчому напрямках та запропоновано шляхи їх вирішення, а також надано рекомендації і пропозиції щодо удосконалення кримінального процесуального і кримінального права з цих питань з метою забезпечення прав, свобод і законних інтересів особи.

Ключові слова: процесуальні положення, співвідношення, правозастосовна діяльність, суб'єкти, норми матеріального права, генезис формування та удосконалення понять, норми процесуального права, моделювання відносин, пропозиції щодо удосконалення.

© Юхно О. О., 2014

Напрацювання загальнотеоретичної характеристики процесуальних норм права є особливо важливим в умовах реформування і набрання чинності нового кримінального процесуального законодавства. Актуальність порушеної проблеми підтверджується ще й тим, що закон про кримінальну відповідальність в Україні діє вже понад 13 років, однак після дворічного терміну після прийняття і реалізації положень чинного КПК України у правозастосовну діяльність відповідних змін і доповнень до закону про кримінальну відповідальність законодавцем ще не внесено, хоча б щодо зміни визначення понять злочину, кримінального правопорушення і кримінального проступку. Встановлення європейських правових стандартів, забезпечення належного захисту прав, свобод і законних інтересів особи можливі лише за умови подальшого удосконалення кримінального процесуального і кримінального законодавства. Інтеграційні процеси, за визначенням О. О. Сидоренко, поза якими не може лишатись правова система держави, впливають на такий її елемент, як процесуальні норми права. Усе частіше правники під час врегулювання внутрішньодержавних відносин змушені стикатися з питаннями щодо процедури реалізації норм міжнародного права або норм іноземної держави, якщо йдеться про відносини з іноземним елементом, урегульовані міжнародними угодами. Крім цього, факторами, що впливають на розвиток і вдосконалення процесуальних форм, є науково-технічні досягнення, які дозволяють суттєво модернізувати й підвищити ефективність діяльності, спрямованої на реалізацію права. До них відносяться засоби електронного зв'язку, використання інформаційних технологій, розвиток інтернет-мережі, більш досконалі технології фіксації результатів процесуальної діяльності, отримання доказів, здійснення експертних досліджень тощо. Використання вказаних та інших науково-технічних досягнень у процесі реалізації права вимагає відповідної правової регламентації. Указані тенденції неминуче зумовляють необхідність перегляду загальноправових положень про сутність і місце процесуальних правових приписів у системі права та в механізмі правореалізації. У зв'язку з цим вивчення процесуальних норм права, їх особливостей та видів, взаємозв'язків із матеріальними правовими нормами, встановлення ролі процесуальних норм у регулюванні суспільних відносин набувають актуального значення, що й стало метою нашої статті.

Право – це багатомірне явище, а одним із його проявів є поєднання матеріальних і процесуальних норм [1, с. 4–5], що ми підтримуємо.

Процесуальні норми права були предметом дослідження таких учених, як: С. С. Алексєєв, В. К. Бабаєв, М. В. Вітрук, І. А. Галаган, А. П. Гетьман, В. М. Горшенєв, В. О. Лучин, С. М. Олейніков, О. О. Сидоренко, Р. В. Шагієва, А. С. Явіч, П. Є. Недбайло, П. Ф. Єлісейкін, А. О. Павлушина, Є. Г. Лук'янова, Ю. І. Мельников, І. Я. Фойницький та ін.

За визначенням С. О. Гемай, ефективно виконання дослідження в цьому напрямі можливе шляхом звернення не лише до наукових робіт із кримінального процесуального і кримінального права, але й до результатів теоретичних досліджень у загальній теорії держави і права. Урахування досягнень у теорії права, де поняття норм права, їх видів, співвідношення між собою досліджено найбільш повно, сприятиме досягненню мети такого дослідження [2, с. 59–60], що ми підтримуємо.

У теорії права усталеним є уявлення про процесуальні норми як про похідні, другорядні щодо норм матеріального права правила поведінки, основне призначення яких – забезпечувати реалізацію останніх. З цих питань у науці продовжується топитися дискусія. За визначенням Ю. О. Тихомирова, матеріальне право має свої необхідні, притаманні йому процесуальні форми, а процес є тільки формою життя закону [3, с. 8–9]. Із вказаного можна зробити узагальнення, що в основі будь-якої процесуальної норми має бути матеріальна норма, оскільки перша – це засіб її реалізації. За визначенням О. Ф. Скакун, норми процесуального права походять від норм матеріального права: процесуальні норми регулюють не фактичні, а юридичні зв'язки, що склалися у правовідносинах, викликаються до життя потребою реалізації норм матеріального права [4, с. 277–278]. У цьому контексті, за визначенням А. М. Колодія, в цілому стан, у якому матеріальне право має свої процесуальні форми, є об'єктивно зумовленим внутрішніми закономірностями права. При цьому під матеріальним правом в юридичній науці традиційно розуміють систему норм і принципів, за допомогою яких здійснюється вплив на суспільні відносини, під процесуальним правом – систему норм і принципів, які встановлюють процедуру здійснення законних прав, свобод і обов'язків учасників суспільних відносин [5, с. 79–80]. Норми процесуального права визначають юридичні засоби і порядок діяльності щодо здійснення та захисту норм матеріального права, тобто процесуальне право складають процесуальні норми, що регламентують порядок, форми і методи реалізації прав і обов'язків, установлені в матеріальних нормах права [6, с. 15–16].

Розробку дослідженого питання почали ще в дореволюційній Росії, зокрема відомий правник І. Я. Фойницький. За його визначенням, пануюче уявлення про злочин та покарання визначає побудову кримінального процесу. У свою чергу, кримінальний процес є необхідним для застосування кримінально-правових норм. Зокрема, підставою для застосування покарання може виступати вина, що встановлена у передбаченому нормами процесуального права порядку. Те, що в процесі уявляється формою, досить часто має матеріально-правові наслідки, наприклад, зі збігом процесуальних строків утворюється давність. У цілому, як підкреслює вчений, право матеріальне сформувалося значною мірою шляхом процесу [7, с. 2–3], що ми підтримуємо, незалежно від часу, коли вказану думку було висловлено.

Ми підтримуємо думку С. О. Гемай, що зв'язок двох досліджених галузей права можна дослідити через зв'язок прав і обов'язків суб'єктів. Однак він відображає лише те, яким чином суб'єкти матеріальних (у нашому випадку кримінально-правових) відносин можуть реалізувати свої матеріальні права. Основними суб'єктами кримінально-правових відносин є держава і злочинець. Проте кримінальне процесуальне право не знає таких суб'єктів. Нормами кримінального процесуального права моделюються відносини, суб'єктами яких є державні органи (підрозділи досудового розслідування, прокурор, слідчий суддя, суд); підозрюваний, обвинувачений, підсудний, засуджений і виправданий та їхні захисники; потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач та їхні представники; свідки, експерти, поняті та багато інших, про яких у нормах кримінального права навіть не згадується (за винятком потерпілого) [2, с. 60–61]. Взаємозв'язок матеріальних і процесуальних норм забезпечує головна властивість права – його системність. Тільки спільно матеріальне і процесуальне право забезпечують регулятивну роль права. Відносна самостійність матеріальних і процесуальних норм і в той же час їх взаємозалежність, за визначенням А. П. Гетьмана, обумовлена службовою роллю процесуальних норм відносно норм матеріальних і можливістю реалізації останніх через застосування процесуальних норм, являє собою критерій розмежування і водночас співвідношення названих норм [8, с. 26–27], що ми також підтримуємо.

Норми кримінального процесуального права, за визначенням В. В. Лазарева під час дискусії з цих питань, визначають способи і строки досягнення мети і виконання завдань норм кримінального права. Реалізація норм кримінального права в ході кримінального провадження відбувається відповідно до визначених нормами кримінального процесуального права стадій. Для характеристики структури правозастосовного примусу, до якого належить і кримінальний процес, слід розрізняти, з одного боку, стадії, що відображають загальну логічну послідовність здійснення правозастосовних дій, а з іншого боку, стадії, які відображають функціональний характер вирішення конкретного провадження залежно від його особливостей, що становлять послідовні процесуальні дії, які закріплюються в різноманітних правозастосовних актах і мають на меті досягнення результату, передбаченого застосованою нормою матеріального права [9, с. 15–16].

Слід погодитись із С. О. Гемай, яка за результатами дослідження дійшла таких висновків: 1) зв'язок норм кримінального процесуального і кримінального права простежується на трьох рівнях їх співвідношення, що відповідають структурі права: галузь, інститут, норма; 2) на всіх рівнях співвідношення цих норм виявляється службова роль норм процесуального права щодо норм матеріального права; 3) суб'єктивний склад відносин, що регулюються нормами кримінального процесуального права, є набагато ширшим за суб'єктивний склад кримінально-правових відносин [2, с. 64–65].

Підсумовуючи позиції вчених із досліджених питань загальної теорії права, О. В. Мальком зазначено, що вони зводяться до виокремлення як стадій у правозастосовній діяльності трьох таких елементів: 1) установлення фактичних обставин кримінального провадження, куди відносяться дії, пов'язані з аналізом фактів, із доказуванням їх повноти і достовірності; 2) вибір і аналіз норми права; при цьому дії пов'язані з вивченням правових норм, зі встановленням їх юридичної сили тощо; 3) вирішення кримінального провадження, виражене в акті застосування права [10, с. 189–190], що ми підтримуємо.

За нашими дослідженням, залишаються невирішеними й теоретичні складові щодо визначення концептуальних понять, які останнім часом запроваджені законодавцем у кримінальне право і процес, але не уточнені та не узгоджені між собою або у вказаних та інших галузях права. Як зазначалось раніше у кримінальному праві це стосується понять кримінального проступку, юридичної особи як потерпілого тощо. Крім теоретичних проблем співвідношення кримінального процесуального і матеріального права у сучасному стані, існують прикладні проблеми, що не дають можливості удосконалити законотворчу діяльність, більш повно напрацьовувати рекомендації для практики. Так, у зв'язку із розвитком науки і реформуванням правозастосовної діяльності все частіше висловлюються науково обґрунтовані пропозиції щодо подальшої демократизації і гуманізації в разі застосування кримінально-правових видів покарання, їх послаблення відносно нетяжких і особливо тяжких видів злочинів. Ця теоретична складова за останні роки, у зв'язку з євроінтеграційними процесами, частково запроваджена у кримінальне право, зокрема стосовно зниження кримінального тиску щодо окремих видів економічних і податкових злочинів та контрабанди, не пов'язаної з незаконним обігом заборонених видів зброї, вибухівки, наркотичних речовин тощо. Окремі рекомендації та положення запроваджено й у кримінальний процес, зокрема щодо проведення дізнання стосовно кримінальних проступків, концептуальне поняття щодо яких розроблено (до речі, одними з перших в Україні фахівцями Харківського національного університету внутрішніх справ), але, на жаль, незважаючи на запровадження цього правового інституту в чинний КПК України, ще не підтримано фундаментаторами правової науки Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, які були і є першопрохідцями у юриспруденції. Водночас позитивним прикладом вказаного навчального закладу є сучасний підхід до запровадження чинного КПК України в науковий і навчальний процес, коли на одній кафедрі координується викладання кримінального процесу та оперативно-розшукової діяльності. Саме такий підхід підлягає запровадженню і в інших вищих навчальних юридичних закладах як позитивний досвід з вказаних питань. До того ж слід наголосити й на завданнях законодавця та правоохоронних органів,

наділених правом проведення оперативно-розшукової діяльності, щодо доцільності усунення неузгодженості між чинним КПК України і нормативною базою таких відомств із організації та проведення оперативно-розшукової діяльності.

Таким чином, розглядаючи аспекти про співвідношення процесуальних і матеріальних норм, слід наголосити, що зміни і проблеми соціальних та економічних умов, нормотворчість у вигляді, наприклад, прийняття нового кримінального процесуального законодавства іноді несинхронізовані і, цілком імовірно, настає ситуація, за якої законодавець створює матеріальний припис, але не встигає врегулювати порядок його процесуального забезпечення, що простежується на сьогодні. В той же час, за визначенням О. О. Сидоренко, може мати місце і зворотна ситуація, коли «форма існує без змісту»: законодавець скасовує нормативний акт, що містить норми матеріального права, залишаючи при цьому чинними процесуальні норми. Подібні ситуації підривають визначеність правового регулювання, порушуючи право на передбачуваність вимог права [1, с. 65–66]. Заслуговує на увагу особливість правової природи та частина попереднього національного кримінального процесуального законодавства, що регулювали норми окремих правових інститутів кримінального права, які перебували у прямому зв'язку з нормами інститутів кримінального процесу. Прикладом цього були всі норми розділу IX Загальної частини Кримінального кодексу України, що встановлювали підстави звільнення від кримінальної відповідальності. Ці норми корелювали відповідні кримінальні процесуальні положення ст. 7–11-1 попереднього КПК України, засади (принципи) чого не закріплено законодавцем у чинному КПК України. Зокрема, це стосується підстав звільнення від кримінальної відповідальності за амністією, прийняття законодавства про що, на нашу думку, із політичних міркувань в останні роки не здійснювалось. Вказане є суттєвою прогалиною чинного кримінального процесуального законодавства України, що ускладнює та робить більш матеріально витратним досудове розслідування у сучасних умовах.

У зв'язку з вищезазначеним законодавцю доцільно доопрацювати концептуальні напрями чинного кримінального процесуального законодавства, а також закон про кримінальну відповідальність, зокрема: 1) щодо уточнення, зміни й надання визначення правовим інститутам обох галузей права; 2) визначитись і остаточно вирішити питання про доцільність подальшого впровадження концептуального поняття і сутності кримінального проступку; 3) усунути суттєві протиріччя між кримінальним процесуальним і оперативно-розшуковим законодавством, нормативною базою щодо кримінально-процесуальної і оперативно-розшукової діяльності та додатково ввести у науку нову галузь права – оперативно-розшуковий процес;

4) удосконалити кримінальне процесуальне законодавство, що регулює підстави звільнення від кримінальної відповідальності на стадії досудового розслідування; 5) визначити у положеннях кримінального процесуального права межі реалізації норм законодавства про кримінальну відповідальність на окремих стадіях кримінального процесу.

Втім, порушені питання потребують окремого дослідження.

Список використаних джерел: 1. Сидоренко О. О. Процесуальні норми права: поняття, особливості, різновиди : монографія / О. О. Сидоренко. – Харків : Право, 2014. – 192 с. 2. Гемай С. Співвідношення норм кримінального-процесуального і кримінального права / Світлана Гемай // Вісник прокуратури. – 2007. – № 1. – С. 59–65. 3. Тихомиров Ю. А. Проблемы развития процессуального права / Ю. А. Тихомиров // Судебная реформа в России: проблемы совершенствования процессуального законодательства : по материалам науч.-практ. конф., Москва, 28 мая 2001 г. – М. : Городец, 2001. – С. 8–16. 4. Скаун О. Ф. Теорія держави і права : підручник / О. Ф. Скаун. – Харків : Консум, 2001. – 656 с. 5. Колодій А. М. Принципи права України : монографія / А. М. Колодій. – Київ : Юрінком Інтер, 1998. – 208 с. 6. Скобелкин В. Н. Обеспечение трудовых прав рабочих и служащих (нормы и правоотношения) / В. Н. Скобелкин. – М. : Юрид. лит., 1982. – 167 с. 7. Фойницкий И. Я. Курс уголовного судопроизводства : в 2 т. / И. Я. Фойницкий. – СПб. : Тип. М-ва путей сообщения, 1884. – Т. 1. – 624 с. 8. Гетьман А. П. Еколого-процесуальна правова теорія: проблеми становлення і розвитку : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.06 / Гетьман Анатолій Павлович. – Харків, 1995. – 32 с. 9. Лазарев В. В. Роль процессуальных норм в обеспечении эффективности правоприменения / В. В. Лазарев // Юридические гарантии применения права и режима социалистической законности в СССР : межвуз. тематич. сб. – [Вып. 3]. – Ярославль : [Изд-во Ярослав. ун-та], 1976. – С. 15–18. 10. Малько А. В. Теория государства и права в вопросах и ответах : учеб.-метод. пособие / А. В. Малько. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Юристъ, 2002. – 298 с. – (Institutiones).

Надійшла до редколегії 26.09.2014

Юхно А. А. Отдельные аспекты соотношения норм уголовного процессуального и уголовного права в современных условиях применения положений действующего Уголовного процессуального кодекса Украины

Рассмотрены актуальность и специфика соотношения норм уголовного процессуального и уголовного права в условиях введения в правоприменительную деятельность правоохранительных органов и в досудебное расследование действующего уголовного процессуального законодательства Украины. Проанализировано состояние научной разработки этих вопросов в историческом аспекте и в современном положении. Указано на имеющиеся и нерешённые проблемы в теоретическом и законодательном направлениях и предложены пути их решения, а также предоставлены рекомендации и предложения по усовершенствованию уголовного процессуального и уголовного права по этим вопросам с целью обеспечения прав, свобод и законных интересов личности.

Ключевые слова: процессуальные положения, соотношение, право-применительная деятельность, субъекты, нормы материального права, генезис формирования и совершенствования понятий, нормы процессуального права, моделирование отношений, предложения по усовершенствованию.

Yukhno O. O. Comparison of criminal procedure and criminal law in the frames of the Criminal Procedure Code of Ukraine

The author of the article analyzed the relevance and specificity of the rules of criminal procedure and criminal law according to the new Criminal Procedure Code that is used by law enforcement agencies, including the bodies of pretrial investigation. The author establishes that it is also important during the police reform and improvement of national legislation that provides rights, freedoms and legitimate interests of citizens, especially at the stage of criminal proceedings.

It was established that despite the fact that the Criminal Code of Ukraine adopted more than 13 years ago, and Criminal Procedure Code only 2 years, the first is not amended yet.

The author expressed his scientific point of view to the discussed issues and problems studied, researched the genesis of a specified in historical terms, and summarized the current state of development of this field of science in the modern world.

The author made judgments about the unsolved theoretical, practical and legal aspects of the theme research, as well as concrete ways to address these issues. Also the author summed up, that this direction in science should be studied further.

Keywords: procedural provisions, value, law enforcement, subjects, the genesis of the formation and improvement of concepts, procedure standards, simulation of relations, suggestions for improvement.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС,
ФІНАНСОВЕ ПРАВО, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342.565

І. А. Артеменко

**ПИТАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ФОРМ ДІЯЛЬНОСТІ
ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ: ПОНЯТТЯ, ВИДИ ТА ЗМІСТ**

На підставі розуміння концепції сучасного адміністративного процесу здійснено класифікацію процесуальних форм діяльності органів виконавчої влади (юрисдикційні та неюрисдикційні) та розглянуто їх із врахуванням системи органів виконавчої влади як сукупність трьох організаційно-правових рівнів: 1) вищого; 2) центрального; 3) адміністративно-територіального.

Ключові слова: процесуальна форма, юрисдикційна діяльність, неюрисдикційна діяльність, органи виконавчої влади, суб'єкти публічної адміністрації, дозвільна діяльність, звернення громадян, контрольно-наглядова діяльність.

Кожному з видів органів виконавчої влади притаманний особливий «набір» форм діяльності залежно від завдань і функцій, що реалізуються. Безумовно, діяльність органів виконавчої влади переважно реалізується за допомогою адміністративно-правових її форм як зовнішнього вияву конкретних дій, що здійснюють органи виконавчої влади для реалізації поставлених перед ними завдань. Ця стаття є продовженням порушеної нами проблематики щодо процесуальних форм діяльності органів виконавчої влади [1], її **метою** є з'ясування та розкриття змісту основних процесуальних форм діяльності органів виконавчої влади.

Певною мірою зміст процесуальних форм діяльності органів виконавчої влади розкривався у роботах Н. В. Александрової та Р. О. Куйбіди, О. В. Бачуна, Е. Ф. Демського, О. В. Кузьменко, А. Т. Комзюка, В. М. Бевзенка, Р. С. Мельника, О. П. Рябченко, В. С. Стефанюка, М. М. Тищенко та інших. Праці зазначених авторів є для нас добрим науковим підґрунтям для подальших досліджень питань реалізації процесуальних форм діяльності органів виконавчої влади.

Виходячи з концепції сучасного адміністративного процесу, нами було зроблено висновок, що зміст процесуальних форм діяльності органів виконавчої влади складають юрисдикційні та неюрисдикційні процесуальні форми діяльності. Юрисдикційні процесуальні форми діяльності поділено на судові та позасудові [1].

Виходячи із запропонованої класифікації процесуальних форм діяльності органів виконавчої влади, вважаємо за необхідне розглянути їх більш детально із врахуванням системи органів виконавчої влади як сукупності трьох організаційно-правових рівнів: 1) вищого – Кабінет Міністрів України; 2) центрального – міністерства, державні служби, державні агентства, державні інспекції та інші

© Артеменко І. А., 2014

центральні органи виконавчої влади зі спеціальним статусом; 3) адміністративно-територіального – місцеві державні адміністрації.

Так, процесуальні форми діяльності Кабінету Міністрів України включають як юрисдикційні, так і неюрисдикційні форми діяльності.

Кабінет Міністрів України є органом державної влади і відповідно до ст. 48 КАС України може бути учасником розгляду адміністративної справи, а отже, має повноцінні юрисдикційно-судові процесуальні форми діяльності [2]. Згідно зі ст. 49 КАС України Кабінет Міністрів України як особа, яка бере участь у справі, має право: 1) знати про дату, час і місце судового розгляду справи, про всі судові рішення, які ухвалюються у справі та стосуються його інтересів; 2) знайомитися з матеріалами справи; 3) заявляти клопотання і відводи; 4) давати усні та письмові пояснення, доводи та заперечення; 5) подавати докази, брати участь у дослідженні доказів; 6) висловлювати свою думку з питань, які виникають під час розгляду справи, задавати питання іншим особам, які беруть участь у справі, свідкам, експертам, спеціалістам, перекладачам; 7) подавати заперечення проти клопотань, доводів і міркувань інших осіб; 8) знайомитися з технічним записом, журналом судового засідання, протоколом про вчинення окремої процесуальної дії і подавати письмові зауваження до них; 9) робити із матеріалів справи виписки, знімати копії з матеріалів справи, одержувати копії судових рішень; 10) оскаржувати судові рішення у частині, що стосується його інтересів; 11) користуватися іншими процесуальними правами, наданими йому цим Кодексом.

Згідно із КАС України Кабінет Міністрів України може бути як відповідачем, так і позивачем у межах адміністративного судового процесу. У випадках, установлених законом, Кабінет Міністрів України може звертатися до адміністративного суду з адміністративними позовами про захист прав, свобод та інтересів інших осіб і брати участь у цих справах. При цьому Кабінет Міністрів України повинен надати адміністративному суду докази, які підтверджують наявність поважних причин, що унеможливають самостійне звернення цих осіб до адміністративного суду для захисту своїх прав, свобод та інтересів [2].

Отже, Кабінет Міністрів України користується всіма правами та обов'язками, передбаченими КАС України для інших органів державної влади.

Особливістю юрисдикційно-судової форми діяльності Кабінету Міністрів України є те, що згідно з Регламентом Кабінету Міністрів України його інтереси під час розгляду справ адміністративними судами представляє Міністерство юстиції України [3].

Документи, що надходять до Кабінету Міністрів України, з питань розгляду адміністративними судами справ, стороною або третьою особою в яких є Кабінет Міністрів України, Секретаріат Кабінету Міністрів України надсилає в день їх реєстрації Міністерству

юстиції України та органу виконавчої влади (підприємству, установі, організації), причетному до вирішення питання, що розглядається судом, для підготовки необхідних матеріалів та документів Кабінету Міністрів України.

У подальшому в разі надходження ухвали суду про відкриття провадження у справі щодо оскарження актів Кабінету Міністрів України його Секретаріат невідкладно надсилає Міністерству юстиції України копії оспорюваного акта і документів, на підставі яких він був прийнятий. Причетний до розгляду справи орган публічної влади подає Міністерству юстиції України на його вимогу та у визначений ним строк обґрунтований висновок разом з копіями необхідних документів, завіреними у встановленому порядку, а також у разі потреби відповідні пояснення. Міністерство юстиції України разом з причетним до розгляду справи органом публічної влади забезпечує підготовку необхідних для провадження у справі матеріалів, готує відповідні документи Кабінету Міністрів України (відзив, заява тощо) та надсилає їх суду у визначений законодавством строк з одночасним поданням копій Кабінетові Міністрів України [3].

Після винесення рішення за суттю справи виконавчий документ або постанова про відкриття виконавчого провадження у разі надходження до Кабінету Міністрів України надсилається відповідним центральним та місцевим органам виконавчої влади, державним господарським об'єднанням, підприємствам, установам та організаціям листом за підписом міністра Кабінету Міністрів України або за його дорученням одного із його заступників для внесення у визначений строк Кабінетові Міністрів України пропозицій щодо забезпечення виконання рішення суду. Про виконавчий документ або постанову Секретаріат одночасно інформує Прем'єр-міністра України [3].

З наведеного можемо зробити висновок, що реалізація юрисдикційно-судової процесуальної форми діяльності Кабінету Міністрів України здійснюється за участю Міністерства юстиції України та Секретаріату Кабінету Міністрів України.

Що стосується юрисдикційно-несудової процесуальної форми діяльності Кабінету Міністрів України, то вона в першу чергу здійснюється шляхом реалізації дисциплінарних проваджень з питань відповідальності підпорядкованих органів державної влади та посадових осіб.

Відповідно до Закону України «Про Кабінет Міністрів України» посада члена уряду (міністра) належить до політичної посади, на яку не поширюється трудове законодавство та законодавство про державну службу. Виходячи з цього, міністр несе політичну відповідальність, яка полягає у відповідальності політика перед Прем'єр-міністром, що може призвести тільки до втрати влади (посади). Зазвичай рішення про відставку приймається «з політичних мотивів». Як зазначає В. І. Мельниченко, політична відповідальність є не стільки

індивідуальною, скільки колективною; не стільки ретроспективною (такою, що передбачає настання негативних наслідків у разі вчинення певних дій, прийняття рішень або бездіяльності), скільки позитивною, спрямованою на формування свідомого ставлення до виконання влади як вияву публічної довіри [4].

Відповідно до ст. 45 вищезгаданого Закону міністр несе як солідарну відповідальність за результати діяльності Кабінету Міністрів України, так і індивідуальну відповідальність за стан справ у доручених їм сферах державного управління (звільнення з посади окремого члена Уряду) [5]. На думку Н. Г. Плахотнюк, індивідуальну юридичну відповідальність керівника за рішення органу зумовлює принцип призначуваності [6, с. 147].

Особиста відповідальність міністра передбачена і в Типовому положенні про міністерство України [7]. Держава, наділяючи міністра правом приймати рішення, формувати та реалізовувати державну політику у відповідній сфері (в тому числі й шляхом видання нормативних актів), передбачає його персональну відповідальність, яка не повинна залежати від будь-яких факторів, що вплинули на це рішення.

Міністр як керівник міністерства несе відповідальність за здійснення своєї нормотворчої функції на етапах прийняття рішення щодо розробки нормативного акта, визначення відповідальних за розробку проекту нормативного акта, затвердження нормативного акта шляхом підписання наказу.

Президент України, Прем'єр-міністр України можуть оголосити догану міністру за неналежне виконання службових обов'язків, і така відповідальність має дисциплінарний характер. Проте, як показує практика, жоден міністр не був притягнутий до подібного виду дисциплінарної відповідальності, незважаючи на результати перевірок, проведених органами юстиції.

Отже, дисциплінарне провадження в діяльності Кабінету Міністрів України полягає у відповідальності міністрів перед Президентом України та Прем'єр-міністром України і на практиці зводиться до позбавлення винних осіб посади.

Важливою процесуальною формою діяльності Кабінету Міністрів України є провадження за зверненнями громадян. Така форма здійснюється відповідно до Регламенту Кабінету Міністрів України [3].

Звернення громадян, адресовані Кабінетові Міністрів України, Прем'єр-міністрові України та іншим членам уряду, розглядаються Секретаріатом Кабінету Міністрів України, після чого Секретаріат опрацьовує звернення та готує пропозиції для розгляду Прем'єр-міністром України чи міністрами для прийняття рішення щодо порушеного питання. Відповіді за результатами розгляду звернень громадян надають Прем'єр-міністр, Перший віце-прем'єр-міністр, віце-прем'єр-міністри, міністр Кабінету Міністрів, міністр, який не очолює

міністерство, та відповідно до компетенції керівники органів виконавчої влади, інші уповноважені посадові особи [3].

Крім розглянутої процедури розгляду звернень, члени Кабінету Міністрів України проводять особистий прийом громадян відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про організацію особистого прийому громадян у Кабінеті Міністрів України».

Особливе місце серед процесуальних форм діяльності Кабінету Міністрів України посідає провадження стосовно прийняття та опрацювання адміністративних актів (актів публічного управління). До речі зазначена процесуальна форма діяльності була нами досліджена в попередніх наукових працях [8; 9].

Важливою складовою системи органів виконавчої влади є центральні органи виконавчої влади, які зобов'язані забезпечувати проведення державної політики у відповідних сферах і галузях суспільного та державного життя, виконання Конституції та законів України, актів Президента України, Уряду тощо [10].

Центральні органи виконавчої влади відповідно до ст. 48 КАС України можуть брати участь в розгляді адміністративних справ. Будь-який центральний орган виконавчої влади як особа, яка бере участь у справі, має права, передбачені ст. 46 КАС України. Центральні органи виконавчої влади можуть виступати як відповідачем, так і позивачем у межах адміністративного судового процесу.

У випадках, установлених законом, центральний орган виконавчої влади також може звертатися до адміністративного суду з адміністративними позовами про захист прав, свобод та інтересів інших осіб і брати участь у цих справах. При цьому відповідний орган повинен надати адміністративному суду докази, які підтверджують наявність поважних причин, що унеможливають самостійне звернення цих осіб до адміністративного суду для захисту своїх прав, свобод та інтересів [2].

Згідно з КАС України в певних випадках лише центральні органи виконавчої влади можуть виступати позивачами. Так, наприклад, позовні заяви про примусове видворення іноземців та осіб без громадянства з території України і затримання їх у зв'язку з таким видворенням подаються до окружного адміністративного суду органами внутрішніх справ, органами охорони державного кордону або Службою безпеки України [2].

Отже, центральні органи виконавчої влади користуються всіма правами та обов'язками, передбаченими для інших органів державної влади КАС України.

Характерною процесуальною формою діяльності переважної більшості центральних органів виконавчої влади є провадження у справах про адміністративні правопорушення. Законодавець лише у двох випадках передбачає способи виконання постанов в справах про адміністративні правопорушення, а саме у провадженні щодо

виконання штрафу та у провадженні щодо виконання постанови у частині відшкодування майнової шкоди (ст. 307, 308, 329, 330 КУ-пАП). Проте, на нашу думку, такий поділ виконавчого провадження не зовсім повний. Слід говорити також про добровільне і примусове виконання як про підвиди провадження щодо виконання постанов про накладення адміністративного штрафу та провадження щодо виконання постанов у частині відшкодування майнової шкоди [11].

Особливою процесуальною формою діяльності центральних органів публічної влади є дисциплінарне провадження, оскільки вона притаманна усім без винятку центральним органам виконавчої влади. Характеризуючи в загальних рисах порядок притягнення працівників центральних органів виконавчої влади до дисциплінарної відповідальності, слід звернути увагу на те, що у чинному законодавстві про працю передбачено два види дисциплінарної відповідальності, кожному з яких притаманні свої характерні особливості щодо видів, порядку застосування й оскарження дисциплінарних стягнень.

Виокремлюють загальну і спеціальну дисциплінарні відповідальності. Загальна дисциплінарна відповідальність передбачена Кодексом законів про працю України і правилами внутрішнього трудового розпорядку для всіх категорій працівників, крім тих, правове регулювання трудової діяльності яких лежить у площині застосування спеціального законодавства України або відомчих актів (статутів чи положень про дисципліну). Слід зазначити, що за загальним правилом за порушення трудової дисципліни до працівника може бути застосовано тільки один з таких заходів стягнення, як догана та звільнення, але це стосується тільки загальної дисциплінарної відповідальності [12].

Для спеціальної ж дисциплінарної відповідальності є характерною можливість застосування до порушника трудової дисципліни, крім догани і звільнення, ще й таких заходів дисциплінарного стягнення та впливу, зокрема, як: пониження в класному чині, пониження в посаді, позбавлення нагрудного знака, звільнення з позбавленням класного чину, попередження про неповну службу відповідність, затримка до одного року у присвоєнні чергового рангу або у призначенні на вищу посаду, усне зауваження, зауваження, сувора догана, пониження в спеціальному званні на один ступінь та ін. [13].

Як і попередня процесуальна форма діяльності, провадження за зверненнями (скаргами) осіб притаманне всім без винятку центральним органам виконавчої влади. Центральні органи виконавчої влади відповідно до Закону України «Про звернення громадян» зобов'язані розглядати звернення (скарги) та повідомити громадянина про результати їх розгляду [14]. Провадження стосовно розгляду звернень та скарг зазвичай врегульовано і внутрішніми нормативними документами кожного окремого центрального органу виконавчої влади (регламентом, положенням тощо).

Серед неюрисдикційних процесуальних форм діяльності центральних органів виконавчої влади універсальною формою для всіх центральних органів виконавчої влади є провадження щодо опрацювання та прийняття адміністративних актів.

Надзвичайно поширеною процесуальною формою діяльності центральних органів виконавчої влади є дозвільне провадження. Це пояснюється в першу чергу сутністю дозвільного провадження та завданнями центральних органів виконавчої влади з врегулювання суспільних відносин. Характерними ознаками дозвільного провадження є: сукупність дій, що здійснюються адміністративним органом; обов'язкова послідовність вчинення таких дій; усі вчинені дії стосуються вирішення питання про забезпечення реалізації права осіб на виконання певних дій або зайняття певними видами діяльності; результатом такого провадження є отримання особою-заявником документа дозвільного характеру або відмови у видачі такого документа у випадках, передбачених законодавством [15, с. 154].

Останньою процесуальною формою діяльності центральних органів виконавчої влади, яку ми розглянемо в межах цієї статті, є провадження щодо реалізації контрольно-наглядових повноважень. Така форма діяльності притаманна всім без винятку центральним органам виконавчої влади. За своєю правовою природою контрольно-наглядові провадження центральних органів виконавчої влади належать до адміністративно-правових засобів попередження правопорушень у суспільстві і мають на меті: здійснення превентивного впливу на правовідносини; отримання інформації (даних) про фактичний стан підконтрольного об'єкта, даних щодо виконання ними вимог нормативно-правових актів, виявлення правопорушень; надання допомоги підконтрольній структурі в наведенні порядку на об'єкті; припинення порушення вимог законодавства.

До системи контрольно-наглядових проваджень центральних органів виконавчої влади можна віднести такі, відносно самостійні, провадження щодо: а) проведення перевірок; б) вилучення документів; в) витребування інформації та документів; г) контролю за дотриманням правил паспортної системи; ґ) забезпечення безпеки дорожнього руху (дотримання законів, правил, нормативів у цій сфері); д) ведення профілактичного обліку правопорушників, криміналістичного та оперативного обліків [16].

Третім видом органів виконавчої влади є місцеві державні адміністрації, які згідно зі ст. 48 КАС України є суб'єктами адміністративно-судового процесу, що дозволяє говорити про існування відповідної процесуальної форми діяльності адміністрацій. Місцеві державні адміністрації беруть участь в адміністративно-судовому процесі як відповідач і позивач. Місцева державна адміністрація як особа, що бере участь у справі, має права, передбачені ст. 46 КАС України. Відповідно до КАС України місцева державна адміністрація також

може звертатися до адміністративного суду з адміністративними позовами про захист прав, свобод та інтересів інших осіб і брати участь у цих справах. У такому випадку вона надає адміністративному суду докази, які підтверджують наявність поважних причин, що унеможливають самостійне звернення цих осіб до адміністративного суду для захисту своїх прав, свобод та інтересів [2].

Згідно із Типовим регламентом місцевої державної адміністрації [17] правове забезпечення діяльності місцевої державної адміністрації, а також надання методичної та іншої практичної допомоги з правових питань здійснює юридичний відділ апарату місцевої державної адміністрації. Саме на цей структурний підрозділ покладається обов'язок представляти інтереси відповідної місцевої держадміністрації в судах та інших державних органах під час розгляду правових питань або спорів, у тому числі і в межах адміністративно-судового процесу [17].

Дисциплінарне провадження як процесуальна форма діяльності місцевих державних адміністрацій врегульоване положеннями КЗпП, законів України «Про державну службу» та «Про місцеві державні адміністрації». Крім того, питання дисциплінарного провадження уточнюються у Правилах внутрішнього трудового розпорядку місцевих державних адміністрацій. Порушення трудової дисципліни, невиконання чи неналежне виконання з вини працівника апарату покладених на нього трудових обов'язків та перевищення своїх повноважень, недотримання обмежень, пов'язаних із проходженням державної служби, а також вчинок, який порочить працівника апарату як державного службовця або дискредитує місцевої державної, тягне за собою застосування дисциплінарного стягнення. За порушення трудової дисципліни до працівника апарату може бути застосовано один з таких заходів дисциплінарного стягнення, як догана, звільнення. До державних службовців, крім дисциплінарних стягнень, передбачених чинним законодавством про працю України, можуть застосовуватись такі заходи дисциплінарного впливу: попередження про неповну службову відповідність; затримка до одного року у присвоєнні чергового рангу або у призначенні на вищу посаду.

Отже, можемо зробити висновок, що дисциплінарне провадження в місцевій державній адміністрації здійснюється подібно до інших органів виконавчої влади, базуючись на єдиній законодавчій базі про державну службу.

Організація провадження за зверненнями (скаргами) громадян є наступною процесуальною формою діяльності місцевих державних адміністрацій. Відповідно до Типового регламенту кожна місцева держадміністрація організовує в установленому порядку розгляд звернень громадян – пропозицій (зауважень), заяв (клопотань), скарг. Організація розгляду звернень громадян, у тому числі ведення діловодства

та проведення особистого прийому громадян, покладається на відповідний структурний підрозділ апарату місцевої держадміністрації [17].

Враховуючи завдання місцевих державних адміністрацій, провадження щодо реалізації контрольно-наглядових повноважень є основною неюрисдикційною процесуальною формою діяльності. Одним із напрямів провадження з реалізації контрольно-наглядових повноважень є здійснення контролю за виконанням делегованих повноважень органів місцевого самоврядування.

Згідно з нормативно-правовими актами [17] обласною державною адміністрацією контроль може здійснюватися у різноманітних формах: періодичної комплексної або цільової перевірки організації та стану виконання завдань безпосередньо на місцях, розгляду роботи (заслуховування звіту) виконавців на засіданнях колегії, нарадах у голови обласної державної адміністрації або його заступників з виконання встановлених завдань, експертизи, аналізу та узагальнення у визначені терміни письмової інформації виконавців про стан виконання в цілому або окремих установлених ними завдань; систематичного аналізу статистичних та оперативних даних, що характеризують стан їх виконання; нагляду за діями підконтрольного, координації діяльності контрольних органів, розгляду скарг та інших. Особливе значення мають перевірки, які містять у собі встановлення фактичних даних та збір інформації про виконання нормативно-правових актів. У свою чергу, слід вказати форми контрольної діяльності: аналіз актів органів місцевого самоврядування, надання органами місцевого самоврядування інформації про виконання делегованих повноважень органів виконавчої влади, проведення перевірок діяльності виконавчих органів сільських, селищних, міських рад. Ці форми включаються у щорічні плани здійснення контролю, які затверджуються головою.

Отже, нами було розглянуто та проаналізовано основні процесуальні форми діяльності органів виконавчої влади. Під процесуальною формою діяльності органу виконавчої влади ми розуміємо сукупність однорідних дій щодо реалізації комплексу процедур відповідно до наданої компетенції конкретного органу та вимог до їх здійснення. У свою чергу, зміст процесуальних форм діяльності органів виконавчої влади складають юрисдикційні та неюрисдикційні процесуальні форми діяльності.

Список використаних джерел: 1. Артеменко І. А. Процесуальні форми діяльності органів виконавчої влади / І. А. Артеменко // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – 2013. – Випуск 21. – Ч. 1. – Т. 2. – С. 109–111. 2. Кодекс адміністративного судочинства України : закон від 06.07.2005 № 2747-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>. 3. Про затвердження Регламенту Кабінету Міністрів України : постанова Кабінету Міністрів України від 18.07.2007 № 950 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950-2007>. 4. Мельниченко В. І. Політична відповідальність влади в демократичній державі:

необхідність, сутність, механізм забезпечення [Електронний ресурс] / В. І. Мельниченко // Український соціум. – 2003. – № 1 (2). – Режим доступу: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=8&n=50&c=1080>. 5. Про Кабінет Міністрів України : закон України від 27.02.2014 № 794-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18>. 6. Плахотнюк Н. Г. Відповідальність як складова правового статусу органу публічної влади / Н. Г. Плахотнюк // Інновації в державному управлінні: системна інтеграція освіти, науки, практики : матеріали наук.-практ. конф. (м. Київ, 27 трав. 2011 р.) – Київ : НАДУ, 2011. – Т. 2. – С. 146–148. 7. Типове положення про міністерство України : указ Президента України від 24.12.2010 № 1199/2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/12729.html>. 8. Артеменко І. А. Поняття адміністративних актів органів виконавчої влади [Електронний ресурс] / І. А. Артеменко // Право і Безпека. – 2012. – № 4 (46). – С. 36–40. – Режим доступу: <http://pb.univd.edu.ua/?controller=service&action=download&download=8337>. 9. Артеменко І. А. До питання класифікації адміністративних актів органів виконавчої влади / І. А. Артеменко // Національне та міжнародне право в сучасному вимірі : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., Запоріжжя, 28–29 верес. 2012 р. : у 2 ч. – Ч. 2. – Запоріжжя : Запорізь. міська громад. організація «Істина», 2012. – С. 43–44. 10. Про центральні органи виконавчої влади : закон України від 17.03.2011 № 3166-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-17>. 11. Кодекс України про адміністративні правопорушення : закон від 07.12.1984 № 8073-X [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>. 12. Кодекс законів про працю України : закон від 10.12.1971 № 322-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08>. 13. Мішенков А. О. Види, підстави та порядок накладення дисциплінарних стягнень / А. О. Мішенков [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/23358>. 14. Про звернення громадян : закон України від 02.10.1996 № 393/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96>. 15. Лиско Г. До питання природи дозвільного провадження та його місця в адміністративному процесі / Г. Лиско // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – Вип. 58. – 2013. – С. 152–156. 16. Чайко В. С. Контрольно-наглядове провадження органів внутрішніх справ України як форма адміністративно-правової діяльності / В. С. Чайко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.lex-line.com.ua/?language=ru&go=full_article&id=553. 17. Про затвердження Типового регламенту місцевої державної адміністрації : постанова Кабінету Міністрів України від 11.12.1999 № 2263 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2263-99>.

Надійшла до редколегії 15.09.2014

Артеменко И. А. Вопрос реализации процессуальной формы деятельности органов исполнительной власти: понятие, виды и содержание

На основании понимания концепции современного административного процесса осуществлена классификация процессуальных форм деятельности органов исполнительной власти (юрисдикционные и неюрисдикционные) и

рассмотрено их с учётом системы органов исполнительной власти как совокупности трёх организационно-правовых уровней: 1) высшего; 2) центрального; 3) административно-территориального.

Ключевые слова: процессуальная форма, юрисдикционная деятельность, неюрисдикционная деятельность, органы исполнительной власти, субъекты публичной администрации, разрешительная деятельность, обращения граждан, контрольно-надзорная деятельность.

Artemenko I. A. Issues of realizing procedural form of executive power agencies' activity: concept, types and content

On the basis of understanding the modern administrative process the author of the article realized classification of procedural forms of executive power agencies' activity (jurisdictional and non- jurisdictional); these forms were studied considering the system of executive power agencies as a combination of three organizational and legal levels: 1) higher; 2) central; 3) administrative and territorial.

Jurisdictional procedural forms of activity are classified into judicial and non-judicial. The first category is related to the participation of executive power agencies in administrative and court process as the subject of authority. Non-judicial jurisdictional procedural forms of executive power agencies' activity concern the cases of administrative petty offences, disciplinary proceedings and proceedings of individuals' appeals (complaints).

Non-jurisdictional procedural forms of executive power agencies' activity must be related to the proceedings on adopting administrative acts, registration proceedings, licensing proceedings, constituent proceedings, proceedings on realizing control and supervisory authorities, executive proceedings, certificate proceedings, proceedings on land, environmental, financial, budgetary and tax cases, etc.

Under the procedural form of executive power agency's activity the author offered to understand a set of similar actions in realizing the complex of procedures according to the competence of a particular agency and requirements of their realization.

Keywords: procedural form, jurisdictional activity, non-jurisdictional activity, executive power bodies, subjects of public administration, licensing activity, citizens' appeal, control and supervision activity.

УДК [351.755.61+351.756](477)

І. О. Гарна-Іванова

ЗАГАЛЬНИЙ ОГЛЯД СИСТЕМИ ПОВНОВАЖЕНЬ СУБ'ЄКТІВ ЗДІЙСНЕННЯ МІГРАЦІЙНОГО КОНТРОЛЮ В УКРАЇНІ

Виконано загальний огляд системи повноважень суб'єктів здійснення міграційного контролю в Україні, акцентовано увагу на Державній міграційній службі України як провідному суб'єкті здійснення міграційного контролю. Сформульовано загальне поняття суб'єктів здійснення міграційного контролю в Україні. Проведено аналіз правового регулювання повноважень суб'єктів здійснення міграційного контролю в Україні, звернуто увагу на його переваги та недоліки, зроблено відповідні висновки.

© Гарна-Іванова І. О., 2014

Ключові слова: міграційний контроль, суб'єкти здійснення міграційного контролю, Державна міграційна служба України, діяльність громадських організацій.

Для успішного вирішення завдань щодо захисту державної безпеки та національних інтересів України у сфері міграції, забезпечення дотримання законодавства в цій сфері, ефективного управління міграційними процесами, протидії нелегальній міграції Державна міграційна служба України як провідний суб'єкт здійснення міграційного контролю взаємодіє з органами виконавчої влади, правоохоронними органами, громадськими організаціями. Звісно, не всі органи виконавчої влади України уповноважені займатися виключно формуванням та реалізацією державної політики у сфері міграції. Окремі органи виконавчої влади України (зокрема правоохоронні органи) створено спеціально з метою формування та підтримання державної політики у сфері міграційного правопорядку. Але для переважної більшості органів держави (Президент України, Кабінет Міністрів України, центральні органи виконавчої влади, місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування) сутність міграційного контролю полягає у визначенні основних засад формування державної політики у сфері міграції, розробки та прийняття відповідних нормативно-правових актів, реалізації вимог нормативно-правових актів.

Сучасний стан міграційного правопорядку в Україні говорить про незадовільні результати діяльності та відсутність відпрацьованого механізму взаємодії суб'єктів міграційного контролю. Тому своєчасним і важливим є проведення аналізу норм чинного законодавства, що визначає повноваження суб'єктів здійснення міграційного контролю в Україні.

Як предмет наукових пошуків діяльність суб'єктів здійснення міграційного контролю вже досить давно перебуває у центрі уваги науковців, зокрема її вивчали: В. Б. Авер'янов, О. М. Бандурка, О. О. Бандурка, О. В. Кузьменко, О. А. Малиновська, С. О. Мосьондз, В. О. Новік, В. І. Олефір, О. І. Піскун, І. М. Прибиткова, Ю. І. Римаренко, С. Б. Чехович, М. О. Шульга та інші автори. Але, попри зусилля цих та інших дослідників проблематика щодо удосконалення діяльності суб'єктів міграційного контролю в Україні і досі не втрачає своєї актуальності, тим більше, що й досі відсутнє у науці комплексне дослідження повноважень зазначених суб'єктів.

Тому **метою** статті є визначення поняття та окреслення повноважень суб'єктів здійснення міграційного контролю в Україні на основі аналізу законодавства України і практики його реалізації. Також необхідно зробити відповідні висновки і назвати певні рекомендації.

Під суб'єктами здійснення міграційного контролю в Україні будемо розуміти сукупність органів виконавчої влади, правоохоронних органів та громадських організацій, які спрямовують свою діяльність

на формування та реалізацію державної політики у сфері міграції, а саме імміграції та еміграції, у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів.

Провідним суб'єктом здійснення міграційного контролю в Україні є Державна міграційна служба України. Положення про Державну міграційну службу України закріплює, що зазначена служба є органом виконавчої влади, що створена для реалізації державної політики у сферах міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів [1]. Правове регулювання повноважень Державної міграційної служби України здійснюється низкою нормативних актів.

Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» визначає повноваження Державної міграційної служби України щодо здійснення міграційного контролю за виконанням рішень про примусове повернення іноземців та осіб без громадянства (ч. 6 ст. 26); щодо звернення з позовом до адміністративного суду про примусове видворення з України іноземців та осіб без громадянства [2].

Пункт 12 ст. 7 Закону України «Про біженців та осіб, які потребують тимчасового або додаткового захисту» до повноважень Державної міграційної служби України відносить ведення діловодства і прийняття рішення щодо надання відповідного статусу особі, що включає в себе:

- реєстрацію заяв про визнання особи біженцем або такою, яка потребує додаткового захисту;
- проведення дактилоскопіювання особи, яка подала заяву про визнання її біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту;
- направлення особи на обстеження для встановлення віку;
- заповнення реєстраційного листа на особу, яка звернулася із заявою про визнання її біженцем;
- оформлення особової справи та ін. [3].

Закон України «Про громадянство України» передбачає повноваження Державної міграційної служби України щодо:

- встановлення належності до громадянства України;
- прийняття до громадянства України;
- виконання рішень Президента України з питань громадянства;
- видання особам, які набули громадянства України, паспортів громадянина України, тимчасових посвідчень громадянина України, довідок про реєстрацію особи громадянином України;
- вилучення в осіб, громадянство яких припинено або стосовно яких скасовано рішення про оформлення набуття громадянства України, паспортів громадянина України, тимчасових посвідчень громадянина України, паспортів громадянина України для виїзду за кордон та видання довідок про припинення громадянства України;

– ведення обліку осіб, які набули громадянство України, та осіб, які припинили громадянство України, та інше [4].

Закон України «Про імміграцію» ст. 6 передбачає повноваження Державної міграційної служби України: по-перше, прийняття заяв щодо надання дозволу на імміграцію від осіб, які перебувають в Україні на законних підставах; по-друге, проведення перевірки правильності оформлення документів, дотримання умов щодо надання дозволу на імміграцію; по-третє, видає та вилучає посвідки на постійне проживання; забезпечує ведення обліку осіб, які подали заяви про надання дозволу на імміграцію, та осіб, яким надано такий дозвіл [5].

Стаття 222-2 Кодексу про адміністративні правопорушення України відносить до повноважень Державної міграційної служби України питання розгляду справ про адміністративні правопорушення у сфері міграції і накладання адміністративних стягнень [6].

Поряд із законами України повноваження Державної міграційної служби України передбачені деякими підзаконними актами, зокрема:

– Положенням про Державну міграційну службу України, затвердженим указом Президента України від 6 квітня 2011 р. № 405/2011;

– Порядком продовження строку перебування та продовження або скорочення строку тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства на території України, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 15 лютого 2012 р. № 150;

– Порядком розгляду заяв іноземців та осіб без громадянства про продовження строку перебування на території України, затвердженим наказом МВС України від 25 квітня 2012 р. № 363;

– Порядком проведення заходів щодо здійснення нагляду та контролю за виконанням законодавства в міграційній сфері, затвердженим наказом МВС України, Міністерством соціальної політики України, Міністерством науки і освіти України від 4 вересня 2013 р. № 850/536/1226;

– Інструкцією з оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення Державною міграційною службою України, затвердженою наказом МВС України 28 серпня 2013 р. № 825.

Вивчення нормативно-правової бази, що визначає повноваження працівників Державної міграційної служби України, наштовхує на висновок про важливість концентрації всього переліку повноважень у єдиному законі України «Про Державну міграційну службу України». Оскільки від належної правової врегульованості діяльності цієї служби залежить ефективність здійснення повноважень щодо проведення міграційного контролю і налагодження міграційного правопорядку в Україні.

Теоретичний підхід вивчення повноважень працівників Державної міграційної служби України щодо здійснення міграційного контролю

надає можливість класифікувати їх на: процесуальні й організаційні повноваження. Процесуальні повноваження – ведення справ (у сферах громадянства, реєстрації, імміграції, трудової міграції, отримання статусу біженця, боротьби з нелегальною міграцією). До організаційних повноважень можна віднести: формування державного замовлення на підготовку фахівців у сфері міграції (кадрове забезпечення міграційного контролю); замовлення робіт зі створення Державної інформаційної системи реєстраційного обліку фізичних осіб та їх документування; виконання функцій замовника з розроблення зразків, виготовлення та постачання бланків паспортних та інших документів, що посвідчують особу; здійснення інших правозастосовчих і правоохоронних повноважень на основі і на виконання Конституції та законів України.

Отже, можна підкреслити важливість як процесуальних повноважень працівників Державної міграційної служби України, так і організаційних. Оскільки неможна забезпечити панування міграційного правопорядку у державі без належної організації міграційного контролю.

Незважаючи на провідну роль Державної міграційної служби України як складової ланки Міністерства внутрішніх справ України у сфері здійснення міграційного контролю, окремо слід підкреслити важливість прийняття сумісних рішень про примусове повернення іноземців та осіб без громадянства, що затверджується спільним наказом МВС, СБУ, Адміністрацією прикордонної служби України, а також здійснення сумісних заходів «Мігрант», «Кордон», «Студент», «Трудова міграція», що проводяться з метою запобігання та протидії нелегальній міграції, а також іншим порушенням законодавства України в міграційній сфері. До проведення вказаних заходів обов'язково залучаються працівники Міністерства внутрішніх справ, Державної міграційної служби, Державної прикордонної служби та Служби безпеки України [7].

Для успішного здійснення міграційного контролю важливою є діяльність працівників міліції громадської безпеки МВС України. Проведення заходів загальної і спеціальної профілактики покладено на дільничних інспекторів міліції, працівників патрульної служби міліції. Спеціальна профілактика становить комплекс передбачуваних правовою нормою заходів, здійснюваних дільничними інспекторами міліції, спрямованих на нейтралізацію і недопущення адміністративних порушень у сфері міграції, а також на викорінення причин і умов, що сприяють учиненню конкретних порушень. Дільничні інспектори міліції здійснюють перевірку фактичного мешкання іноземців, які постійно перебувають на території України. До завдань патрульної служби міліції належать забезпечення особистої безпеки громадян, захист їх прав, свобод і законних інтересів, запобігання та припинення правопорушень у сфері міграції тощо.

Важливим суб'єктом здійснення міграційного контролю в Україні є орган охорони державного кордону Державної прикордонної служби України, до якого відносяться прикордонний загін, окремий контрольно-пропускний пункт та авіаційна частина. До основних повноважень органів охорони державного кордону у сфері міграційного контролю належать: по-перше, реєстрація іноземців та осіб без громадянства, які в'їжджають в Україну, що здійснюється в пунктах пропуску через державний кордон України [1]; по-друге, затримання іноземців та осіб без громадянства у межах контрольованих прикордонних районів під час спроби або після незаконного перетинання державного кордону; по-третє, прийняття рішення про заборону в'їзду в Україну іноземців та осіб без громадянства; по-четверте, здійснення контролю за виконанням рішення про примусове повернення іноземців та осіб без громадянства; по-п'яте, звернення з позовом до адміністративного суду про примусове видворення з України іноземця та особу без громадянства, які затримані у межах контрольованих прикордонних районів під час спроби або після незаконного перетинання державного кордону України.

До повноважень працівників Служби безпеки України у сфері міграції належать: прийняття рішення та здійснення контролю щодо скорочення строку тимчасового перебування (або примусове повернення в країну походження) іноземців та осіб без громадянства; прийняття рішення про заборону в'їзду в Україну; звернення з позовом до адміністративного суду про примусове видворення з України іноземців та осіб без громадянства.

До повноважень Міністерства закордонних справ України у сфері міграційного контролю відносяться: по-перше, реєстрація паспортних документів осіб, визначених законом України «Про імміграцію» (глав іноземних дипломатичних представництв і консульських установ, членів дипломатичного персоналу, консульських посадових осіб та інших); по-друге, прийняття заяв про надання дозволу на імміграцію від осіб, які постійно проживають за межами України; по-третє, видання копій рішень про надання дозволу на імміграцію та про відмову у наданні дозволу на імміграцію особам; по-четверте, оформлення особам, яким надано дозвіл на імміграцію, довгострокових віз [5].

До повноважень Міністерства соціальної політики України у сфері міграційного контролю належать: по-перше, затвердження переліку спеціальностей та вимоги до кваліфікації спеціалістів і робітників, потреба в яких може бути задоволена за рахунок імміграції [5]; по-друге, формує та забезпечує реалізацію державної політики у сферах зайнятості населення та трудової міграції, по-третє, формує та реалізує державну політику щодо протидії торгівлі людьми.

До повноважень Міністерства охорони здоров'я належить затвердження переліку інфекційних хвороб, захворювання на які є підставою для відмови у наданні дозволу на імміграцію.

Оскільки суб'єктами міграційного контролю в Україні є і громадські організації, зазначимо, що до основних напрямків діяльності Міжнародної громадської організації українців «Четверта Хвиля» відноситься сприяння реєстрації українських мігрантів у консульських установах України за кордоном та легалізації урядами країн їх перебування, що створює передумови для укладення міждержавних угод про тимчасову міграцію громадян України. Це є гарантом соціального захисту, що забезпечує реалізацію цивільних прав, зокрема виборчого права та пенсійного забезпечення, а також сприяння виведення нелегальної міграції з тіні [8].

Характеризуючи діяльність громадської організації «Волинські перспективи», зазначимо, що діяльність цієї громадської організації пов'язана партнерськими відносинами з Міжнародною організацією з міграції. Сумісно вони працюють за напрямками з протидії торгівлі людьми і моніторингом дотримання прав людини в пунктах тимчасового перебування іноземців. Громадська організація надає людям, що перебувають в пунктах тимчасового перебування іноземців, гуманітарну, психологічну, медичну, юридичну допомогу [9].

Таким чином, проаналізовані повноваження суб'єктів міграційного контролю в Україні дають можливість наголосити, що забезпечення міграційного правопорядку безпосередньо залежить не тільки від проведення поодиноких, хоча й добре відпрацьованих, заходів відповідних правоохоронних органів, органів виконавчої влади, громадських організацій, що функціонують у сфері міграційного контролю, а і чіткої налагодженої взаємодії усіх уповноважених на те органів у державі з переслідуванням єдиної мети — панування законності з реалізацією міграційних прав і свобод людини, а також з виконанням обов'язків.

Список використаних джерел: 1. Про Державну міграційну службу України : указ Президента України від 6 квіт. 2011 р. № 405/2011 // Офіційний вісник Президента України. – 2011. – № 10. – Ст. 558. 2. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства : закон України від 22 верес. 2011 р. № 3773-VI // Офіційний вісник України. – 2011. – № 83. – Ст. 3014. 3. Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту : закон України від 08 лип. 2011 р. № 3671-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 16. – Ст. 146. 4. Про громадянство України : закон України від 18 січ. 2001 р. № 2235-III // Офіційний вісник України. – 2001. – № 9. – Ст. 342. 5. Про імміграцію : закон України від 7 черв. 2001 р. № 2491-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 29. – Ст. 1292. 6. Про адміністративні правопорушення : кодекс Верховної Ради Української РСР від 7 груд. 1984 р. № 8073-X // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1984. – № 51. – Ст. 1122. 7. Порядок проведення заходів щодо здійснення нагляду та контролю за виконанням законодавства в міграційній сфері : наказ МВС України, М-ва соц. політики України, М-ва освіти і науки України від 4 верес. 2013 р. № 850/536/1226 // Офіційний України. – 2013. – № 80. – С. 218. 8. Концепція діяльності МГОУ «Четверта хвиля» / Рада представників МГОУ «Четверта хвиля» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.psychonomy.com.ua/ua/chetvertaya-volna>. – Назва з екрана. 9. Громадські

організації в дії: огляд подій / Ресурс. центр ГУРТ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gurt.org.ua/news/recent/12654/>.

Надійшла до редколегії 21.10.2014

Гарна-Иванова И. О. Общий обзор системы полномочий субъектов осуществления миграционного контроля в Украине

Выполнен общий обзор системы полномочий субъектов осуществления миграционного контроля в Украине, акцентировано внимание на Государственной миграционной службе Украины как ведущем субъекте осуществления миграционного контроля. Сформулировано общее понятие субъектов осуществления миграционного контроля в Украине. Проведён анализ правового регулирования полномочий субъектов осуществления миграционного контроля в Украине, обращено внимание на его преимущества и недостатки, сделаны соответствующие выводы.

Ключевые слова: миграционный контроль, субъекты осуществления миграционного контроля, Государственная миграционная служба Украины, деятельность общественных организаций.

Garna-Ivanova I. O. General overview of the system of subjects' authorities of realizing migration control in Ukraine

The general examination of the system of powers of migration control's subjects in Ukraine is realized. These subjects include: public security unit within the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, the unit of securing state border within the State Border Service of Ukraine, Security Service of Ukraine, Ministry of Foreign Affairs of Ukraine, Ministry of Social Policy of Ukraine, Ministry of Health. Special attention is paid to the State Migration Service of Ukraine as a key subject of migration control. Separately the author researched the activity of Ukrainian NGOs «Chetverta Khvyliya» and «Volynski Perspektyvy». The general concept of migration control's subjects in Ukraine is formulated. This concept is understood as a set of executive authorities, law enforcement agencies and non-governmental organizations, which direct their activity on the formation and realization of the state policy in the field of migration, namely immigration and emigration, including combating illegal migration, citizenship, registration of individuals, refugees and other categories of migrants defined by law. The analysis of legal regulation of the powers of migration control's subjects in Ukraine is conducted; special attention is paid to its advantages and disadvantages. It is concluded that guaranteeing of immigration law and order directly depends, first of all, on well-established measures appropriate organized by law enforcement agencies, executive agencies, non-governmental organizations operating in the field of migration control.

Secondly, it depends on a clear organized cooperation between all authorized bodies in the state and achieving such a situation in the society, where law dominates and that is manifested in the proper organization of the migration human rights and freedoms and in performing duties.

Keywords: migration control, subjects of realizing migration control, the State Migration Service of Ukraine, NGOs' activity.

УДК 342.565

М. В. Джафарова**ПОНЯТТЯ І СТРУКТУРА АДМІНІСТРАТИВНОЇ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ**

Досліджено категорію адміністративної процесуальної правосуб'єктності, її поняття, структуру, значення та роль в адміністративному судочинстві України. Проаналізовано ряд наукових підходів щодо визначення обсягу категорії «адміністративна процесуальна правосуб'єктність», досліджено її правову природу, висловлено власні погляди щодо її формулювання.

Ключові слова: адміністративна процесуальна правосуб'єктність, правоздатність, дієздатність, процесуальні права та обов'язки, адміністративно-процесуальні правовідносини.

Зі створенням в Україні системи адміністративних судів адміністративно-процесуальне законодавство зазнало суттєвих змін: піддано перегляду основні засади, інститути, обґрунтовуються нові погляди щодо змісту судового адміністративного процесу і природи адміністративно-процесуальних відносин.

У цьому контексті Кодекс адміністративного судочинства України [1] (далі – КАСУ) як правова база для діяльності адміністративних судів відображає специфіку й зміст адміністративного судочинства, його мету і завдання, основні концептуальні положення, що побудовані як на вітчизняному, так і на європейському досвіді. Разом із тим реалізація деяких правових приписів КАСУ викликає наукові пошуки і дискусії у практичних працівників і в науковців. Адже розвиток адміністративно-процесуальної науки, впровадження різного роду реформ у сфері процесуального законодавства можливі лише за умови наукового переосмислення багатьох теоретичних концепцій та законодавчих конструкцій.

Докорінне оновлення вітчизняних адміністративно-процесуальних положень безпосередньо позначилося і на основних суб'єктах адміністративно-процесуальних правовідносин, зокрема на визначенні їх процесуального статусу, а тому – адміністративно-процесуальної правосуб'єктності у цілому.

Безумовно, у процесуальній літературі приділяється достатньо уваги вивченню процесуального статусу органів судової влади та учасників судового адміністративного процесу, про що свідчать наукові публікації учених: Н. В. Александрової, В. М. Бевзенка, І. І. Діткевич, А. Т. Комзюка, Р. О. Куйбіди, О. В. Кузьменко, Р. С. Мельника, А. В. Руденка, О. П. Рябченко, В. С. Стефанюка та інших. Проте питання про зміст і структуру адміністративної процесуальної правосуб'єктності залишаються недостатньо вивченими і, незважаючи на проведені дослідження, однозначного вирішення не знайшли й донині. Саме тому **мета** цієї статті полягає у з'ясуванні передумов,

© Джафарова М. В., 2014

структури та юридичної природи адміністративної процесуальної правосуб'єктності.

Необхідність наукового аналізу адміністративної процесуальної правосуб'єктності полягає в тому, що це правове явище належить до провідних категорій процесуального права і посідає визначне місце в його понятійному апараті, виступає своєрідним інструментом функціонування адміністративних процесуальних правовідносин.

Потрібно визнати, що категорія «правосуб'єктність» має загальноправове значення та використовується практично в усіх галузях права. Про це свідчить той факт, що вказаний термін має широке змістове навантаження: визначає коло осіб, які можуть визнаватися суб'єктами права; гарантує набуття і захист необхідного для визнання певного правового статусу комплексу прав та обов'язків; відображає «правову долю» суб'єкта права тощо.

Спробуємо порівняти загальноприйняту думку щодо сутності й змісту зазначеної категорії, яка існує в довідкових виданнях, із тими, що наведені у навчальних джерелах.

У Великому енциклопедичному юридичному словнику правосуб'єктність визначено як здатність фізичних і юридичних осіб у встановленому порядку бути суб'єктами права, тобто носіями суб'єктивних прав та юридичних обов'язків. Правосуб'єктність фізичних осіб складається з їх правоздатності й дієздатності. В окремих випадках правосуб'єктність включає також деліктоздатність. У юридичних осіб, як зазначено у словнику, ця здатність виявляється в їх компетенції, сукупності прав і обов'язків, які надаються їм для виконання відповідних функцій [2, с. 697]. Як бачимо, правосуб'єктність розглядається як цілісне явище, що складається з правоздатності і дієздатності та характеризується як здатність мати права, обов'язки і здійснювати їх.

Тлумачний словник юридичних термінів у такий спосіб тлумачить термін «правосуб'єктність»: наявність в особи водночас правоздатності й дієздатності (праводієздатності), тобто здатності не лише отримувати права та обов'язки, а й своїми діями набувати прав і створювати для себе юридичні обов'язки, а також нести відповідальність за скоєні правопорушення. Набуття правосуб'єктності фізичними особами прямо передбачається законом, тобто встановлюється, коли саме правоздатна особа набуває дієздатності (право брати участь у виборах, право брати шлюб, можливість юридичної відповідальності тощо). Юридичні особи набувають правосуб'єктності з моменту їх утворення [3, с. 220–221].

Узагальнюючи такий підхід, доходимо висновку, що правосуб'єктність складається із міри нормативно окреслених та доступних суб'єкту правових можливостей (правоздатності) та міри можливостей суб'єкта власними діями реалізувати доступний йому правовий ресурс (дієздатності). Правоздатність та дієздатність суб'єкта

права виступають правовими субстанціями, діалектично поєднаними в межах правосуб'єктності як єдиного цілого, та виступають проявами останньої.

Правосуб'єктність як загальна категорія права розглядається і в теорії права. За загальним правилом, яке передбачене у теорії права, правосуб'єктність – це самостійна правова категорія, що існує поряд із правами та обов'язками.

Правосуб'єктність відображає правову здатність особи бути носієм прав та обов'язків і виступає як постійний громадянський стан особи, а не спроможність чи здатність володіння правами. Вона є передумовою набуття суб'єктивних прав. Зміст правосуб'єктності розглядається як певний набір суб'єктивних прав кожної особи [4, с. 535–536]. Враховуючи таку позицію, підкреслимо, що правосуб'єктність у всіх суб'єктивних є однаковою, проте зміст правосуб'єктності у кожного окремого суб'єкта відрізняється.

Теоретиками права А. М. Колодієм та В. В. Копейчиковим правосуб'єктність розглядається як здатність особи мати права і обов'язки та реалізовувати їх у встановленому порядку. У державних та громадських організаціях, на їхню думку, правосуб'єктність знаходить своє вираження в компетенції їх органів, тобто у сукупності їхніх прав та обов'язків, що надаються їм для виконання відповідних функцій [5, с. 141–142; 6, с. 192].

У свою чергу, О. В. Зайчуком та Н. М. Оніщенко правосуб'єктність названо однією з обов'язкових юридичних передумов правовідносин, як можливість чи здатність особи бути суб'єктом права з усіма відповідними наслідками. Структуру правосуб'єктності вченими розглянуто як: 1) правоздатність; 2) дієздатність; 3) деліктоздатність як здатність відповідати за цивільні правопорушення; 4) осудність як умову притягнення до кримінальної відповідальності [7, с. 444–445]. За таким підходом правосуб'єктність як категорія юридичної науки саугує цілям визначення кола суб'єктів, що можуть бути учасниками суспільних відносин, урегульованих правовими нормами.

На конкретизуючу роль правосуб'єктності у механізмі правового регулювання вказує С. С. Алексєєв. Учений вважає, що правосуб'єктність виступає засобом фіксування (закріплення) кола суб'єктів – осіб, які мають здатність бути носіями суб'єктивних юридичних прав та обов'язків, і являє собою першу сходинку у процесі впровадження юридичних норм у соціальне життя [8, с. 380–381].

Аналіз наукових підходів представників науки загальної теорії права дозволяє констатувати: по-перше, правосуб'єктність виступає особливим суб'єктивним правом, яке входить до складу загальних правовідносин; по-друге, правосуб'єктність є передумовою набуття і здійснення суб'єктивних прав; по-третє, правосуб'єктність ототожнюється із правоздатністю; по-четверте, правосуб'єктність – елемент структури правового статусу особи.

В юридичній літературі висловлено різні концепції щодо змісту поняття «правосуб'єктність». Це пояснюється тим, що досліджуваний термін є міжгалузевим, і тому у межах кожної галузі права він набуває свого особливого змістового відтінку. Саме елементи змісту правосуб'єктності слугують опорою для визначення спільних ознак та розбіжностей останньої у різних галузях права.

Існування адміністративної правосуб'єктності як спеціальної (галузевої) не викликає у науковців жодних сумнівів, проте вони по-різному її трактують. Наприклад, В. К. Колпаков указує, що потенційна здатність мати права і обов'язки у сфері державного управління (адміністративна правоздатність), реалізовувати надані права і обов'язки у сфері державного управління (адміністративна дієздатність), наявність суб'єктивних прав і обов'язків у сфері державного управління формують адміністративно-правовий статус суб'єкта і є складовими адміністративної правосуб'єктності [9, с. 97].

А ось К. К. Лебедев пропонує розуміти адміністративну правосуб'єктність так само, як визначається загальне поняття правосуб'єктності, а її галузеві види – як визнання суб'єктів цього виду учасниками суспільних відносин, урегульованих нормами адміністративного права, і наділення їх здатністю до певної адміністративної діяльності [10, с. 24].

Поняття адміністративної правосуб'єктності, на думку В. Б. Авер'янова, містить два елементи: 1) здатність мати суб'єктивні права і обов'язки – адміністративну правоздатність; 2) здатність реалізовувати надані права і обов'язки – адміністративну дієздатність [11, с. 186].

Виходячи із наведених визначень, підкреслимо, що адміністративна правосуб'єктність традиційно розглядається прихильниками адміністративного права як потенційна здатність мати суб'єктивні права та обов'язки у сфері державного управління (адміністративна правоздатність) та можливість реалізовувати наявні права та обов'язки у сфері державного управління (адміністративна дієздатність).

Так, М. В. Костів також чітко зазначає, що до складу адміністративної правосуб'єктності входять права та обов'язки [12, с. 54–55]. Як бачимо, до складу адміністративної правосуб'єктності як єдності правоздатності та дієздатності (на чому наполягає переважна більшість учених [13, с. 93; 14, с. 7–9; 15, с. 209]) входять також права й обов'язки.

З іншого боку, за змістом правоздатність у матеріальному праві не ототожнюється з процесуальною правоздатністю. Якщо правоздатність у матеріальному праві – це можливість мати відповідні матеріальні права та обов'язки (адміністративні, цивільні, трудові, сімейні тощо), то процесуальна правоздатність – це можливість мати процесуальні права та обов'язки, наприклад, бути стороною, позивачем, третьою особою.

Отже, правосуб'єктність вважається загальною передумовою участі фізичних і юридичних осіб у правовідносинах, а процесуальна правосуб'єктність, як встановлена законом можливість бути суб'єктом процесуальних правовідносин, охоплює поняття процесуальної правоздатності і процесуальної дієздатності. Як правильно з цього приводу відмічає теоретик процесуального права О. Г. Лук'янова, процесуальна правоздатність – це встановлена законом можливість мати процесуальні права та обов'язки. Особливість процесуальної правоздатності полягає в тому, що вона виникає одночасно з правоздатністю у матеріальному праві, реалізація норм якого відбувається в юридичному процесі. У цьому, на думку вченої, виявляється зв'язок матеріального і процесуального права [16, с. 216].

Під процесуальною дієздатністю будемо розуміти можливість особисто здійснювати свої процесуальні права та обов'язки в межах юридичного процесу.

Що стосується поняття адміністративної процесуальної правоздатності та адміністративної процесуальної дієздатності, то їх зміст закріплений у ст. 48 КАСУ [1]. Так, відповідно до ч. 1 ст. 48 КАСУ адміністративну процесуальну правоздатність мають такі суб'єкти: 1) громадяни України, іноземці, особи без громадянства (фізичні особи); 2) органи державної влади, інші державні органи, органи влади Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування, їхні посадові і службові особи (суб'єкти владних повноважень); 3) підприємства, установи, організації (юридичні особи).

В окремих випадках, окрім названих осіб і органів, адміністративною процесуальною правоздатністю можуть бути наділені й інші учасники процесуальних правовідносин. Наприклад, особливості провадження у справах щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності виборчих комісій, комісій із референдуму, членів цих комісій надають можливість відмітити, що суб'єкти виборчого процесу (кандидати на пост президента; партії (блоки); ініціативна група референдуму) виступають учасниками адміністративного процесу, а отже, наділені адміністративною процесуальною правоздатністю. З указаного випливає, що адміністративно-процесуальну правоздатність мають: 1) громадяни України, іноземці, особи без громадянства (фізичні особи); 2) органи влади Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування, їхні посадові і службові особи; 3) підприємства, установи, організації (юридичні особи).

У свою чергу, адміністративну процесуальну дієздатність мають всі: 1) фізичні особи, які досягли повноліття, не визнані судом недієздатними, усвідомлюють значення своїх дій та можуть керувати ними; 2) фізичні особи до досягнення повноліття у спорах із приводу публічно-правових відносин, у яких вони відповідно до законодавства можуть самостійно брати участь (ч. 2 ст. 48 КАСУ); 3) юридичні особи. Отже, адміністративна процесуальна дієздатність належить

фізичним особам, які: 1) досягли повноліття; 2) не визнані судом недієздатними; 3) усвідомлюють значення своїх дій та можуть керувати ними; 4) до досягнення повноліття можуть брати участь у публічно-правових спорах самостійно відповідно до чинного законодавства України.

Таким чином, елементами адміністративної процесуальної правосуб'єктності виступають: адміністративна процесуальна правоздатність, адміністративна процесуальна дієздатність і конкретні адміністративно-процесуальні права та обов'язки.

Адміністративна процесуальна правоздатність визначає можливість адміністративного суду та учасників судового адміністративного процесу мати процесуальні права та обов'язки. Вона являє собою правовий засіб набуття інших процесуальних прав і обов'язків, спрямованих на здійснення процесуально-розпорядчих дій, закріплених нормами КАСУ. Адміністративна процесуальна дієздатність виступає як здатність учасника судового адміністративного процесу набувати адміністративні процесуальні права та здійснювати процесуальні обов'язки.

Отже, функціональний зв'язок двох названих категорій у структурі адміністративної процесуальної правосуб'єктності полягає в тому, що адміністративна процесуальна дієздатність є засобом здійснення адміністративної процесуальної правоздатності. Адміністративна процесуальна правосуб'єктність, таким чином, закріплює правовий стан учасника судового адміністративного процесу і визначає його можливість користатися наданими законом процесуальними правами та обов'язками.

Список використаних джерел: 1. Кодекс адміністративного судочинства України : закон України від 6 лип. 2005 р. № 2747-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>. 2. Великий енциклопедичний юридичний словник / [за ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка]. – Київ : Юрид. думка, 2007. – 992 с. 3. Юридичні терміни : тлумач. слов. / В. Г. Гончаренко, П. П. Андрушко, Т. П. Базова та ін. ; [за заг. ред. В. Г. Гончаренка]. – [2-ге вид., стереотипне]. – Київ : Либідь, 2004. – 320 с. 4. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс) : підручник / О. Ф. Скакун. – Харків : Еспада, 2006. – 776 с. 5. Колодій А. М. Теорія держави і права : навч. посіб. / А. М. Колодій, В. В. Копейчиков. – Київ : Юрінформ, 1995. – 320 с. 6. Загальна теорія держави і права : навч. посіб. / [за заг. ред. В. В. Копейчикова]. – Київ : Юрінком, 1997. – 320 с. 7. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / [за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко]. – Київ : Юрінком Інтер, 2006. – 688 с. 8. Алексеев С. С. Общая теория права : учебник / С. С. Алексеев. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Велби ; Проспект, 2008. – 576 с. 9. Колпаков В. К. Административное право Украины : підручник / В. К. Колпаков. – 2-е вид., доп. – Київ : Юрінком Інтер, 2000. – 752 с. 10. Лебедев К. К. Понятие о содержании хозяйственной правосубъектности / К. К. Лебедев // Правосубъектность по гражданскому и хозяйственному праву : межвуз. сб. науч. тр. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та,

1983. – С. 19–33. **11.** Адміністративне право України. Академічний курс : підручник : у 2 т. – Т. 2 : Загальна частина / [редкол.: В. Б. Авер'янов (голова) та ін]. – Київ : Юрид. думка, 2007. – 592 с. **12.** Костів М. В. Адміністративна правосуб'єктність юридичних осіб та особливості її реалізації в адміністративно-деліктних відносинах : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Костів Михайло Васильович. – Київ, 2005. – 202 с. **13.** Витрук Н. В. Основы теории правового положения личности в социалистическом обществе : учеб. пособие / Н. В. Витрук ; АН СССР. – М. : Наука, 1979. – 229 с. **14.** Козлова Н. В. Правосубъектность юридического лица : учеб. пособие / Н. В. Козлова. – М. : Статут, 2005. – 476 с. **14.** Иоффе О. С. Вопросы теории права : учеб. пособие / О. С. Иоффе, М. Д. Шаргородский. – М. : Юрид. лит., 1961. – 378 с. **16.** Лукьянова Е. Г. Теория процессуального права / Е. Г. Лукьянова. – М. : Норма, 2003. – 240 с.

Надійшла до редколегії 21.10.2014

Джафарова М. В. Понятие и структура административной процессуальной правосубъектности

Исследована категория административной процессуальной правосубъектности, её понятие, содержание, значение и роль в административном судопроизводстве Украины. Проанализирован ряд научных подходов к определению объёма категории «административная процессуальная правосубъектность», исследована её правовая природа, выражены собственные позиции к её формулировке.

Ключевые слова: административная процессуальная правосубъектность, правоспособность, дееспособность, процессуальные права и обязанности, административно-процессуальные правоотношения.

Dzhafarova M. V. Concept and structure of administrative procedural legal personality

The article is devoted to the research of the category of administrative procedural legal personality, its concept, content and structure. The development of legal personality's theory in various areas of legal science is analyzed; existing views of scientists concerning the definitions of legal capacity and legal ability are researched. On the basis of these definitions the main approaches to these legal phenomena are singled out and their comparative analysis is conducted. It is concluded that the administrative procedural legal personality is a substantive legal category.

It is noted that the administrative procedural legal personality establishes legal status of administrative procedural relations' subjects, which are administrative court and participants of the administrative court process. It finds its reconstitution in their procedural status. However, the administrative procedural legal personality should be considered not only as a general prerequisite of administrative and legal proceedings origin, but also as a content characteristic of the provided procedural rights and duties' realization by all subjects of procedural activity during the justice.

Structural and functional analysis of the administrative procedural legal personality revealed the following set of elements that make up its structure: administrative

procedural legal capacity, administrative procedural legal ability, administrative procedural rights and administrative procedural duties. Structurally complex content of the administrative procedural legal personality is manifested in the fact that all its elements constitute an organic unity and have a functional relationship.

It is proved that the administrative procedural legal capacity determines the possibility for the administrative court and the members of the court administrative process to have procedural rights and duties. It is a legal mean of acquiring other procedural rights and duties aimed at realization of procedural and administrative actions enshrined by the norms of the Code of Administrative Proceedings of Ukraine. Revealing the content of the administrative procedural legal personality, the author emphasizes that there is not a single legal personality for all subjects of the administrative and procedural activity. It has features that affect the structure of the procedural status, extent of procedural rights and duties for each subject of the administrative procedural relations.

Keywords: administrative procedural legal personality, legal capacity, legal ability, procedural rights and duties, administrative and procedural legal relations.

УДК 356.37(477)

С. А. Євдокіменко

ПРИНЦИПИ ОРГАНІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ВІЙСЬКОВОЇ ПРОКУРАТУРИ В УКРАЇНІ

Визначено принципи організації діяльності органів військової прокуратури в Україні. На підставі аналізу наукових точок зору та відповідних нормативно-правових актів розроблено авторське бачення можливості застосування вказаних принципів. Установлено, що на специфіку принципів військової прокуратури впливають такі фактори, як суворо визначена кількість піднаглядних об'єктів та наявність обов'язкових перевірок, в основному спрямованих на виконання військового законодавства.

Ключові слова: принципи, організація, діяльність, військова прокуратура, військовослужбовці.

Корінні перетворення, які відбуваються у нашому суспільстві на сучасному етапі, породили безліч суперечливих процесів його політичного, соціально-економічного, національного і правового розвитку. Серед них першочергове значення належить питанням становлення української правової держави, забезпечення правопорядку в державі, суворого дотримання принципу законності в діяльності усіх органів державної влади та місцевого самоврядування, послідовного забезпечення конституційних прав і свобод громадян, їх гарантованості, взаємної відповідальності між державною владою і громадянином. Реформи, що проводяться в Україні, на жаль, дали не лише позитивні, але й негативні результати; зростання злочинності, у тому числі корупції, хабарництва, породили безвідповідальність і

безкарність у багатьох структурах державної влади, правовий нігілізм, «війну законів», розбалансованість управлінських процесів, зниження життєвого рівня населення. Така ситуація різко загострилася наявні до цього протиріччя між державою та особою, породила регіональні спори і національні конфлікти. Зміцнення законності стало одним із першочергових шляхів вирішення вказаних проблем, стабілізації суспільних відносин, боротьби з правопорушеннями та іншими негативними явищами. Вказані негативні процеси захопили і Збройні Сили України, нагляд за якими сьогодні покладено на військову прокуратуру.

Слід звернути увагу, що у березні 2012 р. було прийнято рішення про ліквідацію існуючих до того часу військових прокуратур та створення спеціалізованих прокуратур із нагляду за додержанням законів у воєнній сфері після прийняття відповідних змін законодавства. Однак, фактична ліквідація військових прокуратур у 2012 р. здійснила негативний вплив на мобільність та оперативне вирішення питань під час проведення антитерористичної операції. Певним чином це було зумовлено тим, що військові прокурори мобільні та чітко виконують статут і накази як у звичайному режимі, так і в надзвичайний період, а територіальні прокурори просто виконують обов'язки щодо забезпечення законності. Ліквідація військових прокуратур змінила відносини в середовищі військовослужбовців і військових прокурорів, що негативним чином позначилося на оперативності, якості та мобільності функціонування органів прокуратури в цілому.

Зважаючи на це, 14 серпня 2014 р. Верховною Радою України було відновлено діяльність військових прокуратур. Військова прокуратура має більше повноважень у розслідуванні військових порушень, зрад, боротьбі зі шпигунами, ніж звичайна прокуратура. На думку керівництва держави, це підвищить ефективність проведення антитерористичної операції на сході нашої держави. Таким чином, доцільність проведення ґрунтовного дослідження ролі та місця військової прокуратури в системі органів прокуратури зумовлена необхідністю вдосконалення законодавства, яке регулює діяльність органів прокуратури в Україні і практики його використання, узагальнення і наукового аналізу досвіду діяльності військової прокуратури. Власне це і визначає актуальність цієї статті.

Дослідженню окремих питань діяльності органів прокуратури присвячена значна кількість робіт як вітчизняних, так і зарубіжних учених. Зокрема, у працях таких науковців, як: О. В. Агеєв, В. С. Бабкова, В. Г. Бессарабов, М. Н. Берідзе, В. В. Долежан, О. О. Іяшко, О. С. Іщук П. М. Каркач, М. В. Косюта, В. В. Кулак, М. Й. Курочка, А. О. Любович, І. Є. Марочкін, В. І. Маюга, Т. Є. Мироненко, М. І. Мичко, С. С. Мірошниченко, В. Т. Нор, А. В. Пшонка, М. В. Руденко, В. Л. Синчук, В. В. Сухонос, С. В. Таранушич, В. В. Шемчук, В. В. Шуба, П. М. Шумський, М. К. Якимчук, особливу увагу приділено окремим

аспектам організації та діяльності органів прокуратури, визначенню її ролі та місця у державному механізмі. Проте проведений аналіз джерел дає підстави говорити лише про розгляд питань, які стосуються прокуратури у загальному розумінні, а розгляду питань, що стосуються військової прокуратури, приділена лише поверхнева увага. До теперішнього часу не на достатньо належному рівні виявлено і проаналізовано тенденції, закономірності функціонування механізму захисту і забезпечення прав особи під час діяльності органів військової прокуратури, ефективність їх діяльності в рамках внутрішньодержавних і міжнародних правових засобів, що забезпечують безпеку прав і свобод людини і громадянина в умовах реформування української держави. Це вимагає подальших теоретичних досліджень проблеми адміністративно-правових засад створення та функціонування військової прокуратури в Україні.

Метою статті є з'ясування переліку принципів, відповідно до яких повинна здійснювати свою діяльність військова прокуратура, розкриття змісту кожного з виокремлених принципів, а також вироблення пропозицій з підвищення ефективності діяльності військової прокуратури щодо реалізації цих принципів.

У юридичній літературі висловлено різні думки з приводу визначення принципів як загальноправової категорії взагалі, так і принципів діяльності органів прокуратури зокрема, але за всієї відмінності визначення цих понять досить схожі між собою.

На думку Г. П. Хімичевої, принципи прокурорського права – це пануючі, загальноправові засади, призначені для регулювання конкуруючих норм прокурорського права [1, с. 82]. Наведеному визначенню відповідають лише чотири правові положення, закріплені в ст. 6–7 Закону України «Про прокуратуру» [2]. Ці правові норми – законність, гласність, охорона прав і свобод громадян, незалежність – і можуть бути названі принципами прокурорського права.

Так, наприклад, В. І. Басков і Б. В. Коробейніков сформулювали інше визначення: принципи організації і діяльності прокуратури – це найбільш загальні, керівні положення, що визначають істотні межі й ознаки багатогранної діяльності органів прокуратури та основні вимоги, що ставляться до неї. Організація і здійснення прокурорського нагляду органічно пов'язані і практично неподільні: принцип централізації; принцип єдності прокурорського нагляду; принцип незалежності прокурорського нагляду; принцип гласності [3, с. 68–73]. Аналогічне визначення принципів організації і діяльності прокуратури дає Е. О. Дідоренко. Проте його класифікація доповнена принципом законності [4, с. 37–43].

На думку В. С. Ковальського та інших, цілком достатньо поділити принципи організації і діяльності прокуратури на такі: принцип єдності прокурорської системи, принцип централізації, принцип незалежності, принцип законності і принцип гласності [5, с. 232–237].

Дещо ширше визначення принципів організації і діяльності прокуратури виробив В. Б. Ястребов. На його думку, зазначені принципи являють собою стійку самостійну спільність, що визнається Конституцією і законами, базових положень, які становлять системоутворююче ядро прокурорської системи, що визначають функції прокуратури, її структуру, характер взаємин між елементами (ланками), що входять у прокурорську систему, повноваження прокурорів, інші ключові питання функціонування прокуратури як особливого державно-правового інституту, що займає відповідне місце в системі правової охорони держави [6, с. 79].

Як зазначає В. Б. Ястребов, система принципів організації і діяльності прокуратури включає дві основні групи. Першу утворюють конституційні принципи, тобто ті, які встановлені Конституцією або можуть бути сформульовані на основі положень, що містяться в ній. Конституційними принципами організації і діяльності прокуратури є: принцип законності; принципи єдності і централізації системи органів прокуратури; принцип гласності [6, с. 79–80].

До другої групи належать принципи, які закріплені у Законі України «Про прокуратуру», або ті що формулюються на основі норм, які містяться в ньому. Оскільки цей нормативно-правовий акт відтворює в повному обсязі конституційні принципи, в останньому випадку маються на увазі принципи, які в Конституції не називаються. До принципів цієї групи відносяться: принцип профілюючої наглядової спеціалізації діяльності органів прокуратури; принцип незалежності прокурора від зовнішнього впливу; принцип позапартійної діяльності органів прокуратури [6, с. 80–95].

В інших наукових працях принципи прокурорського нагляду викладено ідентично, з деякими виключеннями і доповненнями. Таким чином, з урахуванням наведених вище точок зору, а також спираючись на праці інших науковців, зокрема Ю. М. Грошевого та І. Є. Марочкина [7, с. 51–58], І. І. Когутича, В. В. Луцика, В. Т. Нора, А. А. Павлишина і В. В. Луцика [8, с. 19–26], В. П. Півненка [9, с. 91–103] тощо, можна дійти висновку, що на сьогодні в юридичній літературі принципи діяльності органів прокуратури, у тому числі прокурорського нагляду, викладені неповно.

У зв'язку з цим слід погодитися з думкою В. П. Шумського, що всі принципи прокурорського нагляду доцільно поділити на три групи: загальні (організаційні), специфічні (прокурорські), галузеві [10, с. 58]. До загальних принципів належать принципи законності і гласності. До специфічних (прокурорських) принципів відносяться принципи незалежності, централізації, єдиноначальності і єдності прокурорського нагляду. Третю групу утворюють принципи роботи органів держави, за виконання законів якими здійснюється прокурорський нагляд [10, с. 57–83].

Проте вказані вище класифікації принципів стосуються єдиної системи органів прокуратури та в повному обсязі не здатні бути

використані у процесі організації діяльності військової прокуратури, оскільки не відображають усю специфіку військово-прокурорського нагляду, в тому числі під час здійснення нагляду за виконанням законодавства про права і свободи військовослужбовців.

Принципи організації діяльності військової прокуратури – це основа конкретної практичної діяльності прокурорського складу військової прокуратури будь-якого рівня. Під ними слід розуміти закріплені в законодавстві України основні правила та норми поведінки, які покладені в основу організації діяльності військової прокуратури в Україні та якими мають керуватися органи військової прокуратури та їх посадові особи під час виконання поставлених перед ними завдань.

До числа принципів організації роботи діяльності військової прокуратури необхідно віднести такі: принцип планування; принцип контролю і перевірки виконання; предметний принцип; зональний принцип; принцип ініціативи прокурора під час проведення перевірок; принцип вироблення пріоритетних напрямів діяльності; принцип взаємної змінюваності прокурорських працівників; принцип персональної відповідальності працівника військової прокуратури та ін. Розкриємо коротко зміст кожного із наведених принципів.

Принцип планування означає, що у всіх військових прокуратурах, до числа яких відносяться Головна військова прокуратура (на правах структурного підрозділу Генеральної прокуратури України), військової прокуратури регіонів (на правах обласних), військової прокуратури гарнізонів та інші військові прокуратури, прирівняні до прокуратур міст і районів, здійснюється планування основних заходів власної діяльності на певний період часу. Як правило, військові прокуратури гарнізонної ланки складають план роботи на квартал, а вищестоящі – на півріччя. Плани готуються на підставі аналізу стану законності і правопорядку в піднаглядних військах, з урахуванням результатів попередньої роботи та з орієнтацією на повне усунення раніше виявлених порушень законності. При цьому планування здійснюється з обов'язковим урахуванням планів роботи вищестоящих прокуратур, у першу чергу Генеральної прокуратури України.

У Головній військовій прокуратурі (на правах структурного підрозділу Генеральної прокуратури України), військових прокуратурах регіонів (на правах обласних), військових прокуратурах гарнізонів та інших військових прокуратурах, прирівняних до прокуратур міст і районів, одночасно з розробкою загального плану діяльності планується робота структурних підрозділів (управлінь і відділів). Робота планується за всіма напрямками діяльності, а в окремій графі робляться відмітки про виконання. Кожного разу результати виконання плану за минулий період і проекту плану на наступний період обговорюються на оперативних нарадах зі складанням відповідного протоколу. Слід наголосити, що грамотне і продумане планування

органами військової прокуратури власної діяльності є запорукою ефективною і результативною роботи колективу щодо зміцнення правопорядку у військах.

Принцип контролю і перевірки виконання є найважливішою умовою організації роботи щодо забезпечення високої виконавської дисципліни, виявлення, виправлення і запобігання недолікам у роботі, а також дотримання вимог, які висуваються до персональної відповідальності працівника.

Основними формами контролю і перевірки виконання в органах військової прокуратури є:

- контроль за виконанням вимог наказів, рішень колегій Генеральної прокуратури України, Військової прокуратури Центрального (Південного, Західного) регіону України і військової прокуратури гарнізону, оперативних нарад, вказівок керівника прокуратури, узятих ним на контроль;

- контроль за реалізацією документів прокурорського реагування, внесених військовим прокурором;

- контроль за виконанням планів робіт;

- щоквартальні перевірки власної роботи з розгляду звернень громадян (військовослужбовців і членів їх сімей), прийому відвідувачів.

Стан контролю і виконавської дисципліни узагальнюється і не рідше як один раз у рік обговорюється на засіданнях колегій (оперативних нарадах) військової прокуратури.

Предметний принцип означає закріплення за конкретним прокурорським працівником певної галузі прокурорського нагляду або нагляду за виконанням певної групи законів (наприклад нагляду за дотриманням прав і свобод військовослужбовців, осіб, звільнених із військової служби, тощо). Це дозволяє конкретному працівнику безперервно накопичувати інформацію про стан законності і порушень у цій сфері, своєчасно помічати негативні тенденції і надавати необхідні пропозиції керівництву щодо проведення наглядових заходів з метою усунення виявлених порушень закону.

Зональний принцип полягає у виконанні кожним прокурорським працівником покладених на нього обов'язків на певній території або по відношенню до групи військових частин (піднаглядних об'єктів). У кожній прокуратурі, як правило, на початку року керівником видається наказ про розподіл службових обов'язків. Поряд із загальними обов'язками за конкретним працівником закріплюється зона і предмет. Такий підхід до розподілу обов'язків дозволяє прокурорському працівнику не розпилятися в своїй діяльності, а накопичувати інформацію, систематично аналізувати її та надавати пропозиції керівництву щодо планування і проведення наглядових заходів на вузькій ділянці, що дозволяє більш оперативно і якісно виявляти порушення закону і вживати заходи з усунення виявлених порушень.

Слід зазначити, що на практиці часто використовується змішаний спосіб розподілу обов'язків, що поєднує можливості двох указаних принципів, – предметно-зональний принцип. Грамотне поєднання цих принципів на практиці дозволяє прокурорському складу більш ефективно виконувати покладені обов'язки і вживати заходи щодо своєчасного виявлення й усунення порушень.

Принцип ініціативи прокурора під час проведення перевірок виражається у такій, що позитивно себе зарекомендувала, практиці складання у військовій прокуратурі щорічного графіка проведення обов'язкових перевірок усіх органів військового управління та всіх піднаглядних військових частин і установ. Внаслідок цього на кожному військовому об'єкті прокурорські працівники не рідше одного разу на рік перевіряють виконання вимог законодавства командуванням, вживають необхідні заходи щодо усунення виявлених порушень і відновлення прав і свобод військовослужбовців. Також під час здійснення виїздів у частини і підрозділи організовується прийом військовослужбовців із особистих питань, роз'яснюються вимоги чинного законодавства, у тому числі з питань забезпечення всіма видами постачання.

Принцип взаємної замінюваності прокурорських працівників застосовується в органах військової прокуратури кожної ланки. У наказі військового прокурора про розподіл обов'язків на поточний рік вказуються дані особи, яка виконує обов'язки тимчасово відсутнього.

Принцип персональної відповідальності працівника військової прокуратури полягає в тому, що під час здійснення підлеглим вчинків, що порочать його честь, керівник зобов'язаний ретельно розібратися в обставинах, що сталися, як правило, провести розслідування і за його результатами прийняти рішення про необхідність залучення конкретного офіцера до встановленої законом відповідальності у чітко визначені строки. У цьому випадку повинні неухильно дотримуватися як права винної особи, так і військовослужбовців (громадян), якщо вони постраждали внаслідок неправомірних дій працівника військової прокуратури.

Таким чином, проаналізовані вище принципи є основою для здійснення прокурорського нагляду за виконанням законодавства про права і свободи військовослужбовців, оскільки цей напрям військово-прокурорського нагляду є найбільш важливим, значущим і тому щороку визнається в якості пріоритетний. Необхідно підкреслити, що деякі з розглянутих принципів організації діяльності органів військової прокуратури можуть бути застосовні під час організації діяльності будь-якої іншої територіальної прокуратури, проте, як правило, виключно з урахуванням специфіки її роботи. З урахуванням особливостей завдань, що стоять перед органами військової прокуратури, прокурорський склад військової прокуратури кожного рівня повинен повсякденно керуватися названими принципами, що

дозволить підвищити ефективність діяльності військових прокуратур в Україні.

Список використаних джерел: 1. Прокурорський надзор : учеб. для вузов / под ред. Г. П. Химичевой. – М. : Юнити-Дана ; Закон и право, 2001. – 382 с. 2. Про прокуратуру : закон України від 5 листоп. 1991 № 1789-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1789-12>. – Редакція станом на 24.08.2014. 3. Басков В. И. Курс прокурорского надзора : учеб. для вузов / В. И. Басков, Б. В. Коробейников ; отв. ред. Б. В. Коробейников / Моск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова, Юрид. фак. – М. : Зерцало-М, 2001. – 499 с. 4. Прокурорський нагляд в Україні : підручник / МВС України, Луганськ. акад. внутр. справ ім. 10-річчя незалежності України ; [за ред. Е. О. Дідоренка]. – Луганськ, 2004. – 424 с. 5. Суд, правоохоронні та правозахисні органи України : підручник / О. С. Захарова, В. Я. Карабань, В. С. Ковальський (кер. авт. кол.) та ін. ; відп. ред. В. Т. Маляренко. – Київ : Юрінком Інтер, 2004. – 376 с. 6. Ястребов В. Б. Прокурорський надзор : учебник / В. Б. Ястребов. – М. : Городец, 2001. – 400 с. 7. Прокурорський нагляд в Україні : підруч. для вузів / [Ю. М. Грошевий, О. Б. Зозулинський, І. Є. Марочкін та ін.] ; за ред. Горшєвого Ю. М. і Марочкіна І. С. ; Нац. юрид. акад. України. – Донецьк : Донеччина, 1997. – 256 с. 8. Прокурорський нагляд в Україні : підручник / І. І. Когутич, В. Т. Нор, А. А. Павлишин, В. В. Луцик. – Київ : Ін Юре, 2011. – 592 с. 9. Півненко В. П. Прокурорський нагляд в Україні : курс лекцій / В. П. Півненко. – Харків : Харків юрид., 2008. – 304 с. 10. Шумський П. В. Прокуратура України : навч. посіб. для студентів юрид. вузів та ф-тів / П. В. Шумський. – Київ : Вентурі, 1998. – 336 с.

Надійшла до редколегії 17.09.2014

Евдокименко С. А. Принципы организации деятельности органов военной прокуратуры в Украине

Определены принципы организации деятельности органов военной прокуратуры в Украине. На основании анализа научных точек зрения и соответствующих нормативно-правовых актов разработано авторское видение возможности применения указанных принципов. Установлено, что на специфику принципов военной прокуратуры влияют такие факторы, как строго определенное количество поднадзорных объектов и наличие обязательных проверок, в основном направленных на выполнение военного законодательства.

Ключевые слова: принципы, организация, деятельность, военная прокуратура, военнослужащие.

Yevdokimenko S. A. The principles of the military prosecutor's office activity's organization in Ukraine

The objective of the article is to clarify the list of principles under which the military prosecutor's office should realize its activity; to disclose the content of each of the principles and to develop propositions on improving the efficiency of the military prosecutor's office activity concerning realization of these principles.

The expediency of conducting the research of the role and place of the military prosecutor's office in the system of prosecutor's agencies is grounded. The author of the

article defines that the principles of the military prosecutor's office activity's organization are enshrined in Ukrainian legislation the basic rules and standards of conduct, which are the basis of the military prosecutor's office activity's organization in Ukraine and the military prosecutor's agencies and their officials while performing their tasks should follow. Among the principles of the military prosecutor's office activity's organization the author offers to consider the following: the planning principle; the control principle and inspection of performance; substantive principle; zonal principle; the principle of prosecutor's initiative during the inspections; the principle of making the priorities; the principle of prosecutors' interchangeability; the principle of personal responsibility of the military prosecutor's office's employee, etc. The content of each principle is revealed. On the basis of scientific opinions' analysis and relevant normative and legal acts the author's point of view according the possibility to implement these principles is elaborated. It is established that such factors as the strict number of supervised objects, mandatory inspections on fulfilling the military legislation influence on the specific of the principles of the military prosecutor's office.

The practical significance of the paper is that the results can be used to improve the efficiency of the military prosecutor's office activity of Ukraine, bringing it into line with modern European standards. The use of obtained results will make possible to improve the managing activity of the state authorities in the sphere of regulation and guaranteeing the formation grounds of the military prosecutor's offices in Ukraine.

Keywords: principles, organization, activity, military prosecutor's office, soldiers.

УДК 347.963:[070+379.823](477)

О. С. Проневич

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ ІЗ ЗАСОБАМИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

З'ясувано концептуальні та інституційно-правові засади взаємодії органів прокуратури із засобами масової інформації у контексті визначення перспектив удосконалення організаційно-управлінських форм і правового забезпечення соціального партнерства органів публічної влади та громадянськості у сфері правоохорони та правозахисту. Особливу увагу приділено виявленню загальних правових засад інформаційної діяльності органів прокуратури, формальних вимог до організації та здійснення інформування суспільства органами прокуратури, морально-етичних імперативів здійснення інформаційно-комунікаційної діяльності працівниками прокуратури.

Ключові слова: взаємодія, органи прокуратури, засоби масової інформації, соціальне партнерство, органи публічної влади, громадянськість.

Розбудова правової держави, ствердження ліберальних цінностей і становлення громадянського суспільства в Україні об'єктивно зумовлює необхідність суттєвого коригування національної правоохоронної

доктрини, вироблення науково обґрунтованої державної політики у сфері протидії злочинності та докорінного реформування системи правоохоронних органів, уповноважених суспільством на ідентифікацію, нейтралізацію та усунення реальних і потенційних загроз (небезпеки) для охоронюваного державою загального та індивідуального блага. Аксиоматично, що першочерговим пріоритетом є забезпечення ефективної протидії організованій злочинності, тероризму та корупції. За означених обставин суттєвого значення набуває дотримання правового імперативу щодо забезпечення інформаційної прозорості (транспарентності) суб'єктів правоохоронної діяльності. Інформаційна закритість органів правоохорони на тлі поглиблення правового нігілізму неминуче гальмує ствердження демократичних традицій, породжує феномен соціально-правової демотивації, спричиняє в соціумі песимістичні настрої, негативне сприйняття правоохоронних органів та зневіру в силі права і правосуддя, сприяє зростанню рівня тривог і поширенню атмосфери страху перед злочинністю та, як наслідок, спричиняє зниження якості життя громадян. Налагодження партнерської взаємодії правоохоронних органів (у першу чергу прокуратури як стрижневого елементу правоохоронної системи) із засобами масової інформації (мас-медіа) є важливим чинником подолання негативних суспільних тенденцій та забезпечення соціальної стабільності. Засоби масової інформації як неспеціалізовані суб'єкти протидії злочинності сприяють закріпленню моделі законослухняної поведінки, а також здійсненню превенції соціальних патологій і правопорушень. Прокуратура розглядає системну взаємодію із засобами масової інформації як важливий чинник підвищення правосвідомості і правової культури громадян, зростання авторитету держави та зміцнення довіри до органів прокуратури.

Питання взаємодії органів прокуратури із засобами масової інформації прямо або опосередковано розглядалися у працях М. С. Андріанова та Е. А. Забеліної [1], В. Г. Бесарабова [2], І. М. Гальперіна [3], Т. Л. Маркелова [4], Т. Є. Мироненко [5], Б. М. Пантелеєва [6], А. Я. Сухарева [7] та ін. Ознайомлення з доробком означених авторів дає підстави стверджувати, що проблема досліджувалася у контексті архаїчної радянської управлінсько-правової традиції або ж переважно розглядалася крізь призму технологізації процесу та алгоритмізації дій уповноважених на соціальну комунікацію суб'єктів, або на тлі з'ясування перспектив запровадження практик паблік-рілейшенз як засобу підвищення ефективності управлінських процесів в органах прокуратури. Натомість у вітчизняній адміністративно-правовій науці традиції системного осмислення управлінсько-правового феномена взаємодії органів прокуратури із засобами масової інформації донині не сформувалася.

Метою статті є з'ясування концептуальних та інституційно-правових засад взаємодії органів прокуратури із засобами масової

інформації у контексті вдосконалення організаційно-управлінських форм і правового забезпечення соціального партнерства органів публічної влади та громадськості у сфері правоохорони і правозахисту.

Аксіоматично, що прокуратура належить до найбільш медійних державних інституцій. Це твердження ґрунтується на усвідомленні особливої важливості конституційних функцій прокуратури. У чинному законодавстві України закріплено загальні правові засади інформаційної діяльності органів прокуратури. Відповідно до п. 5 ч. 1 ст. 6 Закону України «Про прокуратуру» від 5 листопада 1991 р. визначено, що органи прокуратури України діють гласно, інформують державні органи влади, громадськість про стан законності і заходи щодо її зміцнення, оприлюднюють та надають інформацію за запитами відповідно до Закону України «Про доступ до публічної інформації». Крім того, в ч. 1 ст. 2 цього Закону передбачено обов'язок Генерального прокурора України не менш як один раз на рік інформувати Верховну Раду України про стан законності. Законодавець водночас визначив легітимні межі інформаційної діяльності органів прокуратури. Зокрема, в ч. 4 ст. 7 названого Закону закріплено правовий постулат щодо заборони без дозволу прокурора розголошувати дані перевірок і досудового розслідування до їх завершення [8]. Компаративно-правовий аналіз вітчизняного законодавства про прокуратуру свідчить, що на рівні титульних законів зберігається наступність у підходах до визначення правових засад інформаційної діяльності органів прокуратури. Так, згідно з п. 9 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 р. (цей Закон набуває чинності через шість місяців з дня його опублікування 25 жовтня 2014 р., крім п. 5 розділу XII (крім підп. 3, 5, 8, 9, 12, 20, 42, 49, 63, 67), розділу XIII цього Закону, які набрали чинності з дня, наступного за днем його опублікування) закріплено засаду прозорості діяльності прокуратури, що забезпечується відкритим і конкурсним зайняттям посади прокурора, вільним доступом до інформації довідкового характеру, наданням на запити інформації, якщо законом не встановлено обмежень щодо її надання. Крім того, в ст. 6 цього Закону закріплено такі формальні вимоги щодо інформування про діяльність прокуратури: органи прокуратури не менш як двічі на рік інформують суспільство про свою діяльність шляхом повідомлень у засобах масової інформації; Генеральний прокурор України особисто не менше одного разу на рік звітує перед Верховною Радою України на пленарному засіданні про діяльність органів прокуратури шляхом надання узагальнених статистичних та аналітичних даних; керівники регіональних та місцевих прокуратур на відкритому пленарному засіданні відповідної ради, на яке запрошуються представники засобів масової інформації, не менш як двічі на рік інформують населення відповідної адміністративно-територіальної одиниці про результати діяльності на цій території шляхом надання узагальнених

статистичних та аналітичних даних; інформація про діяльність прокуратури оприлюднюється в загальнодержавних та місцевих друкованих засобах масової інформації і на офіційних веб-сайтах органів прокуратури; органи прокуратури оприлюднюють видані ними нормативно-правові акти з питань організації та діяльності прокуратури України в порядку, встановленому законом [9]. Інформування суспільства про діяльність прокуратури та взаємодія із засобами масової інформації здійснюється органами прокуратури з обов'язковим дотриманням положень інших законів України, а саме: «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» від 16 листопада 1992 р. [10], «Про телебачення і радіомовлення» від 21 грудня 1993 р. [11], «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 р. [12], «Про доступ до публічної інформації» від 13 січня 2011 р. [13], Кримінального процесуального кодексу України від 13 квітня 2012 р. [14], Цивільного кодексу України від 16 січня 2003 р. [15] тощо. Цивілізовані стандарти інформаційної діяльності прокуратури як служби публічного обвинувачення закріплено в міжнародно-правових актах, наприклад, Рекомендаціях РЕС (2000) 19 Комітету Міністрів Ради Європи щодо ролі прокуратури у системі кримінальної юстиції (ухвалені 6 жовтня 2000 р. на 724-му засіданні заступників міністрів) [16].

Формальні вимоги до організації та здійснення інформування суспільства органами прокуратури визначено наказом Генеральної прокуратури України від 30 серпня 2014 р. № 11гн «Про організації інформування суспільства щодо діяльності органів прокуратури України». Відповідно до п. 5 цього наказу Управління зв'язків з громадськістю та засобами масової інформації Генеральної прокуратури України уповноважено забезпечувати проведення єдиної інформаційної політики органів прокуратури, координувати роботу прес-секретарів прокурорів обласного рівня, надавати їм методичну і практичну допомогу в реалізації принципу гласності у діяльності органів прокуратури. До компетенції управління та прес-секретарів прокурорів обласного рівня віднесено налагодження і підтримання ділових зв'язків та контактів із загальнодержавними, регіональними та місцевими засобами масової інформації. Означені суб'єкти зобов'язані здійснювати організаційне забезпечення участі представників прокуратури у медійних заходах, щоденно проводити моніторинг електронних та друкованих засобів масової інформації щодо висвітлення діяльності органів прокуратури, повідомлень про злочини та інші порушення закону, а також появи матеріалів критичного характеру, забезпечувати функціонування та постійне інформаційне оновлення офіційних Інтернет-представництв Генеральної прокуратури України та прокуратур обласного рівня, впроваджувати у практичну роботу можливості сучасних інформаційних технологій у форматі нових медіа (соціальних мереж, відео- та фотосервісів, блогінгів, форумів тощо) [17].

Деонтологічні стандарти належать до важливих чинників забезпечення ефективної взаємодії органів прокуратури із засобами масової інформації. Чинний Кодекс професійної етики та поведінки працівників прокуратури, затверджений наказом Генеральної прокуратури України від 28 листопада 2012 р. № 123, містить низку морально-етичних імперативів здійснення інформаційно-комунікаційної діяльності працівниками прокуратури. Зокрема, у вказаному документі до принципів професійної діяльності працівників прокуратури віднесено прозорість службової діяльності (унеможлиблює відмову працівником прокуратури фізичним чи юридичним особам у своєчасному наданні повної і достовірної інформації, в тому числі щодо його діяльності чи прийнятих ним рішень, якщо це передбачено законом), конфіденційність (передбачено обов'язок забезпечення конфіденційності інформації, яка стала йому відома у зв'язку з виконанням своїх службових повноважень, крім тих випадків, коли законом передбачено право чи обов'язок розкривати таку інформацію, а також акцентовано на обмеженні доступу до персональних даних громадян), професійну честь і гідність (наголошено на необхідності вжиття заходів до спростування працівником прокуратури неправдивих відомостей, які принижують його честь, гідність і ділову репутацію, у тому числі в судовому порядку), сприяння підвищенню авторитету прокуратури та формування довіри до прокуратури. У ст. 25 Кодексу професійної етики та поведінки працівників прокуратури визначено такі загальні вимоги до налагодження і підтримання взаємовідносин із засобами масової інформації: виявлення поваги до діяльності представників засобів масової інформації; сприяння їм в отриманні достовірної інформації в установленому законом порядку; утримання від офіційних висловлювань, міркувань та оцінок з питань, розгляд яких не належить до компетенції працівника; дотримання вимог етики публічних виступів і вимог щодо надання службової та конфіденційної інформації [18].

Комплексний аналіз апробованих органами прокуратури загальних підходів до налагодження і здійснення комунікації із суспільством дає підстави визнати необхідність концептуалізації взаємодії прокуратури із засобами масової інформації. Налагодження соціального партнерства у сфері протидії злочинності та підвищення рівня довіри населення до прокуратури неможливі без урахування позиції та очікувань громадськості, а також залучення найбільш соціально активних громадян до ідентифікації та вирішення існуючих проблем у сфері правоохорони та правозахисту. Вирішення цього завдання передбачає поглиблення партнерської взаємодії прокуратури із засобами масової інформації, специфіка соціально-правової природи яких полягає в поліфункціональності і належності до інститутів громадянського суспільства (трансформація мас-медіа з інструменту пропаганди в інститут громадянського суспільства в Україні розпочалася

наприкінці 80-х років ХХ ст. у контексті демонтажу радянської тоталітарної політичної системи). Мас-медіа є розгалуженою системою органів повсякденного збору, оброблення і поширення інформації масовим аудиторіям за допомогою технічних засобів. Будучи прямими каналами комунікації з населенням, засоби масової інформації безпосередньо долучені до забезпечення реалізації конституційного права на свободу слова, налагодження суспільної комунікації та формування єдиного інформаційного простору. Реалізуючи публічну функцію інформування населення, вони зацікавлені в оперативному отриманні від органів прокуратури інформації подієвого, аналітичного та довідкового характеру з широкого спектра питань діяльності органів прокуратури.

Взаємодія органів прокуратури із засобами масової інформації є узгодженою діяльністю не підпорядкованих один одному організаційно відокремлених і відособлених суб'єктів. Мета взаємодії полягає в публічному поширенні інформації про стан злочинності, антикримінальну діяльність прокуратури, правові можливості реалізації громадянами конституційних прав і свобод, стан додержання законності органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство, стан додержання законів під час виконання судових рішень у кримінальних справах, а також у разі застосування інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян, можливі порушення прав людини в означених сферах та правозахисну діяльність прокуратури, надання допомоги уповноваженим на здійснення кримінального провадження органам тощо. Наслідком ефективної взаємодії є закріплення у суспільній свідомості коректного уявлення щодо соціальної місії та правового статусу прокуратури, ствердження законотворчої моделі поведінки і переконання у невідворотності покарання за вчинені правопорушення, залучення населення до участі в антикримінальних заходах. Взаємодія здійснюється у контексті реалізації органами прокуратури принципів транспарентності, оперативного і неупередженого висвітлення аспектів прокурорської діяльності. Вона ґрунтується на таких засадах: визнання виняткової важливості взаємодії органів прокуратури з мас-медіа для інформування суспільства про стан законності та правопорядку; здійснення моніторингу загальнонаціональних, регіональних і місцевих мас-медіа; перманентного вдосконалення форм і методів роботи із засобами масової інформації; безумовного дотримання імперативних вимог щодо достовірності і об'єктивності інформації, забезпечення захисту персональних даних та нерозголошення відомостей, що становлять державну або іншу охоронювану таємницю.

Взаємодія органів прокуратури із засобами масової інформації містить кілька складових, а саме: організаційну – підвищення професійно-посадового статусу уповноважених на підтримання зв'язків

із засобами масової інформації працівників прокуратури, вдосконалення процедури управління внутрішніми інформаційними потоками; інформаційну – регулярне надання інформації мас-медіа з використанням широкого спектру форм взаємодії; освітню – проведення семінарів, круглих столів щодо специфіки висвітлення складних правових явищ; творчу – ініціювання та спільна реалізація інноваційних інформаційних проектів, пов'язаних з підготовкою матеріалів про практичну діяльність органів прокуратури, особисті досягнення окремих працівників, правові процедури забезпечення прав і свобод людини та громадянина тощо.

Форми взаємодії органів прокуратури із засобами масової інформації відображають зміст інформації, шляхи, порядок і процедуру її пошуку, опрацювання і поширення. Аналіз апробованих органами прокуратури різних країн позитивних практик свідчить про широке використання різноманітних форм взаємодії із засобами масової інформації, найпоширенішими з яких є: регулярне надання інформагентствам правової інформації; запрошення журналістів на наради за підсумками роботи прокуратури та засідання колегіальних органів (колегій, рад, кваліфікаційно-дисциплінарних комісій тощо); інтерв'ю, брифінги, прес-конференції, участь в публічних дискусіях; проведення круглих столів для обговорення актуальних питань прокурорської діяльності; запровадження тематичних «прокурорських» рубрик у друкованих та електронних мас-медіа; консультування журналістів із правових питань працівниками прокуратури; стажування журналістів спеціалізованих засобів масової інформації на базі прес-служб органів прокуратури; проведення конкурсів на найкращі публікації у сфері прокурорської діяльності (поширення позитивного досвіду прокурорської діяльності, висвітлення досягнень кращих представників професії тощо); підготовка інформаційно-просвітницьких матеріалів правового характеру, що містять алгоритми виявлення і нейтралізації реальних та потенційних загроз (небезпеки) для охоронюваного державою блага тощо.

Основними принципами взаємодії органів прокуратури із засобами масової інформації є оперативність надання інформації, її достовірність, відкритість, взаємоповага і довіра, диспозитивність, безумовне визнання рівності та встановлення презумпції добропорядності суб'єктів комунікації, вичерпна артикуляція і декларування цілей та завдань кожного учасника взаємодії, стабільність (початковий етап – пілотний проект – довгострокове співробітництво), поглиблення взаєморозуміння «шляхом переходу від сфери порозуміння до конфліктних тем», дотримання конституційних прав громадян на недоторканність приватного життя, нерозголошення інформації, що містить державну чи будь-яку іншу таємницю або конфіденційні відомості, стосовно яких законодавством встановлено особливий порядок захисту. Відповідно до підп. 1.5 наказу Генеральної прокуратури

України від 30 серпня 2014 р. № 11гн «Про організацію інформування суспільства щодо діяльності органів прокуратури України» інформація про досудове розслідування кримінальних правопорушень може оприлюднюватися лише за погодженням із прокурором, який здійснює процесуальне керівництво ним, за умови, що це не зашкодить швидкому, повному і неупередженому розслідуванню та не призведе до порушення прав учасників кримінального провадження. Неприпустимим визнано поширення даних про особу підозрюваного, обвинуваченого або підсудного до набрання законної сили обвинувальним вироком суду щодо нього, а стосовно потерпілого – без його згоди [17]. Означене положення кореспондується з нормами вітчизняного кримінально-процесуального законодавства та низки інших законів (ст. 6 Закону України «Про доступ до публічної інформації», ч. 4 ст. 296 Цивільного кодексу України), а також європейськими правовими стандартами (зокрема п. 29 та п. 30 Рекомендацій REC (2000) 19 Комітету Міністрів Ради Європи щодо ролі прокуратури у системі кримінальної юстиції).

Перспективи вдосконалення організаційно-правового забезпечення взаємодії прокуратури із засобами масової інформації полягають у вирішенні низки актуальних питань фундаментального та прикладного характеру, найсуттєвішими з яких є: концептуальне обґрунтування сутності і напрямів суспільно орієнтованої проактивної діяльності органів прокуратури; вироблення Концепції реалізації єдиної інформаційної політики органів прокуратури та Комунікаційної стратегії органів прокуратури; опрацювання питання щодо визначення рівня довіри населення до прокуратури як одного з об'єктивних критеріїв оцінювання ефективності її діяльності; запровадження нових форм взаємодії прокуратури із мас-медіа, в тому числі й шляхом широкого використання сучасних інформаційних технологій у форматі нових медіа; вироблення науково обґрунтованих професійно-кваліфікаційних та інших професійно зумовлених вимог до працівників профільного управління Генеральної прокуратури України та прес-секретарів прокурорів обласного рівня; визначення уніфікованого підходу до здійснення акредитації журналістів при органах прокуратури; перегляд деонтологічних засад формування комунікаційної етики працівників прокуратури; створення асоціації прес-служб правоохоронних органів з метою гармонізації підходів до взаємодії із засобами масової інформації; наповнення офіційних сайтів органів прокуратури соціально значущою та корисною інформацією тощо.

Резюмуючи, зазначимо, що комунікаційна діяльність є одним із безумовних пріоритетів органів прокуратури. Взаємодія із засобами масової інформації тлумачиться як узгоджена взаємовигідна діяльність не підпорядкованих один одному організаційно відокремлених і відособлених суб'єктів з метою інформування суспільства про актуальний

стан законності та правопорядку. Взаємодія визнана важливим чинником підвищення авторитету прокуратури і формування довіри до прокуратури, що є підставою для виокремлення в діяльності прокуратури проактивного компонента. Як наслідок, відомча інформаційна політика ґрунтується на постулаті щодо наявності взаємозв'язку між ступенем відкритості прокуратури та якістю реалізації нею конституційних функцій. Водночас наголосимо, що станом на теперішній час в означеній площині існує низка нагальних проблем, вирішення яких об'єктивно сприятиме підвищенню ефективності діяльності прокуратури. Визначальним чинником новелізації відповідної нормативно-правової бази та модернізації механізму взаємодії є запровадження апробованих провідними країнами цивілізованих стандартів забезпечення комунікаційної діяльності органів прокуратури.

Список використаних джерел: 1. Андрианов М. С. Взаимодействие органов прокуратуры со средствами массовой информации : науч.-практ. рек. / М. С. Андрианов, Е. А. Забелина. – М. : Акад. Ген. прокуратуры Рос. Федерации, 2011. – 60 с. 2. Бессарабов В. Г. Взаимодействие органов прокуратуры со средствами массовой информации в сфере соблюдения прав и свобод человека и гражданина : метод. пособие / [В. Г. Бессарабов и др.] ; Акад. Ген. прокуратуры Рос. Федерации. – М., 2010. – 88 с. 3. Гальперин И. М. Взаимодействие государственных органов и общественности по борьбе с преступностью: уголовно-правовое и уголовно-процессуальное исследование / И. М. Гальперин. – М. : Юрид. лит., 1972. – 184 с. 4. Маркелов Т. Л. Взаимосвязь органов прокуратуры с общественностью в деятельности по укреплению законности и борьбе с преступностью : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 718.715 / Маркелов Тимофей Лазоревич. – М. : ВНИИПИРМП, 1970. – 21 с. 5. Мироненко Т. Є. Організаційно-правові аспекти управління взаємодією органів прокуратури України з громадськістю : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Мироненко Тетяна Євгенівна. – Київ, 2008. – 20 с. 6. Пантелеев Б. Н. Взаимодействие органов российской прокуратуры с общественностью и средствами массовой информации (правовые и организационные аспекты) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Пантелеев Борис Николаевич. – М., 2004. – 168 с. 7. Российский прокурорский надзор : учебник / под ред. А. Я. Сухарева. – М. : Норма, 2001. – 384 с. 8. Про прокуратуру : закон України від 5 листоп. 1991 р. № 1789-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1789-12>. 9. Про прокуратуру : закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1697-VII // Голос України. – 2014. – № 206. – С. 11–21. 10. Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні : закон України від 16 листоп. 1992 р. № 2782-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2782-12>. 11. Про телебачення і радіомовлення : закон України від 21 груд. 1993 р. № 3759-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3759-12>. 12. Про інформацію : закон України від 2 жовт. 1992 р. № 2657-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>. 13. Про доступ до публічної інформації : закон України від 13 січ. 2011 р. № 2339-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17>. 14. Кримінальний процесуальний

кодекс України : закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>. **15.** Цивільний кодекс України : закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>. **16.** Про роль служби публічного обвинувачення в системі кримінальної юстиції : рекомендації REC (2000) 19 Комітету Міністрів Ради Європи від 6 жовт. 2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pravo.org.ua/files/zarub_zakon/rek_2000.pdf. **17.** Про організацію інформування суспільства щодо діяльності органів прокуратури України : наказ Ген. прокуратури України від 30 серп. 2014 р. № 11гн [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/gl.html?_m=publications&t=rec&id=94102. **18.** Кодекс професійної етики та поведінки працівників прокуратури : наказ Ген. прокуратури України від 28 листоп. 2012 р. № 123 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/kodet.html?_m=publications&t=rec&id=113992.

Надійшла до редколегії 20.10.2014

Проневич А. С. Организационно-правовые основы взаимодействия прокуратуры со средствами массовой информации

Исследованы концептуальные и институционно-правовые основы взаимодействия органов прокуратуры со средствами массовой информации в контексте определения перспектив усовершенствования организационно-управленческих форм и правового обеспечения социального партнёрства органов публичной власти и общественности в сфере правоохраны и правозащиты. Особое внимание уделено выявлению общих правовых основ информационной деятельности органов прокуратуры, формальных требований к организации и осуществлению информирования общества органами прокуратуры, морально-этических императивов осуществления информационно-коммуникационной деятельности сотрудников прокуратуры.

Ключевые слова: взаимодействие, органы прокуратуры, средства массовой информации, социальное партнёрство, органы публичной власти, общественность.

Pronevych O. S. Organizational and legal bases of interaction prosecutors with the media

The article investigates the conceptual and institutional and legal frameworks for interaction prosecutors with the media in the context of determining the prospects of improvement of organizational and managerial forms and legal support of social partnership of the public authorities and the public in the field of law enforcement and human rights protection. Particular attention is paid to identifying general legal framework of information activities of the prosecution, the formal requirements of the organization and implementation of informing the public prosecutors, moral and ethical imperatives implementation of information and communication activities of prosecutors.

It is determined that the prosecutor's office belongs to the most media institutions of public authority, that is objectively caused particular social significance of the constitutional functions of the Prosecutor's Office. Deepening partnerships prosecutors with the media should be carried out in the broader context of the establishment of social partnership in the field of combating crime and enhance public confidence in law enforcement.

An important condition for improving the efficiency of interaction the Prosecutor's Office with the media is the active use in the implementation of departmental information policy of modern information technology in the form of new media (social networking, video- and foto service forums, blogging, etc.).

Keywords: interaction, the prosecutor's office, interaction prosecutors with the media, social partnership of the public authorities with the public.

УДК 342.56

І. Д. Прошута

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ВІДНОСИНИ У СФЕРІ ФУНКЦІОНУВАННЯ МІСЦЕВИХ ЗАГАЛЬНИХ СУДІВ В УКРАЇНІ

Обґрунтовано визначальне значення адміністративно-правового регулювання діяльності місцевих загальних судів в Україні, що є необхідною передумовою функціонування всієї судової системи України. Визначено основні ознаки адміністративно-правових відносин, сутність та специфіку їх виникнення в місцевих загальних судах України. Надано коротку характеристику основних адміністративно-правових відносин у сфері функціонування судової системи України. Визначено пріоритетні напрямки вдосконалення нормативно-правового забезпечення адміністративно-правових відносин у місцевих загальних судах.

Ключові слова: судова система, місцеві загальні суди, адміністративно-правове регулювання, адміністративно-правові відносини, вдосконалення.

Організація судової влади в Україні здійснюється незалежними та безсторонніми судами, утвореними згідно із законом, відповідно до конституційних засад поділу влади [1]. Це є основоположною нормою функціонування судової системи України, що передбачає неухильне дотримання конституційного поділу влади в державі та надає громадянам можливість отримати неупереджене, належне рішення у справі в рамках здійснення правосуддя. Розподіл судової влади в Україні здійснено відповідно до ч. 3 ст. 1 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», де передбачено, що судочинство здійснюється Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції [1]. Місцеві суди в системі судів загальної юрисдикції займають особливе місце, оскільки саме ними розглядається найбільший пласт усіх кримінальних, цивільних, господарських, адміністративних справ та справ про адміністративні правопорушення,

© Прошута І. Д., 2014

за винятком тих, що не віднесені Законом до їх компетенції. В рамках статті вважено за можливе зупинитися не на дослідженні особливостей здійснення правосуддя в Україні місцевими загальними судами (що, безумовно, також потребує ґрунтовного вивчення, з'ясування усіх проблемних моментів, які виникають у цій сфері, та вироблення шляхів їх усунення); особливої уваги з боку науковців також потребує вивчення питання сутності адміністративно-правових відносин, що складаються з приводу організації місцевих загальних судів та їх безпосередньої діяльності.

Загальні питання організації та функціонування судової системи в Україні, в тому числі окремі аспекти адміністративно-правових відносин у діяльності Конституційного Суду та судів загальної юрисдикції, неодноразово були предметом дослідження багатьох науковців, зокрема таких, як В. Авер'янов, С. Алфьоров, О. Бандурка, В. Бевзенко, Ю. Битяк, А. Борко, В. Василевич, Р. Ігонін, Р. Кирилюк, Ю. Кравченко, І. Назаров, С. Обрусна, В. Скавронік, Г. Тимченко, І. Туркіна та ін. Роботи цих та інших учених стали міцним підґрунтям для створення сучасної ефективної судової системи в Україні, необхідність удосконалення якої була визначена основним пріоритетом судово-правової реформи в Україні. Особливе місце серед цих робіт займає дослідження та розкриття адміністративно-правових аспектів організації та діяльності судової системи в Україні, які стосуються взагалі питань формування судів в Україні статусу суддів та організації діяльності допоміжних органів у суді. На нашу думку, дослідження діяльності місцевих загальних судів в Україні, як об'єкта адміністративно-правового регулювання дозволить визначити його складові, що створить необхідні умови для подальшої успішної реалізації адміністративно-правової та судово-правової реформ, проведення люстрації (очищення влади) в Україні та забезпечення євроінтеграційних процесів.

Організація діяльності судів в Україні (у тому числі і місцевих загальних судів) регулюється багатьма галузями права, наприклад конституційним, трудовим, кримінальним, цивільним, однак саме адміністративне право впливає на поведінку й діяльність усіх суб'єктів, які беруть участь в діяльності суду, за допомогою спеціального механізму адміністративно-правового впливу. Саме за допомогою правильним чином побудованого механізму адміністративно-правового регулювання можливо досягти вирішення нагальних питань внутрішньої діяльності судів, що сприятиме підвищенню ефективності функціонування всієї судової системи України.

Адміністративно-правове регулювання організації та діяльності судової системи України здійснюється, передусім, за допомогою юридичних норм, але необхідно погодитися з думкою С. С. Алексєєва, який поряд з ними виокремив цілу систему правових засобів (правовідносин, індивідуальних приписів) результативного, нормативно-

організаційного впливу на суспільні відносини з метою їх упорядкування, охорони, розвитку [2, с. 289]. Майже тотожною є дефініція правового регулювання О. Ф. Скакун, яка під правовим регулюванням розуміє здійснюване державою за допомогою права і сукупності правових засобів упорядкування суспільних відносин, їх юридичного закріплення, охорони та розвитку [3, с. 488]. Як зазначає В. В. Галушко, саме внаслідок адміністративно-правової регламентації формується юридична основа, визначаються зафіксовані в правових величчях орієнтири для організації діяльності учасників адміністративно-правових відносин на досягнення фактичних завдань адміністративного права [4].

На нашу думку, під час дослідження діяльності місцевих загальних судів в Україні необхідно звернути увагу на той факт, що суди не є органами державного управління, основне призначення їх діяльності полягає, передусім, у здійсненні правосуддя. Однак було б неправильно припускати, що коли суди не є органом державного управління, то в їх діяльності відсутня адміністративно-правова складова. Слід підкреслити, що суди є органами публічної влади, специфічність діяльності яких і потреба створення умов незалежного та неупередженого здійснення правосуддя обумовлюють необхідність існування численних адміністративно-правових відносин, що виникають під час організації їх діяльності. У зв'язку з цим цілком погоджуємося з позицією В. С. Четверікова, який наголошує на включенні до предмета адміністративного права не тільки діяльності виконавчих органів влади, але й відносин управлінського типу, що виникають при здійсненні законотворчості і правосуддя [5, с. 6, 7]. Таким чином, основна діяльність судів не є та не може бути об'єктом адміністративно-правового регулювання, проте адміністративні відносини, що повсякчасно виникають в судовій системі, переважно в частині організації та функціонування судів, у рамках їх внутрішньої структури, регулюються адміністративно-правовими нормами.

Важливість дослідження адміністративно-правових відносин у діяльності судових органів, на думку М. П. Запорожця, дозволяє з'ясувати сутність і встановити межі зовнішніх адміністративно-владних повноважень з боку органів державної влади щодо суддів і внутрішніх адміністративно-владних повноважень з боку керівництва суду щодо суддів, а також створити найбільш оптимальну систему внутрішнього управління в судах [6, с. 26–27].

Таким чином, адміністративно-правове регулювання діяльності місцевих загальних судів в Україні є системою юридичних норм та правових засобів, що існують в рамках державного правового регулювання, які реалізуються через нормативно-організаційний цілеспрямований вплив на адміністративно-правові відносини у сфері організації та функціонування місцевих загальних судів з метою їх закріплення, упорядкування, охорони та розвитку.

З огляду на вищевикладене визначення, можна зробити висновок, що в основі адміністративно-правового регулювання знаходиться регулювання адміністративно-правових відносин, які виникають у місцевих загальних судах України. Загальні види суспільних відносин, що відповідають ознакам адміністративно-правового регулювання, надав В. В. Гауцько:

– відносини між фізичними або юридичними особами, які звернулись до суб'єкта публічної адміністрації з вимогою забезпечити їх публічні права і свободи. В цьому випадку суб'єкт публічної адміністрації діяти владно щодо об'єкта управління не може, бо є зобов'язальним перед ним;

– відносини між суб'єктом публічної адміністрації та фізичними і юридичними особами, які порушують права і свободи третіх осіб, інтереси громадянського суспільства та держави. Тут виникають класичні адміністративно-правові відносини: суб'єкт публічного управління є імперативно владним, а об'єкти зобов'язані виконувати його законні вимоги;

– імперативно владні відносини між вищестоящими та нижчестоящими суб'єктами публічної адміністрації, оснований на праві [4].

У зв'язку зі специфікою діяльності судів щодо здійснення ними правосуддя та лише часткового виконання ними публічно-владних повноважень ми не можемо остаточно дотримуватись цієї загальної класифікації для виокремлення адміністративно-правових відносин у суді, оскільки вони мають певні особливості.

В юридичній науці існують різноманітні підходи до класифікації адміністративно-правових відносин. Так, наприклад, В. Б. Авер'янов до їх числа відносить такі відносини: щодо управління економічною, соціально-культурною та адміністративно-політичною сферами; із забезпечення реалізації та захисту в адміністративному порядку прав і свобод громадян, надання адміністративних послуг; щодо реалізації юрисдикції адміністративних судів; із внутрішньої організації та діяльності апаратів усіх державних органів; щодо застосування заходів адміністративного примусу [7, с. 71]. Вважаємо, що управління економічною, соціально-культурною та адміністративно-політичною сферами не може бути віднесено до напрямів функціонування та діяльності судів в Україні, які реалізують функцію правосуддя. У той же час виникають інші відносини, які зазвичай стосуються внутрішньої організації та діяльності судів, саме щодо них М. П. Запорожець відзначає субсидіарний, допоміжний характер адміністративно-правових відносин у діяльності місцевого загального суду [6, с. 31].

Розглядаючи адміністративно-правові відносини в діяльності місцевих загальних судів в Україні, доречно врахувати позицію С. Ю. Обрусної [8], яка до учасників адміністративно-правових відносин у сфері функціонування судової системи України віднесла

суди, посадових і службових осіб суду, Державну судову адміністрацію України та її територіальні управління, Вищу раду юстиції, кваліфікаційні комісії суддів, органи суддівського самоврядування, працівників апарату судів тощо.

Таким чином, основними ознаками адміністративно-правових відносин у місцевих загальних судах України можна визначити такі:

- обов'язковим суб'єктом відносин є орган публічно-владних повноважень (суд або його допоміжні органи);
- відносини існують у площині судового управління, адміністративно-юрисдикційних проваджень місцевих загальних судів, непроцесуальної діяльності та внутрішньої організації суду;
- здебільшого створюють належні умови організації та функціонування місцевих загальних судів задля ефективного виконання ними функції правосуддя, тобто є внутрішньоорганізаційними.

З огляду на ці ознаки, можна виділити відповідні адміністративно-правові відносини в місцевих загальних судах України. Досить повний перелік таких відносин викладено А. Л. Борком, який узагальнив основні адміністративно-правові відносини у сфері функціонування судової системи України, а саме:

- утворення, реорганізація і ліквідація судів;
- призначення (обрання) на посаду і звільнення з посади судді, переміщення суддів;
- добір, підготовка і підвищення кваліфікації суддів;
- притягнення суддів до юридичної відповідальності;
- призначення суддів на адміністративні посади і звільнення з них;
- організація судового управління та реалізація адміністративних повноважень працівників суду;
- вступ, проходження та припинення державної служби працівників судів і допоміжних органів у системі судоустрою України, їх заохочення і притягнення до дисциплінарної відповідальності;
- взаємодія судів і допоміжних органів у системі судоустрою України між собою, з іншими органами державної влади, органами місцевого самоврядування і громадськістю;
- адміністративно-юрисдикційні провадження у судах;
- контроль та нагляд за діяльністю судів в Україні;
- забезпечення безпеки суддів і членів їх сімей;
- організаційне забезпечення діяльності судів;
- організація діяльності допоміжних органів у системі судоустрою України [9, с. 97–98].

Вважаємо за доцільне в рамках нашої роботи надати коротку характеристику наведеним вище адміністративно-правовим відносинам у місцевих загальних судах України.

Утворення і ліквідація місцевих загальних судів здійснюється відповідно до ч. 1 ст. 19 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [1] та п. 23 ч. 1 ст. 106 Конституції України [10] Президентом

України за поданням міністра юстиції України на підставі пропозиції голови відповідного вищого спеціалізованого суду. Отож головою вищого спеціалізованого суду вносяться пропозиції щодо утворення відповідних місцевих загальних судів. Територіальна юрисдикція і статус суду визначаються з урахуванням принципів територіальності, спеціалізації та інстанційності згідно із ч. 2 ст. 19 цього Закону. Системність утворення та ліквідації загальних судів в Україні закріплена Указом Президента України від 20.05.2011 № 591/2011 «Питання мережі місцевих загальних та апеляційних судів» [11], яким визначаються найменування всіх місцевих загальних судів в Україні та їх місцезнаходження. Ліквідація або утворення місцевих загальних судів в Україні здійснюється на підставі указів Президента України з безпосереднім внесенням відповідних змін до вищезазначеної мережі місцевих загальних судів (наприклад, Указ Президента України від 05.07.2012 № 437/2012 «Про ліквідацію та утворення місцевих загальних судів» [12]). Однак процедура підготовки відповідної пропозиції головою вищого спеціалізованого суду щодо формування місцевого загального суду не віднайшла свого адміністративно-правового закріплення, яке має бути конкретизованим та обґрунтованим.

Процедура *призначення (обрання) на посаду і звільнення з посади судді, переміщення суддів* місцевих загальних судів в Україні визначена главою 2 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [1]. Суб'єктами таких адміністративно-правових відносин виступають кандидати на посаду судді, Вища кваліфікаційна комісія суддів України, яка проводить їх добір та перевірку, спеціальну підготовку, вносить рекомендації Вищій раді юстиції про призначення кандидата на посаду судді, а також Вища рада юстиції, що, у свою чергу, вносить подання Президенту України про призначення кандидата на посаду судді, який вже приймає відповідне рішення. Адміністративно-правове регулювання цієї процедури є досить розгалуженим і передбачає значний обсяг адміністративно-нормативного забезпечення.

На цей час, за умов необхідності підвищення рівня довіри до судової системи України, підтримання незалежності суддів від політичної складової, на нашу думку, участь Президента України у цій процедурі є зайвою. Така точка зору зумовлена тим, що саме Вища рада юстиції відповідає за призначення, розподіл, переведення на іншу посаду, просування по службі та дисциплінарні заходи проти суддів та прокурорів. Вона повинна мати повноваження приймати рішення за всіма вищезазначеними питаннями, а не тільки подавати пропозиції до адміністративних та виконавчих органів державної влади. На жаль, теперішня Вища рада юстиції України не відповідає цим вимогам, оскільки її повноваження обмежуються поданням рекомендацій Президенту України щодо призначення суддів та здійснення дисциплінарного провадження [13, с. 3].

На сьогодні Вища рада юстиції: 1) вносить подання Президенту України про призначення суддів на посади або про звільнення їх з посад; 2) розглядає справи і приймає рішення стосовно порушення суддями і прокурорами вимог щодо несумісності; 3) здійснює дисциплінарне провадження стосовно суддів Верховного Суду України і суддів вищих спеціалізованих судів; 4) розглядає скарги на рішення про притягнення до дисциплінарної відповідальності суддів апеляційних та місцевих судів, а також прокурорів [14].

Підвищення кваліфікації суддів відбувається згідно з відповідними календарними планами, затверджуваними головою суду. Відповідно до п.8 ч. 1 ст. 24 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» голова місцевого суду забезпечує виконання вимог щодо підвищення кваліфікації суддів місцевого суду [1]. А ефективність підвищення кваліфікації суддів залежить від організації планування, оптимального вибору форм і періодичності навчання та контролю за реалізацією планів навчання [15, с. 211].

Стаття 20 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» регулює *порядок призначення суддів на адміністративні посади*, визначаючи, що адміністративними посадами в суді вважаються посади голови суду та заступника (заступників) голови суду [1]. Відповідно до чинного законодавства голова місцевого суду та його заступник призначаються на посади строком на один рік шляхом таємного голосування із числа суддів цього суду, але не більш як на строк повноважень судді.

Як визначає Ю. П. Битяк, адміністративні посади – це посади (професійна діяльність осіб) в органах виконавчої влади щодо практичного виконання їх функцій і завдань, за якими отримується заробітна плата за рахунок коштів Державного бюджету України. Державні службовці, котрі обіймають адміністративні посади, наділені державно-владними повноваженнями для здійснення організаційно-розпорядчих та консультативно-дорадчих функцій [16, с. 133]. Таким чином, можна сформулювати поняття адміністративної посади в судовій системі України як визначений законом та штатним розкладом структурний елемент суду (як державного органу), якому відповідає юридично встановлений комплекс прав та обов'язків (повноважень) щодо організаційного керівництва в суді з метою забезпечення здійснення ефективного правосуддя [17]. Саме організаційне керівництво у суді, що здійснюється адміністративними посадовцями, ототожнюється з численними та різноманітними завданнями адміністрування в суді.

Сучасна *організація судового управління* у судах відводить доволі значну роль керівнику апарату суду у площині організаційного керівництва апаратом суду і забезпечення функціонування суду [9]. А судовий адміністратор (якого й уособлює керівник апарату суду) при цьому, згідно з точкою зору В. Д. Бринцева [18, с. 161], повинен

мати великий ступінь автономності в управлінні діяльністю апарату суду, координуючись лише головою суду.

Керівник апарату місцевого загального суду в Україні керується у своїй діяльності Типовою посадовою інструкцією керівника апарату місцевого загального суду [19], відповідно до якої він призначається на посаду та звільняється з посади наказом начальника територіального управління Державної судової адміністрації України за поданням голови місцевого суду з дотриманням вимог трудового законодавства та законодавства про державну службу України.

Що стосується функцій голови суду щодо управління в суді, то Л. М. Москвич було запропоновано досить широкий їх перелік. До числа зазначених функцій вона відносить такі: адміністративну, інформаційно-аналітичну, соціальну, прогностичну, планування, мотиваційно-стимулюючу, корегуючу, стримуючу, функцію забезпечення компетентності і дисципліни всього персоналу, контролюючу функцію [20, с. 321]. Проте, досліджуючи функції, які виконує голова місцевого загального суду, слід пам'ятати, що у чинному законодавстві прямо передбачено, що перебування судді на адміністративній посаді у суді та звільнення його з адміністративної посади не звільняє його від здійснення повноважень судді відповідного суду, а звільнення з посади судді припиняє здійснення ним повноважень на адміністративній посаді [1].

Однією з характерних рис сучасного добре організованого суду є чіткий розподіл функцій між суддями й адміністративним персоналом, а також між членами адміністрації суду. Мова йде про те, що функції, які не є суддівськими за своєю природою і не обов'язково мають виконуватися суддями, в максимально можливій мірі передаються іншим працівникам суду. За таких умов голова суду замість того, щоб витратити більшість свого часу на вирішення адміністративних та управлінських питань, делегує основну частину відповідних адміністративних функцій керівнику апарату суду, який фактично стає партнером голови суду [21, с. 75], а останній, у свою чергу, отримує можливість повністю зосередитись на виконанні його безпосередніх функцій, яким він навчений і задля яких він призначений, а саме: безпосереднього здійснення правосуддя, реалізації функції контролю і надання належної методичної допомоги суддям суду за суворого дотримання принципу незалежності та ін. [17].

До того ж, відповідно до ч. 1 ст. 53 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», передбачається, що перебування на посаді судді є несумісним із зайняттям посади в будь-якому іншому органі державної влади, органі місцевого самоврядування та з представницьким мандатом, а також якщо суддя є особою, до якої застосовуються заборони, передбачені ст. 1 Закону України «Про очищення влади». Згідно із цим Законом, очищення влади (аустрація) – це встановлена цим Законом або рішенням суду заборона окремим фізичним особам обіймати певні посади (перебувати на службі),

крім виборних, в органах державної влади та органах місцевого самоврядування [22].

Регулювання правового становища працівників апарату місцевих загальних судів в Україні, відповідно до ч. 3 ст. 9 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», здійснюється Законом України «Про державну службу» [23], який визначає загальні засади діяльності, а також статус державних службовців, *вступ, проходження та припинення державної служби працівників місцевих загальних судів, їх заохочення і притягнення до дисциплінарної відповідальності*. При цьому, як влучно зазначив А. Л. Борко, поширення на працівників апарату суду загального законодавства про державну службу має враховувати особливості статусу судів як органів незалежної судової влади, не допускаючи необґрунтованого залучення органів виконавчої влади до вирішення внутрішньо організаційних питань у судах [24].

В організації та діяльності місцевих загальних судів значне місце займають адміністративно-правові відносини, які виникають у процесі *взаємодії місцевих загальних судів* між собою, з Державною судовою адміністрацією, Вищою радою юстиції, центральними й місцевими органами виконавчої влади, а також органами влади Автономної Республіки Крим й органами місцевого самоврядування, допоміжними органами в системі судоустрою України і громадськістю. Злагоджений процес взаємодії органів публічної влади (у тому числі й судів) між собою та з інститутами громадянського суспільства є важливою умовою існування сучасної демократичної соціальної правової держави та громадянського суспільства, активної участі громадськості у здійсненні правосуддя.

Розгляд і вирішення справ про адміністративні правопорушення місцевими загальними судами в Україні здійснюється через реалізацію управлінського впливу в рамках *адміністративно-юрисдикційних проваджень*. Дещо спірною є позиція Д. М. Бахраха [25], що судді місцевих судів, розглядаючи адміністративні справи, реалізують саме адміністративну владу, видають адміністративні акти, а не акти правосуддя. Такі повноваження суду створюють адміністративно-правові відносини, що регулюються нормами адміністративного права.

Можливість та необхідність *контролю та нагляду* за діяльністю місцевих загальних судів в Україні обумовлена тим, що їх діяльність є об'єктом адміністративно-правового регулювання, тобто наявні адміністративні правовідносини, в яких беруть участь посадові особи суду та які потребують свого контролю і нагляду. Зокрема, М. П. Запорожець об'єктами контролю за діяльністю судів визначає голову суду, його заступника, суддів та працівників апарату суду [6, с. 92]. Саме їх діяльність як учасників адміністративно-правових відносин у місцевих загальних судах є предметом контролю та нагляду. Відповідно, систему суб'єктів контролю за діяльністю судів представляють: «голова місцевого загального суду; суди вищих рівнів (їх голови, президії); органи суддівського самоврядування; кваліфікаційні

комісії суддів; Вища рада юстиції; органи місцевого самоврядування (їх посадові особи); органи виконавчої влади (Державна судова адміністрація України); Президент України; Верховна Рада України» [26, с. 10–11]. Особливу увагу хотілося б звернути на те, що контроль і нагляд за адміністративно-правовою діяльністю місцевих загальних судів України не обмежується однією суто лише перевіркою, передбачаючи також і моніторинг, аналіз, інспектування, експертизу, звітування та інші форми одержання відомостей про стан предмета та об'єкта контролю/нагляду [9].

Організація діяльності місцевих загальних судів здійснюється значною мірою за допомогою локального регулювання, передусім, у судах діють підзаконні адміністративно-правові акти, такі, як Інструкція з діловодства, Положення про апарат суду, Правила внутрішнього трудового розпорядку, Положення про забезпечення доступу до публічної інформації, Положення про розгляд звернень громадян та ін. Адміністративно-правовими актами з питань організації діяльності судів загальної юрисдикції є й відповідні типові положення про апарат суду, типові посадові інструкції працівників апарату суду й інші, що затверджуються Державною судовою адміністрацією України й багато у чому сприяють одноманітності внутрішньої організації судів загальної юрисдикції [9].

Отже, діяльність місцевих загальних судів в Україні є об'єктом адміністративно-правового регулювання, що становить систему юридичних норм та правових засобів, що існують в рамках державного правового регулювання, які реалізуються через нормативно-організаційний цілеспрямований вплив на адміністративно-правові відносини у сфері організації та функціонування місцевих загальних судів з метою їх закріплення, упорядкування, охорони та розвитку. Регулювання адміністративно-правових відносин в діяльності місцевих загальних судів здебільшого прямо не пов'язується з основною діяльністю суду щодо здійснення правосуддя, проте створює необхідні правові та організаційні умови ефективного функціонування судової влади в Україні.

Список використаних джерел: 1. Про судоустрій і статус суддів : закон України від 07.07.2010 № 2453-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2453-17>. 2. Алексеев С. С. Общая теория права : курс в 2 т. Т. 1 / С. С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1981. – 360 с. 3. Скакун О. Ф. Теория держави і права : підруч. для студентів вищ. навч. закл. / О. Ф. Скакун. – 2-ге вид. – Харків : Консум, 2005. – 656 с. 4. Галуцько В. В. Поняття та зміст адміністративно-правового регулювання [Електронний ресурс] / Галуцько Валентин Васильович, Єщук Ольга Михайлівна // Actual problems of corruption prevention and counteraction. – 2011. – Режим доступу: <http://www.law-property.in.ua/articles/general-administrative-law/94-the-concept-and-content-regulation-administrativnopravovoho.html>. – 15.07.2011. 5. Четвериков В. С. Административное право России. Общая и Особенная части : учеб. пособие / В. С. Четвериков. – М. : Инфра-М, 2001. – 245 с. 6. Запорожець М. П. Адміністративно-правове

забезпечення діяльності місцевих загальних судів України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Запорожець Михайло Петрович. – Харків, 2004. – 181 с.

7. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник : у 2 т. Т. 1 : Загальна частина / редкол.: В. Б. Авер'янов (голова). – Київ : Юрид. думка, 2004. – 584 с. **8.** Обрусна С. Ю. Адміністративно-правові засади реформування судової системи України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / Обрусна Світлана Юріївна. – Харків, 2011. – 35 с. **9.** Борко А. Л. Адміністративно-правове забезпечення функціонування судової системи України : монографія / А. Л. Борко ; за заг. ред. О. М. Музичука. – Харків : НікаНова, 2014. – 524 с. **10.** Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://portal.rada.gov.ua/uploads/documents/29523.pdf>. **11.** Питання мережі місцевих загальних та апеляційних судів : указ Президента України від 20.05.2011 № 591/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/591/2011>. **12.** Про ліквідацію та утворення місцевих загальних судів : указ Президента України від 05.07.2012 № 437/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/437/2012>. **13.** Висновок експерта Ради Європи, заступника генерального секретаря міжнародної асоціації суддів Джакомо Оберто (суддя м. Турін, Італія) щодо «концепції удосконалення судового устрою та забезпечення справедливого судочинства в Україні відповідно до європейських стандартів» : [схвал. 14.02.2006] [Електронний ресурс] / розробл. Нац. коміс. зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права. – 26 с. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/file/2623>. **14.** Про Вищу раду юстиції : закон України від 15.01.1998 № 22/98-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/22/98-вр>. **15.** Дудченко О. Щодо адміністративних повноважень голови суду / Олександр Дудченко // Публічне право. – 2013. – № 2 (10). – С. 205–212. **16.** Битяк Ю. П. Державна служба в Україні: організаційно-правові засади : монографія / Ю. П. Битяк. – Харків : Право, 2005. – 304 с. **17.** Дудченко О. Ю. Адміністративні посади у судовій системі України / О. Ю. Дудченко // Актуальні проблеми права: теорія і практика. – № 25. – 2012. – С. 252–258. **18.** Бринцев В. Д. Стандарти правової держави: втілення у національну модель організаційного забезпечення судової влади : монографія / В. Д. Бринцев. – Харків : Право, 2010. – 464 с. **19.** Типова посадова інструкція керівника апарату місцевого загального суду : від 30 серп. 2005 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T11620.html. **20.** Москвич Л. М. Проблеми підвищення ефективності судової системи : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.10 / Москвич Лідія Миколаївна. – Харків, 2011. – 485 с. **21.** Соломон м. П. Г. Судове адміністрування і якість правосуддя / Пітер Г. Соломон мл. // Судова апеляція. – 2009. – № 3 (16). – С. 73–83. **22.** Про очищення влади : закон України від 16.09.2014 № 1682-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 44. – Ст. 2041. **23.** Про державну службу: закон України від 16.12.1993 № 3723-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3723-12>. **24.** Борко А. Л. Административно-правовые основы организации и функционирования судов общей юрисдикции в Украине / А. Л. Борко // Юридическая наука и практика : Вестник Нижегородской академии МВД России. – № 23. – 2013. – С. 46–50. **25.** Бахрах Д. Н. Административное право : учеб. [для вузов] / Д. Н. Бахрах. – М. : БЕК, 1996. – 368 с. **26.** Запорожець М. П. Адміністративно-

правове забезпечення діяльності місцевих загальних судів України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Запорожець Михайло Петрович. – Харків, 2004. – 20 с.

Надійшла до редколегії 17.10.2014

Прошутя И. Д. Административно-правовые отношения в сфере функционирования местных общих судов в Украине

Обосновано значение административно-правового регулирования деятельности местных общих судов в Украине, являющееся необходимым условием функционирования всей судебной системы Украины. Определены основные признаки административно-правовых отношений, сущность и специфика их возникновения в местных общих судах в Украине. Дана короткая характеристика основных административно-правовых отношений в сфере функционирования судебной системы Украины. Определены приоритетные направления усовершенствования нормативно-правового обеспечения административно-правовых отношений в местных общих судах.

Ключевые слова: судебная система, местные общие суды, административно-правовое регулирование, административно-правовые отношения, усовершенствование.

Proshutia I. D. Administrative and legal relations in the sphere of local general courts' functioning in Ukraine

The objective of the article is a study of local general courts' activity in Ukraine, as the object of administrative and legal regulation. That will make possible to determine its components that create the necessary conditions for the further successful implementation of administrative and legal, judicial and legal reform, conducting lustration (power cleaning) in Ukraine and ensuring integration processes.

The crucial importance of administrative and legal regulation of local general courts' activity in Ukraine, which is a prerequisite for the entire judicial system of Ukraine functioning, is grounded in the article. It is found out that the main activity of courts is not and can not be the object of administrative and legal regulation, but administrative relations that arise in the judicial system all the time mainly in the courts' organization and functioning, in the frames of their internal structure, are governed by administrative and legal norms. It is emphasized that it is through correctly built mechanism of administrative and legal regulation we can achieve the solution of current issues of courts' internal activity that would increase the efficiency of the entire judicial system of Ukraine.

The main features of administrative and legal relations, the nature and specificity of their origin within local general courts of Ukraine are determined. A brief description of the main administrative and legal relations in the sphere of judicial system of Ukraine is provided. Priority directions of improving normative and legal guaranteeing of administrative and legal relations in local general courts are defined.

Keywords: judiciary, local general courts, administrative and legal regulation, administrative and legal relations, improvement.

УДК 349.41(477)

В. Д. Швець

СУЧАСНИЙ СТАН І ПРОБЛЕМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ГРОМАДСЬКИЙ КОНТРОЛЬ ЗА ВИКОРИСТАННЯМ ТА ОХОРОНОЮ ЗЕМЕЛЬ

Розглянуто сучасний стан законодавства, що регулює здійснення громадського контролю за використанням та охороною земель. Охарактеризовано негативні наслідки відсутності спеціального нормативно-правового акта, який би врегулював громадський контроль за використанням та охороною земель. Зазначено доцільність прийняття Типового положення про громадських інспекторів з контролю за використанням та охороною земель.

Ключові слова: громадський контроль, використання земель, охорона земель, громадські природоохоронні організації, громадські інспектори з контролю за використанням та охороною земель, охорона земель.

Громадський контроль за використанням та охороною земель має особливе значення, адже мова йде про можливість реалізації конституційного права на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, установлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей.

Основними нормативно-правовими актами, які проголошують можливість здійснення громадського контролю за використанням та охороною земель, є Земельний кодекс України та Закон України «Про охорону земель». Стаття 190 Земельного кодексу України [1] визначає, що громадський контроль за використанням та охороною земель здійснюється громадськими інспекторами, які призначаються відповідними органами місцевого самоврядування, центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері здійснення державного нагляду (контролю) в агропромисловому комплексі, центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику зі здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, і діють на підставі положення, затвердженого центральними органами виконавчої влади, що забезпечують формування державної політики у сферах нагляду (контролю) в агропромисловому комплексі, охорони навколишнього природного середовища. Таким чином, Земельний кодекс України закріплює можливість контролю представниками громадськості саме за додержанням земельного законодавства у сфері використання та охорони земель.

Також Закон України «Про охорону земель» [2] у ст. 21 «Громадський контроль за використанням та охороною земель» зазначає: «Громадський контроль за використанням та охороною земель здійснюють

громадські інспектори, які призначаються відповідними органами місцевого самоврядування, центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері здійснення державного нагляду (контролю) в агропромисловому комплексі, центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику зі здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, і діють на підставі положення, затвердженого центральними органами виконавчої влади, що забезпечують формування державної політики у сферах земельних відносин, охорони навколишнього природного середовища». Вочевидь виникає необхідність більш спеціального нормативно-правового забезпечення діяльності представників громадськості щодо контролю за використанням та охороною земель, однак у законодавстві відсутні спеціальні нормативно-правові акти, що регулюють ці питання. У правовій літературі недостатньо уваги приділено законодавчому забезпеченню громадського контролю за використанням та охороною земель, зокрема, громадським природоохоронним організаціям було приділено увагу такими вченими, як С. В. Разметаєв [3, с. 8], О. Ю. Макаренко [4, с. 230] та іншими, проте поза увагою залишилися специфічні питання громадської охорони земель.

Метою статті є аналіз сучасного стану нормативно-правового забезпечення здійснення громадського контролю за використанням та охороною земель та надання висновків щодо можливих шляхів його вдосконалення.

У Пояснювальній записці до проекту Закону України «Про громадський контроль за використанням та охороною земель» у п. 6 «Прогноз соціально-економічних та інших наслідків прийняття законопроекту» зазначається, що прийняття цього проекту Закону сприятиме запровадженню досконалого механізму участі громадськості у регулюванні в державі земельних відносин і охорони основного національного багатства країни [5]. З одного боку, контроль, який здійснюватиметься громадськими інспекторами з використання та охорони земель в разі прийняття відповідного закону, буде вочевидь спрямований на контроль за діяльністю власників та суб'єктів землекористування щодо дотримання ними вимог земельного законодавства з раціонального, екологічно безпечного та цільового використання земельних ділянок. З іншого боку, такий контроль, мабуть, матиме суттєве значення для самих власників земельних ділянок та суб'єктів землекористування, оскільки дотримання вимог земельного законодавства стосовно суміжних земельних ділянок можна вважати одним з елементів забезпечення прав та законних інтересів суб'єктів землекористування.

Слід зазначити, що, незважаючи на тимчасову відсутність відповідного положення, на місцевому рівні громадський контроль за використанням земель все ж таки має місце. Так, наприклад, Тарасівською сільською радою Києво-Святошинського району було прийнято

Положення про громадський контроль за використанням та охороною земель, з охорони довкілля Тарасівської сільської ради [6]. За цим Положенням громадськими інспекторами можуть бути громадяни України, що досягли 18 років та пройшли співбесіду в виконавчому комітеті Тарасівської сільської ради. Громадянин, який бажає бути громадським інспектором, подає до виконавчого комітету Тарасівської сільської ради письмову заяву довільної форми. До заяви може додаватись подання організації, що його рекомендує, або письмове клопотання від Комісії з питань регулювання земельних відносин, екології та охорони навколишнього середовища Тарасівської сільської ради, до відання якої належать питання з використання та охорони земель, охорони довкілля сіл Тарасівка та Нове. Громадські інспектори призначаються Виконавчим комітетом Тарасівської сільської ради після проходження співбесіди та виявлення претендентом знань основ законодавства з питань земельних відносин та охорони довкілля. Громадські інспектори отримують посвідчення встановленого зразка, що підтверджують їх повноваження. Громадські інспектори мають право:

- брати участь у проведенні спільно з працівниками органів державного контролю рейдів та перевірок додержання підприємствами, установами, організаціями та громадянами законодавства у сфері використання та охорони земель, з охорони довкілля Тарасівської сільської ради;

- проводити перевірки, складати адміністративні протоколи про порушення законодавства у сфері використання та охорони земель, з охорони довкілля Тарасівської сільської ради і подавати їх органам державного контролю у цій сфері для притягнення винних до відповідальності;

- надавати допомогу органам державного контролю у сфері використання та охорони земель, з охорони довкілля Тарасівської сільської ради у діяльності щодо запобігання порушенням законодавства у сфері використання та охорони земель, з охорони довкілля Тарасівської сільської ради та здійснювати інші повноваження відповідно до закону.

Доцільно підкреслити позитивну тенденцію призначення громадських інспекторів, які реалізують свої повноваження з контролю не лише у сфері охорони навколишнього природного середовища, але й щодо використання та охорони земель. За своєю структурою назване Положення Тарасівської сільської ради є схожим на структуру Положення про громадських інспекторів з охорони довкілля [7]. Проте закономірним постає питання про доцільність прийняття законодавчого акта, яким було б затверджене Типове положення про громадських інспекторів з контролю за використанням та охороною земель сіл, селищ і міст.

Слід зазначити, що відсутність Закону «Про громадський контроль за використанням та охороною земель» фактично є умовою

відсутності системної легітимної основи для існування громадських інспекторів з контролю за використанням та охороною земель. Такий закон був би базовою основою Типового положення про громадських інспекторів з контролю за використанням та охороною земель. Так, виходячи з прав, якими наділені громадські інспектори Тарасівської сільської ради, можна зробити висновок, що їх основними напрямками діяльності є забезпечення участі представників громадськості у здійсненні контролю за дотриманням законодавства у сфері використання та охорони земель всіма суб'єктами власності та користування, тобто забезпечення за допомогою контрольних заходів цільового використання земель, виконання правил добросусідства, додержання екологічних вимог, припинення самовільного використання земель та запобігання йому. Проектом Закону України «Про громадський контроль за використанням та охороною земель» у ст. 5 визначені такі цілі громадського контролю: перевірка додержання органами державної влади та органами місцевого самоврядування вимог земельного законодавства щодо захисту прав на землю юридичних осіб і громадян у процесі регулювання земельних відносин; участь громадськості у забезпеченні реалізації державної політики у сфері охорони та раціонального використання земель і додержання фізичними та юридичними особами земельного та природоохоронного законодавства; здійснення контролю за виконанням цільових програм і заходів, передбачених містобудівною та землевлорядною документацією, щодо використання та охорони земель шляхом проведення громадської експертизи відповідної документації, залучення громадських організацій до обговорення програм, проектів та іншої проектної документації. Таким чином, здійснення громадського контролю, що реалізовуватиметься в разі затвердження названого проекту Закону, буде спрямовано не лише на забезпечення додержання вимог законодавства щодо використання та охорони земель, але й на захист прав на землю власників земель і землекористувачів від порушень з боку всіх суб'єктів правовідносин, зокрема органами державної влади та органами місцевого самоврядування. Проектом Закону «Про громадський контроль за використанням та охороною земель» також значно розширені повноваження громадських інспекторів з контролю за використанням та охороною земель, їм надано право: безперешкодно обстежувати в установленому законодавством порядку земельні ділянки, що перебувають у власності та користуванні юридичних і фізичних осіб, перевіряти документи щодо використання та охорони земель; давати обов'язкові для виконання вказівки (приписи) з питань використання та охорони земель і дотримання вимог законодавства України про охорону земель відповідно до їх повноважень; складати акти перевірок чи протоколи про адміністративні правопорушення у сфері використання та охорони земель і дотримання вимог законодавства про

охорону земель; складати згідно із законодавством протоколи про адміністративні правопорушення, а також подавати в установленому порядку до відповідних органів матеріали перевірок щодо притягнення винних осіб до відповідальності; у разі неможливості встановлення особи правопорушника земельного законодавства на місці вчинення правопорушення доставляти його до органів внутрішніх справ чи органів місцевого самоврядування для складання протоколу про адміністративне правопорушення; викликати громадян, у тому числі посадових осіб, для одержання від них усних або письмових пояснень з питань, пов'язаних із порушенням земельного законодавства України; передавати до органів прокуратури, органів дізнання та досудового слідства акти перевірок та інші матеріали про діяння, в яких вбачаються ознаки злочину; проводити у випадках, установлених законом, фотографування, звукозапис, кіно- або відеозйомку як допоміжний засіб для запобігання порушенням земельного законодавства України; звертатися до органів прокуратури з клопотанням про подання позову до суду щодо відшкодування втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва, а також повернення самовільно чи тимчасово зайнятих земельних ділянок, строк користування якими закінчився; брати участь у проведенні громадської експертизи документації; одержувати в установленому порядку інформацію про стан використання та охорони земель; розподіл земельного фонду, про заходи, які вживаються для поліпшення землекористування, тощо.

Таким чином, при порівняльному аналізі нормативно-правового акта Тарасівської сільської ради «Положення про громадський контроль за використанням та охороною земель, з охорони довкілля Тарасівської сільської ради» та проекту Закону «Про громадський контроль за використанням та охороною земель» можна зробити певні **висновки**: по-перше, норми нормативно-правових актів органів місцевого самоврядування щодо громадського контролю за використанням та охороною земель мають загальний характер і спираються в основному на норми Положення про громадських інспекторів з охорони довкілля, що вочевидь не повністю відповідає запровадженому в нормах земельного законодавства принципу участі громадськості в контролі за використанням та охороною земель; по-друге, прийняття названого закону є принципово важливим для забезпечення реалізації норм Земельного кодексу України, Закону України «Про охорону земель» стосовно громадського контролю за використанням та охороною земель; по-третє, Закон України «Про громадський контроль за використанням та охороною земель» має стати базовою основою для розроблення та прийняття Типового положення про громадських інспекторів з контролю за використанням та охороною земель.

Отже, можна погодитися з висловленою в літературі думкою, що громадські важелі у регулюванні охорони довкілля використовуються

вкрай недостатньо [8, с. 104]. Ефективність дії громадських організацій у правовому захисті суб'єктів землекористування має бути підвищена шляхом законодавчого забезпечення їх діяльності на основі прийняття Закону України «Про громадський контроль за використанням та охороною земель» та Положення або Типового положення про громадських інспекторів з контролю за використанням та охороною земель.

Слід зазначити, що дослідження потребує діяльність не лише спеціальних громадських землеохоронних організацій, громадських інспекторів з контролю за використанням та охороною земель, але й громадських природоохоронних організацій, в коло діяльності яких входить і контроль за використанням та охороною земель як об'єкта навколишнього природного середовища.

Список використаних джерел: 1. Земельний кодекс України : від 25 жовт. 2001 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>. 2. Про охорону земель : закон України від 19 черв. 2003 р. № 962-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-15>. 3. Разметаев С. В. Правовые вопросы участия общественности в охране окружающей природной среды : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06 / Разметаев Сергей Владимирович. – М., 1990. – 17 с. 4. Макаренко О. Ю. Роль громадських природоохоронних організацій в сфері охорони надр України / О. Ю. Макаренко // Часопис Київського університету права. – 2013. – № 1. – С. 230–233. 5. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про громадський контроль за використанням та охороною земель» : від 2 лип. 2013 р. № 2484а [Електронний ресурс] / авт. законодав. ініціативи К. О. Гузенко. – Режим доступу: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=47717&pf35401=269277>. 6. Положення про громадський контроль за використанням та охороною земель, з охорони довкілля Тарасів. сільс. ради : затв. рішенням № 13 VIII сесії VI скликання 2 засідання Тарасівської сільської ради від 21 жовт. 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tarasivka.org.ua/ru/rada/sklad-radi/deputatska-grupa/roboata-deputatskoji-grupi/polozhennya-pro-gromadskikh-inspektoriv-z-kontrolyu-zavikoristanniam-zemelnykh-resursiv-ta-okhoroni-dovkillya>. 7. Положення про громадських інспекторів з охорони довкілля : наказ М-ва екології та природ. ресурсів України від 27 лют. 2002 р. № 88 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 12. – Ст. 631. 8. Стороженко С. Роль громадських організацій у вирішенні проблем охорони довкілля / С. Стороженко // Вісник прокуратури. – 2011. – № 4. – С. 97–104.

Надійшла до редколегії 15.10.2014

Швец В. Д. Современное состояние и проблемы совершенствования законодательства об общественном контроле за использованием и охраной земель

Рассмотрено современное состояние законодательства, регулирующего осуществление общественного контроля за использованием и охраной земель. Охарактеризованы негативные последствия отсутствия специального нормативно-правового акта, который бы регулировал общественный контроль за

использованием и охраной земель. Отмечена целесообразность принятия Типового положения об общественных инспекторах по контролю за использованием и охраной земель.

Ключевые слова: общественный контроль, использование земель, охрана земель; общественные природоохранные организации; общественные инспекторы по контролю за использованием и охраной земель.

Shvets V. D. Current state and problems of improving the legislation on public control over land use and protection

The current state of legislation regulating realization of public control over land use and protection is studied. Negative consequences of the lack of specific legal act that would regulate public control over land use and protection are characterized. The expediency of adopting the Model Regulations on public inspectors on controlling land use and protection is noted.

Keywords: public control, land use, land protection, public environmental organizations, public inspectors on controlling land use and protection.

УДК 342.92

В. П. Яценко

ПРАВО НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ РОЗВ'ЯЗАННЯ

З метою дослідження напрямів удосконалення організації та функціонування судової системи, що сприятиме підвищенню ефективності її функціонування, розглянуто існуючі підходи до визначення поняття «справедливий суд», акцентовано увагу на окремих проблемах функціонування судової системи та зроблено відповідні висновки. Акцентовано увагу на недопустимості залежності судової влади від впливу політичних сил та виконавчої влади. Окрему увагу приділено вимогам, які висувуються до кандидатів на посаду суддів, фінансовому забезпеченню суддів та їх відповідальності за винесення завідомо неправомірного рішення.

Ключові слова: суд, адміністративний суд, справедливий судовий розгляд, судовий захист, право на справедливий суд, відвід суду.

Судовий захист прав людини та громадянина є вищою метою правової держави, яка бере на себе обов'язки щодо забезпечення основних прав і свобод, у тому числі системою незалежних судів. Саме тому одним із пріоритетних напрямків соціально-політичних перетворень в Україні слід вважати запровадження якісно нового типу взаємовідносин між громадянами і органами виконавчої влади – такого, за яким кожній людині було б забезпечено реальне додержання і захист належних їй прав і свобод у сфері діяльності цих органів. Основним завданням судово-правової реформи, що проводиться в Україні, є становлення цілісної, незалежної, самостійної

© Яценко В. П., 2014

судової системи, яка на засадах верховенства права та відповідно до європейських стандартів судочинства забезпечуватиме високу якість правосуддя, ефективний розгляд усіх правових спорів, що мають юридично важливі наслідки, та ухвалюватиме справедливі судові рішення. Разом з тим реформи в межах судової реформи носять переважно точковий, а не комплексний характер.

Пошук шляхів покращення функціонування судової системи вже давно становить предмет наукових пошуків та перебуває в центрі уваги правників, зокрема її вивчали: А. А. Богословська, Н. Квасневська, І. Б. Коліушко, В. В. Комаров, А. І. Кривенко, В. А. Кройтор, Р. О. Куйбіда, Н. Сакара, Н. В. Сібільова, В. І. Тертишников, А. Н. Толочко, В. Д. Фінько, М. Й. Штефан та інші. Однак попри зусилля цих та інших дослідників ця проблематика і досі не втрачає своєї актуальності, що свідчить про її складний, багатоаспектний характер. Значний науковий інтерес до проблем щодо неупередженого судового розгляду справ, з одного боку, сприяє його всебічному аналізу, а з іншого, – виливається у велику кількість точок зору з цього приводу, що ускладнює виробленню єдиного підходу до бачення означеної проблеми. Тому **метою** цієї статті є визначення напрямів удосконалення організації та функціонування судової системи, що сприятиме підвищенню ефективності її функціонування.

Вирішення цієї проблеми нерідко пов'язують власне з упровадженням адміністративної юстиції як певної спеціалізованої системи судового захисту прав і свобод громадян, оскільки до компетенції адміністративних судів віднесено, по-суті, всі спори, що виникають у сфері діяльності публічної адміністрації [1]. Інакше кажучи, адміністративні суди є фактично важливим інструментом контролю суспільства за діями влади. Це єдиний вид судів, де діє, по суті, унікальна презумпція винуватості: влада зобов'язана доказувати суду, що вона не винна. Крім того, проблеми функціонування судової системи не оминули й адміністративні суди. Одним із нагальних питань, яке стоїть сьогодні перед судовою системою, – це неухильне дотримання законодавства та неупередженість під час розгляду справ.

На сьогоднішній день українське суспільство дійшло згоди в тому, що стан правосуддя відображає стан справ у всій правовій системі. На жаль, у цій сфері в багатьох аспектах склалася кризова ситуація. Про серйозність проблеми свідчать численні звернення громадян з вимогою забезпечення реалізації конституційного права на судовий захист, справедливий та незалежний судовий розгляд справ.

Слід зазначити, що право на суд охоплює надзвичайно широке поле різноманітних категорій. Воно стосується як інституційних та організаційних аспектів, так і особливостей здійснення окремих судових процедур [2, с. 129]. Серед складових права на суд можна виділити: право доступу, в тому розумінні, що особі має бути забезпечена можливість звернутися до суду для вирішення певного

питання; дотримання строків розгляду справ; ухвалення справедливо-го судового рішення та обов'язковість його виконання.

Одним із ключових елементів права на суд є право на справедливий суд, яке займає основне місце в системі основних цінностей демократичного суспільства. Адже справедливість – це основоположна ідея права, і право тільки тоді є правом, коли воно базується на справедливості [3, с. 97]. Дослідження поняття справедливості у праві свідчить про необхідність визнання того, що це поняття виходить далеко за межі юриспруденції, оскільки є загальнонауковою цінністю. Зауважимо, що у більшості випадків особи, які не досягли у судовому провадженні бажаного результату, не завжди можуть уточнити, в чому конкретно полягає неповага з боку суду до їхнього права на справедливий суд. У багатьох випадках скарга на несправедливий суд полягає в запереченні результату судового розгляду справи і твердження щодо допущених помилок стосовно фактів та права. При цьому до якості законів, які регулюють діяльність суду, претензії загалом відсутні. Отже, виходить, що проблеми судової влади лежать у неформальній сфері. Допоки існуватиме невідповідність між законами та практикою їх застосування, не буде жодного ефекту від будь-яких змін до законодавчої бази. Крім того, проблема полягає не лише у змінах до законів, що регулюють діяльність судової системи, але й у правосвідомості суддів та громадян.

Серед проблем, що стоять сьогодні на заваді правосуддю, можна виділити: перевантаженість суддів справами та недостатня прозорість їхньої діяльності; залежність суддів від політичних сил та місцевої влади; недостатнє фінансування судової влади; корупція в судах; неефективність системи виконання судових рішень [4, с. 248].

У першу чергу мова йде про об'єктивний та справедливий розгляд адміністративних справ. Для підвищення ефективності судової системи планувалося, що процедура розгляду справ в адміністративних судах буде максимально швидкою і не обтяженою зайвими формальностями. Однак на сьогоднішній день кількість адміністративних справ зростає, а їх розгляд триває не лише місяці, але й роки. Отож закріплення права на розгляд справи протягом розумного строку на національному рівні не створює умови для його додержання, оскільки чинне процесуальне законодавство України не передбачає жодних наслідків порушення цього права, а також шляхів його поновлення і, як наслідок, – способів захисту [5, с. 72].

Якість судочинства залежить і від організації діяльності судді та суду в цілому. Навіть методика вивчення матеріалів справи може вплинути на якість їхньої підготовки. Підготовка судді до розгляду кожної судової справи є одним із засобів підвищення якості судочинства. Ретельно сплановані дії судді сприяють додержанню передбачених законом строків розгляду справи, забезпечують можливість провести процес грамотно й оперативно та формують необхідні

умови для прийняття справедливого рішення у справі. У свою чергу, неналежна підготовка судді до судового слухання у справі спричиняє необґрунтоване затягування процесу, хаотичність дій учасників процесу, втрату авторитету судді та навіть імовірність винесення несправедливого рішення. Тому кожний суддя повинен належним чином готуватися до судового розгляду справи, щоб забезпечити винесення законного та обґрунтованого судового рішення з найменшими затратами часу.

Водночас необхідно запровадити (за прикладом розвинених країн) систему обов'язкової звітності суддів про будь-які їхні контакти і телефонні розмови під час розгляду справи, передбачивши відповідальність за їх приховування. Слід заборонити законом обговорення суддями незавершеної конкретної справи з колегами, суддями вищестоящих судів і працівниками правоохоронних органів. Порушення заборони має стати підставою для відставки судді.

Ще одна проблема полягає в оцінці роботи судді. На сьогоднішній день вимірювання якості роботи судді кількістю відмінених рішень вищестоящою інстанцією є неправильним. Питання про відповідальність судді не може бути порушено за умови, що рішення не є завідомо неправосудним і він не порушив процесуальних норм.

Також неможливо оминати увагою проблем, пов'язаних із залежністю судів від політичних сил та місцевої влади. Проблеми посягання на незалежність суддів є загальними для всіх видів судочинства, тому необхідно вирішувати їх у комплексі з іншими заходами, що передбачені судово-правовою реформою. Ні для кого не є секретом, що на сьогоднішній день досить часто точиться боротьба не за судову систему, а саме за суддів, на яких можна в подальшому впливати. Політичні пристрасті нерідко виступають вагомим важелем впливу на судові рішення.

Згідно з Конституцією України суд є незалежним від виконавчої влади, хоча насправді знаходиться в повній залежності від неї. Різного роду фінансова, матеріально-технічна, соціально-побутова допомога (ремонт приміщень, покупка оргтехніки, виділення квартир тощо), що надається з місцевих бюджетів, аж ніяк не сприяє прийняттю справедливого рішення у справі. Не може бути незалежного суду в конкретній справі, якщо залежною є судова влада загалом. Всі витрати на потреби суду мають бути виключно із бюджету судової системи. Тому необхідно ввести кримінальну та адміністративну відповідальність за спроби прямого чи опосередкованого впливу чиновників будь-якого рівня на рішення судів, у тому числі і шляхом їх фінансування. Судді мають боятися не начальства, а закону, відповідальності за завідомо неправосудне рішення. Крім того, доцільно залучати журналістів та правозахисні організації для перевірки фактів, що набули розголосу і дають підстави підозрювати конкретного суддю у виконанні замовлення, який виніс завідомо неправосудне

рішення. У разі підтвердження таких фактів мова має йти про кримінальну відповідальність такого судді.

Разом з тим обов'язково має бути вирішено питання про належне фінансування суддівського корпусу. Систему оплати праці суддів необхідно встановити законом, а не нарівні підзаконних актів. Розмір суддівської винагороди слід довести до рівня, що належним чином задовольнятиме життєві потреби судді [4, с. 251]. Паралельно мають бути впроваджені більш суворіші вимоги до кандидатів на посаду суддів, визначені ст. 64 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [6]. У першу чергу мова йде про збільшення віку, з якого дозволяється обіймати цю посаду, до 35 років та збільшення стажу роботи в галузі права до п'яти років, три з яких мають бути пов'язані з адвокатською діяльністю. До речі, до складу екзаменаційних комісій мають входити не лише судді, а й адвокати та спеціалісти в галузі права. Також потребують чіткого врегулювання підстави для відставки судді та звільнення судді з посади.

Важливе значення в контексті справедливого судового розгляду має і право на виконання судового рішення без надмірної затримки. При цьому державні органи не можуть довільно посилатись на відсутність коштів як на виправдання невиконання зобов'язань за боргом, визначеним судовим рішенням. Проте затримка з виконанням судового рішення на період, який є конче необхідним для розв'язання проблем публічного характеру, може бути за певних обставин визнана обгрунтованою. Проте заявник не повинен бути позбавлений можливості отримання відшкодування за рішенням, винесеним на його користь, що було дуже важливим для нього, через стверджені фінансові труднощі держави [7, с. 137].

Варто звернути увагу на те, що нерозривно пов'язана з ухваленням справедливого рішення у справі є практична неможливість відводу судді. Згідно зі ст. 7 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» «кожному гарантується захист його прав, свобод та інтересів незалежним, безстороннім судом, утвореним відповідно до закону» [6]. Суддя є одним із механізмів, що забезпечує законність і обгрунтованість рішень та покликаний гарантувати захист від впливу на суд різних зовнішніх факторів. Тому в ході розгляду справ має чітко працювати процедура самовідводу судді. Адже у випадках задоволення відводу суддя, по суті, визнає те, що він фактично порушив вимоги чинного законодавства, не заявивши самовідвід за наявності відповідної підстави. Все це унеможливає об'єктивний і всебічний розгляд указанного питання і дозволяє судді й надалі розглядати справу, в результатах якої він зацікавлений. Такий стан речей можливий через низьку практику притягнення суддів до дисциплінарної чи кримінальної відповідальності за винесення неправосудного рішення.

Водночас для подолання недосконалості формулювання чинного законодавства, що регулюють відводи в цивільному, господарському

та адміністративному судочинстві, потрібно виходити з існування певних проблем, які доцільно поділити на групи:

– Існування людського фактора – пошук шляхів, які унеможливають існуючого суддівської упередженості чи зацікавленості в розгляді справи.

– Недобросовісне використання сторонами своїх прав шляхом заявлення учасниками невмотивованих та безпідставних відводів.

– Необхідність оперативного та ефективного розгляду заяв про відвід.

Проте слід постійно пам'ятати, що від того, наскільки суддя є професійним, здатним кваліфіковано, сумлінно й неупереджено здійснювати правосуддя, наскільки він спроможний захистити права і свободи громадян, юридичних осіб, інтереси держави, які його моральні якості, залежить авторитет судової влади в суспільстві та авторитет нашої держави у світі.

Отже, завершуючи статтю, мусимо констатувати, що насправді прояви недобросовісності, зловживань та інших порушень з боку деяких суддів є наслідками глибинних процесів, зокрема: політичної та соціальної нестабільності, високого рівня корумпованості суспільних відносин, фактичної залежності суду від інших органів влади, недосконалої законодавства, його безсистемності та суперечності. Проте негаразди правосуддя є не лише проблемою судової влади і судів, оскільки вони не існують поза системою державної влади і не ізольовані від інших інститутів та суб'єктів. Тому кардинальних змін має зазнати вся система влади.

Список використаних джерел: 1. Кодекс адміністративного судочинства України : за станом на 1 верес. 2014 р. – Харків : Одиссей, 2014. – 168 с. – (Закони України). 2. Коваль І. Право на справедливий суд: практика Європейського суду з прав людини щодо України / І. Коваль // Право України. – 2006. – № 10. – С. 129–132. 3. Шутенко О. Правосуддя як засіб реалізації права на судовий захист / О. Шутенко // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 4. – С. 96–98. 4. Коліушко І. Б. Право на справедливий суд у контексті судової і правової реформ / І. Б. Коліушко, Р. О. Куйбіда // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2008. – № 11–12 (85–86). – С. 248–254. 5. Скара Н. Право на справедливий судовий розгляд та національна практика цивільного судочинства / Н. Скара // Право України. – 2011. – № 10. – С. 63–76. 6. Про судоустрій і статус суддів : закон України від 7 лип. 2010 р. № 2453-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2453-17>. 7. Власенко М. Проблема впровадження розумного строку судового розгляду як елементу права на справедливий судовий захист / М. Власенко // Юридичний авангард. – 2009. – № 2. – С. 136–139.

Надійшла до редколегії 21.10.2014

Яценко В. П. Право на справедливый суд: проблемы и пути решения

С целью исследования направлений совершенствования организации и функционирования судебной системы, что будет способствовать повышению эффективности её функционирования, рассмотрены существующие подходы к определению понятия «справедливый суд», акцентировано внимание на отдельных проблемах функционирования судебной системы и сделаны соответствующие выводы. Акцентировано внимание на недопустимости зависимости судебной власти от влияния политических сил и от исполнительной власти. Отдельное внимание уделено требованиям, предъявляемым к кандидатам на должность судей, финансовому обеспечению судей и их ответственности за принятие заведомо неправомерного решения.

Ключевые слова: суд, административный суд, справедливое судебное разбирательство, судебная защита, право на справедливый суд, отвод суда.

Yatsenko V. P. The right to a fair trial: problems and the ways of solution

Judicial protection of human and citizen rights is the highest goal of the rule of law state, which assumes responsibilities for guaranteeing fundamental human rights and freedoms, including the system of independent courts. Considerable scientific interest to the problems concerning impartial trials on the one hand contributes its comprehensive analysis, and on the other results in a large number of points of view on this matter, making it difficult to develop a unified approach on the stated problem. Therefore, the objective of this article is to determine the areas of improving the organization and functioning of the judicial system, which will improve the efficiency of its operation. It should be noted that the right to trial covers a very wide field of different categories. It considers both institutional and organizational aspects and features of specific judicial procedures. Among the components of the right to a court may be singled out: the right of access, in the sense that the person must be provided with the possibility to address the court to resolve a particular issue; keeping the terms of proceedings; fair judgment. One of the key elements of the right to a court is the right to a fair trial, which takes the main place in the fundamental values of democratic society.

Existence of discrepancy between laws and practice of their implementation prevents to obtain the desired effect from any changes in legislation. Besides, the problem also lies not only in alterations to laws regulating the court system, but also in the courts and citizens' justice. This list should be added with a number of problems, such as: judges' congestion with cases and lack of transparency of their activity; procedural delays; judges' dependence from political parties and local authorities; inadequate funding of the judicial power; corruption in the courts; inefficiency of the system of judgments' execution and others. However, it should be noted that the problems of justice are not only a problem of the judiciary and the courts because they do not exist outside the state power system and are not isolated from other institutions and subjects. Therefore, the entire system of government must undergo fundamental changes.

Keywords: court, administrative court, fair trial, judicial protection, right to a fair trial, challenge the judge.

УДК 347.1

С. О. Сліпченко**ПРАВозМІНЮЮЧІ ЮРИДИЧНІ ФАКТИ В МЕХАНІЗМІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОСОБИСТИХ НЕМАЙНОВИХ ВІДНОСИН**

У науці визначення кола підстав зміни особистих немайнових правовідносин досить абстрактне та неповне. Подібні абстрактність і неповнота призводять до зниження ефективності правового регулювання особистих немайнових відносин, що вказує на актуальність подібних досліджень.

У результаті дослідження зроблено висновок, що правозмінюючі – це такі юридичні факти, які тягнуть за собою зміну цивільних правовідносин, а зміни можуть відбуватися у будь-якому їх елементі (суб'єктному складі, змісті, об'єкті). До правозмінюючих можуть бути віднесені будь-які юридичні факти. Вони можуть породжувати зміни як за життя управомоченої особи, так і в разі її смерті.

Ключові слова: фізична особа, правоздатність, юридичні факти, особисті немайнові права, правовідносини.

Юридичні факти як наукова проблема є досить дослідженими та розробленими у теорії права [1]. Водночас, як справедливо зазначає Р. О. Стефанчук, існуюче визначення кола підстав виникнення, зміни та припинення особистих немайнових правовідносин досить абстрактне [2, с. 130] і неповне. У свою чергу, відомо, що саме з юридичного факту починається перетворення права зі сфери належного у сферу суцього, динаміка правовідносин. Тому подібна абстрактність і неповнота нерідко призводять до зниження ефективності правового регулювання цивільних відносин взагалі та особистих немайнових зокрема. Наведене вказує на актуальність подібних досліджень.

У теорії цивільного права поширеною є точка зору, що особисті немайнові права настільки тісно пов'язані з їхнім носієм, що останній володіє ними довічно, не може від них відмовитися чи бути їх позбавленим. Тому, як зазначає Л. В. Федюк, жодне з особистих немайнових прав не має властивості правонаступництва, тобто вони є невідчужуваними та не можуть передаватися іншій особі ні за власною, ні за чужою волею [3, с. 101]. У зв'язку з наведеною характеристикою вважається, що цивільне законодавство не передбачає підстав зміни особистих немайнових правовідносин, оскільки це може призвести до відмови від прав повністю або частково чи до їх позбавлення або переходу [4, с. 9; 5, с. 178; 6, с. 48; 7, с. 33; 8, с. 28]. Таким чином, доходимо висновку, що динаміка особистих немайнових правовідносин пов'язується лише з виникненням та припиненням особистих немайнових правовідносин. Водночас у юридичній

літературі існує і протилежна точка зору. Її представники вважають, що механізм правового регулювання особистих немайнових відносин містить і правозмінюючі підстави [9, с. 314; 10; 11; 12].

Визначення кола правозмінюючих юридичних фактів у механізмі правового регулювання особистих немайнових відносин є **метою** цієї статті. До речі, правозмінюючі – це такі юридичні факти, які тягнуть за собою зміну цивільних правовідносин. При цьому зміни можуть відбуватися у будь-якому їх елементі (суб'єктному складі, змісті, об'єкті).

Аналіз юридичної літератури дозволяє стверджувати, що більшість дослідників вважає смерть людини підставою припинення особистих немайнових прав. У цілому погоджуючись із цим твердженням, необхідно зазначити, що такий підхід потребує певних уточнень. По-перше, зі смертю управомоченої особи може пов'язуватися не тільки припинення, а й виникнення особистих немайнових прав. Останнє стосується посттанативних особистих немайнових прав, і це необхідно враховувати. По-друге, Цивільний кодекс України [13] називає особистими немайновими й ті права, які за своєю природою є майновими. Це стосується, наприклад, прав на використання імені фізичної особи, її зображення, особистих паперів, кореспонденції, ділової репутації фізичної та юридичної особи тощо. Останні ж можуть переходити до третіх осіб. Тому необхідно враховувати, що зі смертю особи припиняються лише ті її особисті немайнові права, які не тільки поіменовані так у цивільному законодавстві, а є особистими немайновими й за своєю природою. По-третє, всі особисті немайнові правовідносини можна поділити на дві групи: прості та складні. В основу такого поділу покладено структуру їх змісту. Прості – це ті, зміст яких складається з одного-єдиного особистого немайнового права і відповідного обов'язку (наприклад правовідносини, що виникають стосовно життя, здоров'я, гідності, свободи фізичної особи). Складні – це ті, зміст яких складається із парних прав та відповідних їм обов'язків. До таких належать особисті немайнові правовідносини з оборотоздатними об'єктами (наприклад правовідносини, що виникають стосовно імені, зображення, честі, ділової репутації, особистих паперів тощо). Очевидно, що припинення особистого немайнового права у складних правовідносинах іще не свідчить, що припинилися останні, адже їх майнова складова зазвичай переходить до інших осіб, і це прямо передбачено чинним законодавством України. Так, згідно зі ст. 296 ЦК України право надавати згоду на використання у літературних творах імені фізичної особи як персонажа після смерті носія цього права переходить до дітей померлого, вдови (вдівця), а якщо їх немає, – до батьків, братів і сестер. Такий же перехід передбачено і стосовно прав на ознайомлення з особистими паперами (ст. 303 ЦК України), на використання кореспонденції (ст. 306 ЦК України), на використання зображення фізичної особи (ст. 308 ЦК України) тощо.

Таким чином, зі смертю управомоченої особи норми права пов'язують як зміну змісту складних особистих немайнових правовідносин (припиняються особисті немайнові права та відповідні їм обов'язки при збереженні майнових прав і відповідних їм обов'язків), так і зміну суб'єктного складу (правонаступництво). Отже, смерть управомоченої особи для особистих немайнових правовідносин з оборотоздатними об'єктами (складних особистих немайнових правовідносин) є правозмінюючим юридичним фактом.

Якщо виходити з того, що всі правовідносини, і особисті немайнові зокрема, поділяються на регулятивні й охоронні, та розглядати їх динаміку, то слід погодитися з думкою, що з правопорушенням пов'язана так звана аномальна стадія розвитку абсолютного правовідношення [14, с. 15; 15, с. 17; 16, с. 123]. Правопорушення змінює регулятивне особисте немайнове правовідношення на охоронне, тобто правопорушення є правозмінюючим юридичним фактом. Наприклад, ст. 294 ЦК України передбачає, що у разі перекручення імені фізичної особи (неправомірна дія) у неї виникає право вимагати виправлення перекручень. Таким чином, регулятивне правовідношення, що виникло стосовно імені фізичної особи, змінилося правопорушенням на охоронне. Подібні приклади можна наводити і щодо інших особистих немайнових правовідносин. Наприклад, неправомірне втручання в особисте життя призводить до аномальної стадії розвитку особистого немайнового правовідношення, змінюючи регулятивне особисте немайнове правовідношення на охоронне.

Механізм правового регулювання особистих немайнових відносин містить і такі правозмінюючі юридичні факти, як юридичні вчинки. Наприклад, ім'я фізичної особи складається з легальної та нелегальної частин. Легальна частина імені потребує обов'язкової реєстрації в органах державної реєстрації актів цивільного стану (ДРАЦС) України, нелегальна – не потребує та може отримати об'єктивізацію іншим чином. Змінюючи, наприклад, свій псевдонім (нелегальну частину імені), фізична особа змінює наповнення об'єкта права на ім'я (мовну форму), за допомогою якого вона буде персоніфікуватися у сфері інтелектуальної, творчої діяльності. Зміна в об'єкті тягне за собою і зміну правовідносин у цілому. До правозмінюючих юридичних вчинків можна також віднести, наприклад, зміну складу (збільшення, зменшення, часткову заміну) особистих паперів, зміну обсягу відомостей про особисте життя, які зберігаються в таємниці, інші подібні дії. Їх особливість полягає в тому, що зміна особистих немайнових правовідносин відбувається через зміну в об'єкті.

До правозмінюючих юридичних фактів належать і такі правомірні дії, як адміністративні акти. Так, зміна легального імені фізичної особи потребує обов'язкової реєстрації в органах ДРАЦС України. Така реєстрація – це не що інше, як адміністративний акт. До адміністративних актів можна віднести і судові рішення.

Наприклад, порушення таємниці кореспонденції (зміна правового режиму кореспонденції) може бути дозволено судом на підставах та в порядку, передбачених законом (ч. 5 ст. 306 ЦК України), проникнення до житла може бути здійснено на підставі мотивованого рішення суду (ч. 2 ст. 311 ЦК України). У такому ж порядку можуть розголошуватися обставини особистого життя іншими особами за умов, передбачених чинним законодавством (ч. 4 ст. 301 ЦК України) тощо.

Розглядаючи правочини як правозмінюючі юридичні факти, необхідно відзначити, що в юридичній літературі панівною є думка, що правозмінюючі правочини в механізмі правового регулювання особистих немайнових відносин відсутні [17, с. 191]. Однак аналіз чинного законодавства України, наукової літератури [10; 18; 19] дозволяє поставити під сумнів таку точку зору.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 289 ЦК України фізична особа має право на особисту недоторканність. До того ж особиста недоторканність передбачає не тільки психологічну, а й фізичну недоторканність (цілісність) як за життя, так і після смерті людини. Після смерті фізичної особи кожен зобов'язаний шанобливо ставитися до її тіла. Таким чином, законодавець установлює абсолютну заборону вчиняти будь-які дії з тілом покійного, крім поховання. Водночас у ч. 4 ст. 289 ЦК України вказано, що фізична особа за життя має право розпорядитися щодо передачі після її смерті органів та інших анатомічних матеріалів свого тіла науковим, медичним або навчальним закладам. Отже, вчиняючи односторонні правомірні вольові дії, суб'єкт змінює правовий режим щодо свого тіла після смерті. Подібні норми містяться і в Законі України «Про поховання та похоронну справу». Відповідно до ст. 6 цього Закону, «усі громадяни мають право на поховання їхнього тіла та волевиявлення про належне ставлення до тіла після смерті. Волевиявлення про належне ставлення до тіла після смерті може бути виражене у: згоді чи незгоді на проведення патолого-анатомічного розтину; згоді чи незгоді на вилучення органів та/або тканин тіла; побажанні бути похованим у певному місці, за певними звичаями, поруч з певними раніше померлими чи бути підданим кремації» [20]. Причому вказане волевиявлення може становити зміст такого одностороннього правочину, як заповіт.

Правозмінюючі односторонні правочини можуть мати місце і стосовно інших прав на особисті немайнові блага. Так, згідно зі ст. 304 ЦК України фізична особа, якій належать особисті папери, може усно або у письмовій формі розпорядитися ними, в тому числі й на випадок своєї смерті. Як і в попередньому випадку, управомочена особа, вчиняючи односторонні, правомірні, вольові дії, змінює режим доступу до своїх особистих паперів і визначає порядок, межі їх використання. Причому зміна правового режиму може відбуватися

як за життя останнього, так і в разі смерті. Отже, і в цьому випадку має місце односторонній правозмінюючий правочин.

Досить спірним у теорії цивільного права є юридична природа згоди на використання оборотоздатних об'єктів особистих немайнових правовідносин, що належать одним суб'єктам, іншими. Незважаючи на те, що така згода передбачена цивільним законодавством України (наприклад ч. 2 ст. 296, ч. 2 ст. 303, ст. 304, ст. 308 ЦК України тощо), її правову природу до кінця не з'ясовано. Зокрема, не зовсім зрозуміло: чи є згода юридичним фактом; якщо є, то до якої з відомих цивільному праву груп юридичних фактів її можна віднести?

Відповідаючи на поставлені запитання, зазначимо, що можливість використання однією особою блага, що належить іншій особі, є, за своєю сутністю, мірою дозволеної (можливої) поведінки, забезпеченої (гарантованої) державою (законом), і підпадає під поняття суб'єктивного права. У свою чергу, виникнення в особи, яка отримала згоду, суб'єктивного права на використання чужого об'єкта особистого немайнового правовідношення, належить до певних юридичних наслідків. Це дає можливість стверджувати, що законодавство з отриманням (наданням) згоди на використання нематеріального блага, як причиною, пов'язує зміну суб'єктного складу в особистих немайнових правовідносинах. Таким чином, надання згоди на використання свого нематеріального блага є юридичним фактом, що породжує правонаступництво, а отже, він є правозмінюючим.

Відомо, що всі юридичні факти поділяються на дві основні групи – на юридичні події та дії. Таку класифікацію використано і в ст. 11 ЦК України.

Як неважко помітити, до події надання особою згоди на використання об'єкта особистих немайнових правовідносин віднести не можна, оскільки подія – це обставина, яка відбувається (розвивається) незалежно від чиєїсь поведінки [17, с. 206]. Враховуючи наведене, логічно доходимо висновку: надання згоди – юридична дія. Причому, оскільки дії залежно від того, наскільки вони відповідають нормам права, поділяються на правомірні та неправомірні, очевидно, що надання згоди за своєю сутністю є правомірною дією.

Правомірні дії поділяються на юридичні вчинки та юридичні акти. При цьому не виникає сумнівів, що надання згоди за своїми ознаками відрізняється від вчинків. Адже право на використання чужого об'єкта особистих немайнових правовідносин виникає відповідно до намірів сторін. На це вказує як зміст норм, що містяться у Книзі другій ЦК України, так і практика їх застосування. Наприклад, одна особа має намір використати фотографію, де зображено іншу особу, і бажає отримати для цього відповідне право. Для виникнення необхідних юридичних наслідків вона вчиняє певні правомірні дії (робить запит, звертається за згодою тощо). Особа, яка надає згоду, також має намір викликати певні юридичні наслідки і

теж вчиняє правомірні дії (погоджується). Наведене дає можливість віднести надання згоди до юридичних актів.

Щодо характеристики юридичних актів, то, як слушно зазначає О. О. Красавчиков, «юридичні акти належать до тих дій, в яких особа керується попередньо поставленою метою. Постановка мети потребує наявності певних передумов психологічного порядку – намірів, бажань. Вибір основного з багатьох бажань і спонукань відбувається за допомогою вольового акту. Останній опосередковується свідомістю» [21, с. 170].

Поширюючи ознаки юридичних актів на «надання згоди» як юридичний факт, доходимо висновку, що це правомірні дії, в яких особи керуються метою, що заздалегідь поставили перед собою, тобто це вольові дії. Таке твердження вказує на те, що особи, які дають (отримують) згоду на використання об'єкта особистих немайнових правовідносин, повинні усвідомлювати характер своїх дій на момент їх вчинення, та мету, на досягнення якої вони спрямовані.

Юридичні акти традиційно поділяються на правочини та адміністративні акти. Враховуючи ті обставини, що адміністративно-правовий акт має виходити від органу публічної влади, бути обов'язковим для суб'єктів, яким він адресований, не залежати від волі останніх, є всі підстави стверджувати, що надання згоди на використання об'єкта особистого немайнового правовідношення не є адміністративним актом. Таке твердження навіть не потребує будь-яких додаткових пояснень.

Таким чином, надання згоди є правочином, тобто правомірною, вольовою дією, спрямованою на виникнення певних правових наслідків. Правова мета в такому правочині – це виникнення суб'єктивно бажаних (для особи, яка надає згоду, та для особи, яка її отримує) правових наслідків, пов'язаних із використанням об'єкта особистих немайнових правовідносин.

Відомо, що правочин може містити волевиявлення однієї, двох чи більше сторін. У двох останніх випадках воля, що виражається кожною зі сторін, відповідає одна одній, тому йдеться про узгоджену волю сторін [22, с. 29]. Відповідно до цієї ознаки (вираження волі однією стороною чи більше) ст. 202 ЦК України виділяє односторонні, дво- та багатосторонні правочини. Враховуючи те, що вияв волі на використання об'єкта особистих немайнових правовідносин тільки з боку носія блага або вияв волі тільки з боку особи, яка має намір використати чуже благо (тобто без узгодження зустрічної волі), не породжує жодних правових наслідків, за винятком випадків, прямо передбачених чинним законодавством, доходимо висновку, що надання згоди не є одностороннім правочином. Дійсно, для того, щоб одна особа мала право використовувати чужий об'єкт особистих немайнових правовідносин, необхідне узгодження волі, з одного боку, суб'єкта, який бажає використовувати це благо, з іншого, – суб'єкта, якому воно належить, тобто потрібна їхня домовленість.

Правочини, в яких мають місце погоджені дії (волевиявлення) двох сторін, відповідно до ст. 202 ЦК України є двосторонніми правочинами, тобто договорами.

Вищенаведене дає можливість дійти висновку, що використані у Книзі другій ЦК України терміни «згода», «згода, яку надала фізична особа» вказують не на односторонність правочину, як може здатися на перший погляд, а лише акцентують нашу увагу на діях управомоченої особи, тобто на діях одного з двох учасників правочину.

Таким чином, надання особою згоди на використання свого оборотоздатного об'єкта особистих немайнових правовідносин іншій особі є двостороннім правочином, тобто договором. Причому такий договір є правозмінюючим юридичним фактом.

Вважаємо, що це не єдиний правозмінюючий договір у механізмі правового регулювання особистих немайнових відносин. На можливість укладення інших видів договорів щодо об'єктів особистих немайнових правовідносин неодноразово зверталася увага в юридичній літературі. Так, М. Ф. Казанцев стверджує, що предметом договірної регуляції можуть бути й особисті немайнові відносини [23]. На думку О. В. Кохановської, договір є одним із основних видів юридичних фактів, здатних змінювати правовідносини, що виникають в інформаційній сфері [24, с. 182–183]. Як вважає А. В. Красицька, за допомогою договорів донорства регулюються відносини щодо трансплантації органів людського тіла та інших анатомічних матеріалів людини [25, с. 125–126]. Досить оригінальну точку зору висловив В. І. Бобрик. Учений вважає можливим досить широке використання договорів у регулюванні особистих немайнових відносин. Це може бути не тільки сфера особистих немайнових правовідносин, в яких забезпечується природне існування суб'єкта, а й у яких забезпечується соціальне буття особи [12]. Таку позицію в подальшому було підтримано й іншими українськими вченими-цивілістами [19].

Таким чином, механізм правового регулювання особистих немайнових відносин містить не тільки правопороджуючі та правоприпиняючі, а й правозмінюючі юридичні факти. Такими можуть бути як події, так і дії; як протиправні, так і правомірні дії; як юридичні вчинки, так і юридичні акти; як адміністративні акти, так і правочини; як односторонні правочини, так і договори.

Зроблені висновки вказують на необхідність проведення подальших наукових досліджень правозмінюючих юридичних фактів у механізмі правового регулювання особистих немайнових відносин, їх видів та правової сутності, специфіки правових наслідків у різних видах особистих немайнових правовідносин. Це створить можливість перевірити ефективність норм права, які покликані регулювати цю групу відносин, удосконалити чинний механізм їх правової регламентації.

Список використаних джерел: 1. Коструба А. В. Понимание правопрекращающих юридических фактов с точки зрения оснований прекращения права собственности: гражданско-правовой аспект [Электронный ресурс] / А. В. Коструба // Часопис Київського університету права. – 2013. – № 2. – С. 159–164. – Режим доступу: http://kul.kiev.ua/images/chasop/2013_2/159.pdf. 2. Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту) : монографія / Р. О. Стефанчук ; відп. ред. Я. М. Шевченко. – Київ : КНТ, 2008. – 626 с. 3. Федюк Л. В. Система особистих немайнових прав : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Федюк Лілія Василівна. – Івано-Франківськ, 2006. – 188 с. 4. Флейшиц Е. А. Личные права граждан в гражданском праве Союза ССР и капиталистических стран / Е. А. Флейшиц. – М. : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1941. – 207 с. – (Ученые тр. Всесоюз. ин-та юрид. наук НКЮ СССР ; вып. VI). 5. Советское гражданское право : учебник : в 2 т. / отв. ред. В. А. Рясенцев. – М. Юрид. лит., 1965. – Т. 1. – 560 с. 6. Малюга Л. В. Проект нового Цивільного кодексу України й особисті немайнові права в цивільному праві / Л. В. Малюга // Часопис Київського університету права. – 2002. – № 3. – С. 45–50. 7. Трофимова Т. В. Нематериальные блага как объект гражданско-правового регулирования : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / Трофимова Татьяна Владимировна. – Волгоград, 2004. – 198 с. 8. Давидова Н. О. Особисті немайнові права : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. / Н. О. Давидова. – Київ : Ін Юре, 2008. – 160 с. 9. Гражданское право : учебник : в 2 т. – Т. 1. – 2-е изд., перераб. и доп. / отв. ред. Е. А. Суханов. – М. : БЕК, 1998. – 816 с. 10. Слипченко С. А. Согласие физического лица на использование его изображения как юридический факт / С. А. Слипченко // Современная социально-экономическая трансформация России: ориентиры и итоги в контексте глобализации и регионализации : материалы Междунар. науч. конф. : сб. науч. ст. – Ч. 1 / [под ред. О. В. Иншакова, Г. Б. Клейнера, П. В. Акинина и др.]. – Краснодар : Кубан. гос. аграр. ун-т, 2006. – С. 641–647. 11. Колосов В. Право на изображение в Российском праве с учетом зарубежного опыта [Электронный ресурс] / В. Колосов, М. Шварц. – Режим доступу: http://www.kolosov.info/misc/pravo_na_izobrajenie4site.pdf. 12. Бобрик В. И. Договорное регулирование личных неимущественных отношений / В. И. Бобрик // Личные неимущественные права: проблемы теории и практики применения : сб. ст. и иных материалов ; под ред. Р. А. Стефанчука. – Киев : Юринком Интер, 2010. – С. 229–245. 13. Цивільний кодекс України : закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>. 14. Калмыков Ю. Х. Вопросы применения гражданско-правовых норм / Ю. Х. Калмыков. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1976. – 268 с. 15. Попондопуло В. Ф. Динамика обязательственного правоотношения и гражданско-правовая ответственность : монографія / В. Ф. Попондопуло. – Владивосток : Дальневосточ. ун-т, 1985. – 112 с. 16. Егоров Н. Д. Гражданско-правовое регулирование общественных отношений: единство и дифференциация / Н. Д. Егоров. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1988. – 176 с. 17. Гражданское право Украины : [учеб. для вузов системы МВД Украины] : в 2 ч. – Ч. 1 / [А. А. Пушкин, В. М. Самойленко, Р. Б. Шишка и др.] ; под ред. А. А. Пушкина, В. М. Самойленко. – Харьков : Ун-т внутр. дел ; Основа, 1996. – 440 с. 18. Ясечко С. В. Правочини з інформацією /

С. В. Ясечко // Договірне регулювання суспільних відносин : тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф., м. Запоріжжя, 19–20 квіт. 2013 р. / за заг. ред. Т. О. Коломощь. – Запоріжжя : ЗНУ, 2013. – С. 93–94. **19.** Ясечко С. В. Проблематика правочинів з нематеріальними благами / С. В. Ясечко // Актуальні проблеми науки і практики цивільного права : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 91-річчю з дня народження В. П. Маслова (Харків, 15 лют. 2013 р.). – Харків : Право, 2013. – С. 242–246. **20.** Про поховання та похоронну справу : закон України від 10 лип. 2003 р. № 1102-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 7. – Ст. 47. **21.** Красавчиков О. А. Категории науки гражданского права / О. А. Красавчиков // Избранные труды : в 2 т. – Т. 2. – М. : Статут, 2005. – 494 с. – (Классика российской цивилистики). **22.** Новицкий И. Б. Сделки. Исковая давность / И. Б. Новицкий. – М. : Гос. изд-во юрид. лит., 1954. – 247 с. **23.** Казанцев М. Ф. Гражданско-правовое договорное регулирование: исходные положения концепции / М. Ф. Казанцев // Правоведение. – СПб. : С.-Петербург. ун-т, 2003. – № 2. – С. 90–102. **24.** Кохановська О. В. Цивільно-правові проблеми інформаційних відносин в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / Кохановська Олена Велеонінівна. – Київ, 2006. – 531 с. **25.** Красицька Л. В. Цивільно-правове регулювання особистих немайнових прав громадян : монографія / Л. В. Красицька. – Донецьк : Вид-во ДІВС МВС України, 2002. – 164 с.

Надійшла 21.10.2014

Слипченко С. О. Правоизменяющие юридические факты в механизме правового регулирования личных неимущественных отношений

В науке определение круга оснований изменения личных неимущественных правоотношений достаточно абстрактное и неполное. Подобные абстрактность и неполнота приводят к снижению эффективности правового регулирования личных неимущественных отношений, что указывает на актуальность подобных исследований.

В результате исследования сделаны выводы о том, что правоизменяющие – это такие юридические факты, которые влекут за собой изменение гражданских правоотношений, а изменения могут происходить в любом их элементе (субъектном составе, содержании, объекте). К правоизменяющим могут быть отнесены любые юридические факты. Они могут породить изменения как при жизни управомоченного лица, так и в случае его смерти.

Ключевые слова: физическое лицо, правоспособность, юридические факты, личные неимущественные права, правоотношения.

Slipchenko S. O. Law-altering jural facts in the mechanism of the legal regulation of the personal nonproperty relationship

The definition of the range of the bases of altering of the personal non-property legal relationship is quite abstract and incomplete in science. Such abstractness and incompleteness lead to the decrease in efficiency of legal regulation of the personal non-property relationship that indicates the relevance of such researches.

Grounded on that law-altering are such jural facts which entail change of civil legal relationship, and changes can happen in any their element (subject structure, content, object), the following conclusions are drawn.

Dividing personal non-property legal relationship into simple and complex, where complex are those which content consists of the matched rights, it is claimed that after the death of the authorized person, his rights don't de cease, but pass to the assignees. The assigners are children of the dead, the widow (widower) and if they aren't present – parents, brothers and sisters.

Thus, the rules of law connect the death of the authorized person with both the change of the content of complex personal non-property legal relationship, and the change of subject structure (legal succession).

Delinquency changes regulative personal non-property legal relationship to the protective.

The mechanism of legal regulation of the personal non-property relationship includes also such law-altering jural facts as legal actions. For example, the change of composition (increase, reduction, partial replacement) of personal papers, the change of volume of data on private life which remain in secret, other similar actions can be put down to the legal actions. Their special feature is that altering of the personal non-property legal relationship happens through the change in the object.

Such lawful actions as administrative acts also belong to the law-altering jural facts. So, the change of the legal name of the natural person needs obligatory registration in the agencies of the SRACS of Ukraine. Such registration is neither more nor less than the administrative act. It is also possible to rate judgments as administrative acts.

Considering transactions as the law-altering jural facts it is proved that there can be both unilateral and multilateral transactions among them. Particularly, the last transactions cover granting an agreement by one person to use his own object of personal non-property legal relationship to other person, contracts of donorship, and contracts in the information sphere, etc.

Thereby, the mechanism of the legal regulation of the personal non-property relationship encloses not only the law-generating and law-ending, and law-altering jural facts. They can generate the law-altering consequences both during lifetime of the authorized person and in case of his death.

Keywords: individual, the legal capacity, legal facts, moral rights, relationship.

УДК 347.45

Ю. І. Чалий**ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН З ВИХОВАННЯ**

Розглянуто цивілістичну проблему щодо можливості кваліфікації відносин з виховання як предмета цивільного права. Зазначено, що де-факто відносини з виховання є елементом змістовної поведінки виконавця (навчального закладу) у договірних зобов'язаннях з надання освітніх послуг. Втім, вони де-юре не зазнали належного законодавчого (цивільно-правового) впорядкування, що визначає актуальність цієї тематики. Критичний аналіз деяких доктринальних положень дозволив зробити висновки про віднесення виховання до предмета цивільно-правового регулювання.

Ключові слова: освітні відносини, відносини з виховання, освітні послуги, предмет цивільного права.

Відносини з виховання традиційно залишаються поза увагою вітчизняного цивільного права. Несприйняття виховання як предмета цивільно-правового регулювання пояснюється щонайменше двома обставинами. По-перше, та частина відносин з виховання, що виникають між дітьми та їх батьками чи іншими особами, на яких покладено обов'язок із сімейного виховання, належить, як відомо, до предмета сімейного права. По-друге, інша частина виховних відносин, що можуть виникати між фізичною особою (вихованцем, учнем, студентом тощо) та певним навчальним закладом, здебільшого сприймається як різновид публічно-правових відносин, оскільки такі відносини – за переконанням більшості правників – ґрунтуються на дисциплінарному чи навіть адміністративному впливі¹.

Особисті немайнові відносини з виховання дітей у сім'ї мають специфічні ознаки, які, поміж іншої аргументації, використовувалися свого часу для обґрунтування прийняття в Україні поряд із новим Цивільним кодексом також і Сімейного кодексу.

Серед цих ознак указується на те, що сімейно-виховні відносини виникають із своєрідних юридичних фактів (походження одних осіб (дітей) від інших (батьків); усиновлення; узяття під опіку тощо); що виховання дітей є не тільки правом, але одночасно й юридичним обов'язком батьків чи інших осіб; що виховання дітей не позбавлене авторитарних методів впливу (батьківської влади); що такі відносини є достатньо тривалими та не можуть бути, за загальним правилом, припинені за волею їх учасників тощо. Усе це, на думку прихильників виокремленого нормативного впорядкування сімейних відносин (сімейних відносин у широкому значенні), є підставою для виведення зазначених відносин за межі предмета цивільно-правового регулювання.

¹ Для термінологічного розмежування першу частину виховних відносин далі позначатимемо словосполученням «сімейно-виховні відносини», а другу – «освітньо-виховні відносини».

Що стосується освітньо-виховних відносин, то вони, як зазначалося вище, сприймаються правниками переважно як публічні відносини, що регулюються імперативними нормами на засадах владної підпорядкованості одних (вихованців, учнів, студентів та ін.) іншим (педагогічним працівникам, навчальному закладу в цілому). Окремі дослідники правових проблем вищої освіти (В. М. Сирих, В. І. Шкатулла, О. В. Южакова) таку складову освітньої послуги, як виховання, використовують як один з аргументів на користь визнання освітнього права самостійною (комплексною) галуззю права, відмінною від цивільного права за предметом та методом правового регулювання. На їхню думку, як сам процес, так і його результат (здобуття особою певних соціальних якостей) є сферою прояву норм публічного права: виховна діяльність вищих навчальних закладів (ВНЗ) не позбавлена авторитарних методів впливу, в тому числі й щодо підпорядкування суб'єктів навчання правилам внутрішнього розпорядку; здобуті суб'єктами навчання соціальні якості (патріотичне ставлення до своєї країни, її законів, традицій тощо) реалізуються на рівні публічно-правових відносин; зацікавленість у здобутті суб'єктами навчання згаданих соціальних якостей має, перш за все, суспільство [1, с. 44–51; 2, с. 1–45; 3, с. 105–106].

Таким чином, в юридичній науці закріпилася думка щодо невизнання виховання як виду соціальних відносин одним з елементів предмета цивільно-правового регулювання, що, на наш погляд, є спірною позицією.

Метою цієї публікації є започаткування теоретичних положень, спрямованих на доведення висновку про те, що відносини з виховання за участі навчально-виховних закладів слід кваліфікувати як різновид цивільно-правових відносин.

Термін «виховання» та похідні від нього словосполучення достатньо широко використовуються в освітньому та сімейному законодавстві України. Разом з тим у чинному законодавстві не знайти формального розкриття цього терміна. Тлумачні словники розкривають його з точки зору дії (процесу) та певного результату. Виховання як дія (процес) – це систематичний та цілеспрямований вплив на людину з метою її культурного розвитку, формування у неї моральних та світоглядних орієнтирів поведінки. Відповідно, в результативному значенні виховання розуміється як сукупність особистісних соціальних ознак людини, що вказують на рівень її культури, моральних та світоглядних якостей [4; 5].

Виховання осіб, що перебувають у тому чи іншому навчальному закладі, за нашим переконанням, має цивільно-правову форму надання послуги, а точніше – освітньої послуги.

При цьому під освітньою послугою слід розуміти не лише власне виховні дії, але й предметні дії виконавця послуги (навчального закладу), спрямовані на формування у суб'єкта, який піддається

навчально-виховному впливу, певних знань, умінь та навичок. Якщо розглядати освітню послугу в контексті вищої освіти, то «навчання» тут буде полягати у формуванні в особи (студента чи іншого суб'єкта навчання) спеціальних знань та вмінь, що використовуватимуться у майбутній професійній діяльності [6, с. 251–252]. Водночас під «вихованням» тут слід розуміти здобуття такою особою певного набору світоглядних та громадських якостей. Таким чином, освітня послуга розуміється в широкому значенні й охоплює навчання та виховання¹. Залежно від рівня надання освітніх послуг – дошкільна, загальна середня, професійна-технічна, вища або інша освіта – співвідношення навчального та власне виховного елемента в такій послугі буде різним. Наприклад, якщо взяти дошкільну та вищу освіту, власне виховання за обсягами більше спостерігатиметься, зрозуміло, в дошкільній освіті. Змістовно буде різнитися й саме виховання, оскільки соціальний досвід порівнюваних категорій суб'єктів навчально-виховного впливу буде різним, як різними будуть їх світоглядні орієнтири.

Отже, відносини з виховання, або освітньо-виховні відносини, реалізуються в межах майнового зобов'язання з надання освітньої послуги. Тобто сама виховна дія є немайною та спрямовується на формування у суб'єкта навчально-виховного впливу особистих немайнових благ, але вона опосередковується правовою формою надання послуги, яка в цивільному праві розцінюється як різновид майнової правовідносини.

Підставою надання освітніх послуг, елементом яких є дія з виховання, є відповідний договір. Необхідно погодитися з позицією, висловленою В. В. Кваніною та М. М. Малєною, що відносини з надання освітніх послуг мають договірний характер і в тих випадках, коли ці послуги надаються за бюджетні кошти [7; 8, с. 59–62]. Як правило, такі договори є договорами з виконанням третьою особою, оскільки замовник послуги та її безпосередній отримувач не збігаються в одній особі. Виняток можуть становити випадки укладення договорів про надання вищої освіти, коли замовник, маючи необхідний обсяг дієздатності, самостійно укладатиме такий договір у своїх інтересах.

Освітньо-виховні відносини юридично виникають не з педагогічними працівниками освітнього закладу, а із самим закладом як юридичною особою. З огляду на це безпідставною є аргументація тих авторів, котрі вважають, що вихованці, учні, студенти чи інші суб'єкти навчання перебувають під владою вказаних працівників. Не перебувають вихованці (учні, студенти тощо) й під юридичною

¹ Для позначення цієї предметної діяльності навчальних закладів в освітньому законодавстві використовується словосполучення «навчально-виховний процес» (зокрема, ст. 8 Закону України «Про освіту»).

владою самого освітньо-виховного закладу, хіба що можна говорити про дисциплінарну підпорядкованість таких осіб правилам внутрішнього розпорядку. Особливістю надання освітніх послуг навчальними закладами є те, що такі послуги надаються особі не персонально (тобто не одноособово), а через функціонування академічних груп. Згуртована робота у навчальних колективах є неможливою без дисциплінарного впливу, але це не говорить про те, що сама освітня послуга як вид правовідносин реалізується через владне підпорядкування суб'єкта навчання навчальному закладу.

Роблячи **висновки**, слід зазначити, що виховання як вид соціальних відносин є предметом правового регулювання не тільки норм сімейного права. Виховні відносини, що мають договірний характер та виникають за участі різного рівня навчальних закладів, є складовою частиною предмета цивільно-правового регулювання, зокрема вони є елементом відносин з надання освітніх послуг. За своєю цивільно-правовою формою будь-які відносини з надання послуг є різновидом майнових відносин. Не є винятком й освітні послуги, але під час їх надання у послугоотримувача (суб'єкта навчально-виховного впливу) формуються нематеріальні блага: знання, практичні навички, сукупність культурних та світоглядних орієнтирів тощо. Здобуття особою таких благ призводить до виникнення якісно інших відносин – особистих немайнових, котрі також є предметом цивільно-правового регулювання.

Визначаючи можливість регулювання цивільним правом освітньо-виховних відносин, необхідно звернути увагу й на деякі проблемні моменти. Зокрема, це стосується визначення методів та змістовного наповнення виховання.

Проблематика методів виховання пов'язана з обранням юридично обґрунтованих способів впливу на особу. Конституційний принцип щодо визнання людини, її життя і здоров'я, честі та гідності, недоторканності й безпеки найвищою соціальною цінністю вказує на неможливість застосування психічного, а тим більш фізичного впливу, але ж будь-яке виховання не позбавлене певних ознак психічного впливу на особу, стосовно якої здійснюються виховні дії. Переконання не завжди є ефективним, тож, де та межа дозволеного? Простої законодавчої констатації про неможливість порушення прав на свободу, на повагу до гідності та честі, на недоторканність ділової репутації та інших прав, мабуть, замало. Вимагається провести відповідну дослідницьку роботу щодо встановлення критеріїв, за якими згаданий вплив був необхідним та достатнім з точки зору досягнення суспільних (публічних) інтересів та не порушував приватні інтереси особи чи навіть її певні особисті немайнові права.

Складнощі спостерігаються й щодо визначення змісту виховання, тобто того, які саме візріц поведінки необхідно закріплювати в особі. Тут ми маємо справу з можливою колізією публічного та приватного

інтересів. Зміст виховної роботи навчальних закладів найчастіше визначається існуючою в державі політичною ситуацією. Чи завжди напрямки офіційної виховної роботи збігаються з приватними інтересами суб'єкта навчально-виховного процесу? Вочевидь, що ні. Тож, як установити розумно достатній баланс між приватним та публічним інтересом? Гадаємо, від пошуку відповідей на вищезазначені проблемні питання наука цивільного права не може стояти осторонь.

Список використаних джерел: 1. Сырых В. М. Предмет правового регулирования образовательного права / В. М. Сырых // Право и образование. – 2001. – № 3. – С. 43–58. 2. Шкатулла В. И. Образовательное право : учеб. для вузов / В. И. Шкатулла. – М. : Норма, 2001. – 688 с. 3. Южакова О. В. Об определении образовательной услуги / О. В. Южакова // Право и образование. – 2005. – № 5. – С. 102–108. 4. Виховання // Академічний тлумачний словник (1970–1980) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/vykhovannja>. 5. Виховання // Тлумачний словник української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eslovnik.com/виховання>. 6. Чалий Ю. І. Предмет освітньої послуги / Ю. І. Чалий // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: «Право». – № 929. – 2010. – С. 249–252. 7. Кванина В. В. Особенности договора на оказание вузом образовательных услуг / В. В. Кванина // Сфера услуг: гражданско-правовое регулирование : сб. ст. / под ред. Е. А. Суханова, Л. В. Санниковой. – М. : Инфотропик Медиа, 2011. – С. 147–153. 8. Малеина М. Н. Договор о подготовке специалиста с высшим профессиональным образованием / М. Н. Малеина // Государство и право. – 2004. – № 8. – С. 57–66.

Надійшло до редколегії 03.10.2014

Чалый Ю. И. Гражданско-правовое регулирование отношений по воспитанию

Рассмотрена цивилистическая проблема о возможности квалификации отношений по воспитанию в качестве предмета гражданского права. Указано, что де-факто отношения по воспитанию являются элементом содержательного поведения исполнителя (учебного заведения) в договорных обязательствах по оказанию образовательных услуг. Однако они де-юре не претерпели должного законодательного (гражданско-правового) упорядочения, что определяет актуальность данной тематики. Критический анализ некоторых доктринальных положений позволил сделать выводы об отнесении воспитания к предмету гражданско-правового регулирования.

Ключевые слова: образовательные отношения, отношения по воспитанию, образовательные услуги, предмет гражданского права.

Chalyi Y. I. Civil-law regulation of relations in education

The article deals with the civil law problem of the possibility of qualifying relationship on education as a subject of civil law. It states, that the de facto relationship on education, are an element of meaningful behavior of the executive (educational

institution) in the contract obligations to provide educational services. However, they are not undergone proper legal (civil law) ordering de jure, that determines the relevance of the subject.

In jurisprudence dominants the position, according to which education is regarded as a specific relation, forming the subject of family law, as well as special (complex) field of law – education law. The latter, according to some authors, is based solely on publicly-legal regulation of public relations methodology, that distinguishes it from civil law.

Critical analysis made it possible to the author to cast doubt on the thesis of the impossibility of regulating civil law relations in education with educational institutions. Arguments are indicating, that contractual obligations to provide educational services directed to achieve the educational effect as a substantive behavior of executive educational services (education institution) consists of training and proper upbringing. The provision of educational services, according to the author, is fully based on the methodology of civil law: both in terms of assessing the status of the participants in these relationships, the objective assessment of their behavior and appearance reasons such legal relationship.

The conclusions indicate the need for further development of this problematic material. In particular, there is need to study methods of education in schools, which would prevent violations of rights of people to honor, dignity, individuality and others. It remains the problematic question of the correct balance between public and private interests in determining the content of education, i.e., what cultural and ideological orientation is necessary to form the subject of educational influence.

Keywords: educational relationships, relations in education, educational services, the subject of civil law.

УДК 343.2

А. О. Бабенко**Шляхи удосконалення юридичних гарантій дотримання трудових прав**

Розглянуто юридичні гарантії дотримання трудових прав громадян. Відзначено, що сьгодні чинне національне законодавство передбачає доволі місткий перелік трудових прав громадян та гарантій їх захисту. Вказано, що переважна більшість роботодавців порушують вимоги трудового законодавства, про що свідчать результати перевірок, здійснених державними органами і профспілковими організаціями. Обґрунтовано пропозицію щодо проведення заходів, із одного боку, щодо посилення гарантій трудових прав громадян, а з іншого, щодо орієнтування всіх державних органів, у тому числі правоохоронних, на забезпечення реального здійснення наявних гарантій.

Ключові слова: гарантії, трудові права, працівник, роботодавець, праця, трудові відносини.

Проблематика юридичних гарантій дотримання трудових прав громадян в сучасних умовах є гостро актуальною. Взагалі ж проблеми юридичних гарантій були неодноразово предметом дослідження представників різних галузевих юридичних наук, серед яких С. С. Алексєєв, М. В. Баглай, Н. О. Боброва, М. В. Вітрук, Л. Д. Воеводін, М. М. Гуренко, А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, О. Є. Кутафін, О. А. Лукашева, В. О. Лучин, О. В. Малько, М. І. Матузов, В. В. Молдован, О. С. Мордовець, А. А. Нечитайленко, В. Д. Перевалов, В. Ф. Погорілко, І. М. Погребной, П. М. Рабінович, І. В. Ростовщиков, А. О. Селіванов, О. Ф. Скакун, В. Я. Тацій, Ю. М. Тодика, О. Ф. Фрицький, М. І. Хавронюк, В. М. Хропанюк, М. В. Цвік, О. Ф. Черданцев, В. Є. Чиркін, В. М. Шаповал, Ю. С. Шемшученко, Ю. А. Юдін та ін. Водночас з огляду на нестабільну соціально-політичну ситуацію у країні важливого значення набуває сучасне дослідження проблем дотримання трудових прав громадян. Тому **метою** статті є окреслення основних шляхів удосконалення юридичних гарантій дотримання трудових прав.

Сьгодні чинне національне законодавство, зокрема Конституція України та Кодекс законів про працю України, передбачає доволі місткий перелік трудових прав громадян. Як справедливо зазначив В. М. Князєв, після прийняття Конституції України стають актуальними питання створення механізму реалізації її положень, у тому числі й тих, що пов'язані зі втіленням у життя передбачених нею прав, свобод та обов'язків. Уявляється, що під таким механізмом треба розуміти сукупність різних гарантій і дій, процес, внаслідок функціонування якого особи, які мають певні права, свободи та

обов'язки, досягають цілей, благ, передбачених Конституцією України [1, с. 29].

Слід зазначити, що слово «гарантія» походить від французького *garantie* – порука; умова, яка забезпечує щось [2, с. 113]. У словникової літературі слово «гарантія» визначається, як поручництво, порука в чомусь, забезпечення чого-небудь [3, с. 130; 4, с. 173].

У юридичній літературі можна зустріти такі визначення категорії «гарантія». Так, В. Д. Перевалов вважає, що гарантії – це система умов, засобів і способів, що забезпечують усім і кожному рівні правові можливості для виявлення, придбання та реалізації своїх прав і свобод [5, с. 546]. О. С. Мордовець під гарантіями розуміє систему соціально-економічних, політичних, моральних, юридичних, організаційних передумов, умов, засобів і способів, що створюють рівні можливості особистості для здійснення своїх прав, свобод та інтересів [6, с. 171]. О. Ф. Скаун дає інше визначення цієї категорії. На її думку, гарантії – це система соціально-економічних, моральних, політичних, юридичних умов, засобів і способів, які забезпечують їх фактичну реалізацію, охорону та надійний захист [7, с. 187].

Слід погодитися з відомими теоретиками права, які термін «гарантія» визначають через категорії «умови», «засоби» і «способи», адже одні гарантії (економічні, політичні, ідеологічні) слід вважати умовами здійснення прав, свобод та інтересів людини, інші гарантії (юридичні) – засобами та способами захисту прав, свобод та інтересів людини.

Звернемо увагу на те, що нерідко в юридичній літературі гарантії підрозділяються на загальні і спеціальні. До перших відносять економічні, політичні, соціальні, ідеологічні, духовні, а до других – юридичні. Так, П. М. Рабінович вказує, що до загальносоціальних гарантій належать: економічні, політичні, духовно-ідеологічні. Спеціальні – це встановлені державою юридичні норми, які спеціально спрямовані на забезпечення прав людини, а також практична діяльність щодо застосування цих норм та правозастосовні акти відповідних органів влади [8, с. 7–8]. На думку В. Ф. Сіренка, система гарантій прав і свобод людини складається із загальних гарантій (економічні, соціальні, політичні, ідеологічні гарантії) та спеціальних (юридичні гарантії) [9, с. 52–58].

Водночас А. П. Таранов, І. А. Тімченко, Г. І. Чапугулі та Н. Г. Шукліна вважають, що немає достатніх підстав для проведення класифікації гарантій на загальні та спеціальні – з тієї лише причини, що загальні гарантії, відображаючи ступінь розвитку економіки, характеризуючи політику, ідеологію та рівень діяльності органів, посадових осіб і організацій, відносяться до сфери факту, тоді як спеціальні – до сфери права. Адже до сфери факту відносяться і спеціальні, тобто юридичні гарантії, але тільки до сфери юридичного факту, за наявності якого можливе здійснення конкретного права громадянина або виконання обов'язків [10, с. 111–112].

З точки зору М. М. Гуренко, гарантії прав і свобод людини та громадянина являють собою систему норм, принципів, умов і вимог, які у своїй сукупності забезпечують дотримання прав, свобод і законних інтересів. Ефективність цієї системи залежить від різноманітних факторів, але основним серед них є належність визначених елементів у системі функціонування державної влади. До них відносяться: належність Основного Закону, дія якого не може бути зупинена самовільно; визнання державної влади вихідною від Конституції, закріплення на конституційному рівні основних прав і свобод людини та громадянина; наявність незалежної судової влади. Система гарантій прав і свобод людини включає засади як економічного, так і соціального та правового характеру, які необхідні для реалізації прав і свобод та механізму їх захисту [11, с. 124].

Вважаємо, що юридичні гарантії посідають особливе місце у системі забезпечення та захисту прав та свобод людини і громадянина, адже саме із закріпленням у нормах права економічні, політичні та духовні гарантії набувають власне ознак гарантій. Так, Н. О. Боброва вважає, що економічні, політичні умови і передумови самі по собі не автоматично забезпечують реалізацію правових норм. Вони стають власне гарантіями лише через юридичну форму й організаційні умови держави і суспільства. З іншого боку, юридичні гарантії немислимі поза своїм соціальним наповненням: економічним, політичним, ідеологічним, організаційним [12, с. 233]. На думку М. В. Вітрука, економічні, політичні й ідеологічні гарантії є гарантіями-умовами, а отже, самі по собі вони не можуть самостійно забезпечити таку реалізацію прав і свобод громадян, у якій зацікавлена держава й окремі громадяни. Вони є передумовами реалізації. Однак говорити про те, що ці гарантії повністю не здатні забезпечувати права та свободи громадян, не можна, інакше доведеться визнати, що конституційні права та свободи громадян забезпечені соціально, але не конкретизовані в чинному законодавстві, не можуть бути реалізовані, а це не буде відповідати принципу реальності конституції як закону прямої дії. Тому вирішальним для виділення вказаних гарантій як гарантій-умов є той факт, що самі по собі вони безпосередньо не забезпечують законного та обґрунтованого використання прав, не вимагають можливих зловживань і порушень у разі їх здійснення [13, с. 199].

Зміст юридичних гарантій не можна зводити тільки до нормативного забезпечення реалізації і захисту прав та обов'язків людини і громадянина. Подібний підхід був би ефективний для процесу безперешкодної реалізації прав і обов'язків, тобто мав би превентивне значення, а у випадку виникнення перешкоди їхньої реалізації або необхідного захисту ці гарантії виступили б тільки як «право на правовий захист». Функціонування (динаміка) правових гарантій пов'язана з організаційною роботою органів державної влади та її посадових

осіб [14, с. 150]. Отже, юридичні гарантії, крім норм-гарантії, містять у собі ще й організаційні гарантії, що надають цим гарантіям реально функціонуючий характер. Під організаційними гарантіями розуміється спеціальна діяльність уповноважених державних органів і посадових осіб, спрямована на реалізацію всіх видів гарантії. Виходячи з цих позицій, погоджуємося з думкою М. В. Вітрука, що організаційна діяльність служить загальною умовою, універсальною передумовою дієвості всієї системи гарантії, тобто вона виступає як «гарантія гарантії» [13, с. 201].

Як справедливо відзначили М. І. Матузов та А. В. Малько, з одного боку, суспільство нарешті усвідомило необхідність і безумовну цінність природних і невід'ємних прав людини, властивих їй від народження, з іншого – воно поки не в змозі забезпечити їх повне й гарантоване здійснення. Це важкорозв'язне протиріччя стає усе більше гострим і болючим, виступає одним із найсильніших соціальних подразників, джерелом невдоволення та протестів людей [6, с. 165].

Цю тезу можна у повному обсязі застосувати до сучасного стану справ у сфері реалізації трудових прав в Україні. Так, чинний сьогодні Кодекс законів про працю України закріплює доволі місткий перелік трудових прав працівників, також Кодекс передбачає доволі суттєві гарантії цих прав. Нагадаємо, що діючий Кодекс законів про працю було прийнято ще за радянських часів у 1971 р., коли держава, яка себе позиціонувала як держава робітників та селян, серйозно ставилася до гарантування трудових прав.

Однак, незважаючи на вищенаведене, як зазначається у Рекомендаціях парламентських слухань на тему «Про стан дотримання конституційних гарантії трудових прав громадян», схвалених постановою Верховної Ради України від 15 січня 2009 р. № 892-VI, ситуація щодо дотримання конституційних гарантії трудових прав громадян, особливо в частині забезпечення гідної праці, залишається однією з найактуальніших проблем в Україні. Це породжує бідність серед працюючих, спричиняє масову трудову міграцію та руйнування трудового потенціалу, втрату конкурентоздатності національної економіки [15].

Сьогодні переважна більшість роботодавців порушують вимоги трудового законодавства, про що свідчать результати перевірок, здійснені державними органами і профспілковими організаціями. Найчастіше порушуються норми трудового законодавства щодо: оплати праці, робочого часу, укладання та розірвання трудових договорів, правил ведення трудових книжок, укладання і виконання колективних договорів. Найбільша частка цих порушень припадає на організації та установи приватної, колективної та комунальної форм власності, а за видами діяльності – на підприємства оптової та роздрібною торгівлі, промислові та сільськогосподарські підприємства.

Як повідомляє Державна інспекція України з питань праці, протягом 2013 р. державними інспекторами з питань праці проведено 9 874 планових заходів державного нагляду (контролю). Під час проведених перевірок встановлено допущення 55 112 порушень вимог законодавства з питань праці у 9 502 роботодавців. За результатами перевірок внесено 10 048 приписів, складено і передано на розгляд суду 9 201 протокол про адміністративне правопорушення та внесено 5 920 подань про притягнення посадових осіб, винних у допущенні порушення дисциплінарної відповідальності. Матеріали 465 перевірок передано до правоохоронних органів для відповідних заходів реагування. За результатами розгляду матеріалів переданих справ порушено 109 кримінальних справ [16].

На ситуацію з дотриманням трудових прав громадян впливає і стан справ у сфері зайнятості та безробіття. Так, протягом 2013 р. спостерігалось скорочення середньооблікової кількості штатних працівників – у середньому по Україні у порівнянні з 2012 р. вона зменшилася на 425 тис. осіб та становила 10 млн 164 тис. осіб. Так, зменшення кількості штатних працівників спостерігалось в усіх регіонах України, зокрема у Донецькій області на 51,2 тис. осіб, у Харківській – на 41,7 тис. осіб, у Дніпропетровській – на 39,3 тис. осіб та у м. Києві – на 33,0 тис. осіб. Скорочення середньооблікової кількості штатних працівників спостерігалось у більшості основних видів економічної діяльності, найбільше – на транспорті та узв'язку (на 122,9 тис. осіб), у промисловості (на 90,6 тис. осіб), у сільському та лісовому господарствах, рибальстві, рибництві (на 78,5 тис. осіб), у торгівлі та ремонті (на 70,4 тис. осіб), у сфері охорони здоров'я та надання соціальної допомоги (на 52,5 тис. осіб).

Чисельність безробітних у середньому в 2013 р. становила 1,6 млн осіб. Через причини незайнятості серед безробітних найбільшою була питома вага звільнених за власним бажанням – 37,7 %, вивільнених через економічні причини (у зв'язку з реорганізацією, ліквідацією виробництва, скороченням чисельності підприємств, установ та організацій) – 29,8 % та осіб, які не працевлаштувалися після закінчення загальноосвітніх та вищих навчальних закладів I–IV рівнів акредитації – 17,5 %.

Показник середньої тривалості безробіття населення у віці 15–70 років (за методологією Міжнародної організації праці), порівняно з 2012 роком, не змінився та у 2013 р. становив 6 місяців. Питома вага осіб, які шукали роботу у строк до 3 місяців та від 3 до 6 місяців, збільшилася, відповідно, на 0,9 в.п. та 1,0 в.п. Одночасно спостерігалось зменшення частки безробітних, які шукали роботу 6 місяців і більше (на 2,0 в.п.).

Рівень безробіття населення віком 15–70 років, визначений за методологією МОП, знизився з 7,5 % до 7,2 % економічно активного населення. В Україні найвищий рівень безробіття спостерігався серед молоді віком 15–24 роки (17,4 %) [17].

Отже, виходячи з вищезазначеного, сьогодні є надважливим ужити заходів щодо посилення гарантій трудових прав громадян, та водночас існує необхідність в орієнтуванні всіх державних органів, у тому числі правоохоронних, на забезпечення реального здійснення наявних гарантій.

Першим кроком у цьому напрямку вважаємо прийняття сучасного Трудового кодексу України, який би комплексно регламентував трудові відносини, передбачаючи чіткі гарантії трудових прав працівників. Надважливим є також здійснення ряду законодавчих та організаційних заходів, спрямованих на «виведення із тіні» трудових правовідносин (йдеться про працю без оформлення трудової книжки) та оплати праці (зарплата «у конверті»).

Вважаємо за необхідне посилити адміністративну та кримінальну відповідальність за порушення законодавства про працю, законодавства з охорони праці, угоди про працю, для цього внести відповідні зміни до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України.

Надважливим сьогодні є проведення судової реформи, яка забезпечувала б перетворення суду на авторитетний некорумпований орган державної влади, діяльність якого спрямована на захист прав та свобод громадянина і людини, у тому числі на забезпечення трудових прав працівників.

Список використаних джерел: 1. Князев В. Конституційні гарантії прав, свобод та обов'язків людини і громадянина в Україні / В. Князев // Право України. – 1998. – № 11. – С. 29–31. 2. Словарь иностранных слов / под ред. В. И. Ленина. – 16-е изд. испр. – М. : Рус. яз., 1988. – 624 с. 3. Ожегов С. И. Словарь русского языка / под ред. Н. Ю. Шведовой. – 20-е изд. стер. – М. : Рус. яз., 1988. – 750 с. 4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – Київ ; Ірпінь : Перун, 2002. – 1440 с. 5. Теория государства и права : учеб. для вузов / под ред. В. М. Корельского, В. Д. Перевалова. – 2-е изд., изм. и доп. – М. : НОРМА, 2002. – 616 с. 6. Теория государства и права : курс лекций / под ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Юристъ, 2001. – 776 с. 7. Скакун О. Ф. Теория держави і права : підручник / О. Ф. Скакун. – Харків : Консум, 2001. – 656 с. 8. Рабінович П. М. Права людини і громадянина у Конституції України (до інтерпретації вихідних конституційних положень) / П. М. Рабінович. – Харків : Право, 1997. – 64 с. 9. Сиренко В. Ф. Реальность прав советских граждан / В. Ф. Сиренко. – Киев : «Наукова думка», 1983. – 139 с. 10. Конституционные права и обязанности советских граждан / А. П. Таранов, І. А. Тімченко, Г. І. Чапулі, Н. Г. Шукліна ; под ред. А. П. Таранова. – Киев : «Наукова думка», 1985. – 248 с. 11. Гуренко М. Н. Конституционное право Украины : курс лекций / М. Н. Гуренко. – Мариуполь : Юрт, 1999. – 278 с. 12. Боброва Н. А. Об организационно-правовых гарантиях статуса личности / Н. А. Боброва // Правопорядок и правовой статус личности в развитом социалистическом обществе в свете Конституции СССР 1977 года. Вопросы теории государства и права, государственного и административного права. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та,

1980. – С. 233–235. **13.** Витрук Н. В. Основы теории правового положения личности в социалистическом обществе / Н. В. Витрук. – М. : Наука, 1979. – 296 с. **14.** Мельник К. Ю. Соціально-правовий захист працівників органів внутрішніх справ (проблеми теорії та практики : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Мельник Костянтин Юрійович. – Харків, 2003. – 202 с. **15.** Рекомендації парламентських слухань на тему: «Про стан дотримання конституційних гарантій трудових прав громадян» : схвал. постановою Верховної Ради України від 15 січ. 2009 р. № 892-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/892-17>. **16.** Звіт про проведення планових заходів державного нагляду (контролю) Держпраці України та її територіальними органами протягом 2013 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dpu.gov.ua/Lists/news/DispFormTrue.aspx?ID=413>. **17.** Статистичний збірник «Ринок праці України – 2013» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dcz.gov.ua/control/uk/statdatacatalog/list/category?cat_id=305437.

Надійшла до редколегії 02.07.2014

Бабенко А. О. Пути совершенствования юридических гарантий соблюдения трудовых прав граждан

Рассмотрены юридические гарантии соблюдения трудовых прав граждан. Отмечено, что сегодня действующее национальное законодательство предусматривает достаточно ёмкий перечень трудовых прав граждан и гарантий их защиты. Указано, что подавляющее большинство работодателей нарушают требования трудового законодательства, о чём свидетельствуют результаты проверок, осуществленных государственными органами и профсоюзными организациями. Обосновано предложение относительно проведения мероприятий, с одной стороны, относительно усиления гарантий трудовых прав граждан, а с другой, относительно ориентирования всех государственных органов, в том числе правоохранительных, на обеспечение реального осуществления имеющихся гарантий.

Ключевые слова: гарантии, трудовые права, работник, работодатель, труд, трудовые отношения.

Babenko A. O. Ways of improving legal guarantees of keeping labor rights

Legal guarantees of keeping labor rights are considered. It is noted that nowadays the current national legislation, namely the Constitution of Ukraine and the Labor Code of Ukraine provides a rather volumetric list of labor rights and guarantees of their protection. Besides, it is stated that nowadays the vast majority of employers violate labor legislation. Results of inspections carried out by state agencies and trade unions are the evidence of this fact.

Considering all this, proposition for realizing measures to strengthen the guarantees of labor rights on the one hand and on the other hand orientation of all state authorities, including law enforcement to ensure realization of the existing guarantees is grounded. The first step in this direction we consider the adoption of the

modern Labor Code of Ukraine, which would comprehensively regulate labor relations, anticipating the explicit guarantees of labor rights of employees. Conduction of a series of legislative and organizational measures aimed at «withdrawing from the shadow» the labor legal relations (work without issuing a work book) and payment of the wages (wages «in envelopes») is extremely important.

We consider it necessary to strengthen the administrative and criminal liability for violating labor law, legislation on health and safety, labor agreements. To fulfill this we offer to amend the Code of Ukraine on Administrative Offences and the Criminal Code of Ukraine.

Extremely important nowadays is judicial reform, which would provide the court transformation into a reputable non corrupt agency of the state authority, which activity is aimed at protection of human rights and liberties including keeping labor rights of employees.

Keywords: guarantees, labor rights, employee, employer, work, labor relations.

УДК 349.6:330.15

В. І. Теремецький

ОХОРОНА НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Розглянуто існуючу систему законодавчих актів у сфері охорони навколишнього природного середовища в Україні. Здійснено аналіз нормативно-правових актів, які відображають основні тенденції розвитку цього напрямку, та звернуто увагу на вдосконалення механізмів їх реалізації у зв'язку з євроінтеграційними процесами. Підкреслено важливість співпраці між Європейським Союзом та Україною у сфері охорони довкілля. Надано конкретні рекомендації стосовно приведення законодавства України у відповідність до законодавства ЄС.

Ключові слова: довкілля, охорона навколишнього природного середовища, законодавство, Європейський Союз, Україна, Угода про Асоціацію, Екологічний кодекс.

На сьогодні охорона навколишнього природного середовища є одним із пріоритетних питань державної політики в Україні. Згідно зі ст. 16 Конституції України забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави [1]. При цьому існуюче законодавче забезпечення у сфері довкілля свідчить про відсутність ефективних механізмів та необхідність удосконалення правового регулювання у цьому напрямі.

Охорона навколишнього природного середовища належить до одного з важливих напрямів політики будь-якої держави, сутність якої, зокрема, полягає у забезпеченні належних механізмів правового регулювання в цій сфері для підтримання здоров'я нації. Окреслене

© Теремецький В. І., 2014

питання є предметом дослідження таких науковців, як В. І. Андрейцев, Г. І. Балюк, М. М. Бринчук, А. П. Гетьман, В. В. Костицький, В. І. Курило, Н. Р. Малишева, Ю. С. Шемшученко, О. М. Шуміло. У своїх працях вказані та інші вчені приділяють увагу розв'язанню проблем законодавчого забезпечення охорони навколишнього природного середовища, зумовлених недосконалістю вітчизняної нормативно-правової бази та необхідністю підвищення рівня її ефективності. Втім, у науковій літературі не всі аспекти зазначеної проблематики знайшли своє остаточне вирішення.

Метою статті є аналіз та виявлення проблем сучасного стану нормативно-правового регулювання у сфері охорони довкілля та формулювання пропозицій щодо його удосконалення.

Кожного року кількість вітчизняних учених, які займаються вирішенням наукових проблем у сфері охорони навколишнього природного середовища постійно збільшується. Зважаючи на те, що центральне місце у цьому питанні належить поняттю «навколишнє природне середовище», розглянемо його розуміння у працях провідних науковців. Так, В. В. Костицький вважає, що навколишнє природне середовище є сукупністю природних систем, природних об'єктів та природних ресурсів, включаючи повітря, воду, землю (грунти), надра, тваринний і рослинний світ, а також клімат та ближній космос у їх взаємозв'язку і взаємодії [2, с. 54]. Його думку підтримує Ю. С. Шемшученко, який під навколишнім природним середовищем розуміє складну екосистему, яка має природні та природно-антропогенні властивості [3, с. 11]. Отже, навколишнє природне середовище є сукупністю природних систем, природних об'єктів і природних ресурсів, які існують у взаємозв'язку та взаємодії. Саме тому його охорона є одним із найважливіших напрямів діяльності держави. При цьому процес вироблення ефективних механізмів правового регулювання для її реалізації триває досить *довго*. У цей період пошуку нових форм управління економічними та екологічними процесами, як зазначає С. О. Боголюбов, актуальними проблемами стають виявлення та законодавче закріплення ролі держави в організації використання прав і здійснення обов'язків у сфері охорони навколишнього середовища [4, с. 63].

Незважаючи на збільшення нормативно-правової бази, справедливо наголошує Н. Р. Малишева, в Україні, як і в більшості пострадянських держав, зберігається відокремленість правового регулювання відносин в екологічній сфері від регламентації економічних та соціальних процесів [5, с. 116]. Актуальність цієї проблеми посилюється зі збільшенням техногенного навантаження на природу внаслідок діяльності українського суспільства, що потребує врахування існуючих потреб в охороні навколишнього природного середовища шляхом внесення відповідних змін у законодавство.

Для вирішення проблем правового регулювання потрібно для початку охарактеризувати існуючу систему нормативно-правових актів

у сфері охорони довкілля. Вбачається, що така система є *багаторівневою (ієрархічною)* і складається з низки взаємопов'язаних нормативно-правових актів. Міжнародний рівень можна виділити як найважливіший. Це зумовлено тим, що загальновизнані норми та принципи міжнародного права мають більшу силу, ніж національне законодавство. Підтвердженням цієї позиції є положення ст. 9 Конституції України: «чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України» [1]. При цьому міжнародні договори за участю України, які не потребують внесення змін у чинне законодавство, можуть застосовуватись безпосередньо (наприклад, Декларація Ріо-де-Жанейро щодо навколишнього середовища і розвитку від 14.06.1992 [6, с. 137], Керівні принципи щодо забезпечення доступу до екологічної інформації та участі громадськості у процесі прийняття рішень у сфері охорони навколишнього середовища (Софія, 23–25.10.1995) [7]).

Міжнародне співробітництво у сфері охорони довкілля здійснюється на трьох рівнях: світовому (глобальному), регіональному (наприклад європейському, панамериканському, тихоокеанському тощо) та локальному (наприклад придунайському, карпатському, азово-чорноморському).

З метою регулювання питань у зазначеній сфері також прийнято низку нормативно-правових актів. Основні засади охорони навколишнього природного середовища закріплено в Конституції України, яка має найвищу юридичну силу та пряму дію. У першу чергу йдеться про права громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля й на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди (ст. 50), про права власності на природні ресурси (ст. 13, 14, 142), а також про обов'язок держави щодо охорони навколишнього природного середовища і забезпечення екологічної безпеки (ст. 16) та обов'язок кожного не заподіювати шкоду природі й відшкодувати завдані ним збитки (ст. 66). В Основному Законі також закріплено повноваження щодо прийняття відповідних нормативно-правових актів Верховною Радою України, Президентом України, Кабінетом Міністрів України у сфері охорони навколишнього природного середовища. Отже, Конституція України визначає основоположні засади для регулювання екологічних питань та встановлює напрями для подальшого законодавчого забезпечення у досліджуваній сфері.

Важливо зазначити, що за роки незалежності правотворчість у сфері охорони навколишнього природного середовища набула свого значного розвитку. Правове регулювання різних природних об'єктів забезпечує низка нормативно-правових актів, які формують певний рівень в ієрархії джерел. Серед них можна виділити Водний кодекс

України [8], Земельний кодекс України [9], Кодекс України про надра [10], Лісовий кодекс України [11], Закон України «Про тваринний світ» [12] та ін. Водночас залишається чимало питань, які мають неоднозначне тлумачення, та, як наслідок, виникають певні правові колізії з питань підпорядкованості різним відомствам і міністерствам природних об'єктів, наприклад у сфері лісокористування. Отже, на сучасному етапі правового регулювання необхідно узгодити чинне законодавство у сфері охорони навколишнього природного середовища шляхом унесення до нього відповідних змін. У науковій літературі висловлюється слушна думка щодо розробки нового проекту Екологічного кодексу, який би приділив значну увагу вдосконаленню понятійного апарату і компетенції органів державного управління.

Окреме місце займає Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» [13]. Його положення у цілому відповідають Конституції України, хоча невіршеними залишається чимало питань. Так, потребує уточнення низка понять, зокрема розуміння терміна «навколишнє природне середовище», повноваження окремих органів державної влади, місцевого самоврядування та громадських організацій, які здійснюють свою діяльність у цій сфері, тощо. Зазначені вимоги стали вимогою часу, на яку впливають і наслідки Чорнобильської катастрофи, і збільшення техногенного навантаження на навколишнє природне середовище, екологічні катастрофи, повені та інші фактори.

Наступний рівень формують підзаконні нормативно-правові акти, що приймаються Урядом та іншими центральними органами виконавчої влади. Здебільшого вони стосуються конкретних питань, наприклад, наказ Державного агентства екологічних інвестицій України «Про затвердження Плану проведення у 2014–2015 роках заходів з підготовки Національного кадастру антропогенних викидів із джерел та абсорбції поглиначами парникових газів в Україні за 1990–2013 рр.» [14].

Як останній рівень нормативно-правових актів у сфері охорони навколишнього природного середовища можна виділити місцевий (локальний) рівень – рішення місцевих референдумів, акти органів місцевої виконавчої влади, місцевого самоврядування, місцевих органів управління в цій сфері, які спрямовані на регулювання питань місцевого значення у межах компетенції правомочного органу. Отже, локальні нормативно-правові акти є джерелами правового регулювання у сфері охорони довкілля та застосовуються для врегулювання певного питання місцевого значення або стосуються діяльності певного об'єкта на обмеженій території. Прикладом є рішення виконавчого комітету Харківської міської ради «Про затвердження Правил приймання стічних вод споживачів у каналізаційну мережу м. Харкова» [15].

Зважаючи на значний арсенал нормативно-правової бази у сфері охорони навколишнього природного середовища, стає очевидним,

що існує чимало правових колізій та проблем, які потребують негайного вирішення. На сучасному етапі розвитку суспільства і з урахуванням існуючого рівня правової культури серед важливих пропозицій можна виділити необхідність підвищення верхньої межі штрафів та розширення їх видів у сфері охорони навколишнього природного середовища в Кодексі України про адміністративні правопорушення [16], збільшення розмірів ставок екологічного податку в Податковому кодексі України [17]. До речі, остання пропозиція набула свого поширення у розвинених країнах, наприклад серед держав – членів Європейського Союзу. Так, надходження від екологічних податків у 2013 р. становили близько 2,4 % ВВП у цілому по ЄС. Енергетичні податки складали 72 % від загальної суми екологічних податків в ЄС, транспортні – 23 %, а податки на забруднення навколишнього середовища та користування природними ресурсами – 5 %. При цьому державам дозволяють утримувати додаткові податкові збори. Наприклад, унаслідок загострення проблеми забруднення довкілля шумом у восьми державах – членах ЄС запроваджено такі податки: в Болгарії – плата за недотримання нормативів забруднення шумом; у Франції – податок на авіаційне шумове забруднення; в Угорщині – мито на зниження шуму тощо [18, с. 18].

На сьогодні пріоритетні завдання у сфері охорони навколишнього природного середовища визначено в Законі України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» від 21 грудня 2010 р. [19]. Виходячи зі змісту цього Закону, першочерговими напрямками державної екологічної політики є: охорона вод, охорона земель і ґрунтів, охорона лісів, геологічне середовище та надра, відходи і небезпечні хімічні речовини, біобезпека, біологічне та ландшафтне різноманіття. Згодом Кабінетом Міністрів України було розроблено проєкт національного плану дій щодо реалізації зазначеної стратегії. Після тривалого обговорення з громадськістю та внесення змін у травні 2011 р. було видано Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження Національного плану дій з охорони навколишнього природного середовища на 2011–2015 роки» [20]. Удосконалення правового регулювання зазначеної сфери передбачало значний обсяг роботи, який полягав у внесенні змін до низки чинних нормативно-правових актів та розробці проєктів нових законів. Утім, трирічний період дії Національного плану дій дає підстави стверджувати про недосконалість механізмів реалізації вимог законодавства, причинами чого, як правило, є неоднозначне тлумачення положень основних нормативно-правових актів, невизначеність компетенцій урядових органів і механізму їх розмежування, обмежене фінансування та нена належний рівень контролю у цій сфері тощо.

Водночас у березні 2014 р. представники Європейського Союзу та України підписали політичні положення, а в червні – економічну

і секторальну частини Угоди про Асоціацію між Європейським Союзом та Україною. Задекларовано, що у сфері охорони навколишнього природного середовища співпраця буде спрямована на збереження, захист, поліпшення й відновлення якості навколишнього середовища, охорону здоров'я людини, забезпечення розумного й раціонального використання природних ресурсів та сприяння прийняттю заходів на міжнародному рівні для вирішення регіональних або глобальних екологічних проблем. Співпраця відбуватиметься в таких галузях, як: зміна клімату, екологічне управління і питання горизонтальної співпраці, якість повітря, якість води та управління водними ресурсами, включаючи морське середовище, управління відходами і ресурсами, охорона природи, в тому числі збереження та захист біологічного й ландшафтного різноманіття (екомережі), промислове забруднення та шкідливі виробничі фактори, хімічні речовини, генетично-модифіковані організми, шумове забруднення, цивільний захист, у тому числі від природних і техногенних небезпек та ризиків, середовище міст і населених пунктів та екологічні збори [21, с. 102]. Це свідчить про необхідність подальшого удосконалення механізмів реалізації положень законодавства у сфері охорони навколишнього природного середовища.

На підставі проведеного дослідження можна запропонувати такі **висновки**:

1. На сьогодні законодавство України у сфері охорони довкілля являє собою розгалужену ієрархічну систему законодавчих актів різного рівня регулювання, різної юридичної сили, різних сфер застосування. Позитивом є те, що у вітчизняному законодавстві, що регулює відносини у цій сфері, фактично не залишилось прогальних предметних сфер. Недолік полягає в тому, що навіть фахівці не в змозі осмислити й проаналізувати весь наявний нормативно-правовий масив. Проблема ускладнюється складним характером зв'язків норм суто екологічного законодавства з нормами, що регулюють відносини щодо охорони навколишнього середовища й використання природних ресурсів, та їх розпорощенням по різних галузях законодавства України.

2. Необхідність прийняття Екологічного кодексу України обумовлена потребою у подальшій екологізації господарської діяльності, посиленні впливу державних заходів, спрямованих на забезпечення екологічної безпеки в країні, в тому числі законодавчих, які мають надати екологічній політиці в Україні системного характеру, активізувати діяльність у цій сфері суспільних відносин всіх органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

3. Серед конкретних рекомендацій щодо вдосконалення та приведення законодавства України у відповідність до законодавства ЄС можна наголосити на необхідності розроблення програми із запобігання або зменшення утворення та переробки утворених відходів,

яка б визначала загальні положення щодо переробки відходів і механізм їх реалізації. Впровадження такої програми повинно зменшити забруднення навколишнього природного середовища (води, ґрунту) відходами. Також слід на підставі положень Орхуської Конвенції та з метою імплементації основних її принципів розробити і прийняти спеціальний єдиний консолідований нормативно-правовий акт (закон) щодо доступу громадськості до екологічної інформації, її участі в процесі прийняття рішень, що стосуються довкілля, та доступу до правосуддя з питань, що стосуються довкілля.

Вбачається, що перспективним у подальшому є наукове обґрунтування практичних заходів щодо імплементації положень конкретних законодавчих актів ЄС у сфері охорони навколишнього природного середовища у вітчизняне законодавство з метою його подальшої гармонізації.

Список використаних джерел: 1. Конституція України : закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141. 2. Костицький В. В. Екологічне право України : підручник / В. В. Костицький. – Дрогобич : Коло, 2012. – 360 с. 3. Екологічне право України. Академічний курс : підручник / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. – 2-ге вид. – Київ : Юрид. літ., 2008. – 720 с. 4. Боголюбов С. Право та єдина державна політика в Росії / С. Боголюбов // Право України. – 2011. – № 2. – С. 52–65. 5. Малишева Н. Екологічне право: вектори розвитку у XXI сторіччі / Н. Малишева // Право України. – 2011. – № 2. – С. 114–122. 6. Декларация Рио-де-Жанейро по окружающей среде и развитию от 14 июня 1992 г. // Международное публичное право : сб. док. – Т. 2. – М. : БЕК, 1996. – С. 135–138. 7. Руководящие принципы по обеспечению доступа к экологической информации и участию общественности в процессе принятия решений в области охраны окружающей среды : София, 23–25 окт. 1995 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_810. 8. Водний кодекс України : закон України від 6 черв. 1995 р. № 213/95-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213/95-вр>. 9. Земельний кодекс України : закон України від 25 жовт. 2001 р. № 2768-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>. 10. Кодекс України про надра : закон України від 27 лип. 1994 р. № 132/94-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/132/94-вр>. 11. Лісовий кодекс України : закон України від 21 січ. 1994 р. № 3852-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12>. 12. Про тваринний світ : закон України від 13 груд. 2001 р. № 2894-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2894-14>. 13. Про охорону навколишнього природного середовища : закон України від 25 черв. 1991 р. № 1264-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>. 14. Про затвердження Плану проведення у 2014–2015 роках заходів з підготовки Національного кадастру антропогенних викидів із джерел та абсорбції поглиначами парникових газів в Україні за 1990–2013 рр. [Електронний ресурс] : наказ Держ. агентства екол. інвестицій України від 19 черв. 2014 р. № 59. – Режим доступу: <http://www.seia.gov.ua/seia/control/main/uk/publish/article/637630>. 15. Про затвердження Правил приймання стічних вод споживачів у каналізаційну

мережу м. Харкова : рішення виконкому Харків. міськради Харків. обл. від 8 верес. 2010 р. № 321 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.city.kharkov.ua/gu/document/pro-zatverdzhennya-pravil-priymannya-stichnih-vod-spozhvachiv-u-kanalizatsiyu-merezhu-41590.html>. **16.** Кодекс України про адміністративні правопорушення : закон України від 7 груд. 1984 р. № 8073-X // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1984. – Додаток до № 51. – Ст. 1122. **17.** Податковий кодекс України : закон від 2 груд. 2010 р. № 2755-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 13–14, 15–16, 17. – Ст. 112. **18.** Якимчук С. А. Зарубіжний досвід у сфері охорони навколишнього природного середовища / С. А. Якимчук // Економічний часопис – XXI. – 2013. – № 7–8. – С. 17–20. **19.** Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року : закон України від 21 груд. 2010 р. № 2818-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2818-17>. **20.** Про затвердження Національного плану дій з охорони навколишнього природного середовища на 2011–2015 роки : розпорядження Кабінету Міністрів України від 25 трав. 2011 р. № 577-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/577-2011-p>. **21.** Економічна складова Угоди про Асоціацію між Україною та ЄС: наслідки для бізнесу, населення та державного управління / за заг. ред. І. Бураковського, В. Мовчан. – Київ : Ін-т екон. дослідж. і політ. консультацій, 2014. – 139 с.

Надійшла до редколегії 14.10.2014

Терецький В. І. Охрана окружающей природной среды в Украине: проблемы законодательного обеспечения

Рассмотрена существующая система законодательных актов в сфере охраны окружающей природной среды в Украине. Проанализированы нормативно-правовые акты, отражающие основные тенденции развития этого направления, и обращено внимание на совершенствование механизмов реализации в связи с евроинтеграционными процессами. Подчёркнута важность сотрудничества между Европейским Союзом и Украиной в сфере охраны окружающей природной среды. Предложены конкретные рекомендации относительно введения законодательства Украины в соответствие с законодательством ЕС.

Ключевые слова: окружающая природная среда, охрана окружающей природной среды, законодательство, Европейский Союз, Украина, Соглашение об Ассоциации, Экологический кодекс.

Teremetskiy V. I. Environmental protection in Ukraine: legislative problems

The article reviews the existing system of legal acts in the field of environmental protection in Ukraine including its general characteristics. There is also given an analysis of scientific works about legal regulation in the field of environmental protection. It is concluded that the Ukrainian legislation in this sphere has a wide branched hierarchical system of legal acts regulating different levels, with legal effect and various scope of application. Our position stands on the adoption of the Ecological Code of Ukraine, due to the need for further ecologization of economic activity,

enhancing the impact of government measures aimed at ensuring the ecological security of the country, including legal sanctions.

The analysis of legal acts which reflect the major trends in this area and draws attention to the improvement of the mechanisms for their implementation in relation to eurointegration processes. It's also stated the importance of cooperation between the EU and Ukraine in the field of environmental protection which is aimed at the preservation, protection, improvement and restoration of environmental quality, human health, providing intelligent and sustainable use of natural resources and promotes the adoption of measures at international level to deal with regional or global ecology problems.

The author gives definitive recommendations regarding harmonization of the Ukrainian legislation to the EU legislation. In particular, paying attention to the development of the programs which prevent or reduce the formation and recycling of generated waste, and the development and adoption the law on public access to environmental information, participation in decision-making concerning the environment and access to justice issues relating to the environment.

Keywords: natural environment, protection of natural environment, legislation, European Union, Ukraine, Association Agreement, Ecological Code.

УДК 349:22

Ю. В. Трофимовська

ДО ПИТАННЯ ПРО ПРАВОВИЙ СТАТУС РОБОТОДАВЦЯ ЯК СУБ'ЄКТА МАТЕРІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ТРУДОВИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Проаналізовано чинне трудове законодавство та наукові підходи сучасників з питань регулювання правового статусу роботодавця як суб'єкта матеріальної відповідальності, визначено недоліки й прогалини його правового регулювання. Обґрунтовано необхідність удосконалення регулювання правового статусу роботодавця в національному законодавстві України.

Ключові слова: роботодавець, суб'єкт, трудові правовідносини, правовий статус, матеріальна відповідальність, трудове законодавство.

На сьогодні у чинному трудовому законодавстві та в науковій літературі немає однозначності в питанні, хто виступає стороною матеріальної відповідальності перед працівником: роботодавець, власник, керівник організації чи інша уповноважена особа апарату роботодавця, яка виконує управлінські функції. В сучасних умовах стабілізації ринкових відносин, розгортання економічної співпраці з новими партнерами роль роботодавця, який раніше вважався і донині залишається ключовою ланкою у формуванні в Україні ринкової моделі трудових відносин, є доволі значущою і значною мірою залежить від чіткого визначення його правового становища. Адже велике розмаїття в Україні підприємств, установ, організацій, які базуються на різних формах власності, зміцнення їх юридичної та

© Трофимовська Ю. В., 2014

економічної самостійності, розвиток соціального партнерства спричинили зміну правового становища роботодавців, виникнення у них нових прав та обов'язків, появи нових повноважень і важелів впливу на працівника. Все це вимагає ґрунтовного теоретичного аналізу та вдосконалення відповідно до сучасних реалій.

Якщо питання про працівника як суб'єкта матеріальної відповідальності було доволі широко досліджено і висвітлено в юридичній літературі, то питання про правовий статус роботодавця як суб'єкта матеріальної відповідальності перед працівником вимагає серйозного вивчення, бо сучасне трудове законодавство України є не достатньо конструктивним стосовно роботодавця. Цілком доречним у цьому напрямку вважаємо зауваження, що чинний Кодекс законів про працю України (далі – КЗпП), як і доволі велика частина нормативно-правових актів трудового законодавства України, були прийняті ще за радянських часів або в перші роки незалежності держави, а тому й були розраховані на короткострокову перспективу перехідного періоду [1].

У науковій літературі питання відповідальності роботодавця як суб'єкта трудових правовідносин були предметом досліджень учених С. С. Алексеєва, В. С. Венедиктова, І. В. Зуба, С. С. Лукаша, С. М. Прилипко, В. Г. Ротань, О. Г. Середи, Л. О. Сироватської, П. Р. Стависького, Є. Б. Хохлова, Н. М. Хуторян, О. М. Ярошенко та інших. Зокрема, теоретичні проблеми правового статусу сторін трудових правовідносин стали предметом дослідження кандидатської дисертації О. М. Ярошенко. Однак чимало теоретичних і практичних питань щодо регулювання правового статусу роботодавця як суб'єкта матеріальної відповідальності потребують ґрунтовного наукового дослідження, тому що й досі є доволі спірними.

Метою статті є теоретичний аналіз чинного трудового законодавства, проекту Трудового кодексу України, наукових підходів сучасників з питань правового статусу роботодавця в умовах стабілізації ринкових відносин, визначення існуючих прогалин і недоліків та обґрунтування необхідності вдосконалення національного трудового законодавства з питань регулювання правового статусу роботодавця як суб'єкта матеріальної відповідальності в трудовому праві України.

Звернувшись до витоків становлення та розвитку трудового права кінця XVIII та початку XIX століття і проаналізувавши наукові підходи, можемо стверджувати, що вже тоді Л. С. Таль зазначав, що господарська влада голови «закладу» ставала елементом правової організації промислового підприємства, що має свій особливий внутрішній порядок, у створенні якого, крім держави, брали діяльну участь зацікавлені суспільні групи та, у відведених ним межах, господар і працівники підприємства [2].

Уже в ті часи науковці у своїх працях почали, поряд з іншими, апелювати таким терміном, як «роботодавець», оскільки одним із

основних суб'єктів трудового (промислового) права того часу було підприємство, під яким розуміли «не окрему господарську операцію чи послугу ...», а організовану господарську одиницю, що розрахована на постійне та планомірне обслуговування обороту шляхом видобутку, виробництва чи збуту певних предметів або здійснення визначеної діяльності у вигляді самостійного промислу» [3; 4]. У 1922 році спроба звести правила у сфері праці в єдиний акт шляхом прийняття Кодексу законів про працю була більш вдалою, ніж попередня. Вперше на законодавчому рівні сторонами трудового договору в ст. 27 Кодексу визнавав наймача та найнятого. Наймачами могли бути підприємства, установи та господарства (державні, не виключаючи військових, громадських і приватних, в тому числі й тих, що роздають роботу вдома), а також всі особи, які застосовують найману працю за платню [5].

Зважаючи на те, що термін «роботодавець» висміювався класиками соціалізму [6], для визначення сторін трудових відносин у наступному Кодексі законів про працю 1971 р., який діє і нині, застосовано поняття, з одного боку, працівника, а з іншого, – підприємства, установи, організації. Вважалося, що коли під «роботою» розуміти здатність до праці чи продукти праці, то «роботодавцем» насправді є не капіталіст, а, навпаки, працівник.

Так, у чинному Кодексі законів про працю України [7] доволі часто вживається термін «власник підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган чи фізична особа». Саме така конструкція позначає суб'єкта-роботодавця, який володіє певними правами чи якого законодавець уповноважує певними обов'язками як сторону трудових правовідносин у трудовому праві. Підтвердженням цього є ст. 21 КЗпП України, яка розкриває визначення трудового договору. Водночас зміст аналізованого терміна Кодексом, законами чи іншими нормативно-правовими актами не визначено. Законодавець мотивує це тим, що його зміст можна достатньо зрозуміти і додаткове чи спеціальне визначення в нормативно-правових актах буде зайвим.

Тобто, як ми бачимо, чинний Кодекс законів про працю України хоч і не застосовує термін «роботодавець», проте під означеним терміном законодавцем мається на увазі власник або уповноважений ним орган, що, на нашу думку, є помилковим. З одного боку, можна було б вігати запровадження терміна «роботодавець» у нормотворчу та правозастосовну практику. З правової точки зору, такий підхід міг би стати кроком до вдосконалення юридичної та нормотворчої техніки, оскільки термін «власник підприємства, установи та організації» не лише не відповідає правовому статусу означеного суб'єкта у виробничих та соціально-трудовах відносинах, але й, із правового погляду, є беззмістовним. Через це необхідно більш уважно поставитися до змісту, яким наразі наділяється термін «роботодавець» у чинному законодавстві України.

На нашу думку, з цього приводу заслуговує на увагу позиція М. Криштал, яка вважає, що сучасне визначення роботодавця у чинному КЗпП України як власника підприємства, установи, організації, уповноваженого ним органу або фізичної особи є таким, що не відповідає сучасним умовам організації праці і в своїй основі є формально дещо невірним [8, с. 54], бо визначення є доволі громіздким і незручним, а в основі своєї формально неправильним.

Використання поняття «власник» у законодавстві України відображає його зовнішні взаємозв'язки у торговому обороті, які регулюються цивільним правом, але не розкриває його роль у трудовому праві. Продовжуючи використовувати цивілістичні поняття для розкриття правового статусу суб'єкта трудових та тісно пов'язаних з ними відносин, неможливо відобразити зміст останніх [9]. Проте навіть тепер окремі автори, наприклад В. І. Прокопенко, вважають за потрібне визначити суб'єктами права саме підприємства [10]. Пропонується навіть змінити як «методологічну помилкову» редакцію ст. 21 чинного КЗпП України і замість слів «власник підприємства, установи, організації» записати «власник майна підприємств і організацій» [11].

Так, потрібно зазначити, що вперше на Україні термін «роботодавець» був легалізований законом від 14.10.1992 «Про охорону праці», де «роботодавець» значиться як власник підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган, незалежно від форм власності, виду діяльності, господарювання, і фізична особа, яка використовує найману працю [12]. Таке або майже ідентичне визначення поняття «роботодавець» містять, наприклад, Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від 14.01.1998, закони України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» від 15.09.1999, «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» від 23.09.1999, «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» від 02.03.2000, «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням» від 18.01.2001, «Про організації роботодавців» від 24.05.2001 тощо.

Як можемо бачити, цілий ряд законів України та виданих на їх підставі інших нормативно-правових актів містять майже ідентичне визначення поняття «роботодавець», зводячи його зміст до власника підприємства, установи, організації або уповноваженого ним органу незалежно від форми власності, виду діяльності та господарювання; фізичної особи, яка використовує працю найманих працівників. Та з правового погляду на нашу думку, вживання під терміном «роботодавець» терміна «власник підприємства, установи чи організації» є

доволі необґрунтованим і беззмістовним, бо термін «власник» є більш економічною категорією, ніж правовою.

Більш ширше поняття «роботодавець» закріплює надалі Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09.07.2003, доповнюючи його словами: «у тому числі іноземців, які на законних підставах працюють за наймом в Україні); власник розташованого в Україні іноземного підприємства, установи, організації (у тому числі міжнародної), філії та представництва, які використовують працю найманих працівників, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України» [13].

В чинному Законі України «Про організації роботодавців, їх об'єднання, права і гарантії їх діяльності» від 22.06.2012 терміном «роботодавець» визначається юридична особа (підприємство, установа, організація) або фізична особа – підприємець [14], яка відповідно до законодавства і в межах трудових відносин використовує працю фізичних осіб. Саме означена сторона трудових правовідносин і виступає тим суб'єктом, на якого законодавець покладає ті чи інші обов'язки або якого наділяє певними правами. Якщо звернутися до попереднього Закону України «Про організації роботодавців» від 24.05.2001, ми можемо спостерігати, чи трансформується якимось чином поняття «роботодавець», адже тоді законодавець теж позначав ним власника підприємства, установи, організації незалежно від форми власності, виду діяльності та галузевої належності або уповноважений ним орган чи фізичну особу, яка відповідно до законодавства використовувала найману працю, що, на нашу думку, як згадували вище, є невдалим. У такому значенні означений термін і донині використовується в нормативно-правових актах у галузі трудового права та права соціального забезпечення. Проте зміст терміна «власник підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган» законами та іншими нормативно-правовими актами не визначався, що потягло за собою виникнення та розвиток наукових дискусій, різних тлумачень терміна «роботодавець».

Розглянемо з цього приводу точки зору окремих сучасників. Окремі науковці дотримуються погляду, що з правового погляду поняття «власник підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган» має спірний характер і є здебільшого економічною категорією, а не правовою. Означеним терміном законодавець намагається відобразити характер правових, економічних та організаційних відносин між певною особою («власником») та юридичною особою – підприємством, установою або організацією), підкреслюючи цим залежність підприємства від рішень власника [1].

Суттєвим є правильне розуміння економічної складової терміна «власник підприємства, установи, організації чи уповноважений

ним орган». Доцільно проаналізувати непослідовність цього терміна із суто правового погляду. Як підкреслюють окремі дослідники, підприємство є не об'єктом, а суб'єктом права (зокрема суб'єктом права власності та інших речових прав), саме тому є нелогічним вживання у правовій практиці терміна «власник підприємства, установи, організації».

Необхідно наголосити й на тому, що юридична необґрунтованість терміна «власник підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган» набуває своєї виразності та виявляється у разі його застосування до таких видів юридичних осіб, як установа та організація, для яких у багатьох випадках відносини власності учасника на частку в статутному фонді чи в іншому майні взагалі не є актуальними, а отже, вміщені в законах та інших нормативно-правових актах посилання на «власника підприємства, установи, організації» фактично є посиланнями на особу, яка не існує. За таких обставин ми поділяємо позицію авторів, які вважають, що потреба в застосуванні іншого, більш коректного, терміна в законодавстві є цілком доречною та справедливою [15]. Із аналізу національного законодавства можемо зробити висновок, що останніми роками законодавець поступово переходить від терміна «власник підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган» до терміна «роботодавець», який визнається в окремій світовій практиці, проте застосування якого у нас, як бачимо, теж видається інколи не дуже вдалим.

Так, Н. Б. Болотіна зазначає, що суб'єктами матеріальної відповідальності у трудовому праві в усіх випадках є працівник і роботодавець, з яким він перебуває в трудових правовідносинах [16]. У свою чергу, такі вчені, як Б. С. Стичинський, І. В. Зуб, В. Г. Ротань дійшли висновку, що термін «роботодавець» є таким, що об'єднує двох суб'єктів – підприємства, установи, організації та власника (уповноваженого ним органу) [17].

Як ми вже розглядали, В. І. Прокопенко дотримується погляду, що стороною трудового договору є саме підприємство як юридична особа, а представляє його інтереси керівник організації або інший уповноважений роботодавцем (власником майна) орган [10]. Тобто суб'єктом матеріальної відповідальності перед працівником є юридична особа, а не будь-яка інша особа з числа тих, хто виконує функції управління на нижчих рівнях, у тому числі розпорядження чи вказівки останнього (наприклад особа, котра зробила невірний запис до трудової книжки), відповідає за всі порушення прав працівника, який перебуває з роботодавцем у трудових правовідносинах.

Цікавим постає питання щодо визначення держави як роботодавця. Так, П. Д. Пилипенко визначає три групи роботодавців: роботодавці – фізичні особи; роботодавці – юридичні особи і відокремлені

підрозділи юридичних осіб; роботодавці – державні органи [18]. Однак у подальшому автор зазначає, що державні службовці, судді, прокурорські працівники перебувають у трудових правовідносинах не з державними органами, а з юридичними особами, які стоять за цими органами.

Якщо ми звернемося до зарубіжного досвіду, то можемо побачити, що в трудовому праві зарубіжних країн термін «власник або уповноважений ним орган» не використовується. Сторонами індивідуальних трудових правовідносин є з одного боку найманий працівник, а з іншого – підприємець. У своїх працях І. Я. Кисельов зазначає, що термін «роботодавець» використовується в Німеччині та ряді інших країн, а термін «підприємець» використовується, головним чином, в англосаксонських країнах, а також в конвенціях та інших актах МОП. Останнім часом у нормативно-правових актах і документах МОП, що були переведені на російську та українську мови, автори апелюють терміном «роботодавець» [19].

Проаналізувавши чинне законодавство та погляди науковців у сфері трудового права, ми можемо зробити **висновок**, що на сьогодні термін «роботодавець», застосовуваний у нормативно-правових актах, лише замінив собою раніше вживаний термін «власник підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган», не змінивши при цьому змісту і не усунувши очевидних фактів беззмістовності та невідповідності останнього. Водночас безперечним є той факт, що стороною правовідносин, урегульованих зазначеними та іншими нормативно-правовими актами, має визначатися саме юридична чи фізична особа як суб'єкт права, а не її засновник (учасник або член). Вважаємо, що в новому Трудовому кодексі повинно міститися визначення роботодавця, яке вказує на ті істотні ознаки суб'єктів трудового права, які дозволяють вести мову про них як про осіб, які мають право наймати працівників. До речі, розробники Трудового кодексу Білорусії пішли саме таким шляхом. Стаття 1 Кодексу містить таке визначення одного із суб'єктів трудового права – наймача: це юридична чи фізична особа, якій законодавством надано право укладення та припинення трудового договору з працівником [20].

Видається доцільним у новому Трудовому кодексі України сторони індивідуальних трудових правовідносин називати «найманий працівник» та «роботодавець», а в ст. 1 закріпити серед основних термінів визначення означених суб'єктів. На наш погляд, роботодавець – це юридична чи фізична особа, яка використовує працю найманих працівників (фізичних осіб) і має право укладати трудовий договір. Найманий працівник – це фізична особа, яка досягла встановленого чинним законодавством 16-річного віку і має необхідні права та обов'язки.

- Список використаних джерел:** 1. Серета О. Г. Правовий статус роботодавця за проектом Трудового кодексу України / Серета О. Г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/6693/%D1>.
2. Таль Л. С. Очерки промышленного права. – Изд. 2-е значит. доп. / Л. С. Таль. – М. : Моск. науч. изд-во, 1916. – 225 с. 3. Таль Л. С. Трудовой договор: Цивилистическое исследование / Л. С. Таль. – Ярославль : Тип. Губерн. Правления, 1918. – Ч. II : Внутренний правопорядок хозяйственных предприятий. – 420 с.
4. Хохлов Е. Б. Очерки истории правового регулирования труда в России / Е. Б. Хохлов. – СПб. : Спец. юрид. фак. по переподготовке кадров по юрид. наукам С.-Петерб. гос. ун-та., 1999. – Ч. 1 : Правовое регулирование труда в Российской империи. – 196 с. 5. Кодекс Законов о Труде РСФСР. Изд. 1922 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://docs.cntd.ru/document/901857831>.
6. Сочинения : в 50 т. / [К. Маркс, Ф. Энгельс]. – М. : Гос. изд-во полит. лит., 1961. – Т. 23. – 376 с. 7. Кодекс законів про працю України : закон від 10.12.1971 № 322-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08>. 8. Кришталь М. Роботодавці як суб'єкти трудових правовідносин / М. Кришталь // Бюлетень Національної служби посередництва і примирення. – 2003. – № 2. – С. 49–55. 9. Козак З. Поняття «роботодавець» за трудовим правом / З. Козак // Бюлетень Національної служби посередництва і примирення. – 2003. – № 7. – С. 44–50. 10. Прокопенко В. І. Трудове право України : підручник / В. І. Прокопенко. – Харків : Консум, 1998. – 480 с. 11. Карпенко Д. Правові проблеми загальної частини проекту Кодексу України про працю / Д. Карпенко, Н. Хуторян // Право України. – 1998. – № 3. – С. 41–44. 12. Про охорону праці : закон України від 14 жовт. 1992 р. № 2694-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12>. 13. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : закон України від 9 лип. 2003 р. № 1058-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15>. 14. Про організації роботодавців, їх об'єднання, права і гарантії їх діяльності : закон України від 22 черв. 2012 р. № 5026-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5026-17>. 15. Пилипенко Х. До питання про визначення «роботодавця» за трудовим правом України / Х. Пилипенко // Вісник Львівського університету. Серія: Юрид. літ. – Вип. 50. – 2010. – С. 208–215. 16. Болотіна Н. Б. Трудове право України : підручник / Н. Б. Болотіна, Г. І. Чанишева. – 4-те вид., стер. – Київ : Вікар, 2006. – 725 с. 17. Стычинский Б. С. Научно-практический комментарий к законодательству Украины о труде / [Б. С. Стычинский, И. В. Зуб, В. Г. Ротань]. – 5-е изд., доп. и перераб. – Київ : А.С.К., 2004. – 1072 с. 18. Пилипенко П. Д. Проблеми теорії трудового права : монографія / П. Д. Пилипенко. – Львів : Видав. центр Львів. нац. ун-ту ім. Івана Франка, 1999. – 214 с. 19. Киселёв И. Я. Зарубежное трудовое право : учеб. для вузов / И. Я. Киселёв. – М. : Норма – Инфра-М, 1998. – 263 с. 20. Трудовой кодекс Республики Беларусь [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pravo.kulichki.com/vip/trud/>.

Надійшла до редколегії 24.09.2014

Трофимовская Ю. В. К вопросу о правовом статусе работодателя как субъекта материальной ответственности по трудовому законодательству Украины

Проанализировано действующее трудовое законодательство и научные подходы современников по вопросам регулирования правового статуса работодателя как субъекта материальной ответственности, определены недостатки и пробелы его правового регулирования. Обоснована необходимость совершенствования регулирования правового статуса работодателя в национальном законодательстве Украины.

Ключевые слова: работодатель, субъект, трудовые правоотношения, правовой статус, материальная ответственность, трудовое законодательство.

Trofymovska J. V. On the question of the legal status of the employer, as the subject of liability under the labor laws of Ukraine

The paper analyzes the domestic law and contemporary scientific approaches to regulate the legal status of the employer as the subject of liability under the labor law of Ukraine. The author tried to identify shortcomings in the existing terminology of such concepts as «employer» and «owner», the appropriateness of their use in labor legislation.

Some scholars view as a party of the employment relationship, and therefore the subject of liability, «employer» as the owner of the company, institution or organization. Another group defends the view that the subject of responsibility is «property owner». In labor law of foreign countries, the term «the owner or the body authorized by owner» is not used. Parties to individual labor relations are, on the one hand, the employee, and the other hand, an entrepreneur.

The necessity to improve the regulation of the legal status of employers in Ukrainian legislation is substantiated. The author offers his visions of the concept of «employer» – a legal entity or natural person who uses the labor of employed laborers (individuals). «An employed laborer» is a natural person who has reached the age of 16 fixed by the current legislation and has the necessary rights and obligations.

Keywords: employer, subject, labor relations, legal status, liability, labor law.

ПИТАННЯ СОЦІОЛОГІЇ

УДК 316.1-058

К. А. Агаларова**ФУНКЦІЇ ПОЛІТИКО-ІДЕОЛОГІЧНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ**

Представлено теоретичний та емпіричний аналізи підходів щодо визначення функцій політико-ідеологічної ідентифікації, спираючись на розробку типології в роботах Е. Еріксона, Е. Кембелла, О. Попової, Л. Г. Сокурянської та раніші авторські напрацювання.

Ключові поняття: політико-ідеологічна ідентифікація, політико-ідеологічна ідентичність, політична ідентичність, функції політико-ідеологічної ідентифікації.

Дослідження функцій політико-ідеологічних ідентифікацій вбачається актуальним завданням, оскільки воно дозволить встановити можливі прояви, впливи та наслідки функціонування політико-ідеологічних ідентифікацій на мікрорівні (особистого життя, повсякденності, життєвого світу, практик), мезорівні (соціальних груп та соціальних інститутів), макрорівні (держави, суспільства, політичної культури) та мегарівні (глобалізованого світу).

Мета цієї статті полягає у визначенні функцій політико-ідеологічної ідентифікації.

Перш ніж перейти до розгляду функцій політико-ідеологічної ідентифікації, запропонуємо її авторське визначення. Під політико-ідеологічною ідентифікацією, в концептуально-операціональному вигляді ми розуміємо солідаризацію індивіда з політичним лідером, певною політичною спільнотою, ідеологією соціальної групи, ідеями, поглядами, ідеологемами, практиками.

Цікавою, з точки зору нашої дослідницької проблеми, є типологія функцій політичної ідентифікації, що запропонувала О. Попова [1, с. 44], на яку ми і будемо спиратись у цій статті, визначаючи функції політико-ідеологічної ідентифікації.

Як і будь-яке соціальне явище, політико-ідеологічна ідентифікація виконує у суспільстві явні й латентні функції. Згідно з Р. Мертоном, *явними* функціями є наслідки, які для учасників процесу є цілелокадними і усвідомлюваними; *латентними* – такі, що не припускають їхньої усвідомленості та інтенційності.

Так, наприклад, у роботі «Американський виборець» виділили чотири основні *функції партійної ідентифікації* в демократичному суспільстві зі стійкою партійною системою [1, с. 72–75]. Перша функція – це *формування суспільної думки*: громадяни одержують великий обсяг інформації про політичні події, але при цьому мають край обмежені тимчасові можливості для їхнього аналізу. Проте більшість виборців мають стійку схему «сортування», оцінки й інтерпретації нової

інформації (про що писав і Бурдье, вказуючи на інерційність габітусів). При цьому лише деякі громадяни мають стійкі, цілісні, несуперечливі ідеологічні погляди і використовують їх для аналізу політичних процесів. Більшість же оцінює політичну ситуацію, що змінюється, через призму лояльності до певної партії. Партійна ідентифікація створює певне «сито», за допомогою якого індивід намагається «просіяти» політичні події, що відбуваються, і з'ясувати, що саме найбільше відповідає його прихованим перевагам та орієнтаціям. Чим більш стійкою є ідентифікація з партією, тим більш очевидним є принцип цього вибору. Але питання про те, наскільки ідентифікація з партією впливає на сприйняття політичної інформації, у дослідженні Е. Кемпбелла [1, с. 45] прямо ще не ставиться.

Друга функція – *вплив на електоральну поведінку*: партійна ідентифікація та орієнтація на партії (ці поняття не тотожні) є найважливішими детермінантами електоральної поведінки людей.

Третя функція – *психологічного залучення у політику*. Люди з вираженою стійкою партійною ідентифікацією цікавляться політикою, більше поінформовані про шанси на перемогу під час виборів і більше схильні до участі в голосуванні. У класичному дослідженні Е. Кемпбелла не була дана відповідь на питання про те, як лояльність до партії пов'язана з політичними інтересами, яким чином політичні інтереси «прив'язують» людей до партії. Ймовірно, ці процеси є взаємозалежними. Чим більше виражено відчуття прихильності до однієї з політичних партій, тим більша кількість людей цікавиться політикою і виявляється залученою у політичні батаалії. Вважається, що «незалежні» засновують свій електоральний вибір, орієнтуючись на особистості кандидатів або запропоновані способи вирішення проблем, а не на партійні «ярлики». Але в дійсності вони менше інформовані про політику, менше прагнуть брати участь у прийнятті політичних рішень, практично не залучені в політичний процес.

Четверта функція – *функція запобігання створенню нових партійних рухів і сприяння стабільності наявної партійної системи*.

Якщо переходити до *функцій політико-ідеологічної ідентифікації*, то однією з таких очевидних (явних) функцій є, на нашу думку, функція *прогнозування характеру голосування*. Треба відмітити також, що політико-ідеологічна ідентифікація виконує функції *індикатора сприйняття членами суспільства стабільності партійної системи*, у тому числі легітимності влади, політичного режиму, політичної системи в цілому.

Важливою функцією політико-ідеологічних ідентифікацій є також функція *структурування суспільства*. Значною є і така функція, як *інтеграція інтересів соціальних груп* [1, с. 56–61]. По суті, політико-ідеологічна ідентифікація фіксує, розвиває та стверджує корпоративний настрій реальних або символічних груп, об'єднань або інститутів.

Істотною латентною функцією політико-ідеологічної ідентифікації є *соціальний контроль*. Пропонуючи через систему засобів масової комунікації і вбудовуючи в процес соціалізації контрольований набір соціально схвалюваних (у нашому випадку – елітою) моделей політико-ідеологічної ідентифікації громадян, влада може досить успішно здійснювати функції соціального контролю, забезпечувати досить високий рівень злагоди серед населення шляхом «регушування супереностей і проблем».

Стійка політико-ідеологічна ідентифікація членів організації *підвищує ефективність її діяльності і виконує психотерапевтичну роль для людей* [1, с. 48], які входять у цю структуру. «Ефективність політичної організації базується на ряді умов, серед яких одна з найважливіших – ідентифікація індивіда зі своєю групою. Приналежність до згуртованої групи допомагає особистості знизити тривожність, дає відчуття своєї причетності соціально значущим цілям, задовольняє інші найважливіші людські потреби. Сказане стосується не тільки відносин всередині партій, але й відносин між партіями, блоками, з одного боку, і їхнім електоратом – з іншого» [1, с. 48].

Формування суспільної думки в умовах демократії – також одна з функцій політичної ідентифікації.

Функцією політико-ідеологічної ідентифікації громадян є також *реалізація їхньої потреби у визнанні*: «Прагнення до визнання – надзвичайно потужний елемент психіки; такі почуття, як гнів, гордість і сором, є основою для політичних пристрастей і створюють мотивацію багатьох процесів політичного життя» [1, с. 52].

У деяких випадках «стійка політико-ідеологічна ідентифікація сама по собі виконує роль мотивації поведінки, сприяє перетворенню потреби в дію. Крім того, вона допомагає людям орієнтуватися в політичному просторі, дозволяє оцінювати те, що відбувається. Е. Еріксон вважав, що ідентичність «слугує виживанню» [1, с. 49]. Це можна розуміти як декларацію такої функції політико-ідеологічної ідентифікації, як *адаптація індивіда або соціальної групи до політичної ситуації*. Очевидно, більш схильні ігнорувати свою політико-ідеологічну ідентифікацію під час ухвалення рішення про голосування люди, які відчують себе ізольованими, «особи зі слабкою самосвідомістю», для яких страх ізоляції виявляється сильнішим за небезпеку вибору людини, чиї політичні погляди вони не розділяють. Саме ці виборці під час голосування будуть більше готові піддатися «імпульсу останньої хвилини» [1, с. 35–36]. Саме тут спрацьовує функція адаптації індивіда до політичної ситуації, яка нагадує йому, що він не один у такій ситуації, що його політична та електоральна поведінка потрібна не тільки йому, але і його групі (непрямо апелюючи до вже зазначеної вище потреби у визнанні).

Нарешті, дуже важливою є роль політико-ідеологічної ідентифікації як *показника політичної суб'єктності особистості*.

Для визначення політичної суб'єктності особистості ми будемо спиратись на поняття соціальної суб'єктності, що запропоноване Л. Г. Сокурянською, яка визначає соціальну суб'єктність як «... соціокультурний феномен, суттєву «якість» суб'єкта, що проявляється, перш за все, в його ціннісних орієнтаціях, стратегічному життєвому виборі, соціально творчій самодіяльності, цілеспрямованій активності» [2, с. 155]. Під суб'єктом у цьому випадку розуміється індивід (або група), який (яка) володіє здатністю до самостійного вибору типу діяльності, тієї чи іншої соціальної ролі для себе та інших суб'єктів. Суб'єктність у політичному просторі вказує на ступінь готовності й підготовленості сучасної особистості, в тому числі молодой, до виконання ролі політичного суб'єкта (ролі виборця, громадянина, члена партії, прибічника політико-ідеологічного напрямку та ін.).

Соціальна суб'єктність має різні види прояву: політична, соціальна, комунікаційна, інноваційна тощо. Нас, перш за все, цікавить політична суб'єктність. Залежно від змісту політичних цінностей політична суб'єктність може проявлятися в різних формах. Так, ліві політичні орієнтації на рівні суспільства в цілому частіше за все проявляються в переважно активних формах суб'єктності – страйках, пікетах, мітингах, демонстраціях тощо, в тому числі з використанням силових методів. Праві політичні сили доволі часто використовують не просто активні, але агресивні форми суб'єктності. Цінності демократії та лібералізму породжують переважно неагресивні форми суб'єктності. Діяльність громадських рухів, організацій та партій цього напрямку зосереджена, головним чином, на вирішенні актуальних соціально-економічних, політичних, правових та інших проблем, які не виходять за рамки законності та порядку [2, с. 160].

Продовжуючи думку Л. Г. Сокурянської, можна говорити про такі *рівні суб'єктності*, як когнітивний, аксіологічний та конативний, наголошуючи на їхньому зв'язку та взаємообумовленості. Політичну суб'єктність можна інтерпретувати як особистісну якість, комплексну характеристику особистості, що виявляється на когнітивному рівні в інтересі до політики, знаннях, інформованості про політичні об'єкти, процеси, події; політичній компетентності та ін.; на ціннісному рівні – у політичних цінностях, політичних уподобаннях тощо; на поведінковому рівні – в установках на конкретні політичні дії, формах політичної участі і т. ін.

Так, політична ідентичність може проявлятися на ціннісному рівні, адже відчуття себе прибічником якоїсь політико-ідеологічної течії завжди пов'язане з певними політичними цінностями та переконаннями.

Підкреслимо, що про політичну суб'єктність особистості можна говорити тільки за умов взаємозумовленості та взаємопов'язаності всіх перелічених вище рівнів. Окрім того, потрібно пам'ятати, що політична суб'єктність індивіда може бути як результатом актуалізації

конкретних політичних цінностей, так і породжуватися ситуативними зовнішніми чинниками.

Таким чином, зробивши теоретичний та емпіричний аналіз підходів щодо визначення функцій політико-ідеологічної ідентифікації, ми бачимо, що функції політико-ідеологічної ідентифікації мають свій прояв, вплив та наслідки на усіх рівнях суспільства. Тому досліджувати проблеми політичної або громадянської ідентичності необхідно завжди з урахуванням функцій політико-ідеологічної ідентифікації.

Список використаних джерел: 1. Попова О. В. Политическая идентификация в условиях трансформации общества / О. В. Попова – СПб. : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2002. – 258 с. 2. Сокурянская Л. Г. Студенчество на пути к другому обществу: ценностный дискурс перехода / Л. Г. Сокурянская. – Харьков : Харьков. Нац. ун-т им. В. Н. Каразина, 2006. – 576 с.

Надійшла до редакції 21.10.2014

Агаларова К. А. Функции политико-идеологической идентификации

Представлен теоретический и эмпирический анализы подходов к определению функций политико-идеологической идентификации, основывалась на разработке типологии в работах О. Поповой, Л. Г. Сокурянской, Е. Кемпбелла, Э. Эриксона и более ранние авторские наработки.

Ключевые слова: политико-идеологическая идентификация, политико-идеологическая идентичность, политическая идентичность, функции политико-идеологической идентификации.

Ahalarova K. A. Functions of political-ideological identification

The theoretical and empirical analysis of approaches to determination of functions of political-ideological identification is present.

The analysis of functions of political-ideological identifications is an important research task, because it will allow to determine possible visualizations, impacts and consequences of functioning of political-ideological identifications on microlevel (private life, commonness, the outside world, practices), mesolevel (social groups and social institutes), macrolevel (State, society, political culture) and megalevel (global world).

O. Popova, L. Sokurianska, E. Campbell, E. Ericson devoted their works to the development of typology and analysis of functions of political identification.

The article proposes the author's definition of the notion «political-ideological identification», which is understood in conceptual-operational meaning as solidarity of individual with political leader, some political society, ideology of social group, ideas, opinions, ideologemes, practices.

Typology of functions of political-ideological identification, which was proposed by O. Popova and on which we will rest in this article, defining the functions of political-ideological identification, is quite interesting.

The article gives us understanding of huge importance of political-ideological identification's role as a measure of political subjectivity of individual.

For defining of political subjectivity of individual the notion of social subjectivity, proposed by L. Sokurianska, is used. In this case, the individual (or group), who (which) has a possibility to choose kind of activity, social role for himself (itself) and another subjects by himself (itself), is understood as a subject. Subjectivity in the political sphere indicates degree of preparedness of modern individual for performance of the role of political subject (role of a voter, citizen, party member, supporter of political-ideological course, etc.).

Keywords: political-ideological identification, political-ideological identity, political identity, functions of political-ideological identification.

УДК 316.344.7:286

О. В. Бутиліна

КОНЦЕПЦІЯ ПОЛЯ ТА КАПІТАЛУ П. БУРДЬЄ В ПОЯСНЕННІ ФЕНОМЕНА МАРГІНАЛЬНОСТІ

Для визначення соціальних суб'єктів, яким найбільше притаманні ознаки маргінальності, застосовано методикою моделювання соціального простору. В основу моделі багатомірного соціального простору покладено положення концепції поля та капіталу П. Бурдьє. Зроблено аналіз соціального простору. Виявлено найбільш маргіналізовані групи суспільства. Ґрунтуючись на теоретичних тезах П. Бурдьє, визначено та проаналізовано три види маргінальності: економічну, політичну та культурну.

Ключові слова: маргінальність, поле, капітал, економічна маргінальність, політична маргінальність, культурна маргінальність.

Поняття «маргінальна особистість» виникло на початку ХХ ст. завдяки дослідженням голови Чиказької школи міської соціології Р. Парка. Протягом останнього століття воно еволюціонувало, перетворившись у цілісну концепцію маргінальності. Сьогодні цим терміном характеризується доволі широкий спектр різноманітних суспільних явищ, починаючи з адаптації людини до нового середовища існування і закінчуючи особистісними переживаннями відчуження й виключення та обумовленою ними необхідністю формування нових соціальних зв'язків і форм взаємодії.

Проведений аналіз літератури з проблеми маргінальності показав, що у світовій соціології існує доволі ґрунтовна традиція вивчення цього соціального явища. Її витоки ми знайшли в роботах К. Маркса (ідея відчуження) та Г. Зіммеля (концепція соціальної диференціації).

У середині ХХ ст. у західній соціології сформувалось два напрямики в розумінні сутності феномена маргінальності: так званий американський, який представляли послідовники Р. Парка – Е. Х'юз, Х. Дікі-Кларк та ін., і західноєвропейський, зокрема французький, сутність якого викладена в роботах Ж. Кланфера та А. Фарж.

© Бутиліна О. В., 2014

Представники американського напрямку поширювали культурологічну інтерпретацію феномена маргінальності, наголошуючи на психологічному та емоційному стані маргіналів, їх творчому потенціалі. Слідом за Р. Парком уявлення про маргінальність значно розширив Е. Х'юз, проте, не виходячи за межі розуміння її як результату зіткнення культури чи соціальних середовищ, він пов'язав виникнення цього феномена з будь-якими соціальними переміщеннями. Вчений зазначав, що «маргінальність може мати місце скрізь, де відбувається достатня соціальна зміна та обумовлює появу людей, котрі знаходяться в позиції невизначеності соціальної ідентифікації...» [1, с. 73]. Соціальна мобільність як основна причина появи маргінальних особистостей та соціальних груп, на думку вченого, може викликати у них відчуття розчарування, фрустрації.

Інший послідовник Р. Парка, Х. Дікі-Кларк, стверджує, що замало підстав зв'язувати маргінальність виключно з конфліктом культури. Він обґрунтовує її виникнення появою невідповідності соціальної позиції, яку займає в суспільстві індивід чи група, та їх належністю до певної культури (субкультури). Отже, американський учений поглиблює і розширює розуміння явища маргінальності та факторів, що його зумовляють.

На відміну від американської традиції, французькі вчені пов'язують маргінальність з поведінковими особливостями індивіда – девіацією, аморальністю, пасивністю. «Основна передумова маргінальності («самотності», втрати індивідом соціальних зв'язків), за Ж. Клаанфером, – бідність, що тісно пов'язана з безробіттям» [2, с. 175]. Свого часу А. Фарж визначила ключовою причиною маргінальності безробіття і кризи. Дослідниця пише, що «нові бідняки» живуть у стінах і в підвалах наших домівок в умовах кричущої відкинутості, яку вони не самі вибирають і яка значно посилює їх деградацію» [3, с. 145]. У межах цього підходу подано розуміння маргінальності як виключення, відкинутості, відчуженості, перебування на соціальному дні.

Таким чином, у середині минулого сторіччя сформувались два підходи щодо визначення сутності маргінальності. Перший ґрунтувався на характеристиці маргінальності як становища особистості поміж різних соціокультурних середовищ, другий – як перебування на межі відносно стійких соціальних утворень.

Сучасне тлумачення маргінальності представлено в наукових розробках таких українських і російських учених, як А. Атоян [1], Ю. Бродецька [4], З. Голенкова, А. Лантух, В. Мандибура, А. Маслов, В. Ніколаєв, Р. Онуфрієва, Л. Петрова, І. Попова, І. Прибиткова, Є. Стариков, О. Ходус [5], В. Шапінський, М. Шульга та ін.

Маргінальність щільно пов'язана із соціальною динамікою. В епоху швидких змін, які притаманні сучасному світу, можна очікувати певного «розквіту» маргінальності. Зміни різної якості та спрямованості

відбуваються в основних соціальних інститутах, системах і групах, що безпосередньо включені в їх функціонування. Безумовно, ці процеси породжують і різні види маргінальності, що відображають внутрішні системні зміни у складових соціальної структури суспільства, а також обумовлюють неоднакову міру маргіналізації різних соціальних суб'єктів. Це актуалізує дослідження явища маргінальності та вимагає удосконалення його теоретичних пояснень.

Універсальність поняття маргінальності дає підстави для застосування його у контексті теорій, що пояснюють соціальний стан і розвиток різних за своєю природою соціальних груп. Кожен індивід займає певні позиції у соціальному просторі, котрі визначаються обсягом тих ресурсів, які він може використовувати. З огляду на це вважаємо, що концепція поля та капіталу П. Бурдье, що дозволяє збудувати моделі різних шарів соціального простору, кожен з яких має власну структуру та логіку функціонування, може бути застосована до визначення маргіналізованих соціальних спільнот.

Метою статті є аналіз основних положень концепції поля та капіталу П. Бурдье для дослідження й пояснення феномена маргінальності; визначення і характеристика політичної, економічної та культурної маргінальності.

Соціальний простір багатомірний. У ньому існує певна кількість ліній диференціації, які розподіляють індивідів та спільноти за певними позиціями, що відрізняються обсягом капіталів, які вони можуть використовувати. Цей простір формується та відтворюється шляхом соціальної взаємодії між суб'єктами. Так, П. Бурдье вважає, що простір можна описати як «поле сил, точніше, як сукупність об'єктивних відносин сил, які нав'язуються всім, хто входить у це поле, і які не можуть бути зведені до намірів індивідуальних агентів чи до їх безпосередніх взаємодій» [6]. Ці види соціальних відносин проєктуються у різні площини, відображаючи ставлення кожного з агентів до основного капіталу, що уособлює владу як здатність чинити вплив на інших. Тому позиція кожного агента в соціальному просторі визначається сукупністю тих відносин, у які він вступає у кожній площині.

Вертикальний зріз соціального простору являє собою нашарування окремих площин, у межах яких формуються відносини розподілу, обміну та споживання основного капіталу. Узагальнено структуру окремої площини можна зобразити таким чином: «ядро», де концентрується основний дефіцитний капітал, володіння яким ставить його власників у найбільш вигідну позицію, та «периферія», в якій розташовані особи, котрі суттєво обмежені у використанні відповідного ресурсу чи навіть зовсім не мають його у власності.

«Ядро» групи являє собою сукупність індивідів, які є носіями основного обсягу дефіцитних ресурсів: економічного, культурного, соціального та символічного капіталів (за термінологією П. Бурдье).

Володіння цими капіталами робить його стійкою частиною системи, перетворює на агента, що має владу над тими, у кого капіталу менше чи він зовсім відсутній. Розміщення реальних груп у різній віддаленості від «ядра» свідчить про неоднаковий обсяг, доступ та можливість використання відповідного капіталу.

«Периферія» – найбільш віддалений від «ядра» елемент поля, що характеризується практичною відсутністю дефіцитного капіталу. Це середовище, куди представники «ядра» намагаються витіснити непотрібні маргінальні елементи, максимально обмежуючи їх доступ до ресурсів. Отже, перебування на «периферії» чи поблизу неї, внаслідок соціального виключення або відчуження, свідчить про маргінальне становище суб'єкта (індивіда чи групи).

Маргінальність ми можемо інтерпретувати як становище «периферійного» перебування індивіда, групи у межах соціального середовища. Він відображає протиріччя між обумовленими бажаннями нового елемента інтегруватись у середовище й приєднатись до використання дефіцитного капіталу групи та реакцією представників «ядра» групи на ці дії, в основі яких лежать механізми відчуження та соціального виключення останніх.

У поясненні маргінального становища індивідів чи соціальних груп важлива думка П. Бурд'є про визначення агентів у соціальному просторі. Соціолог зазначав, що позиції індивідів у різних полях визначаються розподілом влади, яка «активована» у кожному з них. Такою владою фактично є «економічний капітал у його різних формах, культурний капітал і соціальний капітал, а також символічний капітал, що його звичайно звать престижем, репутацією, іменем і т. ін. Саме в такій формі усі різновиди капіталів сприймаються і визнаються за легітимні» [7, с. 203–204]. В контексті нашого теоретизування буде цікаво проаналізувати характер розподілу капіталу в кожному з конкретних полів та визначити ті групи, котрі мають обмежений доступ до його використання, тобто є найбільш маргіналізованими.

Для аналізу виділимо три площини: економічну, політичну та соціокультурну, в межах яких формуються особливі відносини з приводу використання відповідних капіталів.

- Економічна площина базується на використанні її суб'єктами таких ресурсів, як продуктивна власність (капітал), статус зайнятості, рівень матеріального добробуту.

- Політична (управлінська) площина обумовлює місце відповідних груп у системі управління суспільством і економікою, визначене типом посад, які вони займають.

- Соціокультурна площина ілюструє можливості агента володіти і користуватись такими ресурсами, як рівень освіти й кваліфікації, престиж професії, статусні позиції, репутація.

Маргінальність виникає у різних площинах соціального простору, тому можна говорити про різні види маргінальності. Відповідно до

визначених вище площин виділимо та проаналізуємо економічну, політичну та культурну маргінальність.

Економічна маргінальність. Економічна площа являє собою поле, в якому розподіляється дефіцитний капітал, що надає групам чи індивідам, котрі ним володіють, можливість отримувати користь або прибуток. Позиції, які займає індивід у цій площині, є найбільш визначними. Як зазначав П. Бурдьє, економічне поле намагається нав'язати свою структуру іншим полям. Обсяг економічного капіталу визначає місце, яке займає суб'єкт у економічному (і не тільки!) просторі. Згідно з Бурдьє «капітал як економічна категорія означає насамперед факт уречевлення людських виробничих відносин у формі вартостей, матеріальних благ і цінностей» [7, с. 203].

Периферійне перебування соціальної групи в економічній площині свідчить про обмеження можливостей задоволення основних соціальних потреб через брак участі в основних видах діяльності, особливо виробничій. Подібного роду участь детермінується структурою потреб індивіда (як базових (фізіологічних), так і вторинних (соціальних), які він намагається задовольняти завдяки своїй економічній діяльності. Так, наприклад, участь у споживанні характеризується і вимірюється здатністю купувати продовольчі й непродовольчі товари і різноманітні послуги та відображає актуальні потреби індивіда.

Соціальне виключення та відчуження як механізми витіснення на «периферію», як способи маргіналізації спрацьовують через динаміку дискримінації від соціальних інститутів інтеграції, що забезпечують задоволення основних потреб, особливо від ринку праці.

Соціально-економічна сутність маргінального становища груп на ринку праці виявляється у нестійкості або порушенні зв'язків із суспільним виробництвом, збоями у механізмах ринкового регулювання, низьких, нестабільних доходах змішаного походження. Серед найбільш маргіналізованих груп економічно активного населення є особи, що не мають роботи і не намагаються її знайти, особи, які втратили роботу і відчують труднощі в її відновленні, та особи, котрі зайняті неефективно, попит на працю яких має від'ємну тенденцію.

У нашій моделі багатомірного соціального простору в економічній площині можна визначити групи, що є витісненими на периферію чи знаходяться поблизу неї, – це безробітні, низькокваліфіковані робітники, представники соціального дна, люди пенсійного віку, які не працюють. Вважаємо, що саме ці верстви населення мають найбільш невідповідні позиції на ринку праці й практичну відсутність будь-яких ресурсів (капіталу, нерухомості, збережень, кваліфікації тощо), які сприяли б їх інтеграції у суспільні структури, через участь в ефективній економічній діяльності, та забезпечили б гідний рівень життя.

Політична маргінальність. Диференціація соціальних груп у політичній площині відбувається за обсягом влади і можливістю здійснювати

управлінські функції. Так формуються певні соціальні прошарки, що займають різне становище в управлінських структурах. Отримання необмеженого доступу до влади як основного капіталу та її використання – основна мета боротьби між суб'єктами у межах цього поля. Специфіка такого виду капіталу в тому, що він передбачає використання різних видів насильства, є обмеженим і автоматично виводить свого володаря у значно вигіднішу позицію відносно інших. Тому частіше за все індивіди, що концентрують у руках значну долю влади, прагнуть відмежуватися від оточуючих, створити закриту групу.

Майже всі капітали мають здатність конвертуватись один в інший. Як зауважував П. Бурд'є, позиція кожного агента у багатомірному соціальному просторі визначається двома факторами: «агенти розміщені у загальному соціальному просторі у першому вимірі за загальним обсягом капіталу в різних його видах, котрим вони користуються, та у другому вимірі – за структурою капіталу, тобто за відносною вагою різних видів капіталу (економічного, культурного...) в загальному обсязі капіталу, яким вони володіють» [8, с. 96]. Групи, що мають у власному розпорядженні достатній обсяг влади, як правило, займають більш вигідні позиції і в інших площинах (вони володіють економічними ресурсами, мають доступ до управління, займають престижні посади). Зазвичай такі можливості приваблюють інших, які намагаються приєднатись до керівної верхівки. Небажання представників «ядра» поступатись часткою свого капіталу на користь інших робить механізми відчуження і соціального виключення особливо жорсткими. Формуються різні негативні висловлювання щодо нової особи, демонструється недовірливе ставлення до її дій, приписуються звинувачення у порушенні законів, розповсюджуються плітки, що врешті змушує її «вийти з гри». Так відбувається маргіналізація суб'єкта через недопущення чи значне обмеження його можливостей розпоряджатися владними ресурсами.

Отже, політична площина відображає характер соціальних зв'язків індивідів і груп у системі управління суспільством та економікою. Групи, що мають найнижчий рівень політичної активності та є найбільш віддаленими від процесу управління, – це декласовані елементи (представники соціального дна), значна частина осіб національних меншин та мешканців невеликих міст і сіл, а також певна частина молоді. Можна припустити, що ступінь їх маргінальності є найвищим відносно інших спільнот.

Культурна маргінальність. Культура, oprіч усього, є потужним фактором соціальної диференціації, що визначає загальні цінності, норми, моделі взаємодії, способи сприйняття дійсності і автоматично «маркує» тих, хто не відповідає панівним настановам. Культурна маргінальність базується на співвідношенні систем цінностей двох або більше культур, у які входить індивід. Тому результатом такого

співвідношення може бути невизначеність його статусу і ролі. Важливим показником культурної маргінальності є подвійна мораль, відсутність чітких уявлень про соціально визнане та стереотипізоване на свідомість.

Українська дослідниця О. Ходус пропонує розглядати аномію як внутрішнє переживання маргінальної особи. «В цьому зв'язку, – зазначає вона, – очевидна змістовна близькість понять «культурна маргінальність» та «аномія» [5, с. 188]. Звичайно, ця думка має право на існування, оскільки аномія ще у дюркгеймівській інтерпретації означала «неузгодженість ціннісного світу, розхитування базових цінностей, моральних норм та ідеалів, змішання законного та незаконного» [9, с. 79]. Аномія – буквально «відсутність регуляції», «безнормність» – це стан дезорганізації суспільства, коли цінності, норми, соціальні зв'язки або відсутні або стають нестійкими й суперечливими. Усе, що підриває стабільність, призводить до неоднорідності, нестійкості соціальних зв'язків, руйнування колективної свідомості (криза, змішання соціальних груп, міграція тощо), обумовлює порушення громадського порядку, дезорганізує та маргіналізує людей.

Соціокультурне поле є місцем боротьби значень, символів, репутацій, імен. Капітал, що визначає переможців цієї боротьби, – це символічний капітал, який може існувати як в об'єктивованому, так і в інкорпорованому вигляді (згідно з термінологією П. Бурдьє), тобто виступає у формі людської поведінки. В цьому контексті має значення не тільки рівень освіти індивіда, але й тип і статус вищого навчального закладу, в якому він навчався, наявність стійких зв'язків зі «значущим іншим», ціннісні орієнтації, світогляд, спосіб і якість життя, рівень соціального самопочуття тощо.

Розташування соціальних груп у соціокультурній площині скоріше характеризує їх шанси на отримання дефіцитного ресурсу. В максимальному наближенні до «ядра» соціокультурного поля, на наш погляд, розташовані групи, що знаходяться у найбільш вигідному положенні стосовно володіння чи отримання певного обсягу символічного капіталу. Це, зокрема, молодь, яка набуває чи вже набула освіти й інтегрується у професійні структури та має значний заряд життєвого оптимізму; еліта і представники середнього класу, які мають стійкий соціально-професійний статус, широке коло зв'язків, усталені цінності й переконання; мешканці мегаполісів, які використовують більше шансів, ніж селяни, щодо отримання престижної освіти й роботи; представники титульної нації як носії культури, традицій і менталітету народу, а також керівники підприємств та менеджери вищої ланки як люди, що здійснюють процес управління, мають високу професійну підготовку та доволі високий рівень задоволення соціальних потреб. Вкрай низькі шанси отримання частки дефіцитного ресурсу мають ті ж групи, що знаходяться на «периферії» чи поблизу неї в інших площинах.

Перетинання різних ліній, в основі яких лежать форми соціальної взаємодії суб'єктів, створює єдину мережу. Соціальний простір, таким чином, є результатом постійної взаємодії індивідів та соціальних груп.

Отже, дотримуючись думки видатного соціолога про те, що «соціальний простір – абстрактний простір, конституований ансамблем підпросторів чи полів (економічне поле, інтелектуальне поле тощо), котрі мають структуру, обумовлену нерівним розподілом окремих видів капіталу» [6], можна зазначити, що маргінальність є невід'ємною рисою будь-якої соціальної системи. Відтворюючи горизонтальний зріз соціального простору у трьох його площинах (економічній, політичній та соціокультурній), ми виявили найбільш маргіналізовані групи суспільства, що розташовані на його «периферії». З огляду на основні положення концепції поля та капіталу П. Бурдьє, зауважимо, що визначені теоретичні принципи дозволили пояснити й охарактеризувати основні прояви економічної, політичної та культурної маргінальності у сучасному суспільстві. Перспективним напрямком дослідження феномена маргінальності є визначення стратегій поведінки маргіналів, адже реакцією на витіснення їх на «периферію» певного поля може бути як гострий конфлікт, активний протест, навмисне чи ненавмисне порушення соціально визнаних норм поведінки, так і пасивна девіація, що може виявлятися в неагресивній поведінці осіб, які ведуть асоціальний спосіб життя й не намагаються щось змінити.

Список використаних джерел: 1. Атоян А. И. Социомаргиналисти-ка : монография / А. И. Атоян. – Луганск : РИО ЛИВД, 1999. – 456 с. 2. Современная западная социология : словарь / сост. Ю. Н. Давыдов, М. С. Ковалева, А. Ф. Филиппов. – М. : Политиздат, 1990. – 432 с. 3. Фарж А. Маргиналы / А. Фарж // 50/50 : Опыт словаря нового мышления / под общ. ред. Марка Ферро и Юрия Афанасьева. – М. : Прогресс, 1989. – С. 143–146. 4. Бродецька Ю. Ю. Феномен маргінальності в умовах трансформації українського суспільства: соціо-структурний аспект / Ю. Ю. Бродецька // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. – № 543. – 2002. – С. 63–67. 5. Ходус Е. В. Маргинальность в контексте процессов структуризации современного украинского общества / Е. В. Ходус // Вісник Дніпропетровського університету. Соціологія. Філософія. Політологія. – Вип. 6. – 2000. – С. 185–189. 6. Бурдьє П. Соціологія політики [Електронний ресурс] / Бурдьє П. – Режим доступу: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/Burd/02.php. 7. Погорілий О. І. Соціологічна думка ХХ століття : навч. посіб. / О. І. Погорілий. – Київ : Либідь, 1996. – 224 с. 8. Бурдьє П. Начала / Пьер Бурдьє ; пер. с франц. Н. А. Шматко. – М. : Socio-Logos, 1994. – 288 с. 9. Кравченко С. А. Социология : учеб. пособие для вузов / С. А. Кравченко. – М. : Экзамен, 2002. – 512 с. 10. Бурдьє П. Структуры, Habitus, Практики / П. Бурдьє // Современная социальная теория: Бурдьє, Гидденс, Хабермас : учеб. пособие / сост., перевод и вступ. ст. А. В. Леденёвой. – Новосибирск : Изд-во Новосиб. ун-та, 1995. – С. 16–31.

Надійшла до редколегії 08.10.2014

Бутылина Е. В. Концепция поля и капитала П. Бурдьё в объяснении феномена маргинальности

Для определения социальных субъектов, которым наиболее присущи признаки маргинальности, использована методика моделирования социального пространства. В основе модели многомерного социального пространства использованы положения концепции поля и капитала П. Бурдьё. Проведён анализ социального пространства. Выявлены наиболее маргинализированные группы общества. Основываясь на теоретических тезисах П. Бурдьё, выделены и проанализированы три вида маргинальности: экономическую, политическую и культурную.

Ключевые слова: маргинальность, поле, капитал, экономическая маргинальность, политическая маргинальность, культурная маргинальность.

Butylina O. V. P. Bourdieu's concept of field and capital to explain the phenomenon of marginality

The phenomenon of marginality as an objective and natural phenomenon of social life is investigated. The topicality of this study has been stipulated for the need to improve the theoretical and methodological explanations for structures and types of marginality.

The main objective of the article is the analysis of Pierre Bourdieu's concept of field and capital to study and explain the phenomenon of marginality, to define and characterize political, economic and cultural marginality.

To define social subjects, whom characteristic features of marginality are the most inherent, one uses in the article the technique of modelling of social space. Principles of Pierre Bourdieu's concept of field and capital form the basis of the model of multidimensional social space. Social space is reproduced in the interaction between people and has several lines of differentiation. Each of the fields stratified in this space has its own structure. The study offers to conditionally define two structural elements of the field: «a core», being the set of individuals, who are carriers of the bulk of scarce capital, and «a periphery», in which people are settled, who are severely restricted in using the appropriate capital or even do not own it at all.

According to the presented theoretical model of social space, the marginality is considered by the author as a set of positions of an individual or a social group, which are far from the conventional «core» of the field. The present model has allowed identifying and describing some of the most marginalized segments of the society. Based on theoretical theses of Pierre Bourdieu the author of the article has identified and analysed three types of marginality: economic, political and cultural.

The author concludes that the further study of the phenomenon of marginality will help to identify behaviour strategies of marginal men, which reflect their response to displacement in the periphery of a given field.

Keywords: marginality, field, capital, economical marginality, political marginality, cultural marginality.

УДК 316:331.5-053.81

А. О. Садовська**ПРОФЕСІЙНЕ САМОВИЗНАЧЕННЯ СТУДЕНТІВ – ВИПУСКНИКІВ
ТЕХНІЧНОГО ВНЗ ЯК ФАКТ СВІДОМОСТІ І ПОВЕДІНКИ ЛЮДИНИ
НА РИНКУ ПРАЦІ (ЗА ДАНИМИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ)**

Розглянуто особливості професійного самовизначення випускників технічних спеціальностей, за допомогою соціологічного дослідження проаналізовано наявні проблеми якості підготовки фахівців у цій області. Професійне самовизначення – це факт свідомості, його можна вимірювати за допомогою опитувальних технологій, і це той факт, який визначає поведінку людини на ринку праці. Виявлено оціночні судження випускників стосовно відношення до обраної професії, особистісних професійних компетенцій і до свого професійного майбутнього. Сьогодні є актуальними проблеми, пов'язані з формуванням базових цінностей та відповідних принципів поведінки майбутніх фахівців технічного профілю на ринку праці.

Ключові слова: ринок праці, професійне самовизначення, молодий фахівець, професійні компетенції.

Інтерес до випускників вищих технічних навчальних закладів в останній час актуалізувався. До початку 1990 р. в Україні підготовка інженерних кадрів і інженерний корпус у цілому були зорієнтовані на потреби військово-промислового комплексу, важкої промисловості, енергетики. Перехід від централізованого розподілу ресурсів до ринкових механізмів, демілітаризація економіки та потужна соціально-економічна криза 1990-х рр. призвели до радикальних змін. І з цього моменту потреба в інженерних кадрах стала зумовлюватися ринковою кон'юнктурою. Виникла гостра проблема працевлаштування інженерних кадрів у народному господарстві та їх утримання в національній економіці у зв'язку з явищем трудової міграції.

Масове високотехнологічне виробництво призвело до того, що частка інженерної праці у виготовленні продукції перевищує частку праці робітника. Система підготовки інженерних кадрів і престижність цієї професії у суспільній свідомості стають важливими елементами конкурентоспроможності країни в глобальній економіці. Розрив, що виник між старою генерацією інженерних кадрів і молодим поколінням, яке не компенсує природне зменшення першої категорії, є великим. У зв'язку з цим виникає інтерес до професійного самовизначення випускників технічних ВНЗ, їхніх планів на майбутнє, бажання працювати за своєю спеціальністю. На сьогодні система змінюється, промислові підприємства розширюються але «демографічна яма» у структурі персоналу залишається. Молоде покоління інженерних кадрів, вчорашні випускники ВНЗ, істотно відрізняються за своїм світоглядом, своїми установками, відношенням до роботи. Це – люди, чия свідомість сформувалася в умовах ринкової економіки.

Викликає інтерес феномен самовизначення студентів – випускників технічних вузів, їх готовність замінити стару генерацію інженерних кадрів. Зазначені процеси та соціальні обставини зумовляють актуальність нашого дослідження.

У сучасній науковій літературі приділено достатньо уваги вивченню проблеми професійного самовизначення молодих фахівців, що розглянуто у роботах таких вчених, як: А. І. Андрющенко, О. М. Балакірева, З. П. Бараник, С. М. Вакуленко, О. В. Калініна, В. М. Ніколаєвський, Є. І. Холостова, О. В. Чернявська та ін. Трудова зайнятість та соціально-економічне почуття молоді розглянуто у роботах О. М. Балакіревої, В. Л. Кравченко, О. А. Морозової, В. В. Онікієнко, А. О. Серегіна, Є. Л. Спиридонової та ін. Але у той же час недостатньо залишається розглянута проблема професійного самовизначення студентів технічних вищих навчальних закладів.

Мета статті – виявити професійну самоідентифікацію студентів – випускників ВНЗ технічного профілю.

Термін «професійне самовизначення» можна трактувати у вузькому і широкому значенні. У вузькому значенні термін фактично позначає професійну ідентичність, приналежність людини до певного професійного цеху; у широкому сенсі професійне самовизначення можна трактувати як усвідомлення людиною своїх компетенцій, як орієнтацію на інженерну роботу в майбутньому, як оцінку правильності свого професійного вибору, тобто це певний пласт свідомості людини й обраної ним інженерної професії. Також термін «професійне самовизначення» визначає кілька емпіричних індикаторів, які, по-перше, відображають різні сторони самовизначення, по-друге, можуть бути предметом соціологічного виміру. Сьогодні є актуальними проблеми, пов'язані з формуванням базових цінностей та відповідних принципів поведінки майбутніх фахівців технічного профілю на ринку праці.

Проводячи соціологічне дослідження в Національному технічному університеті «Харківський політехнічний інститут», ми ставили перед собою такі завдання:

1. Дослідити задоволеність випускників університету технічного профілю обраною навчальною спеціальністю.
2. Виявити думку студентів 5-х курсів про рівень отриманої освіти за фахом.
3. З'ясувати професійні плани випускників університету технічного профілю.
4. Дослідити еміграційні настрої випускників університету.

Наше дослідження було побудовано за результатами опитування студентів НТУ «ХПІ», всього було опитано 200 студентів 5-х курсів за трьома спеціальностями: традиційні технічні спеціальності (інженер-механік, інженер-енергетик) і сучасної технічної спеціальності (ІТ-спеціаліст). Відповідно до завдань дослідження було проаналізовано

задоволеність випускників університету технічного профілю обраною навчальною спеціальністю. Отримано такі результати. На питання про те, вибрали би респонденти цей же ВНЗ, якби зараз могли повернутися назад, жоден респондент не дав негативної відповіді. Переважна більшість випускників (98,4 %) відповіли «швидше так», а 1,6 % – «так». Таким чином, можна говорити про те, що молоді фахівці задоволені обраним ВНЗ і не хотіли би навчатися в іншому, навіть якби така можливість випала. Крім того, більшість респондентів згодні з тим, що інженерно-технічний профіль є їх професійним покликанням 78,4 % випускників відповіли «швидше так» і ще 1,6 % відповіли «так». Варто також відзначити, що 20 % респондентів дійшли висновку, що цей професійний профіль не є їх покликанням. Водночас на запитання «Чи задоволені Ви обраним Вами факультетом і навчальною спеціальністю?» 27,2 % опитаних відповіли, що повністю задоволені, 61,2 % відповіли «швидше так» і лише 11,6 % розчарувалися у своєму виборі. Узагальнюючи вищезазначене, варто відзначити, що в процесі аналізу задоволеності випускників обраним ВНЗ і спеціальністю було виявлено протиріччя. Частина респондентів зазначила, що інженерно-технічний профіль не є їх покликанням, до того ж, деякі з них не задоволені обраним факультетом і спеціальністю. У той же час всі респонденти схилилися до того, що, якби була можливість повернутися в минуле, вони б все одно пішли в цей ВНЗ. Далі випускникам пропонувалося оцінити їх теоретичну готовність та готовність до практичної діяльності з обраною спеціальністю.

Варто зазначити, що лише 9,6 % респондентів оцінили ступінь своєї готовності як максимальну. Ще 72,8 % зазначили, що їх готовність до практичної діяльності досить висока, але обмежена основними професійними компонентами. 10,8 % вважають, що готовність з основних питань є, але в той же час є і безліч прогалин. 6,8 % оцінили свою готовність до практичної діяльності як слабку. Варіант «скоріше не готовий» не вибрав ніхто. Випускники досить високо оцінили рівень теоретичної підготовки, 46,8 % зазначили, що повністю готові, ще 33,6 % – частково, і лише 2,8 % відчувають себе неготовими, а 16,8 % не змогли відповісти. Таким чином, більшість респондентів вважають, що отримали достатньо хорошу теоретичну базу для роботи за своєю професією. А ось що стосується практичної підготовки, ситуація розгорнулася дещо по-іншому. 98,4 % молодих фахівців відповіли, що відчувають себе недостатньо підготовленими за професією, а ще 1,6 % не змогли відповісти. Жоден із респондентів не дав позитивної відповіді. Таким чином, можна говорити про те, що студенти отримали гарну теоретичну освіту, достатню для їх професійної кар'єри, проте їм не вистачає практичних умінь і навичок, необхідних для успішної професійної діяльності. Випускники також задоволені своїми управлінськими якостями і навичками.

Що стосується економічних знань, усі респонденти дали позитивні відповіді про свою готовність у цій сфері, високо оцінили свою підготовку для роботи в програмі Scad Office – 86 % впевнені, що повністю готові в ній працювати, ще 14 % – готові частково. Аналогічним чином відповіді розподілилися під час відповіді на питання про програми Axis Vm і Staad Pro: 81,2 % респондентів повністю готові до роботи з цим програмним забезпеченням, ще 18,8 % готові частково. На питання про знання розрахункових систем і методів 100 % випускників одногласно відповіли ствердно. Знаннями з іноземної мови 51,4 % випускників задоволені повністю, ще 48,6 % – частково. Узагальнюючи вищесказане, можна відзначити, що респонденти в цілому задоволені рівнем отриманої освіти і знаннями. Вони високо оцінили теоретичну підготовку, яку дав їм ВНЗ, знання розрахункових систем і методів, уміння користуватися програмним забезпеченням, необхідним для інженера-техніка, а також свої знання в економічній сфері, володіння іноземною мовою. У той же час деякі сумніви у респондентів викликають управлінські знання і навички, а також вони відчувають себе недостатньо готовими до практичної діяльності. Ймовірно, в процесі навчання їм не вистачає можливостей спробувати себе як професіонала у своїй діяльності, і це може викликати страх і невпевненість у пошуку роботи, так як знання теорії не завжди допомагають у зіткненні з практикою. Наступний блок питань був спрямований на виявлення професійних планів випускників після отримання диплома. Відповіді розподілилися таким чином: 34,4 % планують поїхати за кордон або в інший регіон і шукати роботу там. Ще 20 % збираються активно шукати роботу зі спеціальності на ринку праці, що похвально, враховуючи, як багато випускників нині працюють не за фахом. 19,6 % планують шукати будь-яке місце роботи. 13,6 % хочуть залишитися там, де вони вже працюють, а 9,2 % збираються шукати високооплачувану роботу. Лише 3,2 % випускників хочуть продовжити навчання в аспірантурі або магістратурі. По закінченні навчання практично всі випускники планують шукати роботу, однак частина з них планує працювати виключно за фахом, інша частина згодна на будь-які варіанти трудової зайнятості, а ще одна група респондентів шукає виключно високооплачувану роботу. Лише невеликий відсоток опитаних вже працює, і лише кілька людей збираються не працювати, а продовжувати навчання. Також цікаво відзначити, що варіанти «відкрию свою справу» і «відпочину і почну вирішувати сімейні справи» не вибрав ніхто. Відповіді на питання про те, чи збираються випускники шукати роботу за кордоном, розподілилися таким чином. 63,2 % не змогли відповісти, 20 % відповіли позитивно, ще 15,2 % скоріше згодні. Лише 1,6 % відповіли «швидше ні». Це може свідчити про те, що багато випускників бачать мало можливостей для професійної реалізації у себе на батьківщині і у зв'язку з цим думають про

те, щоб пошукати роботу в іншій країні. Таким чином, випускники орієнтовані на пошук роботи, однак вони розуміють, що це не дуже просто і потребує від них зусиль. Головним пріоритетом є пошук роботи, не обов'язково за спеціальністю. Хоча деякі респонденти прагнуть знайти роботу за професією, бажано високооплачувану, але це ідеальний варіант і, як наслідок, важко досяжний. Багато хто думає про те, щоб поїхати працювати за кордон або в інший регіон. Мета переважної більшості випускників – стати добрим фахівцем, не обов'язково у певній інженерно-технічній сфері. Практично ніхто не думає про продовження навчання, і ніхто з опитаних у цей момент не думає про створення сім'ї та відкриття своєї справи. Помітна деяка невизначеність випускників – багато хто з них не впевнені, чи варто здобувати другу освіту, в яку компанію краще піти працювати, залишитися на батьківщині або виїхати за кордон. Імовірно, майбутнє бачиться їм розмите і невизначене, можливо, це відбувається в силу того, що вони недостатньо впевнені у своїх силах і можливостях, а можливо, через те, що вони не відчувають стабільності та не знають, як краще діяти, щоб досягти успіху.

Згідно з раніше визначеними задачами ми дійшли таких **висновків**, що отримані нами дані є обнадійливими з точки зору професійної самоідентифікації. Отже, обрана професія не відкинута в процесі навчання, потрібно сподіватися, що випускники почнуть шукати перше місце роботи в межах своєї обраної спеціальності. Дослідження виявило успішне первинне самовизначення, що доведено загальними настроями студентської молоді працювати за своєю спеціальністю. Також ми прийшли до таких:

1. Молоді фахівці задоволені обраним ВНЗ і не хотіли би навчатися в іншому, навіть якби така можливість випала. Крім того, більшість респондентів згодні з тим, що інженерно-технічний профіль є їхнім професійним покликанням у житті.

2. Студенти отримують досить хорошу теоретичну освіту, проте їм не вистає практичних умінь і навичок.

3. По закінченні навчання практично всі випускники планують шукати роботу, однак частина з них планує працювати виключно за фахом, інша частина згодна на будь-які варіанти трудової зайнятості, а ще одна група респондентів шукає виключно високооплачувану роботу.

4. Багато випускників бачать мало можливостей для професійної реалізації у себе на батьківщині і у зв'язку з цим думають про те, щоб пошукати роботу в іншому місці.

Програма дослідження передбачає такі етапи професійного самовизначення, але вже стосовно відношення до тих, хто вийшов на ринок праці, зіткнувся з пошуком першого робочого місця і працює.

Список використаних джерел: 1. Балакірева О. М. Проблеми працевлаштування та міграційні орієнтації молоді / О. М. Балакірева, О. В. Валькована //

Економіка і прогнозування. – 2010. – № 4. – С. 76–91. 2. Бандур С. І. Забезпечення зайнятості населення в контексті сучасної інноваційної політики держави / С. І. Бандур // Продуктивні сили України. – 2006. – № 1. – С. 62–71. 3. Бараник З. П. Статистика ринку праці : навч. посіб. / З. П. Бараник. – Київ : КНЕУ, 2009. – 167 с. 4. Башук Л. Експериментальне вибіркове дослідження та соціально-психологічний аналіз поведінки безробітної молоді з питань трудової мотивації / Л. Башук // Україна: аспекти праці. – 2009. – № 3. – С. 13–18. 5. Блажко М. Ринок праці в аграрному секторі: проблеми мотивації зайнятості / М. Блажко, В. Пилипенко, О. Сапелкіна ; [наук. ред. В. С. Пилипенко]. – Київ : Знання-Прес, 2001. – 313 с. 6. Богиня Д. П. Основи економіки праці : навч. посіб. / Д. П. Богиня, О. А. Грیشнова. – Київ : Знання-Прес, 2001. – 313 с. 7. Національний ринок праці та його молодіжний сегмент: методологія, практика, перспективи розвитку / Т. А. Заяць, В. Л. Жаховська ; за ред. Б. М. Данилишина. – Київ : Фенікс, 2008. – 312 с. 8. Онікієнко В. В. Молодь на ринку праці України / В. В. Онікієнко // Зайнятість та ринок праці. – Вип. 19. – 2004. – С. 82–87. 9. Отчёт о социологическом исследовании «Профессиональный рост и трудовая карьера выпускников: социологический анализ». – Харьков : Изд-во НУА, 2003. – 69 с.

Надійшла до редколегії 16.10.2014

Садовская А. О. Профессиональное самоопределение студентов – выпускников технического вуза как факт сознания и поведения человека на рынке труда (по данным эмпирического исследования)

Рассмотрены особенности профессионального самоопределения выпускников технических специальностей, с помощью социологического исследования проанализированы существующие проблемы качества подготовки специалистов в данной области. Профессиональное самоопределение – это факт сознания, его можно измерять с помощью анкетирования, и это тот факт, который определяет поведение человека на рынке труда. Обнаружены оценочные суждения выпускников по отношению к избранной профессии, личностным профессиональным компетенциям и к своему профессиональному будущему. Сегодня актуальны проблемы, связанные с формированием базовых ценностей и соответствующих принципов поведения будущих специалистов технического профиля на рынке труда.

Ключевые слова: рынок труда, профессиональное самоопределение, молодой специалист, профессиональные компетенции.

Sadovska A. O. Professional identity of technical higher educational institutions (HEI) graduate students (according to empiric study)

This article presents peculiarities of professional identity of technical specialties' graduate students through sociological study were analyzed existing issues of specialist training quality. Behavior of graduates is diverse and is not limited by single model. Evaluative judgments of graduates regarding chosen specialty, personal professional

competence and future were defined. At the moment the actual issues are connected with formation of core values and corresponding behavior of future specialist on labor market. An interest for Higher Educational Institutions Graduate Students has been actualized. The developed distance between old and young generations of engineers that does not compensate natural decrease of the former is quite great. Due to this fact an interest for professional identity of technical HEI's graduate students, their plans for future, wish to work within their specialty is arisen. During the study in National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute» 200 students have been questioned. The study was performed by means of questionnaire of 5th year students of three specialties: traditional (mechanic engineer, power engineer) and modern technical specialties (IT-specialist).

Study purposes: to define a readiness of graduate students of technical specialties to work within their specialties, a relation to chosen specialty, personal professional competence and future. Another study purpose was creation of panel for reinterview of young specialists after graduation, obtaining the first work place.

Keywords: labor market, professional identity, young specialist, professional competence.

УДК 316.74:37.048.4

**Г.-М. М. Саппа,
В. О. Болотова,
Н. О. Ляшенко**

ПЕРВИННА ПРОФЕСІЙНА ОРІЄНТАЦІЯ МОЛОДІ: СОЦІАЛЬНО-ТЕХНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Розглянуто поняття первинної та вторинної профорієнтації, які відображають процеси допрофесійної і професійної підготовки. Запропоновано методологічні та методичні засади інтегральної соціальної технології первинної професійної орієнтації. Виділено основні принципи соціальної технології профорієнтаційної роботи з учнівською молоддю.

Ключові слова: первинна професійна орієнтація, вторинна професійна орієнтація, професійне самовизначення, соціальна технологія професійної орієнтації.

Перехід українського суспільства до ринкових відносин суттєво вплинув на соціалізацію молоді в аспекті підготовки до трудової діяльності. Держава відмовилася від принципу патерналізму щодо потреб у сфері працевлаштування, соціально-професійного самовизначення. На сьогодні в Україні не функціонує узгоджена профорієнтаційна система формування професійного самовизначення молодого покоління, освітні структури незадовільно виконують функції щодо організації профорієнтаційних заходів. Як наслідок – учнівська молодь змушена самостійно пристосовуватися до складних умов входження у світ професій. Зокрема, діти мусять на свій розсуд оцінювати власні здібності, співвідносити їх зі змістом професій. Уявлення

школярів про професії та ринок праці формуються доволі стихійно. Молодь переважно орієнтується на професії, що увійшли у масову свідомість як «сучасні», «престижні», «вигодні». Проте економіка розвивається за власними законами, запити ринку праці часто-густо не співпадають із уявленнями молоді про «бажану» професію, що призводить до так званого молодіжного структурного безробіття. Причиною цього явища, на нашу думку, з одного боку є відсутність у молоді адекватної сформованої професійної самовизначеності, а з іншого – дефіцит профорієнтаційних заходів та відповідних технологій на озброєнні інституцій, що так чи інакше мусять допомагати молоді у розв'язанні складного питання вибору професії.

Актуальна для будь-якого суспільства система «освіта – професійний вибір – виробництво» у нових українських реаліях ще не склалася. Ринкова економіка не лише створює сприятливі умови для вільних дій кожної людини, але і висуває жорсткі вимоги до індивідів. Це стосується комплексу знань та вмінь обирати свій життєвий шлях, професію, систему професійного навчання. Вирішення проблеми підготовки молоді до усвідомленого професійного вибору стає життєво необхідним.

Проблема професійної орієнтації особистості значне місце посідає в працях зарубіжних науковців. Найвідоміші концепції та підходи містяться у працях Ю. Гільбуха, Є. Гінзберга, Д. Дьюї, Т. Капlou, Д. Сьюпера, Д. Холланда. Великий досвід у галузі професійної орієнтації та професійного консультування накопичений у вітчизняній педагогіці і психології. Маються на увазі роботи, які належать А. Є. Голомштоку, Є. О. Клімову, В. В. Назімову, С. М. Чистяковій, де розкриті уявлення про виховну концепцію профорієнтації та її основні компоненти. У сучасних роботах аналогічної проблематики (Л. М. Мітіна, М. С. Пряжніков) спостерігається посилення уваги до особистісних аспектів професійного самовизначення, тактики організації профорієнтаційної роботи. Опису основних методів профорієнтаційної роботи з учнями присвячені роботи М. М. Захарова, К. К. Платонова, Є. Р. Саруханова, С. І. Сотнікова.

Роботи широкого кола авторів – В. А. Архіпова, О. М. Бабосова, В. І. Журавльова, Ю. А. Зубок, Д. А. Костянтинівського, Г. Б. Корабльової, В. Т. Лісовського, В. Л. Оссовського, Є. М. Павлютенкова, К. К. Платонова, В. П. Потапова, М. Н. Руткевіча, Є. А. Саар, Ф. Р. Філіппова, Г. А. Чередніченко, В. І. Чупрова – розкривають місце професійного самовизначення в системі профорієнтації, проблеми професійного самовизначення, аналізують фактори, що впливають на формування професійного самовизначення, та відповідно мотиви професійного вибору. Проблема соціальної обумовленості вибору тих чи інших професій, динаміка їх престижу, професійні інтереси та наміри вивчалися Є. І. Головахою, Д. А. Костянтинівським, В. Г. Костюком, М. М. Траскуною, М. Х. Тітмою, В. М. Шубкіним.

Успішність професійного самовизначення особистості залежить від багатьох складових, у тому числі від того, наскільки цілеспрямовано здійснюється профорієнтаційна робота, та чи дає вона відповіді на питання, які постають перед молодими людьми. Якщо раніше профорієнтація розглядалася як система допомоги у професійному самовизначенні особистості, акцент робився на одноразову самовизначеність у юнацькому віці, то тепер, у сучасних соціально-економічних умовах, у суспільстві, що швидко змінюється, профорієнтація має озброїти людину комплексом знань та умінь обирати професію, опанувати професію, адаптуватися у професійній діяльності, змінювати професію. Тому актуальними є питання надання за допомогою профорієнтації людині ідеології, методології, знань щодо сучасних професій, особливостей їх отримання та особливостей роботи за професіями, перспектив попиту на них в регіоні, країні та світі, технології планування і здійснення свого професійного і кар'єрного розвитку.

Ми пропонуємо поділяти профорієнтаційну роботу з молоддю на два періоди («допрофесійний» та «професійний») і називати відповідно до них профорієнтаційну роботу «первинною» та «вторинною».

У нашій роботі ми ставимо за **мету** розглянути поняття первинної та вторинної профорієнтації та запропонувати методологічні засади інтегральної соціальної технології первинної професійної орієнтації як комплекс локальних технологій, побудований на певних виділених нами принципах.

Під первинною профорієнтацією вважаємо діяльність, що спрямована на професійне самовизначення учнівської молоді, тобто на формування в неї певного рівня знань про різні професії, їхні особливості, формування інтересу до певної професії чи групи професій із урахуванням особистістю як своїх схильностей, інтересів, так і потреб суспільства. Первинна професійна орієнтація стосується передусім знайомства дитини зі світом професії «аргіогі», тобто мається на увазі, що молода людина не має ще власного професійного досвіду, але питання щодо професійного самовизначення, вибору професії є вже актуальним для особистості.

Аналіз наукової літератури дозволяє більш глибоко диференціювати процес так званого професійного самовизначення як об'єкта профорієнтаційної роботи за віковим виміром. Оскільки діти швидко змінюються й розвиваються як особистості, слід у модель первинної профорієнтації внести розділи ступеневого характеру. Отже, необхідно поділяти в часі первинну профорієнтаційну роботу на три етапи: початковий (пропедевтичний), пізнавально-пошуковий та базовий (визначальний).

Початковий (пропедевтичний) етап передбачає ознайомлення учнів 1–4 класів (6–10 років) у процесі навчальної, позакласної та позашкільної роботи з найпоширенішими професіями, формування

ціннісних орієнтацій, виховання позитивного ставлення до різних видів трудової і професійної діяльності, інтересу до пізнання своєї особистості, здатності до взаємодії з іншими особами в процесі діяльності, а також розвитку загальнодоступних умінь і навичок.

Пізнавально-пошуковий етап охоплює дітей 5–8 класів середніх загальноосвітніх навчально-виховних закладів (10–14 років) і передбачає такі технологічні кроки: формування мотивації самопізнання, установки на власну активність у професійному самовизначенні та оволодінні професійною діяльністю; систематичне ознайомлення з професіями у навчально-виховному процесі; формування умінь самооцінки, самоаналізу з метою усвідомлення власної професійної спрямованості; консультування щодо вибору профілю подальшої освіти, форм трудової підготовки.

Базовий (визначальний) етап – 9-й або 9–11-ті класи (14–17 років), передбачає: вивчення класифікаційних ознак професії, вимог професій до людини, основних професійно важливих якостей, правил вибору професії; оволодіння методиками самопізнання, самооцінки, розвитку індивідуальних професійно важливих якостей, формування умінь співвідносити вимоги, необхідні для набуття конкретної професії з власними можливостями та кон'юнктурою ринку праці; створення умов для випробування своїх здібностей у різних видах трудової діяльності; консультування відносно вибору професії та навчального закладу, проведення професійного добору для випускників загальноосвітніх навчально-виховних закладів.

Вторинна професійна орієнтація спрямована на молодь, що опановує професію у спеціалізованому навчальному закладі або на підприємстві, і передбачає набуття професійних знань, умінь, навичок та необхідну адаптацію до нового соціального статусу, професії і трудового колективу, уточнення подальших професійних планів і професійної перспективи, а також формує готовність до розвитку професійно важливих якостей та інтересів. Вторинна професійна орієнтація (професійний період) включає етапи професійного навчання та адаптаційний.

Етап професійного навчання передбачає: оволодіння професійними знаннями, уміннями, навичками; адаптацію до навчального закладу й нового соціального статусу; формування професійних інтересів та готовності до продовження професійної освіти й самовдосконалення; розвиток професійно важливих якостей; уточнення подальших професійних планів і професійної перспективи.

Адаптаційний етап охоплює професійну діяльність людини: адаптацію до трудового колективу, професії і нового соціального статусу; створення умов для професійного зростання, повноцінної самореалізації сутнісних сил особистості у професійній діяльності [1].

Особливої актуальності, на наш погляд, набуває завдання технологізації профорієнтаційної роботи з учнівською молоддю (допрофесійної

соціалізації), де на перше місце виходять не педагогічні і психологічні, а соціологічні аспекти профорієнтаційної діяльності. Від її успішності залежить адекватність та результативність професійної соціалізації.

Не будь-які зміни, впровадження та процеси є соціальними технологіями. Технологізація соціальної діяльності передбачає момент переходу від неупорядкованої діяльності до соціально-технологічної, тобто упорядкування в часі та просторі послідовності соціальних дій та сукупності методів, засобів і прийомів, зорієнтованих на досягнення поставлених цілей.

Соціальні технології – це алгоритмічні конструкції, що являють собою засоби вирішення практичних задач. Вони містять систему пізнавальних процедур (соціально-діагностичні заходи) і практичних дій (організаційно-управлінські заходи), що спрямовані на зміну соціальних об'єктів відповідно до заданих цілей. Вона має такі складові: соціальний об'єкт та суб'єкти впровадження технології, її ціль, траєкторія та результат діяльності, а також ресурси, соціальне середовище, нормативно-правова база діяльності.

Впровадження соціальної технології профорієнтаційної роботи з учнівською молоддю має мусить будуватися на певних принципах, до яких належить:

1) системність побудови технології у часі і просторі (послідовність, безперервність, функціональність усіх елементів запропонованої технології);

2) зовнішня орієнтація – врахування соціальних запитів, економічних потреб, встановлення тісних зв'язків школи з виробництвом, з'ясування його потреб, взаємодія школи з громадськими та державними організаціями;

3) функціональна єдність – відповідність технологічних етапів і кроків цілям та завданням соціальної технології, спрямованим на перетворення об'єкта (наявність наскрізної технологічної траєкторії);

4) ступеневість – вимога планувати і здійснювати профорієнтацію учнівської молоді у три етапи відповідно до трьох вікових груп: перший етап профорієнтації – профорієнтаційна робота з молодшою віковою групою – учні 1–4-х класів (6–10 років); другий етап профорієнтації – середня вікова група – учні 5–8-х класів (10–14 років); третій етап профорієнтації – старша вікова група – учні 9–10-х класів (14–17 років);

5) науковість – пошук і застосування новітніх педагогічних, психологічних та практичних технологій, використання знань різних суспільних наук (соціології, психології, економіки, права, педагогіки);

6) гнучкість – передбачення можливої зміни орієнтирів, тактики або методики відповідно до потреб ринку праці, його флуктацій, довгострокових тенденцій.

Напрями профорієнтаційної роботи, з яких власне і складається соціальна технологія, такі: 1) професійна освіта (професійна інформація,

професійне виховання); 2) професійна діагностика; 3) професійна консультація; 4) професійний підбір та відбір; 5) професійне практичне ознайомлення [2].

Траєкторія профорієнтаційної технології – умовний вектор, що поєднує напрями профорієнтаційної роботи, практичні дії, методики, технологічні блоки та складається з трьох етапів відповідно до проміжних завдань на кожному з профорієнтаційних етапів. Методи профорієнтації у траєкторії профорієнтаційної роботи – це локальні технології діяльності суб'єктів профорієнтації, що зумовляють досягнення загальної мети або вирішення локальних завдань, пов'язаних із метою.

Отже, на **початковому, або пропедевтичному, етапі суб'єктами профорієнтаційних технологій виступають** директор школи, класний керівник, соціальний педагог, психолог, батьки, фахівці різних професій, які беруть участь у профорієнтаційній роботі. Її метою є створення базових передумов професійного самовизначення учнів: формування в них поваги до праці та ознайомлення учнів із найпоширенішими професіями. Основні напрями роботи: професійна освіта та професійна діагностика.

1. *Професійна освіта складається з таких заходів та методів (локальних технологій):*

- бесіди для ознайомлення школярів зі світом професій, особливостями праці: «Захоплюючий світ професій», «Праця на відкритому повітрі», «Праця в незвичайних умовах» та ін.;

- ігри: «Пантоміма», «Знавець професій», «Перукар», «Пришій гудзик», «Кухарі», «Подорож по «океану» незнайомих професій», «Будівники»; психогімнастика «Як до нас приходять хліб»; вправи: «Гідності», «Один день із життя»;

- твори-роздуми на теми: «Ким я мрію бути, коли виросту?», «Найважливіші професії»;

- зустрічі з представниками різних професій;
- профорієнтаційні уроки – курс «Я і професія»;
- демонстрація навчальних фільмів та відеофільмів;
- вікторина «Що? Де? Коли?» (на тему змісту праці та професій);
- конкурси: на найкращий малюнок про працю, найкращі вірші про працю;

- костюмовані карнавали професій.

2. *Професійна діагностика складається з наступних заходів та методів (локальних технологій):*

- створення та ведення індивідуальної картки учня;
- бесіди-інтерв'ю;
- тестування за допомогою опитувальників професійної мотивації та професійних здібностей.

На другому, **пізнавально-пошуковому етапі суб'єктами профорієнтаційних технологій** виступають також директор школи, класний

керівник, соціальний педагог, психолог, вчителі-предметники, батьки, фахівці різних професій, які беруть участь у профорієнтаційній роботі. До них мають приєднатися спеціалісти центру зайнятості та медичний працівник. *Метою* профорієнтаційної роботи на цьому етапі є систематичне ознайомлення учнів зі світом професій, їх змістом, вивчення та уточнення професійних намірів, інтересів, схильностей і здібностей учнів. *Напрямами роботи:* професійна освіта, професійна діагностика, професійна консультація та професійний підбір та відбір.

1. *Професійна освіта складається з таких заходів та методів (локальних технологій):*

- профорієнтаційні уроки – курс «Людина – праця – професія»;
- бесіди з метою ознайомлення школярів зі світом професій, особливостями праці: «Основи класифікації професій», «Типи професій», «Що треба знати, обираючи професію?», «Професія та твій психофізичний стан» та ін.;
- демонстрація навчальних фільмів та відеофільмів;
- використання інформаційно-пошукових систем (ІПС), що оптимізують пошук професій, навчальних закладів, робочих місць;
- екскурсії на підприємства, у тому числі на підприємства, де працюють батьки;
- зустрічі з представниками різних професій;
- зустрічі з фахівцями профорієнтаційного відділу центру зайнятості населення;
- вікторина «Знавець професій»;
- диспути на теми: «Фахівці своєї справи», «Хто хоче – той доб'ється»;
- організація самостійної роботи учнів із професіографічними матеріалами, професіограмами, профкартами, психограмами;
- твір-роздум на тему «Моя майбутня професія», реферат «Що я знаю про професію?»;
- Ділові ігри, тренінгові заняття: «Моделюємо життя», «Кращий мотив», «Пантоміма», «Вгадай предмет», «Знавець професій», «Асоціація», «Найзеленіша професія», «Острів»; вправи: «Професіограма», «Найбільше підходить», «Професії майбутнього», «Подарунок».

2. *Професійна діагностика складається з таких заходів та методів (локальних технологій):*

- бесіди-інтерв'ю;
- робота з індивідуальною карткою учня та її аналіз;
- тестування (опитувальники професійної мотивації, опитувальники професійних здібностей, тест на виявлення темпераменту, тест на виявлення вольових якостей, ПДО – професійно-діагностичний опитувальник, «Карта інтересів», «Квадрат інтересів», «Багатофакторний опитувальник професійних схильностей»).

3. Професійна консультація складається з таких заходів та методів (локальних технологій):

- надання відомостей учням про характер й особливості роботи з обраної (або досліджуваної ними) професії;
- підготовка індивідуальних рекомендацій із корекції професійно важливих якостей особистості для оволодіння нею професією.

4. Професійний підбір та відбір складається з таких заходів та методів (локальних технологій):

- тестування за допомогою проєктивних особистісних тестів;
- дослідження за психофізіологічними методиками.

На третьому, **базовому, або визначальному, етапі суб'єкти профорієнтаційної технології залишаються ті ж самі, що й на другому.** До них приєднуються представники навчальних закладів, яким доручено проводити профорієнтаційну роботу з майбутніми абітурієнтами. Її метою є узагальнення знань про професії і спеціальності, розвиток інтересів, схильностей та здібностей учнів з урахуванням індивідуальних особливостей кожного з них, забезпечення підготовки і можливості участі їх у практичній діяльності. *Напрями роботи:* професійна освіта, професійна діагностика, професійна консультація, професійний підбір та відбір та професійне практичне ознайомлення.

1. Професійна освіта складається з таких заходів та методів (локальних технологій):

- профорієнтаційні уроки – курси «Основи виробництва», «Технологія професійного успіху»;
- бесіди: «Сучасний ринок праці», «Моя кар'єра», «Певні здібності як умова вибору професії», «Правила прийому в навчальні заклади», «Умови працевлаштування», «Мій досвід практичної роботи», «Професійні плани» та ін;
- демонстрація навчальних фільмів та відеофільмів;
- використання ІПС для оптимізації пошуку професій, навчальних закладів, робочих місць;
- екскурсії на підприємства, у тому числі на підприємства, де працюють батьки («Професії наших батьків»);
- екскурсії у навчальні заклади та відвідування заходів «День відкритих дверей»;
- проведення «Ярмарок професій»;
- зустрічі з представниками різних професій;
- зустрічі з фахівцями профорієнтаційного відділу центру зайнятості населення;
- зустрічі зі студентами різних навчальних закладів;
- вікторина «Знавець ринку праці регіону»;
- диспути на теми: «Ціна спеціаліста і посади», «Заробіток у вільний час», «Самовиховання професійно важливих якостей»;
- організація самостійної роботи учнів з професіографічними матеріалами, професіограмами, профкартами, психограмами;

– твори-роздуми на теми: «Коли мені виповниться тридцять років», «Здоров'я та твоя майбутня професія», «Ким стати сьогоднішнім випускником»; реферати: «Класифікація професій», «Історія професії юриста»;

– ділові ігри, тренінгові заняття: «Вгадай професію», «Найкраща спеціальність», «Подорож у світ професій», «На прийомі у роботодавця», «Шукаю роботу», «Біржа праці», «План професійної кар'єри».

2. *Професійна діагностика складається з таких заходів та методів (локальних технологій):*

– бесіди-інтерв'ю, анкетування;
– робота з індивідуальною картою учня та її аналіз;
– тестування (опитувальники професійної мотивації, опитувальники професійних здібностей, тест на виявлення темпераменту, тест на виявлення вольових якостей, ПДО, «Карта інтересів», «Квадрат інтересів», «Опитувальник професійної готовності», «Багатофакторний опитувальник професійних схильностей», «Методика вивчення комунікативних та організаторських здібностей (КОЗ-1)» «Методика самооцінки Дембо-Рубінштейна», «Методика визначення ясності Я-концепції (SCC)», «Тест ОДАНІ-2»).

3. *Професійна консультація складається з таких заходів та методів (локальних технологій):*

– надання відомостей учням про характер й особливості роботи з обраної (або досліджуваної ними) професії;

– підготовка індивідуальних рекомендацій із корекції професійно важливих якостей особистості для оволодіння нею професією.

4. *Професійний підбір та відбір складається з таких заходів та методів (локальних технологій):*

– тестування за допомогою проєктивних особистісних тестів;
– дослідження за психофізіологічними методиками.

5. *Професійне практичне ознайомлення складається з таких заходів та методів (локальних технологій):*

– участь у майстер-класах, семінарах, ділових іграх тощо;
– заняття в шкільних майстернях;
– організація праці на виробництві (практична робота учнів на підприємстві).

Таким чином, наведена вище профорієнтаційна технологія має застосовуватися до дітей у віці від 6 років. Вона буде сприяти більш ефективному розвитку особистості та її підготовці до професійної діяльності.

Список використаних джерел: 1. Саппа Г.-М. М. Етапи профорієнтаційної роботи з молоддю / Г.-М. М. Саппа // Інформаційні технології: наука, техніка, технологія, освіта, здоров'я : тези доп. XIX Міжнар. прак. конф. (1–3 черв. 2011 р., Харків) / за ред. проф. Товажнянського Л. Л. – Харків : НТУ «ХП», 2011. – Ч. III. – С. 276. 2. Саппа А.-М. Н. Профорієнтація как социальная технология: работа со школьниками / А.-М. Н. Саппа // Молодь в умовах нової

соціальної перспективи : матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (Житомир, 24–25 трав. 2010 р.) – Житомир, 2010. – С. 54–59.

Надійшла до редколегії 16.10.2014

Сапа А.-М. М., Болотова В. А., Ляшенко Н. А. Первичная профессиональная ориентация молодежи: социально-технологический аспект

Рассмотрены понятия первичной и вторичной профориентации, которые отображают процессы допрофессиональной и профессиональной подготовки. Предложены методологические и методические основы интегральной социальной технологии первичной профессиональной ориентации. Выделены основные принципы социальной технологии профориентационной работы с учащейся молодёжью.

Ключевые слова: первичная профессиональная ориентация, вторичная профессиональная ориентация, профессиональное самоопределение, социальная технология профессиональной ориентации.

Sappa G.-M. M., Bolotova V. O., Lyashenko N. O. Primary vocational guidance of youth: social and technological aspect

The notions of primary and secondary vocational guidance, which reflect the processes of pre-professional and professional training, are studied in the article.

The authors have offered methodological and methodical bases of integrated social technology of primary vocational guidance, which has a systematic and comprehensive nature and is applied to children from the age of 6 years, carried out in stages that contributes to more efficient personality development and its preparation for professional work. The trajectory of the vocational guidance technology is a conventional vector uniting directions of the vocational guidance, practical actions, methods, process units and consists of three stages according to the intermediate tasks on each of vocational guidance stages. The first stage (primary or propaedeutic) is aimed at the work with pupils of 1–4 grades, the second stage (cognitive and search) – pupils of 5–8 grades and the third stage (basic or defining) – pupils of 9 grade or 9–11 grades, which coincide with the stages of individual's professional self-determination. Directions of vocational guidance activity, which are actually the elements of social technology, are the following: 1) vocational education (professional information, professional education); 2) professional diagnostics; 3) professional advice; 4) professional recruitment and selection; 5) professional practical acquaintance. Methods of vocational guidance in the trajectory of vocational guidance activity are local technologies of the subjects of vocational guidance activity that contribute to achieving the overall goal or solve local tasks associated with the objective.

The basic principles of social technology within vocational guidance activity with students are singled out.

Keywords: primary vocational guidance, secondary vocational guidance, professional self-determination, social technology of vocational guidance.

УДК 39(477)

Рыбальченко Р. К. Ростислав Рыбальченко и его сельский мир / Р. К. Рыбальченко. – Харьков : Курсор, 2014. – 66 с.

Раніше нам уже доводилося писати про одну з книг Ростислава Рыбальченка, присвячену містечку Дергачі (див.: Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2012. – № 1 (56). – С. 400–401). Сьогодні перед нами чергова книга цього автора історично-етнографічного спрямування. І знову ми зустрічаємося з розмірковуваннями про історію, звичаї та побут нашої малої батьківщини – Слобожанщини. З цих розмірковувань та замальовок, авторських коментарів постає не лише краса та зачарованість нашого чудового краю, але й непересічна особистість автора – патріота своєї рідної землі, зачудованого її своєрідністю та неповторністю.

«Я народився і виріс у сільському середовищі – у слобожанській хатинці в оточенні милої слобожанської природи», – пише автор у вступі до своєї книги. І це знайшло своє відбиття у його менталітеті, історичній пам'яті, способі життя. Цілком погоджуємося з думкою автора Передмови до книги Вікторії Скляррової про те, що, незважаючи на наявність величезної кількості книг з етнографії України, Ростиславу Рыбальченку вдалося сказати своє слово про сільський світ Слобожанщини. І це слово – слово любові до своєї історії, краю, його пісні, його народу, його мови. До речі, книга написана двома мовами – автор підкреслює, що він – слобожанин, і ця двомовність характерна для слобожан.

Продовжуючи розмову про мову, слід зазначити, що книга написана в поетичному ключі, автор пише, якщо можна так сказати, в манері поетичного українського кіно. Тут і цитування цікавих та доречних віршів, яких чимало і свідчать про широку обізнаність автора у світовій поезії, його загальну ерудицію, й оригінальні фото, багато з яких зроблені самим автором.

Книга складається з кількох невеликих розділів. Спочатку мова йде про історію України в загальних рисах, далі – про село взагалі, і тут автор знаходить чимало щирих – таких, що йдуть від серця, слів про село як соціальне явище, про психологію його жителів, його еволюцію упродовж ХХ століття. Автор справедливо відзначає, що «селяни до колективізації відзначалися такими індивідуально привабливими рисами, як цільність характеру та волелюбність. Ймовірно, це йшло від козаччини, або й ще давніх часів» (с. 9). Із цим неможливо не погодитися, тим більше, що Р. Г. Рыбальченко достатньо аргументує та розвиває свою думку, підкреслюючи, що селяни завжди трималися своєї етнокультурної цільності й самобутності, що відбилося у піснях, музиці, місцевому орнаменті, іконах, які й передавалися у спадок із покоління в покоління (с. 10).

© Греченко В. А.,

Московець В. І., 2014

Цілу «поему» автор присвятив слобожанській хаті. Якщо англійці говорять, що «мій будинок – моя фортеця», то у слобожан дещо інакше розуміння свого житла. «Фортеця» передбачає щось закрите, оборонне – під гаслом «Не чіпай мене». А наша хата – це, перш за все, сімейний світ, але відкритий для друзів і гостей. Автор детально розписує значення і функції таких «складових» хати, як «призьба», «світлиця», «скриня», «світник», «каганець» та ін. Деякі предмети старовинного побуту навряд чи знайомі сучасному читачеві (наприклад «жаукто», «праник», який не має нічого спільного з пряником, а є спеціальною дощечкою з ручкою для вибивання білизни під час прання).

Цілком поділяємо думку автора, що «естетика двору, праця на землі виховують працелюбність та дбайливість, вміння цінувати працю інших. Любов до власної оселі, подвір'я розповсюджується і на все селище, прилеглу місцину, річечку, що протікає поряд, духмяні луки на її берегах. А все це і є основою любові до своєї малої батьківщини і країни в цілому» (с. 37). Очевидно, що ці слова є лейтмотивом до книги і краще за все відбивають її квінтесенцію.

Книга цікава, можна лише побажати автору нових, таких же яскравих книг та наснаги для їх написання.

Володимир Греченко,

доктор історичних наук, професор;

Валерій Московець,

кандидат соціологічних наук, доцент

(Харківський національний університет внутрішніх справ)

НА КНИЖКОВУ ПОЛІЦЮ

Бутиліна О. В. Управлінське консультування : навч.-метод. посіб. / О. В. Бутиліна ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Ф-т права та мас. комунікацій, Каф. соціології та психології. – Харків : Форт, 2014. – 168 с.

Посібник складається з двох розділів, що становлять логічно завершені частини теоретичного та практичного матеріалу з навчальної дисципліни «Управлінське консультування». Перший розділ присвячено аналізу сутності управлінського консультування як виду професійної діяльності, моделей та етапів консультування. В ньому також розглянуто важливі питання етики і професіоналізму фахівця з надання консультацій. У другому розділі висвітлено проблеми, що виникають у практиці управлінського консультування в різних сферах.

Видання призначене для студентів соціологічних факультетів, аспірантів, викладачів, а також фахівців-практиків у галузі кадрового менеджменту.

Кримінально-виконавче право України (схеми і таблиці) : навч. посіб. / [Васильєв А. А., Гуренко Д. Ю., Житний О. О. та ін.] ; за заг. ред. О. М. Литвинова ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків : ХНУВС, 2014. – 212 с.

У навчальному посібнику у вигляді схем та таблиць розглянуто основні положення тем навчального курсу кримінально-виконавчого права України. На основі наукових напрацювань, узагальнення чинних нормативних актів та аналізу практики їх застосування запропоновано наочне представлення понять, категорій і основних положень кримінально-виконавчого права.

Для курсантів і студентів вищих навчальних закладів юридичного профілю, викладачів, аспірантів та ад'юнктів, науковців, практичних працівників, а також широкого кола читачів, які цікавляться проблематикою виконання покарань.

Назаров О. А. Психологія вбивці: гендерний аспект : монографія / О. А. Назаров. – Київ : Освіта України, 2014. – 176 с.

У монографії розглянуто гендерні особливості ціннісно-смыслової сфери осіб, засуджених до вбивства, які пов'язані зі змістом сприйняття ними обставин власного злочину. Описано специфічні переживання, що супроводжують жінок та чоловіків, які вчинили убивство, в момент, одразу та через тривалий час після скоєння злочину. Розкрито необхідність психокорекційної роботи, направленої на зростання самосвідомості, пробудження каяття, переосмислення негативних почуттів, що супроводжували вчинення злочину, та реконструювання смыслової сфери у напрямку

соціальної адаптації з урахуванням гендерних смислових схем. На підставі отриманих даних викладено психокорекційну програму «Вибір», що виявилася ефективною для осіб, які визнали свою вину.

Монографія призначена для науковців, викладачів, студентів і курсантів юридичних, психологічних факультетів та вищих закладів освіти, а також буде корисною практичним працівникам правоохоронних органів.

Професійно-психологічна підготовка працівників слідчих підрозділів : навч. посіб. / [І. В. Жданова, П. В. Макаренко, Н. Е. Мілорадова та ін.] ; за заг. ред. І. В. Жданової ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків : ХНУВС, 2014. – 516 с.

Навчальний посібник підготовлено відповідно до програми навчального курсу «Професійна психологічна підготовка працівників слідчих підрозділів + М. «Конфліктологія». У ньому висвітлено загальні та спеціальні питання професійно-психологічної підготовки працівників слідчих підрозділів органів внутрішніх справ.

Рекомендується для використання у навчальному процесі підготовки фахівців для підрозділів слідства та дізнання; у професійній діяльності працівників слідчих підрозділів та практичних психологів ОВС.

Стороженко В. Ф. Експертиза алкогольних напоїв при розслідуванні економічних злочинів та виявлення ознак фальсифікації : навч. посіб. / В. Ф. Стороженко ; Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків : ХНУВС, 2014. – 168, [1] с.

У посібнику розкрито питання технологічних процесів виробництва алкогольних напоїв, асортименту і показників якості, методів контролю, нормативно-технічної та іншої документації, яка має значення для виявлення ознак фальсифікації під час розкриття і попередження злочинів у сфері економіки.

Для курсантів, студентів та слухачів вищих навчальних закладів, викладачів, практиків судово-експертних установ.

НОВИНИ НАУКОВОГО ЖИТТЯ

До відома наукової громадськості*

У період з 25 червня 2014 р. по 24 жовтня 2014 р. на базі Харківського національного університету внутрішніх справ відбулися такі заходи:

24 вересня 2014 р. – круглий стіл «**Діяльність органів внутрішніх справ України із запобігання і протидії корупції**»;

26 вересня 2014 р. – всеукраїнська науково-практична конференція «**Харківський національний університет внутрішніх справ в системі підготовки кадрів України**»;

10 жовтня 2014 р. – семінар «**Розслідування злочинів проти життя та здоров'я особи**»;

17–18 жовтня 2014 р. – круглий стіл «**Сучасні проблеми кримінально-правового забезпечення охорони особистих прав і свобод людини та громадянина**».

У спеціалізованій вченій раді Д 64.700.01 Харківського національного університету внутрішніх справ відбулись захисти таких дисертаційних досліджень:

29 вересня 2014 р. – ЖУК Олександри Олександрівни «**Адміністративно-правові відносини у сфері страхування**» на здобуття наукового ступеня (далі – на здоб. наук. ступ.) кандидата (далі – канд.) юридичних (юрид.) наук за спеціальністю (спец.) 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право;

29 вересня 2014 р. – АБААМСЬКОГО Сергія Євгеновича «**Реалізація прав потерпілого на стадії досудового розслідування**» на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність;

30 вересня 2014 р. – ОГІЙ Ольги Сергіївни «**Адміністративно-правові засади державно-приватного партнерства в Україні**» на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.07; СІВЕРІНА Дмитра Володимировича «**Адміністративно-правовий статус органів державної виконавчої служби України**»

* Електронні версії матеріалів науково-практичних конференцій, семінарів, круглих столів тощо, виданих Харківським національним університетом внутрішніх справ, дивіться також на сайті ХНУВС, режим доступу до розділу: <http://univd.edu.ua/dir/401/materiali-naukovo-praktichnih-konferentsiy>.

на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.07;

30 жовтня 2014 р. – ХОМИЧА Анатолія Сидоровича **«Адміністративно-правове забезпечення інформаційної безпеки прокуратури України»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.07;

30 жовтня 2014 р. – КОЧУРИ Олександри Олександрівни **«Процесуальний статус неповнолітнього потерпілого при проведенні досудового розслідування»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.09.

У спеціалізованій вченій раді К 64.700.04 Харківського національного університету внутрішніх справ відбулись захисти таких дисертаційних досліджень:

3 липня 2014 р. – ЛАПЧУКА Віталія Степановича **«Особливості психологічної готовності працівників органів внутрішніх справ України до забезпечення громадської безпеки під час проведення масових заходів»** на здоб. наук. ступ. канд. психологічних (далі – психол.) наук за спец. 19.00.06 – юридична психологія;

3 жовтня 2014 р. – БОНДАРЕНКО Лілії Олексіївни **«Соціально-психологічні та правові уявлення неповнолітніх дівчат щодо проституції»** на здоб. наук. ступ. канд. психол. наук за спец. 19.00.06; ШЕХОВЦОВОЇ Есмїри Вадимівни **«Особливості розвитку професійних настановлень правоохоронців у процесі фахової підготовки»** на здоб. наук. ступ. канд. психол. наук за спец. 19.00.06;

23 жовтня 2014 р. – МОВМИГИ Наталії Євгенівни **«Гендерні особливості життєвих домагань майбутніх правоохоронців»** на здоб. наук. ступ. канд. психол. наук за спец. 19.00.06; ЛАСТОВЦЯ Ігоря Володимировича **«Психологічні умови гармонізації особистісного розвитку курсанта вищого навчального закладу МВС України»** на здоб. наук. ступ. канд. психол. наук за спец. 19.00.06;

24 жовтня 2014 р. – ІВАНЧЕНКО Юлії Сергіївни **«Психологічне забезпечення професійної діяльності працівників органів доходів і зборів України»** на здоб. наук. ступ. канд. психол. наук за спец. 19.00.06; ПОНОМАРЕНКО Вікторії Володимирівни **«Психологічні особливості професійної свідомості адвокатів»** на здоб. наук. ступ. канд. психол. наук за спец. 19.00.06.

У спеціалізованій вченій раді К 64.700.02 Харківського національного університету внутрішніх справ відбулись захисти таких дисертаційних досліджень:

3 жовтня 2014 р. – БОНДАРЕВОЇ Катерини Валеріївни **«Правова інституціоналізація політичних режимів: проблеми теорії і практики»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних та правових учень; ЛАЗАРЄВА Віктора Вікторовича **«Процедури з питань громадянства України: конституційно-правовий аспект»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право;

4 жовтня 2014 р. – КУЛЬБАШНОЇ Олени Анатоліївни **«Розвиток законодавства України про працю в 1922–2008 рр.: історико-правовий аспект»** на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.01.

Курсантська та студентська наука

За період з 25 червня 2014 р. по 24 жовтня 2014 р. курсантами та студентами Університету взято **участь у міжнародних, всеукраїнських, регіональних та університетських конференціях, семінарах, круглих столах:**

у круглому столі «Конституція України: питання теорії і практики» (Харківський національний університет внутрішніх справ, 26 червня 2014 р.):

13 учасників;

у круглому столі «Децентралізація публічної влади як пріоритетний напрямок конституційної реформи в Україні» (Харківський національний університет внутрішніх справ, 27 червня 2014 р.):

17 учасників;

у круглому столі «Роль юриспруденції у формуванні сучасного суспільства» (Харківський національний університет внутрішніх справ, 6 жовтня 2014 р.):

30 учасників;

у всеукраїнській науково-практичній конференції «Харківський національний університет внутрішніх справ в системі підготовки кадрів України» (Харківський національний університет внутрішніх справ, 26 вересня 2014 р.):

– Шевченко В. В., студент магістратури факультету права та масових комунікацій, з доповіддю «Міжнародне співробітництво у сфері підготовки кадрів та наукової діяльності»;

– Черхавський М. В., курсант факультету підготовки фахівців для підрозділів слідства далі – ФПФПС), з доповіддю «Перспективи розвитку студентського самоврядування в Україні»;

у круглому столі «Сучасні проблеми кримінально-правового забезпечення охорони особистих прав і свобод людини та громадянина» (Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ, 17–18 жовтня 2014 р.):

– Бульба І. В., курсант ФПФПС, з доповіддю «Кримінально-правові засади запобігання організований екстремістський діяльності»;

– Волошин В. С., курсант ФПФПС, з доповіддю «Основні тенденції розвитку неформальної субкультури «Скінхеди» в Україні та їх вплив на дотримання прав і свобод громадян»;

– Галаган В. В., курсант ФПФПС, з доповіддю «Проблеми кримінально-правового забезпечення охорони життя та здоров'я людини від незаконного проведення на нею дослідів»;

– Захарченко Т. О., слухач магістратури ФПФПС, з доповіддю «Проблемні питання кримінальної відповідальності за порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини»;

– Ліщина Е. С., курсант ФПФПС, з доповіддю «Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини: проблеми кримінально-правового забезпечення охорони її життя»;

– Петренко Ю. І., слухач магістратури ФПФПС, з доповіддю «Приведення у відповідність статті 127 Кримінального кодексу України до положень конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведіння і покарання»;

– Погосян Л. А., курсант ФПФПС, з доповіддю «Класифікація кіберзлочинців як засіб захисту особистих прав і свобод людини та громадянина»;

– Зеленохатов І. Е. та Русаков А. В., курсанти ФПФПС, з доповіддю «Інститут реституції як ефективний засіб кримінально-правового забезпечення охорони особистих прав і свобод людини та громадянина».

Відповідно до розпорядження Харківського міського голови від 31 жовтня 2014 р. № 82/1 **стипендіатами Харківського міського голови «Обдарованість» для дітей та молоді на 2014/2015 навчальний рік** стали курсанти університету Ліщина Ельвіра Сергіївна та Турко Геннадій Едуардович.

НАШІ АВТОРИ

- Агаларова К. А.** ➤ доцент кафедри соціології та політології Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут», канд. соціол. наук
- Анциферов О. Ю.** ➤ здобувач кафедри оперативно-розшукової діяльності навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів кримінальної міліції ХНУВС
- Артеменко І. А.** ➤ докторант Одеського державного університету внутрішніх справ, канд. юрид. наук
- Бабенко А. О.** ➤ аспірант ХНУВС
- Болотова В. О.** ➤ доцент кафедри соціології та політології Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут», канд. соціол. наук, доц.
- Бутиліна О. В.** ➤ доцент кафедри соціології та психології факультету права та масових комунікацій ХНУВС, канд. соціол. наук
- Гарна-Іванова І. О.** ➤ доцент кафедри адміністративного права та процесу ХНУВС, канд. юрид. наук, доц.
- Голиш О. І.** ➤ здобувач кафедри оперативно-розшукової діяльності навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів кримінальної міліції ХНУВС
- Грабазій І. А.** ➤ доцент кафедри кафедри оперативно-розшукової діяльності навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів кримінальної міліції ХНУВС, канд. юрид. наук
- Греченко В. А.** ➤ завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін факультету права та масових комунікацій ХНУВС, д-р іст. наук, проф.
- Джафарова М. В.** ➤ доцент кафедри адміністративного права та процесу ХНУВС, канд. юрид. наук
- Євдокіменко С. А.** ➤ здобувач кафедри загальноправових дисциплін факультету права та масових комунікацій ХНУВС

- Заславська М. Г.** ➤ доцент кафедри кримінального права № 1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, канд. юрид. наук, доц.
- Зуєв О. Ю.** ➤ здобувач кафедри оперативно-розшукової діяльності навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів кримінальної міліції ХНУВС
- Козленко О. О.** ➤ здобувач ХНУВС
- Лаврик Ю. В.** ➤ здобувач кафедри оперативно-розшукової діяльності навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів кримінальної міліції ХНУВС
- Ляшенко Н. О.** ➤ доцент кафедри соціології та політології Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут», канд. соціол. наук, доц.
- Марков В. В.** ➤ начальник факультету підготовки фахівців для підрозділів боротьби з кіберзлочинністю та торгівлею людьми ХНУВС, канд. юрид. наук, ст. наук. співробітник
- Мовчан А. В.** ➤ професор кафедри спеціальної техніки та оперативно-розшукового документування Національної академії внутрішніх справ, д-р юрид. наук, ст. наук. співробітник
- Московець В. І.** ➤ декан факультету права та масових комунікацій ХНУВС, канд. соціол. наук
- Обушенко О. М.** ➤ професор кафедри кримінально-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, д-р юрид. наук, доц.
- Перепелиця М. М.** ➤ професор кафедри оперативно-розшукової діяльності навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів кримінальної міліції ХНУВС, канд. юрид. наук, доц.
- Подорожній Є. Ю.** ➤ доцент кафедри адміністративного права та процесу ХНУВС, канд. юрид. наук

- Проневич О. С.** ➤ головний науковий співробітник відділу наукового забезпечення організації роботи та управління в органах прокуратури Науково-дослідного інституту Національної академії прокуратури України, д-р юрид. наук, проф.
- Прошутя І. Д.** ➤ аспірант кафедри загальноправових дисциплін факультету права та масових комунікацій ХНУВС
- Садовська А. О.** ➤ аспірант кафедри соціології та політології Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
- Сапа Г.-М. М.** ➤ старший викладач кафедри соціології та політології Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут», канд. соціол. наук, доц.
- Сліпченко С. О.** ➤ професор кафедри охорони інтелектуальної власності, цивільно-правових дисциплін факультету підготовки фахівців для підрозділів боротьби з кіберзлочинністю та торгівлею людьми ХНУВС, д-р юрид. наук, доц.
- Стащак М. В.** ➤ доцент кафедри оперативної-розшукової діяльності навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів кримінальної міліції ХНУВС, канд. юрид. наук, ст. наук. співробітник
- Теремецький В. І.** ➤ професор кафедри цивільного права та процесу факультету права та масових комунікацій ХНУВС, д-р юрид. наук
- Трофимовська Ю. В.** ➤ здобувач кафедри трудового та господарського права ХНУВС
- Федосєєва С. В.** ➤ здобувач ХНУВС
- Чалий Ю. І.** ➤ доцент кафедри цивільного права та процесу факультету права та масових комунікацій ХНУВС, канд. юрид. наук, доц.
- Швець В. Д.** ➤ народний депутат України, канд. юрид. наук

- Шендрик В. В.** ➤ начальник кафедри оперативно-розшукової діяльності навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів кримінальної міліції ХНУВС,
д-р юрид. наук, ст. наук. співробітник
- Юхно О. О.** ➤ начальник кафедри кримінального процесу факультету підготовки фахівців для підрозділів слідства ХНУВС,
д-р юрид. наук, проф.
- Яценко В. П.** ➤ доцент кафедри адміністративного права та процесу ХНУВС,
канд. юрид. наук

ДО УВАГИ АВТОРІВ

**ПОРЯДОК
ПОДАННЯ МАТЕРІАЛІВ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ У ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ
«ВІСНИК ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ»**

1. ОФОРМЛЕННЯ. Матеріали слід подавати у друкованому та електронному варіантах (на CD-диску або USB Flash-накопичувачі). Весь текст має бути набраний у текстових редакторах «MS Word-97–2007» із використанням стандартного шрифту Times New Roman 14-го кегля з міжрядковим інтервалом 1,5. Графіки, рисунки та діаграми виконуються за допомогою стандартного програмного забезпечення. Відступ зверху, знизу та праворуч має становити 20 мм, ліворуч – 25 мм. При такому форматі обсяг матеріалу має бути 6–12 сторінок, включаючи основний текст, анотації, список використаних джерел та інші елементи, що підлягають опублікуванню. Стаття має супроводжуватися шифром УДК.

2. СТРУКТУРА ТЕКСТУ. Стаття повинна містити такі елементи: постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі.

2. СУПРОВІДНІ МАТЕРІАЛИ. До тексту обов'язково додаються:

– рецензія (до якої прирівнюється рекомендація до опублікування, надана головним редактором збірника або його заступником). Матеріали, що надходять, підлягають внутрішньому рецензуванню, яке здійснюють члени редакційної колегії – фахівці відповідної галузі, крім поданих докторами наук і професорами, які працюють в Університеті;

– витяг із протоколу засідання кафедри або іншого навчального чи наукового підрозділу про рекомендацію статті до друку;

– авторська довідка (прізвище, ім'я, по батькові повністю, відомості про місце роботи, посаду, науковий ступінь, за їх відсутності – статус здобувача, ад'юнкта тощо навчального закладу (указані відомості підлягають опублікуванню), а також пошту та електронну адресу і номер телефону);

– анотації (українською, російською та англійською мовами), що відповідають вказаним нижче вимогам.

3. АНОТАЦІЇ. Анотація включає характеристику основної теми, проблеми об'єкта, мети роботи та її результати. В анотації вказують, що нового містить у собі дане дослідження порівняно з іншими, спорідненими за тематикою і цільовим призначенням.

Залежно від мови публікації різними мовами подаються звичайні та розширена анотації. При цьому розширена анотація повинна бути розгорнутою інформацією про зміст і результати дослідження, а звичайні – інформацією про основні ідеї та висновки дослідження.

Мова. Анотації подають українською, російською та англійською мовою, одна з яких (українська) є мовою публікації.

Звичайні анотації подають українською та російською мовами, розширену – англійською.

Обсяг. Рекомендований обсяг звичайної анотації – 500 друкованих знаків, розширеної – 1800–2000 друкованих знаків, без урахування перекладу прізвища, ім'я, по батькові автора, назви дослідження та ключових слів.

Анотації друкують відповідно до вимог, встановлених до оформлення основного тексту дослідження.

Структура. Анотація в загальному вигляді повинна мати таку структуру: прикметник, ім'я, по батькові автора, назва дослідження, текст анотації, ключові слова.

Текст анотації повинен містити такі структурні елементи:

- 1) предмет, тему, мету роботи;
- 2) метод чи методологію дослідження, відомості, що свідчать про актуальність та наукову новизну роботи;
- 3) основні результати дослідження;
- 4) галузь застосування, практичне значення роботи;
- 5) висновки.

Викладення матеріалу в анотації повинно бути: стислим і точним; інформативним; змістовним; структурованим.

У тексті анотації слід уживати синтаксичні конструкції, притаманні мові наукових і технічних документів, уникати складних граматичних конструкцій; застосовувати стандартизовану термінологію. Необхідно дотримуватися єдності термінології в межах анотації.

Скорочення та умовні позначення, крім загальноживаних у наукових і технічних текстах, застосовують у виняткових випадках або дають їх визначення при першому вживанні.

Наприкінці кожної анотації наводяться *ключові слова* відповідною мовою. Ключовим словом називається слово або стійке словосполучення із тексту анотації, яке з точки зору інформаційного пошуку несе смислове навантаження. Сукупність ключових слів повинна відображати поза контекстом основний зміст наукової праці. *Кількість* ключових слів становить від п'яти до десяти. Ключові слова подають у називному відмінку, друкують у рядок, через кому.

Якість анотацій. Відповідальність за якість підготовки анотацій (крім літературного редагування, який здійснюють фахівці редакції, і перекладу, який здійснюють чи погоджують уповноважені на це фахівці, вказані нижче) покладається одноосібно на авторів.

У випадку, коли анотації підготовлено із грубими порушеннями встановлених вимог, публікацію результатів дослідження може бути затримано редколегією до їх усунення автором, про що йому повідомляється в письмовій чи усній формі негайно після їх виявлення.

Порядок подання до редакції розширених анотацій англійською мовою.

Розширена анотація англійською мовою повинна бути або завірена печаткою бюро перекладів, або погоджена за підписом керівника кафедри іноземних мов чи відділу міжнародних зв'язків Харківського національного університету внутрішніх справ. До вказаних погоджень можуть бути прирівняні відповідні погодження керівників аналогічних підрозділів інших закладів, установ та організацій, підписи яких належним чином завірені печаткою цих закладів, установ чи організацій.

4. ОФОРМЛЕННЯ СПИСКУ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ. При написанні статті обов'язковим є посилання на авторів і джерела використаних або цитованих матеріалів. Список посилань оформлюється за допомогою прикінцевих зносок відповідно до вимог ДСТУ ГОСТ 7.1:2006.

Відповідальність за достовірність поданої інформації, використаних цитат, оформлення списку використаних джерел покладається на авторів.

Редколегія залишає за собою право повертати матеріали авторам для виправлення виявлених помилок і доопрацювання, скорочувати та редагувати надані тексти.

Автори попереджаються про те, що електронна копія збірника безоплатно розміщується у відкритому доступі на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України у розділі «Наукова періодика України», а також на веб-сторінці видання (<http://visnyk.univd.edu.ua>).

Редагування *Г. Я. Ступницької, П. О. Білоуса,*
І. В. Костіної
Комп'ютерне верстання *А. О. Зозулі, П. О. Білоуса*

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової
інформації КВ № 13013-1897 ПР від 28.08.2007.

Підп. до друку 24.10.2014. Формат 60x84/16.
Ум. друк. арк. 15,87. Тираж 100 прим. Зам. № 2014-16.

Адреса редакції, видавця та виготовлювача:
Харківський національний університет внутрішніх справ,
просп. 50-річчя СРСР, 27, Харків, 61080;
тел. 7398-342, факс 7398-181; адреса електронної пошти:
visnyk@univd.kharkov.ua.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3087 від 22.01.2008.